ISSN 2335-0067

VITEŠKA KULTURA, god. IV (2015)
CHIVALROUS CULTURE

SADRŽAJ:

Nebojša Petrović, *Preteča i Mesija - Odnos između Jovana Krstitelja i Isusa iz Nazareta* . . 7

Aleksandar M. Petrović, *Svetovno obrazovanje i viteški kodeks u duhu učenja srednjovekovne Srbije – (O pismenosti i viteštvu)* 21

Dragan Petrović, *Sudari civilizacija u srednjem veku na rubovima Evrope* 39

Aranđel Smiljanić, *Počteni vitez Đurađ Čemerović* 59

Darko Gavrilović / Nemanja Dukić, *Prisustvo zla - Sotonin lik u hrišćanskoj kulturi* 71

Violeta Cvetkovska/Dragan Tomanović/Tatjana Cvetkovski, *Simbolizam i uloga fosila u promišljanju sveta* 101

Miomir G. Petrović, *Titanomahijski princip - Pobeda nad Starim Bogovima, osnovni herojski mit* . . 121

Zoran Đerić, *Don kihot: od komičnog do tragičnog viteza - (sve ekranizacije Servantesovog romana)* 135

Aleksandar Saša Gajić, *Okovi arturijane u savremenoj popularnoj kulturi* . . . 149

Vesna Adić, *Direrova „Melanholija I" – četiri pogleda na ikonografiju* 173

Ivana Ercegovac, *Odsustvo viteštva u holivudskoj kinematografiji na primeru filmova Anđelovo srce i Obred (Angel's Heart, 1987; The Rite, 2011)* 211

Zoran Jevtović / Zoran Aracki,
Požar islamskog fundamentalizma i ćutanje Zapada . . 229

Nenad Đuretić, *Ishodišta srpske masonerije i vojvođanska refleksija (sredina XVIII veka - I Svetski rat)* 251

Marko Lopušina,
Totalna kontrola uma 263

Snežana Besermenji, *Templarska baština u Vojvodini - turistička valorizacija kulturnih dobara Bača* 273

Lidia Elliott,
Samuraj, vitez Japana 285

TEMPLARSKI KLUB DUHOVNOSTI

Ljubiša Despotović, *Beseda o poricanju duhovno - ezoterijski i filozofsko - etički fragmenti o utelovljenom bitiju čoveka*. 301

CONTENTS:

Nebojša Petrović, *The precursor and the Messiah - relation among John the Baptist and Jesus of Nazareth* . 7

Aleksandar M. Petrović, *World education and a knight`s codex in a spirit of teachings in medieval Serbia – (About the letterness and knightness)* 21

Dragan Petrović, *Collisions of civilizations in the Middle Ages to the edges of Europe* 39

Aranđel Smiljanić, *Honest knight Djuradj Chemerovich* 59

Darko Gavrilović / Nemanja Dukić, The *Presence of evil - The Image of Satan in the Christian Culture*. 71

Violeta Cvetkovska/Dragan Tomanović/Tatjana Cvetkovski, *Symbolism and role of fossils in interpretation of the world.* 101

Miomir G. Petrović, *Titanomachy principle - Victory over the old gods, the basic heroic myth* 121

Zoran Đerić, *Don Quixote: From comic to the tragic knight (All adaptations of the novel by Cervantes)* 135

Aleksandar Saša Gajić, *Some tendencies of arthuriana in contemporary popular culture* 149

Vesna Adić, *Dürer's „Melencolia I" – four iconographic interpretations* 173

Ivana Ercegovac, *Absence chivalry Hollywood cinema on example films Angel's Heart, 1987.; The Rite, 2011.* . . . 211

Zoran Jevtović / Zoran Aracki,
Islamic Conflagration and Silence of the West 229

Nenad Đuretić, *Serbian origins of freemasonry and Vojvodina reflection (at the midle XVIII century – I World War)* 251

Marko Lopušina,
Total control of the mind 263

Snežana Besermenji, *Templar heritage in Vojvodina - Tourist valorization of cultural heratage Bač* 273

Lidia Elliott,
Samurai, the knight of Japan 285

TEMPLAR CLUB SPIRITUALITY

Ljubiša Despotović, *A word about denial spiritual - esoteric and philosophical - ethical fragments of incarnate man Bithiah* 301

NEBOJŠA PETROVIĆ[*]
Studentski centar
Novi Sad

UDK 27:26

PRETEČA I MESIJA
Odnos između Jovana Krstitelja i Isusa iz Nazareta

Sažetak: Držeći apokaliptične propovedi i živeći u skladu sa visokim moralnim načelima, Jovan Krstitelj je postao važna religijska a verovatno i politička ličnost među Jevrejima početkom prvog milenijuma. Zahvaljujući svojim sposobnostima, kao i odlučnosti svojih sledbenika on je zajedno sa Isusom iz Nazareta inspirisao i pripremio rađanje jedne nove religije – hrišćanstva. Upravo je isprepletenost i kompleksnost ovog odnosa tema ovoga rada, bez namere da dodatno produbljujemo inače veliku doktrinarnu krizu u kojoj se nalazi hrišćanski svet.

Ključne reči: Hrišćanstvo, religija, krštenje, Jevreji, Biblija

Nema sumnje da među Jevanđelskim ličnostima, koje su okruživale Isusa Hrista, ličnost Jovana Krstitelja zauzima sasvim posebno mesto. Sva četiri Jevanđelja posvećuju naročitu pažnju Jovanu Krstitelju, odnosno njegovoj ulozi koja se zasnivala u tome da pripremi ljude za dolazak Mesije (Hrista) i njegovo krštenje u reci Jordanu. Kroz jevanđelja i Dela apostolska jasno se uočava obrazac koji pretpostavlja da je dolazak Isusa predviđen

[*] nebojsa.petrovic@scns.rs

starozavetnim proroštvima. A najvažniji dokaz i potvrdu da je upravo on Mesija dobija od Jovana Krstitelja.

Sveti Luka je čak njihovo rođenje i detinjstvo postavio u interesantan međusobni odnos. Mada, kao što ćemo videti kasnije, odnos između Jovana Krstitelja i Isusa obavijen je nedorečenošću i možda možemo reći nekom vrstom zagonetke.

Znanje koje imamo o Jovanu Krstitelju kao i o Isusu su hrišćanski izvori, odnosno novozavetni dokumenti i apokrifna jevanđelja.Opšte je poznato da se Novi zavet sastoji od dvadeset sedam knjiga: četiri jevanđelja, dela apostolska i dvadeset i jedne poslanice. Zapravo, Novi zavet sadrži istoriju Isusa Hrista od njegovog rođenja, zatim, njegovu delatnost, stradanje, vaskrsenje, kao i delatnost i propoved Svetih Apostola.[1] Stoga, Trevor Lin, autor poznatog dela „Istorija religije istoka i zapada", postavlja pitanje koliko su na stvaranje ove građe uticale praktične potrebe rane crkve i koliko ona uopšte i ima istorijsku vrednost.[2] Objašnjavajući Novi zavet kao dokument misionarske delatnosti što su ih napisali hrišćani radi podsticanja vlastitog pokreta koji je nastao četrdesetak godina posle Isusove smrti, on na ovo konkretno pitanje daje odgovor koji dodatno potkrepljuje sumnju[3]. Naime, nemamo apsolutno nikakvih razlog da sumnjamo da pisci ovih dela nisu bili pošteni i pobožni ljudi. Ali činjenica je da su ona nastala nekoliko decenija posle Isusove smrti, posle značajnih previranja i promena u hrišćanskom društvu. Takođe, materijal za ova dela predstavljala su sećanja Hristovih savremenika koja su se usmeno prenosila i koje su nesumnjivo obogaćivana bujnom narodnom maštom. Autori jevanđelja su često toliko protivurečni da se Matej i Luka podudaraju u samo nekoliko imena. Nije im zajedničko čak ni ime Josifovog oca. Jozef Racinger (papa Benedikt XVI) ovaj problem tumači na sledeći način: „..Oba autora su

[1] Ilija Teić, *Izrailj-prilozi iz paleografije, filologije i istorije judejskog naroda*, Foča, 2009, 75
[2] Lin, *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, 1990, 189
[3] Trevor Lin, navedeno delo,190

se služila predanjima čije izvore ne možemo da rekonstruišemo. Dvojici evanđelista nisu bitna pojedinačna imena, nego simbolična struktura kojom se prikazuje Isusovo mesto u istoriji."[4]

O ovome moramo voditi računa dok budemo na racionalistički način, poštujući naučnu metodologiju pokušavali na osnovu Novog zaveta, kao izvora prepunog simbola, da objasnimo mesto i ulogu Jovana Krstitelja u hrišćanstvu.Pri tom, kritički tumačeći Novi zavet, ne želimo da nipodaštavamo alegorijsko prikazivanje verskih dogmi i širimo inače veliku doktrinalnu krizu koja je prisutna među svim hrišćanskim veroispovestima.

Osim Novog zaveta, o Isusovoj ličnosti govori se u jevrejskom Talmudu („U predvečerje svetkovine Pashe obesili su Isusa Nazarenca..jer je terao čarobnjaštvo, zavodio i pocepao Izrael."), a samo usput se spominje u Tacitovim „Analima", kada opisuje Neronovo spaljivanje Rima, pri čemu je on za ovo delo optužio hrišćane („Ime im dolazi od Hrista koji za Tiberijeve vladavine bi pogubljen po naredbi prokuratora Pontija Pilata".)[5] Dok je Svetonije, pišući o Neronovim progonima, govorio o hrišćanima kao o „zajednici ljudi koji se drže jednog novog i štetnog praznoverja", a da Hrista nije ni spomenuo.[6] Svi ovi izvori nastali su oko sto godina posle Hristove smrti i kao što vidimo, ne donose nam skoro nikakvo važno svedočanstvo o svetitelju, već nam služe kao značajan izvor koji dokazuje da je hrišćanstvo u Rimu na prelazu između prvog i drugog veka nove ere imalo znatno pristalica. Ako ovi izvori ne dokazuju Isusovu istoričnost, sama potvrda velike duhovno čvrste zajednice hrišćana sa bogatom usmenom tradicijom, ukazuje da ličnost Isusa i njegovih sledbenika kao i događaje koje opisuje Novi zavet nikako ne smemo tek tako odbaciti.

Autori jevanđelja nisu bili očevici. Oni su svoje znanje, odnosno informacije crpli iz ogromnog fonda ranohrišćanske tradi-

[4] Jozef Racinger-BenediktXVI, *Detinjstvo*, Beograd 2008,14
[5] Johan Blejken,„*Povijest svijeta*", Zagreb, 1990, 278
[6] Trevor Lin, navedeno delo, 189

cije. Očigledno da su savremenicima događaji koje opisuje Novi zavet bili beznačajni, jer nema nikakve hroničarske beleške, nikakvog nagoveštaja da se pojavio novi Mesija. To naravno nije argument da je Isus i njegovo delovanje obična fikcija verskih zanesenjaka i fanatika. Jednostavno savremenicima u Rimu, helenističkom svetu, pa, čak i Jevrejima u Palestini ti događaji u regiji koja je obilovala sektama i propovednicima, jedva da su i bili primetni. Naravno, moguće je da su nekada i postojala izvorna svedočanstva u vezi sa Isusom ali da su uništena u ratnim razaranjima koja su se dogodila samo tridesetak godina posle Hristovog raspeća.

Palestinskim Jevrejima rimska okupacija predstavljala je možda i najteži period njihove istorije. Narod svoje vladare čija je vlast morala biti potvrđena od strane Rima ne samo da nije uvažavao, već ih je smatrao stubom rimske vlasti. S druge strane, njihova politička nesposobnost i brutalno nasilništvo samo su dodatno pojačali dejstvo sukobljenih i nepomirljivih snaga koje su bile u punom zamahu u Palestini početkom prvog veka nove ere.Politički i verski fanatizam doveo je do opšte anarhije, čak, čestih pokolja nevinog stanovništva.

Građanski rat koji je buknuo sto godina ranije još nije bio završen.Radilo se o borbi za podršku među narodom koju su vodile dve religijski i društveno suprotstavljene grupacije, fariseji i sadukeji. Dok su sadukeji bili uglavnom pripadnici više klase, fariseji su nastali iz masovnog pokreta fanatično vezani za svoju veru, suprotstavljali su se sadukejima ali i jevrejskim vladarima zbog njihove podrške helenizaciji jevrejskog društva.Zapravo, borba se vodila oko vrhovne religijske vlasti u državi. Fariseji su želeli da uključe što veći deo stanovništva u religijski sistem, koji bi se zasnivao na vođstvu onih koji raspolažu znanjem i sposobnošću tumačenja Tore, a ne sveštenićkog staleža, koji je dolazio iz redova sadukeja. Treća grupa, eseni, takođe nije priznavala sveštenstvo Hrama. Oni su se povukli u seoske zajednice, gde su

se njihovi članovi posvetili fizičkom radu i podvrgavali se strogo disciplinovanom učenju i čistoti verskih obreda.[7]

Međutim, nijedan od ova tri pokreta nije predstavljao veliku opasnost po vlast Rimljana. Stabilnost je ugrožavala četvrta skupina, koju su sačinjavali revolucionari i razni religiozni fanatici, čiji su se stavovi u određenoj meri podudarali sa farisejskim ali i sa učenjima esena. Ali, njihova osnovna ideologija bila je borba protiv okupatora i oslobađanje države pod carem iz Davidove loze. Ovaj car, nazvan i Mesija omogućiće da na zemlji nastane Božje carstvo.[8]

Ovakva učenja determinisala su pojavu mnogobrojnih lažnih mesija, proroka, koji su lutali zemljom izazivajući zabunu i pobune. Iz ovakvog meteža, prepunog krvoprolića, mržnje i velikog straha, pojavio se Jovan Krstitelj sa porukom mira i poziva na pokajanje, učvršćujući veru u konačnu pobedu pravednosti na zemlji. Dakle, on nije pripadao ovoj revolucionarnoj i ratnički raspoloženoj grupi, već na osnovu novijih otkrića i tumačenja, možemo reći da su najverovatnije postojale fizičke i duhovne veze između Jovana i esena.

Postoji mišljenje da je Jovan i odrastao u esenskom sedištu Kumranu i gde je postao pravi esen. Ovakvu tvrdnju kao da dodatno potkrepljuje Josif Flavije u svom čuvenom delu „Judejski rat" u kome je posvetio nekoliko interesantnih redova o esenima. On za njih kaže da slabo cene brak, „nego naprotiv uzimaju tuđu decu dok su još u nežnom dobu i sposobna za vaspitanje, drže ih kao svoje i uče ih svojim običajima."[9]Dok u jevanđelju po Luci piše: „I dete odrastaše i jačaše duhom, i osta u pustinji do dana kad je stupio pred narod svoj Izrailj."[10]

[7] Dejvid Goldberg, Džon Rejder*, Jevreji – istorija i religija*, Beograd, 2003,83, 84, 85
[8] Isto, 88
[9] Hadži Dragoljub Stojanović Nikac, *Kumran zapisi sa mrtvog mora*, Beograd, 2004, 90
[10] Jevanđelje po Luci, 1, 80

Ako se ova izjava tumači kao simbolična struktura, onda se pod izrazom pustinja može smatrati sedište esena u Kumranu koji je inače geografski pripadao istom području.Ako se ovome doda i izjava Josifa Flavija da su eseni dobijali podmladak adoptacijom dečaka, onda ovakvo tumačenje ima relativno čvrstu argumentaciju. Naravno, u nedostatku konkretnih dokaza ovakva tumačenja se kreću u okviru umnih spekulacija.Ipak, ne možemo prenebregnuti iznenađujuće sličnosti između hrišćanstva i ove judejske sekte, koje su toliko velike da ih nisu mogli ignorisati ni protivnici teorije o njihovoj idejnoj srodnosti.

Naime, prateći sada već čuvene kumranske rukopise, uočavamo razvoj ideja mnogo ranije nego što ih je crkvena dogma odredila za početak i rađanje hrišćanstva. Tako je pojava Učitelja pravednosti i njegove zagonetne smrti, zatim, ustanova nadzornika koja je očigledno podudarna sa grčkom reči episkopos, euharistički obrok, ispoved greha koja se izgovarala pred celim skupom (kao u hrišćanskim opštinama II veka), veliki broj sličnosti, navoda, čak i celih rečenica kumranskih rukopisa u Novom zavetu, pa i pojava Novog saveza(zaveta) koji se prvi put spominje u ovim rukopisima. Zapravo, reč zavet ne postoji ni u hebrejskom originalu Starog zaveta niti u grčkom Novom zavetu.Izraz počinje od hebrejske reči koja znači ugovor ili savez, a koja je prevedena na latinski kao „testamentum" – zavet. Naročito je zanimljiv propis o obredu kupanja, odnosno čišćenja i očišćenja u vodi, koje u našem jeziku zovemo krštenje.[11]

Ipak, i pored navedenih sličnosti ovakvoj tvrdnji moramo pristupiti krajnje oprezno. Ritualno kupanje je bio raširen obred širom Bliskog istoka i Egipta, tako da „krštenje" Jovanovo i esenska ritualna kupanja, kao simbol i kao praksa ukazuju na srodnost ali ne i na obaveznu zavisnost. Tadašnje Jevreje, pogotovu esene, progonila je briga za ritualnom čistoćom.U tome je osnovni motiv kumranskih ritualnih kupanja. Međutim, upravo je

[11] Eugen Veber, *Kršćanstvo prije Krista*, Zagreb, 1972, 73, 85

to izvan sfere interesovanja i propovedanja Jovana Krstitelja. Zato po mišljenju protivnika teorije o esenskim temeljima hrišćanstva Jovanovo „krštenje" nije moralo imati svoj uzor u esenskom ritualnom kupanju. On je svom „krštenju" dao nov sadržaj, ma odakle imao uzor ili podsticaj. Na osnovu ovoga proizilazi da i nije važno da li je Jovan bio blizu esena i čak njihov član, već da svojim delovanjem on nije esen već pobornik jednog novog učenja.[12]Ipak, možemo zaključiti da je usled geografske blizine, vremenske podudarnosti i mnoštva sličnosti teško pretpostaviti da između hrišćanstva (naročito Jovana Krstitelja) i esenskog pokreta, nije bilo duhovnog kontakta i razmene ideja.Uostalom, Isusove reči u jevanđelju po Mateju („Lakše će proći deva kroz iglene uši negoli bogataš u kraljevsko nebesko"), dokazuje da je hrišćanstvo isto kao u esenskoj tradiciji, nastajalo i širilo se među nižim slojevima.

U svakom slučaju, Jovan Krstitelj je i svojim savremenicima izgledao kao izuzetna ličnost. Veliki asketa, sa sugestivnim propovedima i snažnom harizmom ostavljao je neobičan utisak i vršio mnogostruki uticaj na mnoštvo pokreta i učenja. Koliki je uticaj kao i značaj koji je Jovanov život i njegovo delovanje imalo na prve hrišćane svedoči i pripovest o Jovanovim roditeljima i njegovom rođenju u jevanđelju po Luci. Jevanđelje počinje pričom o predskazanju rođenja Jovana Krstitelja i Isusa Hrista. Predskazanja kao i rođenja oba svetitelja koja izgledaju kao dar od Boga roditeljima i čovečanstvu su toliko slična, zapravo podudarna, kao da je Jovan postavljen u skoro istoj ravni sa Isusom. „Tad se Zahariji objavi anđeo Gospodnji. Stajao je s desne strane oltara kadionoga. Kad ga Zaharija ugleda , uznemiri se, i strah ga obuze. Ali mu anđeo reče: Ne boj se, Zaharija, jer je uslišena tvoja molitva. Žena tvoja Jelisaveta rodiće ti sina, ti ćeš mu dati ime Jovan. On će ti biti i radost i veselje, i mnogi će se radovati njegovom rođenju."[13]

[12] Ivo Bagarić, *Kumran ili Belehem*, Zagreb, 1975, 137
[13] Jevanđelje po Luci, 1, 11-12-13-14

Kako se dalje navodi u jevanđelju po Luci, Jovan je boravio u pustinji do petnaeste godine vladanja cara Tiberija tj.oko 30 godine nove ere, kada je počeo propovedati jordanskom okolinom „krštenje pokajanja za oproštenje greha."[14] Njegovo propovedanje je bilo toliko uspešno da se kod mnogih pojavila sumnja da je on čak Hristos.[15] Upravo ovo navođenje je veoma zanimljivo za razvijanje teze ne samo o mestu i ulozi koju je Jovan Krstitelj imao za razvoj hrišćanstva, već, i za tumačenje odnosa između Isusa i Jovana i njihovih učenika. Pažljivom čitaocu se prosto nameće utisak da se radi o dva pokreta sa svojim učiteljima koji imaju isto učenje i isti cilj ali sa odnosom kroz koji kao da provejava, najblaže rečeno nepoverenje.

Da su postojale određene razlike između Isusovih i Jovanovih učenika možemo videti iz jednog događaja koji se navodi u jevanđelju po Marku. „Jednom prilikom su postili Jovanovi učenici i fariseji. Neki ljudi dođoše Isusu i rekoše mu: Zašto Jovanovi učenici i fariseji poste, a tvoji učenici ne poste?"[16] Na osnovu ovog i nekih drugih primera možemo takođe primetiti da Isus nije poklanjao veliki značaj spoljašnjim verskim obredima judejske tradicije. Ali, takođe je više nego očigledno da se na osnovu ove čisto formalističke razlike, kao i na osnovu pitanja u kojoj se jasno razdvajaju Jovanovi od Isusovih učenika, može dokazati da se radilo o dva pokreta.

Istina, jevanđelja upečatljivo, sa naglašenom pažnjom podvlače Isusovo prvenstvo, odnosno Jovanovo priznanje svoje nedostojnosti prema Isusu. „Ti mene treba da krstiš, a ti k meni dolaziš."[17] Jevanđelje po Jovanu još konkretnije i upečatljivije naglašava Jovanovo priznanje Isusovog prvenstva. Sutradan vide Jovan Isusa kako dolazi k njemu, pa reče: Gle evo Božjeg jagnjeta, koji odnosi greh sveta. To je onaj za koga sam rekao: Za

[14] Jevanđelje po Luci, 3, 3
[15] Jevanđelje po Luci, 3, 15
[16] Jevanđelje po Marku 3,18
[17] Jevanđelje po Mateju, 3, 14

mnom dolazi čovek koji je veći od mene, jer je pre mene bio. I ja videh i posvedočih da je on Sin Božji."[18] (Zanimljivo je da sam pojam „Sin Božji u to vreme u Palestini nije imao značenje kakvo mu mi danas pridajemo.Zapravo „Sin Božji" je svaki Jevrejin i to je predstavljalo suštinsku razliku od drugih naroda, koji nisu „Sinovi Božji".) Jovan Krstitelj ne samo da priznaje Isusovo prvenstvo, već se, kako nas obaveštava jevanđelje po Jovanu raduje Isusovom uspehu u pridobijanju sve više pristalica.[19]

Ali ako je njegova reakcija očekivana i potpuno u skladu sa hrišćanskim učenjem, to se baš i ne može reći za način kojim ga njegovi učenici obaveštavaju o Isusovom uspehu. To obaveštenje neki autori tretiraju i kao upozorenje, na osnovu čega izvlače zaključak da su obojica nezavisno vrbovali učenike i da su se u tom pogledu međusobno takmičili.[20] Dakle, jevanđelja nas obaveštavaju da je Jovan prepoznao u Isusu Mesiju i da je priznao Isusov primat. Međutim, jedna druga epizoda vezana za hapšenje Jovana Krstitelja izaziva određene nedoumice.Naime, kako nas obaveštavaju jevanđelja po Mateju i Marku, pošto se kralj Irod oženio Irodijadom ženom svoga brata, Jovan je propovedao da je vladar preljubnik. Ovo je navodno više uvredilo Irodijadu nego samog vladara, koja je nameravala da utamničenog Jovana ubije. Međutim, Irod se bojao Jovanovog ugleda kod naroda, te ga nije hteo ubiti jer se plašio pobune. Nastavak predstavlja jedan o najupečatljivijh delova Biblije. Dramaturškim nabojem, literarnim opisom i svojom tragikom ova epizoda je vekovima nadahnjivala stvaralaštvo mnogih umetnika. „Ćerka Irodijadina uđe u dvoranu, zaigra i dopade se Irodu i njegovim gostima. Car reče devojci: Traži od mene šta poželiš i daću ti. I zakle joj se: Šta god zatražiš daću ti, pa bilo i do pola moga carstva. Ona, izašavši, reče svojoj majki: Šta da tražim? Majka njena odgovori: Glavu Jovana Krstitelja. I ona se brzo vrati caru, i ovako zatraži: Hoću da mi daš, sad, na

[18] Jevanđelje po Jovanu, 1,30-34
[19] Jevanđelje po Jovanu 3, 29-30
[20] Zenon Kosidovski, *Priče jevanđelista*, Podgorica 2014, 258.

jednom tanjiru glavu Jovan Krstitelja. Car se zabrinu ali zbog zakletve i zbog svojih gostiju nije hteo da je odbije...[21] Zapravo, jevanđelja po Mateji i Marku osim ove lepe i tragične priče, obaveštavaju nas, takođe o još jednom zanimljivom događaju za vreme Jovanovog boravka u zatvoru. Pošto je za vreme svog dugotrajnog boravka u zatvoru čuo za Isusova dela, on je poslao svoje učenike da ga pitaju „Jesi li ti onaj koji ima da dođe, ili drugoga da čekamo."[22] Imajući u vidu da je Jovan već imao kontakt sa Isusom, da ga je i krstio u reci Jordanu i da je ne samo priznao Isusovo preimućstvo, već je u njemu prepoznao sina božjeg, onda je ovo pitanje koje je poslao Isusu preko svojih učenika veoma čudno. Naime, posle Isusovog krštenja i izlaska iz vode, Jovan je video „Duha Božjega kako silazi kao golub i spušta se na njega. U to i glas s neba: Ovo je sin moj ljubljeni! On je mio duši mojoj! [23] Na osnovu ovog pitanja možemo zaključiti da Jovan nije bio siguran ili, čak, nije ni znao ko je bio Isus. S druge strane, neverovatno nam izgleda kako ni autor ovog jevanđelja za koga se inače smatra da je Isusov učenik, nije primetio ovu nelogičnost koja opovrgava za hrišćanstvo itekako važno Jovanovo priznanje i otkrivanje narodu da je Isus dugo očekivani Mesija. Na osnovu ovoga, možemo pretpostaviti da ove međusobno suprotne izjave od strane jevanđeliste Mateja dokazuju da zapravo autor ovog jevanđelja i nije jedna osoba, već je u njegovoj izradi učestvovalo više njih, koji možda i nisu živeli u istom ili bliskom vremenskom periodu. Ili da je Matej nekritički sakupio mnoštvo njemu dostupnih informacija o Isusu, ne pokušavajući da ih logično poveže, tako da su nabacane priče jedna drugu opovrgavale. Međutim, ovo jevanđelje je u literarnom smislu doterano i pokazuje da autor nije mogao biti neko kome je veština pisanja, odnosno opisivanja događaja a naročito dokazivanja bila nepoznata.Upravo ova želja da se još jednom dokaže da je Isus od Jovan

[21] Jevanđelje po Marku, 6, 21-22-23-24-25-26
[22] Jevanđelje po Mateju 11,3
[23] Jevanđelje po Mateju, 4, 16-17

najavljeni i prihvaćeni Mesija možda može biti argument koji objašnjava ovu nedoslednost.

Takođe, zanimljiv je Isusov odgovor Jovanovim učenicima: „Idite i recite Jovanu šta čujete i vidite: Slepi progledaju, hromi hodaju, gubavi se čiste, gluvi čuju, mrtvi vaskrsavaju i dobra vest se siromasima propoveda.[24] Dakle, Isus učenicima nudi jasan, vidljiv, materijalan dokaz. Njegov odgovor je drugačiji, rekli bismo manje dostojanstven, od lakonskog odgovora Jovanu prilikom njegovog krštenja „Ostavi to sad!, znaš da treba da ispunimo sve što Bog traži od nas!"[25] Dok sada, Isus se, rekli bismo svim silama trudi da Jovanovim učenicima mnogobrojnim delima dokaže da je on Mesija. Kao što smo već istakli, pisci jevanđelja su se trudili ne samo da dokažu Isusovo preimućstvo nad Jovanom Krstiteljem i potvrdu Jovanovu da je Isus Mesija, već i da jasno odrede Jovanovu ulogu i njegovo mesto u novoj religiji. „Jer je on onaj za koga je pisano: Evo svog glasnika pred licem tvojim šaljem, da pripravi put tvoj pred tobom."[26] Kao da su nastojali da favorizovanjem Isusa nikako ne diskvalifikuju Jovana Krstitelja, već da zahvaljujući Jovanovom autoritetu Isus, kao što smo rekli, dobije još jednu, možda i najvažniju potvrdu. Ali nikako ne smemo zanemariti još jednu itekako važnu činjenicu. Naime, Jovanovi sledbenici bili su i posle njegove smrti prilično brojni, dobro organizovani i ono što je veoma važno nisu smatrali Isusa Mesijom. Ovaj prilično rasprostranjen pokret, sa veoma obrazovanim pojedincima mogao je predstavljati ozbiljnu prepreku širenju hrišćanstva. Pisci jevanđelja su verovatno vodili računa o ovoj činjenici, te se sa tzv. joanitima nisu direktno konfrontirali, već su nastojali da ističući Isusa ne unize Jovana. Na taj način oni su ne samo otupili ideološku oštricu moćnog protivnika, već su i utrli put sjedinjavanju dva pokreta.

[24] Jevanđelje po Mateju 11, 4-5
[25] Jevanđelje po Mateju 4,15
[26] Jevanđelje po Mateju 11,10

Naznake ovog procesa možemo pratiti u „Delima apostolskim" i „poslanicama". Tako iz „Prve Pavlove poslanice Korinćanima" oučavamo probleme koji su postojali u crkvi u prvim vekovima hrišćanstva. Naime, Korint iz tog perioda pruža sliku rimskog sveta.To je grad velikog materijalnog bogatstva, kulturne i intelektualne baštine, izražene verske tolerancije, ali i prožet ovozemaljskim i čulnim užicima. U takvom okruženju bilo je teško sačuvati i primenjivati hrišćanske ideale, naročito u situaciji kada je i samo mali broj vernika bio na pravilan način upućen u hrišćansko učenje. Očito je da je u Korintu, a možemo pretpostaviti i u ostalim rimskim centrima, postojala rivalizacija između verskih grupa i frakcija.Iz ove poslanice koja je imala svrhu da popravi vladanje mnogih vernika ali i ublaži frakcijsko delovanje, vidimo raznolikost ideja i pokreta. „Hoću da kažem da se kod vas govori: Ja sam Pavlov, ja sam Apolov, ja sam Kifin, ja sam Hristov."[27]

Dela apostolska nas još konkretnije obaveštavaju o složenoj situaciji i snazi Jovanovog pokreta i njegovog kulta. Pavle se prilikom prolaska kroz Efes susreo sa grupom vernika koji su bili Jovanovi a ne Isusovi sledbenici.„Pronašao je tu neke učenike, pa im reče: Jeste li primili Duha Svetog kad ste postali vernici? A oni mu rekoše: Nismo ni čuli da postoji Duh Sveti. On im reče: Kojim se krštenjem dakle krstite? Odgovoriše mu Jovanovim Krštenjem."[28] Ovaj citat je zanimljiv ne samo sa gledišta dokaza o snazi i postojanosti pokreta Jovana Krstitelja, već i o značaju krštenja kao rituala.Naime, već smo rekli da Isus, kao i njegovi najbliži učenici nisu naročitu pažnju posvećivali spoljašnjim verskim obredima. Pavle u „prvoj poslanici Korinćanima" kaže: „Hvala Bogu što ja ni jednog od vas ne krstih osim Krispa i Gaja, da niko ne kaže da ste vi u moje ime kršteni."[29] Istina Pavle je u ovom slučaju izrazio radost što nikog nije krstio jer bi se možda

[27] Prva Pavlova poslanica Korinćanima, 1, 11-12
[28] Dela apostolska 19, 2-3
[29] Prva Pavlova poslanica Korinćanima, 1, 14-15

na taj način formirala i njegova frakcija. Ali, nas sa druge strane informiše o jednom zanimljivom mišljenju koje je vladalo u to vreme a odnosilo se na ritual krštenja.Izgleda da je činom krštenja, kršteni prihvatao učenje, odnosno autoritet onoga koji je vršio obred krštenja. Što bi značilo da je Isus tražeći od Jovana da ga krsti, prihvatio njegovo učenje i samim tim postao Jovanov sledbenik, odnosno učenik.Ipak ova činjenica ne menja gore izrečen stav da Isus i njegovi učenici nisu krštenju, a kao što smo već videli i prema postu, posvećivali onakav značaj kakav su imali Jovan Krstitelj i njegovi sledbenici i kakav ima u savremenom hrišćanstvu. Možemo pretpostaviti da su ovi suštinski elementi Jovanovog učenja, verovatno, kao neka vrsta kompromisa ili pod njihovim direktnim uticajem ušli u rano hrišćanstvo zajedno sa Jovanovim sledbenicima.

Na osnovu gore iznesenog, moćemo konstatovati da je hrišćanstvo nastalo ne samo pod uticajem raznih religioznih verovanja, već i simbiozom međusobno sličnih pokreta i učenja. Posle dve hiljade godina, utvrditi doprinos i značaj pojedinačnog pokreta predstavlja gotovo nemogući poduhvat.Činjenica je da su pokreti i učenja Isusa iz Nazareta i Jovana Krstitelja svojim stapanjem stvorili religiju koja svojim dražima i danas privlači milione vernika.

Literatura:

1. Dejvid Goldberg; Džon Rejder, *Jevreji - istorija i religija*, Beograd, 2003.
2. Dela apostolska 19, 2-3
3. Eugen Veber, *Kršćanstvo prije Krista*, Zagreb, 1972.
4. Hadži Dragoljub Stojanović Nikac, *Kumran zapisi sa mrtvog mora*, Beograd, 2004.
5. Ilija Teić, *Izrailj-prilozi iz paleografije, filologije i istorije judejskog naroda*, Foča, 2009.
6. Ivo Bagarić, *Kumran ili Belehem*, Zagreb, 1975.
7. Jevanđelje po Jovanu 1,30-34

8. Jevanđelje po Jovanu 3, 29-30
9. Jevanđelje po Luci 1,11-12-13-14
10. Jevanđelje po Luci, 1, 80
11. Jevanđelje po Luci 3, 3
12. Jevanđelje po Luci 3, 15
13. Jevanđelje po Marku 3,18
14. Jevanđelje po Marku, 6, 21-22-23-24-25-26
15. Jevanđelje po Mateju 3, 14
16. Jevanđelje po Mateju 4,15
17. Jevanđejje po Mateju 4, 16-17
18. Jevanđelje po Mateju 11,3
19. Jevanđelje po Mateju 11, 4-5
20. Jevanđelje po Mateju 11,10
21. Johan Blejken, *Povijest svijeta*, Zagreb, 1990.
22. Jozef Racinger-BenediktXVI, *Detinjstvo*, Beograd 2008.
23. Prva Pavlova poslanica Korinćanima, 1, 11-12
24. Prva Pavlova poslanica Korinćanima, 1, 14-15
25. Trevor Lin, *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, 1990
26. Zenon Kosidovski, *Priče jevanđelista*, Podgorica 2014.

THE PRECURSOR AND THE MESSIAH
relation among John the Baptist and Jesus of Nazareth

Summary: Holding the apocalyptic lectures and living according to high ethical principles, John the Baptist became an important religious person among the Jews. Thanks to his abilities, but also determination of his followers, together with Jesus from Nazareth, he inspired and established the birth of a new religion - Christianity. The interweaving and complexity of this relations is the subject of this work, with no intention to deepen the great doctrine crisis in which the Christian world is.

Key words: Christianity , the religion, baptism, Jews, Bible

ALEKSANDAR M. PETROVIĆ
Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici
Kosovo-Srbija

UDK 371(497.11)

SVETOVNO OBRAZOVANJE I VITEŠKI KODEKS U DUHU UČENJA SREDNJOVEKOVNE SRBIJE (O pismenosti i viteštvu)

Sažetak: Krug svetovnog obrazovanja u srednjovekovnoj Srbiji obuhvatao je državnu upravu, jer su sudije i pristavi dužnost obavljali uz pismeno opštenje, postupajući prema zakonu i pisanim nalozima vladara. Vladarev dvor bio je svojevrsno učilište, i svetovna vlastela je onde pored ratnih veština i igara bila obrazovana u pogledu ponašanja i etikecije, lepih veština kao što su muzika i ples, ali i čitanju spevova i viteških romana (Roman o Troji, Povest o Tristanu i Izoldi, Roman o Aleksandru Makedonskom). Može se pretpostaviti da je postojala i domaća dvorska viteška literatura, ali od nje izgleda ništa nije sačuvano. Ono što je dobro očuvano jesu spisi o rečima i gramatici, kao i prevodi važnih pravnih i filosofsko-teoloških spisa sa jelinskog jezika.

Ključne reči: Srednjovekovna Srbija i viteštvo, Obrazovanje administracije, Obrazovanje svetovnog plemstva, Viteški roman, Refleksivna književnost

U srednjovekovnoj Srbiji viteški red nije nastajao u devetom veku kao onaj u Zapadnoj Evropi, ali ni po uzoru na njega. Mnoge bitke u kojima su srednjovekovni Srbi učestvovali boreći se za ujedinjenje u samostalnoj državi koje je ostvario tek Stefan Nemanja, podrazumevaju i mnoge hrabre ratnike čije je junaštvo

ostalo neimenovano. Nadahnuća su se nalazila pored *Romana o Troji* i besmrtnog uzora junaštva Ahileja, Pelejevog sina, i u *Romanu o Aleksandru Velikom*, koji je zarana već bio poznat na srpskoslovenskom jeziku, kao i u nordijskoj zagi *Povest o Tristanu i Ižolti* posrbljenoj u slično doba.[1] Tek sa Kosovskim bojem i tragičnim započinjanjem nestajanja sjaja te državnosti, epske pesme raspredaju svoje žalopojke metričkog majstorstva antičkih dimenzija izražavanja šesnaestercem, spominjući pojedince, njihovu hrabrost i patriotsku požrtvovanost. Mada su hristijanizovanom srpskom stanovništvu uzori ustanka Makaveja ili borbe cara Davida sa Golijatom, mogli da budu daleko bliži od onih koji su se znali kao militantna bahatost nečijih čuvara zemljišnih poseda, kakvi su u to doba vitezovi Zapadne Evrope i bili, te uticaje preko Dubrovnika i Italije takođe ne treba odbaciti. Tek kasnije, vaspitavanjem te militia Christi je Crkva uspela da ugradi spisak vrlina koje znamo kao `viteški kodeks`, a i obrazovanje pojedinih od njih omogućilo im je i da pišu veoma zanosnu i osećajnu poeziju (trubaduri, minezengeri). Uspon univerzitetske nastave u Evropi, u ondašnjim središtima kulturnog života (Pariz, Bolonja, London, Hag), podrazumevao je i obnavljanje kulturnog i političko-etičkog diskursa postojanja u koji su spadala i socijalna učenja o pravičnim stratifikacijama koje podrazumevaju i pitanja bezbednosti. Razna „ogledala vladara" uzimala su u obzir i širinu i značaj vojnih resursa sa njihovom obukom i upotrebom u političke svrhe, sve do Makijavelijevog „Vladaoca", koji borbeni politički uzor, a može se reći i viteški izdanak, vidi u ličnosti ne baš obrazovanog, ali zato mahnitog i finansijski kontroverznog Čezara Bordžije.

U našoj obrazovnoj istoriografiji, istoriji pedagogije ili filosofije, tema svetovnog obrazovanja u srednjovekovnoj Srbiji nije

[1] *Roman o Troji* i *Roman o Aleksandru Velikom*, priredila R. Marinković, Beograd, 1986; *Povest o Tristanu i Ižolti*, priredila I. Grickat, Beograd, 1988. Zanimljivo je da i Dživo Gundulić u osmom pevanju svog speva *Osman*, najpoznatijevog Aristotelovog učenika Aleksandra, naziva Lesandro Srbljanin.

obrađivana u pojedinostima, a u sintetičkim radovima zahvatana je uglavnom paušalno i bez većeg obraćanja pažnje. Ono što nju karakteriše jeste blizina Istočnom Rimskom Carstvu ili Vizantiji, od kojeg su mnogi uzori preuzimani, mada izvora koji bi o njoj govorili neposredno, skoro da i nema. Ovde-onde razbacani podaci, uputni za formiranje tek određene predstave o glavnim idejnim strujanjima i problemima srednjovekovnog školstva, vrsta obrazovanja i rezultata u kulturnim tvorevinama, tek neznatno senče mogućnost formiranja društvene slike koja bi nešto suvislije istakla karakter profesionalnog vojničkog sloja u to doba. Car Dušan kao vladar okrenut širenju carstva, sigurno je obratio veću pažnju na obuku svoje ratničke vlastele, kao i situisanje pouzdanih prekaljenih ratnika koji su se dokazali u mnogim bojevima. Doduše, teško da je i tu stvar drugačije stajala nego u ostalim evropskim situacijama regrutovanja vojnog kadra iz seljačkog sloja kmetova i sebara, koji su za to bili fizički spremni ili kadri da podnesu težinu uslova ratnog pohoda i suočavanje sa neposrednom smrću. Ova druga dimenzija je vazda pretežnija i na nju obrazovanost utiče daleko više nego što medicina može da pomogne u vidanju teških rana ili sakaćenja. Za nas nema karakteristika poput onih koje je još Aristotel izneo u sedmoj knjizi svoje *Politike*: „narodi koji žive u Aziji inteligentni su i imaju smisla za umetnost, ali nemaju hrabrosti, pa stoga ostaju pod jarmom večitog ropstva" (1327b1). Osećaj slobode podrazumeva kontrolu i samokontrolu, koja daje smisao za državnu zajednicu i omogućava kadrost da se održavaju dobrosusedski odnosi: „jer srce hoće da vlada i ne može se potčiniti. Međutim, nije dobro zahtevati od čuvara da budu grubi prema nepoznatim ljudima jer ni prema kome se ne sme biti takav i ljudi plemenite prirode nikada nisu grubi sem prema onima koji su nepravedni, ali se tim više ljute na svoje prijatelje kada, kao što sam već rekao, veruju da su im oni učinili nepravdu." (1328a3)[2] Osećaj nepravde i prekost odgovaranja na nju kod nas je posebno odomaćen.

[2] Aristotel, *Politika*, (prev. Lj. Crepajac) Beograd: Kultura, 1970., str. 233.

Kada se pored pričinjene štete doda i uskraćenost dužne zahvalnosti za učinjena dobra, srdžba slobodnog čoveka je opravdana i ulaženja u `teške sporove` i obračune podrazumeva i dimenziju pravičnosti. Ako se prisetimo i kraja 1806. godine, tom slobodarskom tenzijom oslobođen je ceo Beogradski pašaluk i beogradska varoš, a Kalemegdan je osvojen početkom 1807. Rankeova konstatacija o prevratničkom karakteru čitavog pokreta koji je narod obeležio slobodarstvom, tu je sasvim umesna, tako da pripisivanje nekog fatuma kojim bi se «srčanim Turcima» davala prednost u odnosu na srpski živalj koji je pokorio i držao u petovekovnom ropstvu, potpuno promašuje suštinu svetsko-istorijskog događanja, gde je danas teško videti nešto više od uzdignutog nosa germanskih istoričara koji su verovatno kivni na Srbiju koja je u Prvom svetskom ratu slomila kičmu Austro-Ugarskoj imperiji i pomrsila rezonske račune samodopadljivim germanocentričkim predstavama.[3] To da `Srbe valja naterati na seobe` kao besomučno mudijašenje Baha, tadašnjeg Austrijskog ministra spoljnih poslova, samo je jadan san tog propalog imperijalizma. Kao da se slično ponovilo i krajem dvadesetog veka uz pomoć `nevidljivih` i nedohvatnih letača u stanju posebnog `anđeoskog milosrđa`, gde je takođe odgovor srčanosti srca bio jači od govora oružja – i nismo se nigde raselili. Hrabro srce čoveka

[3] Kada je turski zulum dosegao granice neizdržljivosti, izbila je Srpska revolucija, vrhunac ispoljavanja nezadovoljstva i otpora pokorenog naroda. Srpska revolucija (15.02.1804 - 05.05.1835) obuhvata vreme Prvog srpskog ustanka (1804 - 1813.), Hadži Prodanovu bunu (1814.), Drugi srpski ustanak (1815.) i jedan period vladavine kneza Miloša. Traje sve do ukidanja feudalizma u Srbiji (1835.). Izbijanjem Srpske revolucije nastaje veliki prelom u našoj istoriji. Obnovljena je srednjovekovna državnost i stvorena srpska država. Za vreme Prvog srpskog ustanka Srbija je bila samostalna i van turske kontrole, ali je posle sloma ustanka prešla trnovit put do sticanja autonomije (1830.). Za vreme Srpske revolucije Srbi su proterali Turke (izuzev onih Turaka koji su živeli u garnizonama), ustavno uredili državu, ukinuli feudalizam i stvorili društvo slobodnih seljaka. Vezivanje ekonomske i pravne osnove slobode za agrar i poljoprivredu ima ovde svoje uporište, koje odgovara i vezivanju za zemlju kao religiozni faktum hrišćanske ideje ispoljavan u srpskom isihazmu kao vidu narodne samosvesti (vidi i - Kerović Radivoje, *Tajna ljudskog bitka*, Banja Luka: Vidici, 2011., str. 836-856.)

osposobljava da voli i da vodi zajedničke poslove u ratu i miru, od onih bezbednosnih do privrednih i državnih, kao i onih koje bi danas nazvali kulturnim. Srčano i srdačno hrabar čovek se laća i obrazovanja, te negovanja kulturnih dobara, a za koje je, u dovoljnoj meri, pre svega potrebno ovladati pismenošću.

Pismenost, koja je najuže povezana sa obrazovanjem u srpskom srednjem veku, bila je svedena uglavnom na vlastelu, monaštvo i sveštenstvo, o čemu srednjovekovni izvori kazuju samo uzgred i sporadično.[4] Črnorisac Hrabar iz desetog veka izveštava nas da „prežde ubo Slovene ne imehon knig, oni čertami i rezami čtehon i gatahon, pagani sušte", tako da svetovna pismenost ima svoj trag u istorijskim zbivanjima koje je nadogradilo primanje hrišćanstva i formiranje pisma prilagođenog prirodi slovenskih jezika (glagoljica i ćirilica), neposredno utičući i na otvaranje škola i razvoj obrazovanja. U vreme vizantijskog cara Vasilija I (567-886) iz primorskih gradova pod vizantijskom upravom, Srbi su obuhvaćeni hristijanizacijom, a to je ujedno značilo i priznavanje vrhovne vlasti Vizantije, kojoj se do tada izmicalo (jači otpor pružile su Travunija, Konavle, Duklja, Zahumlje, Neretljani ili Pagani, koji su bili sem raškog i pod uticajem latinskog klira iz benediktinskih manastira). I u pokrštavanju beskrajnih ruskih prostora Samojedi i Varjazi su se ispočetka suprostavljali, da bi se naknadno uklopili kada su shvatili prednosti i krasote hrišćanskog verovanja.

Pred kraj tog devetog veka, kada su iz Moravske proterani učenici sv. Metodija koji su sa sobom poneli bogoslužbene knjige prevedene na slovenski jezik, u Srbiji se već koristila i glagoljica i ćirilica za pisanje. Sveti Metodije koji je sa bratom pomagao logotetima i na Carigradskom Univerzitetu, bio je ustoličen za arhijerarha Srema i stolujući u Sremskoj Mitrovici mnoga duhovna dobra doneo zajedno sa dragocenim blagom previda starih sveštenih knjiga. Narasla svest o potrebi za učenjem i sticanjem

[4] Vidi studiju – Sima Ćirković, *Pismenost i obrazovanje u srednjovekovnoj srpskoj državi*, Istorija škola i obrazovanja kod Srba, Beograd, 1974, str. 9-30.

obrazovanja je bila takva, da Srbi nisu u tome zaostajali za okolnim narodima tog doba. Izgradnjom nezavisne srpske države kir Stefana Nemanje (1168-1196), kao i reorganizacijom crkve nakon sticanja autokefalnosti 1219. g., koju je izvršio njegov sin sv. Sava, stvoreni su uslovi za uzlet kulture i obrazovanja prvenstveno u društvenim slojevima plemstva i sveštenstva. Otpočelo je i značajno prevođenje vizantijskih crkvenih knjiga putem kojih se širila pismenost, obrazovanje i kultura, jer je u sedam novootvorenih episkopija bio potreban veliki broj sveštenika.[5]

Bilo je i prirodno da se sv. Sava u tom poduhvatu ponajviše osloni na svoje učenike koji su bili monasi u Hilandaru i Studenici, te su škole obrazovane u manastirima, „da se knjiga izuči" za monahe, kao i za mirsko sveštenstvo, prema Dečanskoj hrisovulji – „popovski sinove, kto knjigu izuči da stoji s ocem, ako li ne izuči da je meropah. I da se pop od popa stavi, a meropah ako knjigu izuči da je meropah".[6] Ovde je više nego upadljivo da je obrazovanje bilo dostupno i zavisnim slojevima meropsa /seljaka/ i sokalnika /fizičkih radnika/, koji su mogli da obavljaju i popovske poslove ukoliko „izuče knjigu".[7] Posredno podizanje ravni obrazovanosti i duhovnog i svetovnog plemstva od trinaestog veka uočljivo je sa pojavom *Krmčije* kao zbornika crkvenog prava, a sa pojavom *Žitija svetog Simeona* /Nemanje/ od sv. Save i Stefana počela je svoj život i srednjovekovna književnost kao prvi dokaz dometa razvijenosti obrazovanja onog vremena.

Državna uprava imala je takođe svoje potrebe za pismenim i obrazovanim ljudima, pa je u vreme kralja Milutina već ustanovljeno pismeno opštenje po uzoru na vizantijsku administraciju, a

[5] Vidi – Nikola Radojčić, *Sveti Sava i autokefalnost srpske i bugarske crkve*, Glas, 179, Beograd, 1938., str. 181-236

[6] Sima Ćirković, *Pravoslavna crkva u srednjovekovnoj srpskoj državi*, SPC 1219-1969. Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti, Beograd, 1969., str. 46-47

[7] Vatroslav Jagić je 1873 g., objavio studiju *Sitna kanonička građa* (br. 5., str. 127) gde navodi izvor o propisu koje je knjige morala da ima svaka crkva: „I popove da imaju apostol, jevangelije, leturgiju, triod, nomokanon, psaltir i oktoih i gospodskim prazdnikom službu i čtenije na poučenije ljudem."

za vremena cara Dušana taj razvoj je pravnički dovršen kodifikovanjem u njegovom *Zakoniku* (1349). Pravnička obaveza u sprovođenju zakona bila je uslov za vršenje sudijske dužnosti, one pristava i globara, a ona je podrazumevala pismeno opštenje na osnovu dokumenata, sa evidencijom postupanja na osnovu zakona i naloga vladara. To je podrazumevalo i dvor koji je bio učilište za sinove svetovne vlastele, pa su na njemu sticali obrazovanje iz ratnih strategija i veština, ponašanja i etikecije, ali i iz lepih umetnosti kao što su muzika, ples, svetovna literatura, pre svega spevova i viteških romana.

Na dvorovima oblasne i lokalne vlastele privatni učitelji ili monasi opismenjavali su i upućivali u osnovna znanja iz gramatike mladež koja se na kraljevskom dvoru usavršavala u drugim slobodnim veštinama i znanjima, ali kako se gramotnost ili pismenost sve više zahtevala i u trgovini i zanatima po gradovima (Beograd, Smederevo, Novo Brdo, Rudnik, Priština itd.), budući da je od velikog uticaja na edukaciju domaćih ljudi bilo i opštenje sa učenijim stranim trgovcima i preduzetnicima, stalno se povećavao broj pismenih i obrazovanih ljudi različitih zanimanja, profesija i društvenih položaja. Pisanje pisama kao opštenje među prostorno razdvojenim licima uobičajilo se još od vremena sv. Save (pismo studeničkom igumanu Spiridonu), i proširilo se i na svetovne ljude. Poznata su pisma žene kralja Uroša I, Jelene Anžujske, ćerke kneza Lazara Jelene Balšić duhovniku Nikonu Jerusalimcu, njenog brata Despota Stefana i kaluđera Dimitrija Kantakuzina. Književni i prosvetni rad širio se u doba Despotovine za vreme Despota Stefana Lazarevića (1389-1427), jednog od naših najznačajnijih književnika srednjovekovlja, kada su obelodanjene i prve pedagoške doktrine, kao i njegovog sukcesora Đurđa Brankovića (1427-1456), o kome je napisan od Smederevskog Besednika i poetski spomen - „Plač za despotom Đurđem Brankovićem". On sa izvajanim pokazivanjem bola zbog otsutnosti pita – „Kad si ti umro, mi kako da živimo? O zemljo, o sunce i vazduh i ostali tvorenija tvari, što kasnite?" I blagoslov i blagodat

su potrebni, ne samo za pobedu nad zlom, za uspešno ispaštanje krivice, nego i za proslavljanje pokojnika koji je podneo žrtvu da bi se život odvijao u svojim mirnijim tokovima i u njima iskazao svoju plodnost. Žrtva utemeljuje zajednicu posedujući i mitologičko ishodište života, a što i viteški kodeks zastupa kao osnovicu božanske pozvanosti države da vlada. Sam život odatle se vidi kao napeto dijalektičko središte mitotvornih zasnivanja, ali i kao njihovo ishodište koje bivstvuje objedinjavajući sve sile težnji u sebi. Ta sila težnji je umnost i nju izražavaju ovladavanje pismenošću i velike knjige koje otvaraju smisao pojma slobode i društvenog života kao tlo pripreme za suvislu državotvornost građanskog života, ili kako Losev na Platonovom tragu odlično ističe, ostvarenja inteligencije kao duhovnih potencijala.[8]

Dvor Despota Stefana Lazarevića unekoliko je ličio na jerusalimsku palatu cara Davida, jer je u njemu stolovao ozbiljan državnik, koji je oduška nalazio u najprofinjenijim duhovnim aktivnostima svoje duše, u pisanju visoke i istančane poezije, pozivajući se i sam na velikog psalmopevca. Čuveno *Slovo ljubve* nalazi se i u cvetniku srpskog pesništva iz 1998.g., pa se vredi podsetiti na te visoke impostacije njegovog glasa sa muški razlivenim tembrom:

Leto i vesnu Gospod sazda,
Što i psalmopevac kaza,
Krasote u njima mnoge,
Pticama brzo, veselja puno preletanje,
I gorama vrhove,
I lugovima prostranstva,

[8] „Na kraju, da ne bi ostalo mesta ni za kakav prigovor ili nejasnost, može se uzeti u obzir da se ovde pod `životom` misli jednostavno kategorija ostvarenja ove ili one inteligencije. I to će određenje života biti ovakvo: on je simvolički ostvarena inteligencija. Ja pak tvrdim da ličnost i jeste simvolički ostvarena inteligencija. I zato evo najkraćeg rezimea čitave prethodne analize, sa svim njenim razgraničavanjima i podrazdeljcima: mit je ličnosno biće, ili, tačnije, lik ličnosnog bića, ličnosna forma, lik ličnosti." (Aleksej Feodorovič Losev, *Dijalektika mita*, Bgd., 2000., str. 67)

I poljima širine;
Vazduha tankog
Divotnim nekim
Glasima oglašenje;
I zemaljske daronose
Mirisnog cveta, i travonosne;
No i čivekove suštine same
Obnovu i razigranje
Dostojno ko da iskaže?

Ali sve ovo
I čudodela Božija ina,
Što ni oštrovidni um
Sagledati ne može,
Ljubav sve prevashodi, -
I nije čudo,
Jer ljubav je Bog"[9]

Pevanje o ljudskoj suštini i obnovi njegove prirode nadahnuto je čudima Božijih dela, koja ni oštrina uma ne može da pojmi, ali može da prepozna sam smisao ljubavi kao prisustvo Božije. I kao što je rimski imperator Marko Avrelije 176.g. nakon Hrista naložio da se u Atini ponovo osnuju platonovske, aristotelovske, stoičke i epikurovske katedre sa državnim izdržavanjem od mirijade drahmi godišnje, i sam se posvećujući uspelim filosofskim razmatranjima, odomaćujući tako filosofiju, i na dvoru Stefana Despota utočište je našao učeni Bugarin sa filosofskim nervom, Konstantin Filosof (oličenje ostvarenog intelekta), koji je u Srbiju uneo misaonu patinu drevnih vremena iz herojske epohe, pišući o Stefanu Lazareviću zadivljujuću pohvalu na početku svoje *Povesti o slovima*: „Jer ovo ne prinosim kakvim ocima i

[9] Miodrag Pavlović, *Antologija srpskog pesništva*, Beograd: Prosveta, 1998., str. 92

učiteljima ili upraviteljima i gradskim i oblasnim knezovima, nego samome vladaru koji je miropomazanik Svevišnjega na carstvo, i čak sjajniji negoli od drevnih samodržaca, koji je kadar da zapovešću jednom iskrom pravo učenje rasplamsa, pa da se sve vrati u svoj prirodni sklad... prihvatam se ovoga, pošto od svoga Gospodina vladara dobih ne nešto malo, nego za mene veliko i radošću ispunjeno. Jer od ričuće zveri dušu moju istrže i posla me na učenje prvoprestolnom patrijarhu srpskome."[10] Nakon što ga je kir Stefan poslao „k prvoprestolnomu srbskomu patrijarhu na učenije", Konstantin kazuje kako ga je `kao u bajci kakvoj` obuzela neizreciva radost što se tu našao, pa usrdno u spisu predlaže: „Tako i ti, Gospodaru, drugi David budi danas, jer on psaltir sastavi kad se ostavi vojevanja i u mir se povuče", moleći i za nepristrasan `sud davidovski`.[11] Iz daljeg izlaganja je jasno da je on odlično upoznao *Jevrejsku istoriju* Josifa Flavija kao i *Erotemate* /Ispitivanja/ Manuila Moshopula, a upustivši se u organizovanje škole visokog ranga, poput Magnaurske visoke škole u carskoj palati u Carigradu, ugradio se i u kulturnu istoriju Srbije.[12] U toj

[10] Konstantin Filozof, *Povest o slovima* (Skazanije o pismenih), Beograd: Dositej DD, 1998., str. 14

[11] *Isto*, str. 14. Zanimljivo je i da povodom suda pita – „Potrebno je, da ako i bude znalac, ne bude zavidljivac. Jer ko od vitezova punih zavisti može voleti nekoga gledajući kako dolazi sa moćnom desnicom i službu nudi?" (*Isto*, str. 15)

[12] Valja priznati ogromnu vrednost novog državnog Univerziteta u Magnauru, na čijem se čelu nalazio solunski profesor Lav Filosof /790.+869./, od 863. g. i `najuzvišeniji među filosofima` /Ûpatoj tîn filÒswfon/ ili rektor Univerziteta u Konstantinopolju. Sa ozvaničenjem sekretara Teoktista 851., dobijen je osnov aministrativnog uređenja, pa se može reći da je 855. Univerzitet u Magnauru postao novoustanovljena škola za obrazovanje visoko učenih ljudi, izdržavana sredstvima države, ili Univerzitet za osposobljavanje u zvanju opštih i zajedničkih stvari u vaseljeni, kao visoka funkcionalna ustanova kulture koja zahteva usvajanje najviših znanja. Njegovi su najveći učitelji nesumnjivo Lav, Fotije i Konstantin, koji su predavali filosofiju, a druge departmane držali su Teodor (geometriju), Teodegije (astronomiju) i Kometa (gramatiku). Carska ili državna podrška izučavanjima filozofije značila je i institucionalno definisanje principa kulturne samobitnosti, koji se sa otvaranjem Univerziteta u carskoj palati Magnaur u Konstantinopolju pokazao u punom svetlu. Vidi o tome - *Aleksandar M. Petrovic,* THE SIGNIFICANCE AND INFLUENCE OF MAGNAUR UNIVERSITY IN CONSTANTINOPLE /Description of the principles of education in the Byzance of IX century and latter/, in in TEACHER: Journal of the Faculty of

otmenoj školi Konstantina Filosofa nisu se izučavale samo čtenija i gramote, osnove računa i bogoslovije kako je to bilo uobičajeno u višim učilištima. Poput preuzetih obrazaca u Vizantiji iz nasleđa Platonove Akademije ili Aristotelovog Likeja, izučavali su se tu predmeti `*videteljnije*` ili dijatribe *bogoslovije, jestestvija* i *učiteljnoje* /teorijske discipline: teologija, fizika, matematika/ i `*djelateljnije*` predmeti ili dijatribe *domostroiteljnoje*, *domostroiteljnoje-gradskoje* i *običnoje* /praktične discipline: ekonomija, politika i etika/, sa spominjanjem zvezdozakonja i muzike. *Skazanije o pismeneh* Konstantina Filosofa izlaže lestvicu od 43 slovne grafeme i 24 znaka kojima se po srtukturi azbuke deca uče čitanju, ukazujući na manjkavosti proučavanja tadašnjeg srpskog pravopisa, načina čitanja i pisanja, sa svojim uputstvima kako se ispravnije piše. On takođe piše o Ptolomeju Filadelfu sa čijim je staranjem *Stari zavet* preveden na jelinski jezik (gl.2); navodi i kratak pregled pojmova grčke gramatičke nauke svog vremena, uglavnom o metrici i fonetici (gl. 37), te o značajnim rečima i imenima iz jevrejskog jezika (gl. 33,34), uočavajući i značaj prirodnog sklada muzike za bogoslovsku harmoniju.[13] Đakon dr Milorad M. Lazić u svojoj doktorskoj disertaciji to ovako karakteriše: „Kao sledbenik bugarske trnovske književne škole patrijarha Jeftimija, Konstantin sledi teorijsli smer isihastičkog uticaja, kao i njihovu potrebu da, kroz prevode svetootačkih štiva, slede princip lepote prevodne reči, saobrazno estetičkim shvatanjima epohe."[14] Vatro-

---

Education - Bitola /[Editorial Board Acad. Grozdanka Gojkov ...] Year XIII, No. 2 (2014) - Bitola: Faculty of Education, 2014, s. 230-241.

[13] U vezi sa karakterom naglasaka i nekih prevodilačkih rešenja on ima dobar sluh za pedagoški rakurs ovladavanja tim sadržajima i jasno kaže: „O naglascima nije kako neki govore. Jer ako i sto godina neko živi i njih po knjigama uči ništa neće saznati. Nego to je onako kao što perska deca kad hoće prvanje da uče, prvo uče po prirodi: glas groma, glas vazduha, glas ptičiji, glas trube, tečenje vode, letenje ptica, tutanj zemlje, šum, glas čovečji sa rečima, glas koji se ispušta bez reči... i svemu ovome se uče, te tako sastavljaju muziku. Ali malo treba da se po glasu nauči kako se razdeljuje reč." (Konstantin Filozof, *Povest o slovima* (Skazanije o pismenih), Beograd: Dositej DD, 1998., str. 39

[14] Lazić, Milorad M. Dr đakon, *Srpska estetika asketizma (*1375-1459), Beograd: Sveta Srpska Carska Lavra manastir Hilandar, 2008., str. 189.

slav Jagić, naš poznati medievalista, opisao je još 1892 g. jedan traktat nazvan *Osam česti slova jeliko glagoljem i pišem*, u kome se imenuju oblici gramatičke imenske fleksije, padenija (padeži) – prva, rodna, vinovna, dareljna i zvateljna, podelu na vremena minuvšego, nastajaštago i buduštago, kao i na rodove – mužski, ženskij, sredni i čisla (brojeve) – edino, dvojno, množno.[15] Sve osnovne gramatičke pojmove, temeljno promišljene, tako smo dobili već u ovom priručniku, koji svedoči o drevnoj brizi, kao i o pristalom uređivanju srpskog jezika. U njegovoj ranoj upotrebi ima i nečeg višteškog, posebno u slučaju velikog zaleta u prevođenju obimnog dela Dionizija takozvanog Areopagita i ostavljanja beleške o Maričkoj bici kao svojevtsne trenodije o srpskom postradavanju. To je učinio izvorni čovek kulture srpskog XIV veka, sa prostora Kosova i Metohije, svetogorski kaluđer, pisac i prevodilac, poznat i kao Inok Isaija, Starac Isaija ili Isaija Serski. Njegovo žitije, koje je napisao nepoznati učenik, sačuvano je u prepisu iz prve polovine XV veka, a i danas se čuva u manastiru Hilandar (br. 463, listovi 90a-97b).[16] Opis života sadrži i edukativnu deskripciju po kojoj znamo da je prvo obrazovanje stekao u srpskoj, verovatno vlastelinskoj porodici iz koje je potekao,[17] a nakon toga i ono do kog je mogao da dođe na dvoru našeg učeno-

[15] Vatroslav Jagić, *Razum i filozofija iz srpskih književnih starina*, Spomenik 13, Beograd, 1892, str.1-39

[16] Za to žitije na staroslovenskom jeziku korišćen je prenos na savremeni srpski jezik, objavljen u: *Šest pisaca XIV veka*, Stara srpska književnost u 24 knjige, knj.10, Prosveta, SKZ, BG, 1989, str. 91-97, sa prevodom i komentarima Dimitrija Bogdanovića. Spis je prvi put objavljen u: Nićifor Dučić, *Starine hilandarske*, Glasnik srpskog učenog društva 56 (1884), 63-77., a o Inoku Isaiji piše i *Žitije Sv. Patrijarha Jefrema* od Ep. Marka.

[17] Istorijski izvor kaže: «Ovaj prepodobni i svagda spominjani blaženi otac naš Isaija *dobio* je rođenje i vaspitanje od srpske zemlje koja se zove Liman. Rodio se za vreme blagočastivog i hristoljubivog samodršca sve srpske zemlje i podunavske i primorske i arbanaške, svetoga kralja Uroša, od blagorodnih i blagočastivih roditelja, oca Georgija i matere Kaline...» Isto tako saznajemo kako: «I vaspitan bi ovaj dečak i naučen knjigama, jer su ga roditelji njegovi mnogo voleli i hteli da ga predaju u dvor carev...» /*Žitije starca Isaije*, *Šest pisaca XIV veka*, Stara srpska književnost u 24 knjige, knj.10, Prosveta, SKZ, BG, 1989. (prev. D. Bogdanović), str. 91/.

sti i hrišćanskoj duhovnosti sklonog viteškog kralja Milutina (1282-1331). Kazivanja se nastavljaju o tome kako se na službi nije dugo zadržao, nego se uputio u manastir Svetog Joakima Osogovskog u Sarandoporu (kod Krive Palanke u današnjoj Makedoniji, na Osogovskim planinama). Zabeleženo je kako je tamo obukao monašku rizu i primio monaški čin, da bi se nešto pre 1330. g. odatle uputio na Svetu Goru, gde je negovanje teorije kao izgradnje spekulativnog mišljenja i odgovarajućeg stanovišta bilo uobičajenije, negoli što se obično prihvata ili priznaje.[18]

Inok Isaija se podvizavao u srpskom manastiru Hilandar, grčkom Svetom Pavlu i ruskom manastiru Svetog Pantelejmona (gde je po nekima bio i iguman), obnavljajući ih uz obilnu pomoć cara Dušana. Uz ovo je važan i podatak iz njegove sveštеničke prakse, da je učestvovao u uspešnom izmirenju srpske i grčke Crkve 1375. g., te da se nedugo posle toga upokojio (verovatno u Hilandaru), ostajući poznat i iz povelja cara Dušana iz tog vremena, kao svetogorski duhovnik i obnovitelj manastira[19]. Više puta je kao priznati duhovnik i diplomata boravio u Srbiji, uglavnom u Serskoj oblasti, koja je tada bila centralna srpska oblast po

[18] U slično vreme se na Svetoj Gori podvizavao i sv. Grigorije Sinait, koji je imao silan uticaj na bugarsko i srpsko monaštvo, a za koga njegov učenik Kalist piše: »...starao se da nađe rukovodioca u onome o čemu nije uspeo da pročita u knjigama božanskog Pisma, ili čemu duhovno nije bio od nekoga naučen od duhonosnih i božanskih otaca i učitelja. Razmišljajući sam sa sobom, on je shvatao da kao što je naučen delanju, tako će biti naučen da tačno prođe i posmatranje, tj. tihovanje i dejstvenu molitvu... Uistinu, na njemu, preko njegovih dela ostvario se i stav da „delanje jeste uspon ka sagledavanju". I nalazeći se kao bivanje tela po onome što jeste, on je zacelo bio podstaknut božanskom težnjom i nije sasvim prestajao da svetli onim pravednima, u skladu sa svetom rečju koja kaže: svetlo pravednima uvek (Prič. 13, 9). Na pitanje učenika i moje, taj poznati čovek večnog i blaženog sećanja, kao onaj koji je posebno voleo istinu i cenio je iznad svega, kaže: „onaj koji u duhu uzlazi prema Bogu kao u nekom *ogledalu sagledava svu tvar svetloliko*, bilo u telu, bilo bez tela; ne znam, kako je govorio veliki Apostol (2 Kor. 12, 2), sve dok kakvo neraspoloženje, koje nastane u to vreme, ne obustavi dolaženje sebi." /Prep. Grigorije Sinait (2009), Sabrani spisi I: Asketska dela, (prev. A. M. Petrović) Beograd, Otačnik, str. 166; 168/

[19] Nićifor Dučić, *Monografija Hilandara i drugi književni radovi*, Gacko: DOB, 2003, str. 72

kulturnim pregnućima, sa razvijanom prepisivačkom, prevodilačkom i slikarskom delatnošću. I sjajni ruski naučnih Prohorov je ukazao na izuzetne opšte-kulturne rezultate koji su u toj oblasti bili dostizavani akcentujući poduhvat Inoka Isaije, koji je za serskog mitropolita Teodosija najkasnije 1371. preveo zbirku dela (Pseudo)Dionisija Areopagita sa grčkog na srpskoslovenski jezik. Prva tumačenja u vidu beleški iz razmišljanja uz tekst, sastavio je episkop Skitopolja u Palestini Jovan (536-550), a od XII veka su se ona spojila sa mnogo poznatijim sholijama Svetog Maksima Ispovednika (580-662), tako da su u grčkoj rukopisnoj tradiciji prepisivane bez posebnog naznačavanja kome pripadaju (određena rekonstrukcija se kasnije pokazala kao moguća na osnovu frekventnosti upotrebe karakterističnih terminoloških sklopova, sa jakom argumentacijom od Hans Urs fon Baltazara /*Die Kosmishe Liturgie*, Einsiedeln 1962. - „*Das Problem der Dionysius-Scholien*"/). Sami areopagitski spisi imali su i veoma širok odjek, čemu je svedočanstvo postojanje niza prevoda koji su usledili na maloazijskom tlu, ali i u Evropi. Njihov prvi poznati prevod datovan je na VI vek, kada su areopagitski spisi prevedeni na sirijski jezik. U VIII veku su prevedeni na arapski i jermenski, a u IX na latinski i koptski. U XI veku pojavljuju se na gruzijskom jeziku, a u XIV veku ga Inok Isaija Serski prvi put prevodi na (srpsko)slovenski. Inok Isaija je ostavljajući sa tim prevodom y zapisu i svoju prevodilačku autorefleksiju, na koji je u prošlom veku skrenuo pažnju naš sjajni filolog Đorđe Trifunović, to ostavio kao dokument izuzetne važnosti za istoriju školstva i književnosti, kao i za didaktičke principe u istoriji pedagoške nauke. Njegov lament nad porazom Srba od Turaka kod Černomena, na reci Marici, istovremeno je i istorijsko svedočanstvo o karakteru te bitke od jednog savremenika.[20] Međutim, na sam njegov prevod Dela

[20] Taj stilski odmeren i lepo dat zapis o porazu srpske vojske, nakon 1371. g. bio je relativno često opserviran u književnim i istorijskim raspravama, a otac Atansije približio ga je savremenom srpskom jeziku na upečatljiv način: «...Knjigu ovu Svetoga Dionisija u dobra vremena počeh, kada božanstvene Crkve i Sveta Gora, podob-

Dionisija Areopagita, kao da i nije obraćana neka veća pažnja u prethodnom periodu. Verovatno se držalo, da je to usko kaluđerski bogougodni posao značajan samo za usko-crkvene krugove, kome je on po dužnosti bio obavezan da udovolji, i koji se ne tiče mnogo širih kulturnih potreba. Međutim, bilo je mnogo monaha u to vreme, kojima nije nalagala dužnost da se late takvog poduhvata, jer on očito podrazumeva i želju za razumevanjem samih stvari, kao i lingvističku kreativnost. Uvreženo je mnenje, da nešto staro gotovo milenijum i po, teško da još nešto može da kaže savremenom čitaocu koji traži `vazda nešto novo i neviđeno`. I novo i neviđeno je uvek ono o čemu nismo dovoljno obavešteni ili pak ako smo to i čuli i videli, nismo dovoljno upoznali. Isaijino širenje ideja velikog vizantijskog filosofa, kojim je srednjovekovna Srbija dospela do prilike da se upozna sa prefinjenim logičkim figuracijama i strukturacijama iskaza o bivstvovanju, kao i razaznavanju u kategorijalne spletove složenih logičkih i teološ-

---

no Raju, cvetahu kao neki vrt kod izvora uvek napajan. Svrših pak nju u najgore od svih zlih vremena, kada gnjevom (Svojim poseti) Bog hrišćane zapadnih (=*srpskih*) krajeva. I podiže despot Uglješa svu srpsku i grčku vojsku i brata svoga Vukašina kralja i druge mnoge velmože, negde do 60 000 izabrane vojske. I pođoše u Makedoniju na izgnanje Turaka, ne rasudivši da se gnjevu Božijem niko ne može suprotstaviti. Njih pak ne izgnaše, već sami od njih ubijeni biše, i tamo kosti njihove padoše, i nepogrebeni ostadoše, i veoma veliko mnoštvo jednih od oštrica mača umreše, a drugi u ropstvo odvedeni biše, neki pak od njih utekavši, dođoše. I tolika nevolja i zlo ljuto obliše sve gradove i krajeve zapadne (=srpske), koliko ni uši slušaše, niti oči videše. Posle ubijanja ovog hrabrog muža, despota Uglješe, prosuše se Ismailjćani (=*Turci*) po čitavoj zemlji (Srpskoj) kao ptice po vazduhu. I jedne hrišćane mačem klahu, druge u ropstvo odvođahu, ostale smrt prerano pože, a koji smrt izbegoše, glađu pogubljeni biše. Jer takva glad bi po svim krajevima, kakva ne bi od stvorenja sveta, niti posle takve, Hriste milostivi, da bude. A koje glad ne pogubi, njih, dopuštenjem Božijim, vuci noću i danju napadajući, jeđahu. Avaj, tužan prizor bejaše videti! Osta zemlja od svih dobara pusta: i ljudi, i životinja, i drugih plodova. Jer ne beše kneza, ni vođe, ni nastavnika među ljudima, ni izbavioca, ni spasioca, već sve ispuni strah ismailjćanski, i srca hrabra junačkih muževa pretvoriše se u najslabija ženska srca. U to vreme, mislim, i srpske gospode sedmi rod kraj primi. I vaistini živi tada blaženim nazivahu ranije umrle. I verujte mi, ne ja, koji sam neznalica u svemu, već ni onaj premudri među Jelinima Livanije ne bi mogao pisanjem predstaviti nevolju koja postiže hrišćane zapadnih (=*srpskih*) krajeva.» /Ep. A. Jevtić, *Bog Otaca Naših*, Beograd: Sveta Srpska Carska Lavra manastira Hilandar, 2000, str. 189-190./

kih zamisli, zasigurno je ipak značajnije od književno ubedljivo ispisanog lamenta nad izgubljenom bitkom i padom carstva. Pojam suštine i ono što ga omogućava, razmatranje pojedinačnih stvari kroz opštost prvolika i samosadržavanje jedinstvenosti istovetnog u razlikovanjima, zasigurno je karakterisalo i pozniji duhovni razvoj srpske kulture, upućujući na spekulativnu pismenost stasavanja duha, na misaono sazrevanje koje se kod nas odvajkada odvija barem po liniji estetičkih osmišljavanja.

Literatura:

1. Aristotel (1970), *Politika*, (prev. Lj. Crepajac) Beograd: Kultura
2. Dučić, Nićifor (1884), Starine hilandarske, Glasnik srpskog učenog društva 56
3. Dučić, Nićifor (2003), Monografija Hilandara i drugi književni radovi, Gacko: DOB
4. Žitije starca Isaije, Šest pisaca XIV veka (1989), Stara srpska književnost u 24 knjige, knj.10, Beograd: Prosveta, SKZ, (prev. D. Bogdanović)
5. Vatroslav Jagić, Vatroslav (1892): *Razum i filozofija iz srpskih književnih starina*, Spomenik 13, Beograd
6. Jevtić, Atanasije Ep. (2000): Bog Otaca Naših, Beograd: Sveta Srpska Carska Lavra manastira Hilandar
7. Konstantin Filosof (1998): *Povest o slovima* (Skazanije o pismenah); *Žitije despota Stefana Lazarevića*, Beograd: Dositej DD
8. Lazić, Milorad M. Dr đakon (2008): *Srpska estetika asketizma (*1375-1459), Beograd: Sveta Srpska Carska Lavra manastir Hilandar
9. Losev, Aleksej Feodorovič (2000), *Dijalektika mita*, (prev. I. Marić), Beogad: Zepter Book World
10. Miodrag Pavlović,Miodrag (1998): *Antologija srpskog pesništva*, Beograd: Prosveta
11. Petrovic, Aleksandar M. (2014): THE SIGNIFICANCE AND INFLUENCE OF MAGNAUR UNIVERSITY IN CONSTANTINOPLE /Description of the principles of education in the Byzance of

IX century and latter/, in TEACHER: Journal of the Faculty of Education - Bitola /[Editorial Board Acad. Grozdanka Gojkov ...] Year XIII, No. 2 - Faculty of Education, s. 230-241.
12. Radojčić, Nikola(1938): *Sveti Sava i autokefalnost srpske i bugarske crkve*, Glas, 179, Beograd
13. Ćirković, Sima (1974): *Pismenost i obrazovanje u srednjovekovnoj srpskoj državi*, Istorija škola i obrazovanja kod Srba, Beograd, 1974
14. Ćirković, Sima (1969):*Pravoslavna crkva u srednjovekovnoj srpskoj državi*, SPC 1219-1969. Spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti, Beograd
15. Kerović, Radivoje (2011): *Tajna ljudskog bitka*, Banja Luka: Vidici

WORLD EDUCATION AND A KNIGHT`S CODEX IN A SPIRIT OF TEACHINGS IN MEDIEVAL SERBIA

(About the letterness and knightness)

Summary: The circle of a secular education in a medieval Serbia comprehended a state government, because the judges and notaryes makes a duty by the notative communication, treating by the low and a noting commands of ruler. The castle of ruler was educational establish form, a sanctuary for landed gentry in military arts and plays, and also they was there educated in behavior and labeling, in a well arts as a music and dance, and in a reading of epics and knight novells (Novel about Troia, Story of Tristan and Isolda, Story about the Alexander the Great). It may be supposed that also existed domestic castle knight literature, but from it is not saved anything. That what is saved on a best way are the literature about words and grammar, so as a translations from the greek language of a significant juridic and philosophic-theological litterature.

Key words: Medieval Serbia and knightness, Education of administration, Landed gentry education, Knight novells, Reflected literracy

DRAGAN PETROVIĆ[*]
Institut za međunarodnu
politiku i privredu
Beograd

UDK316.48:327(4)“0375/1492“

SUDARI CIVILIZACIJA U SREDNJEM VEKU NA RUBOVIMA EVROPE

Sažetak: U radu se daje geopolitička analiza srednjovekovne Evrope u vreme Krstaških ratova i sukoba koje je hrišćanski svet Starog kontinenta imao sa najezdama vanevropskih naroda na svojim obodima. Iako je najveći deo istorije evropocentričan upravo su u Srednjem veku zabeležene tri veoma ozbiljne i viševekovne ekspanzije vanevropskih osvajača na rubne oblasti Evrope: Arabljana na Pirinejsko poluostrvo, Mongolo-tatara na Ruski svet i Turaka Osmanlija na Balkansko poluostrvo i potom na deo Srednje Evrope. Hrišćanski svet je u ovom periodu pokazivao periodično međusobnu solidarnost po pitanju navedenih sukoba što je dalo tek fragmentarne i često skromne rezultate u obuzdavanju ovih ekspanzija. Razloge možemo tražiti u privrednom i kulturnom niskom stupnju tadašnje Evrope, feudalnoj rascepkanosti i slabosti centralnih vlasti, unutarhrišćanskim raznovrsnim podelama, uključujući povremene sukobe duhovne i svetovne vlasti i drugim razlozima. Sredozemni basen je predstavljao u najvećem i u Srednjem veku, baš kao što je to bio uglavnom slučaj i u Antičkoj epohi, središte političkih, ekonomskih i kulturnih prilika u Evropi. Tek u poznoj epohi Srednjeg veka sa najezdom Turaka Osmanlija na Balkan i presecanjem važnih saobraćajnih puteva preko Bliskog istoka, paralel-

[*] www.petrovicdragan.com
draganp@diplomacy.bg.ac.rs
drdraganpetrovic83@gmail.com

no sa razvojem epohe Humanizma i Renesanse, i najzad Velikih geografskih otkrića i potom Reformacije, Sredozemlje postepeno gubi onaj primat koji je dotle zauzimalo u evropskoj istoriji.

Ključne reči: Evropa; sukobi sa vanevropskim svetom; Sredozemlje; krstaški ratovi

Svet je tokom najvećeg dela do sadašnje istorije, naročito do Drugog svetskog rata, bio pretežno evropocentričan, dakle sa velikom nesrazmerom uticaja Evrope na svetsku istoriju. Tokom Novog veka, dakle nakon Velikih geografskih otkrića, evropske pomorske sile, pre svega one sa izlazom na Atlantski okean (Britanija, Francuska, Holandija, Španija, Portugalija i dr.) su osvojile velike prekomorske posede u obe Amerike, Africi, Aziji, Australiju i Okeaniju. Nakon Prvog svetskog rata, samo su još pojedini delovi azijskog kontinenta imali nezavisnost od evropskih sila, dok je najveći deo Latinske Amerike stekao nezavisnost početkom HIH veka.

Pronalaženje Novog sveta, dakle u epohi Velikih geografskih otkrića krajem XV i početkom XVI veka, stavilo je u prvi plan značaj Atlantika, dok je Sredozemlje, koje je u ranijim epohama predstavljalo praktično centralnu oblast, pre svega antičkog sveta, ali i najvećeg dela Srednjeg veka, sada dobija manji značaj.

Međutim, tokom Srednjeg veka, Evropa nije bila tako predominantna. U Antičkom periodu, dakle u Starom veku, šira regija Sredozemlja je bila kolevka najvažnijih tadašnjih svetskih civilizacija, poput starog Egipta, stare Grčke, epohe Helenizma, starog Rima. U Srednjem veku, pak dolazi do izvesne krize evropske dominacije. Propast Zapadnog rimskog carstva i izvesna civilizacijska kriza tokom ranog Srednjeg veka, dogmatizacija crkve i feudalna rascepkanost su odlike ovog perioda. U Srednjem veku je važan fenomen, pre i posle toga gotovo nezabeležen u evropskoj istoriji, bio prodor na tri pravca, vanevropskih osvajača, koji su potom u dužem viševekovnom periodu posedovali pojedine

evropske regije. Prvi vremenski posmatrano takav slučaj je prodor Arabljana na Pirinejsko poluostrvo, od početka VIII veka, dok su njegovi zadnji delovi u Rekonkvisti oslobođeni tek krajem XV veka.[1] Prodor mongolsko-tatarskog osvajača na prostor južne i srednje Rusije sredinom XIII veka, uslovio je da su ovi prostori plaćali danak sve do druge polovine XV veka (približno 1480. godine). Najzad treći takav slučaj, viševekovnog prodora vanevropskog osvajača na prostor Evrope u Srednjem veku, je turska osmanska najezda počevši od druge polovine HIV veka, koja je potrajala, kada su u pitanju neke centralne oblasti Balkana sve do početka XX veka.

U tom kontekstu evropske zemlje su tokom Srednjeg veka samo u slučaju Krstaških ratova pokušavale i ostvarile ekspanziju na prostore van „starog kontinenta" i to upravo u regije koje su potpadale pod suverenost starog Rima, odnosno Istočnog Rimskog carstva ili Vizantije. Ako sagledamo ulogu hrišćanskih viteških redova oni su imali za cilj pre svega odbranu hrišćanstva, i naročito su izražajni bili u Rekonkvisti i Krstaškim pohodima. Prilikom prodora Turaka, više viteških redova je uzimalo na direktan ili indirektan način učešće u borbama protiv njih. Templarski red je imao naročitu ulogu u Krstaškim ratovima i Rekonkvisti, a njegova zabrana početkom XIV veka je uticala da on ne uzme javnog učešća u suprotstavljanju turskoj najezdi.[2] U tom pravcu se sa prilično sigurnosti može dati hipoteza, da templarski red kao veoma uticajan te vrste u srednjovekovnoj Evropi (imajući u obzir pored vojne i njegovu ekonomsku snagu), da nije ugašen početkom XIV veka, da bi imao svakako značaju ulogu u

[1] O dometima Rekonkviste na Iberijskom poluostrvu od X do XIII veka u Larus enciklopedija, Opšta, Vuk Karadžić, Beograd, 1973, Istorija, str. 326-327.

[2] Laurent Theis, *Histoire du Moyen age Français*, Chronologie commentée, Perrin, Paris, 1992, p. 249; Leo Tis, *Istorija Reda Jerusalimskog Hrama, od 1118. godine, do početka XXI veka*, Vitezovi Templari Srbije, Futura, Petrovaradin, 2010; Stefano Varaneli, *Templari, vitezovi u legendi*, Atlas Vojadžer, Evroaganuti, Beograd, 2008; Kristofer Gravet, *Vitezovi*, Enciklopedija DK sveznanja, Beograd, 2006, str. 56-57.(u ovoj publikaciji se navodi da je tevtonski red vodio borbe protiv Slovena pagana u Istočnoj Evropi, a da su viteški redovi vodili borbe u okviru krstaških pohoda i protiv različitih oblika jeresi u okviru hrišćanstva, verovatno misleći i na progone katara, valdenzi, patarena i drugih).

sa jedne strane pritisku potpunog okončanja Rekonkviste, a sa druge strane u pomoći odbrane od turske najezde koja je već u drugoj polovini tok veka sledila na Balkanu. Istorijski su dokazi da je čak Temparski red i njegov poslednji veliki majstor Žak De Mole, planirao novi krstaški pohod na Levantu, kao kontraudar u odnosu na arapsko uništavanje krstaških država krajem XIII veka.[3]

Hrišćanstvo je predstavljalo u ovom periodu religiju koja je okupljala i udruživala evropski svet. Podela na katolike i pravoslavne se tek vremenom razvijala i zaoštravala. U prvim fazama Krstaških ratova, dakle u vreme dinastije Komnina koja je vladala Vizantijom, krstaši su imali plan i zadatak da pomognu Istočno Rimsko carstvo, ili kako su se nazivali Romeji, da se odbrane od najezde Turaka Seldžuka i da povrate teritorije u Maloj Aziji koje su od njih izgubili nakon teškog poraza kod Mancikerta 1071. godine.[4] Istorijski je kuriozitet da su iste godine Vizantijci izgubili svoje poslednje uporište u južnoj Italiji, pa su na taj način posle pet i po vekova proterani sa Apeninskog poluostrva. Tokom svih tih vekova vizantijski car je simbolizovao svetovnu moć, a papa rimski, kao prvi među pet hrišćanskih patrijarha (ostale prvobitne hrišćanske patrijaršije su Carigrad, Antiohija, Jerusalim i Aleksandrija, dakle na području dominacije Istočnog Rimskog carstva, istina od prodora Arabljana su gubili svoj uticaj u severnoj Africi i Levantu), je imao vodeću ulogu u čitavom hrišćanskom svetu, u odnosu na carigradskog patrijarha makar neformalno prvenstvo, sve do šizme koja se desila 1054.godine.[5] Sve do Četvrtog krstaškog pohoda, međutim stvarnog i otvorenog sukoba i neprijateljstava između pravoslavlja i katoličanstva nije bilo.[6]

---

[3] Džon Robinson navodi da je Mole nudio već 1298. papi Bonifaciju VIII krstaški pohod za povratak izgubljenih krstaških zemalja na Levantu, a onda ponovo je o tome trebalo da razradi plan sa papom Klementom V 1306. a u tome je trebalo da učestvuje i veliki majstor hospitalaca. U Džon Robinson *Rođeni u krvi, izgubljene tajne masonerije*, Laguna, Beograd, 2014, str. 116-117.

[4] Ostrogorski Georgije, *Istorija Vizantijskog carstva*, Prosveta, Beogad, 1995, str. 325-326.

[5] Larus enciklopedija, Opšta, Vuk Karadžić, Beograd, 1973, Istorija, str. 294.

[6] Međutim, veliko bogatstvo Carigrada i Vizantije, ključno je uticalo da se krstaši u Četvrtom krstaškom pohodu usmere baš na Carigrad, a ne, kao što je bilo planirano da budu pomoć krstaškim kraljevinama na Levantu u njihovoj borbi sa muslimanskim svetom. I u sledećim

Kada se posmatra politička organizacija Evrope u Srednjem veku, Istočno Rimsko carstvo je tokom čitavog perioda ranog, kao i najvećeg dela središnje epohe srednjovekovne bilo neprikosnovena i dominantna civilizacija i vojno-politička sila. Nakon propasti Zapadnog dela Rimskog carstva, car koji je stolovao u Carigradu je pretendovao da je legitimni naslednik Rimske imperije i u isto vreme najmoćniji vladar u Evropi. Papa u Rimu je bio među pet naizgled ravnopravnih patrijarha celokupnog tadašnjeg hrišćanstva, ali se vremenom njegova uloga nešto izdizala u odnosu na ostale, da bi nakon šizme, i naročito od XII veka njegova dominacija u zapadnom svetu bila neprikosnovena i to ne samo u duhovnom domenu.

Sredozemlje je u Starom veku predstavljalo osnovni geopolitički prostor egzistencije najvažnijih antičkih civilizacija, poput starog Egipta, stare Grčke, epohe Helenizma, i najzad starog Rima. Stari Rim je uspeo u vojno-političkom smislu da zaokruži pod svoju vlast čitav amfiteatar Sredozemlja.[7] Međutim, padom Zapadnog Rimskog carstva, seobom naroda, dolazi do izvesne kulturne regresije u zapadnoj i srednjoj Evropi. Tokom rane epohe Srednjeg veka dolazi do sporog kulturnog i ekonomskog oporavka ovih oblasti, dok sa druge strane Istočno Rimsko carstvo, naknadno nazvano Vizantija predstavlja nastavak političke, ekonomske, i posebno kulturne supermacije. U državno-političkom smislu Vizantija je sve do polovine sedmog veka uspela da očuva svoje teritorije na Bliskom istoku, gde je još od epohe Aleksandra Makedonskog i egzistiranja Helenizma bio dominantan helenski (grčki) elemenat, a na zapadu su povraćeni Italija, današnji Magreb i na kratko deo Španije. Međutim, nastanak islama, prodor

vekovima posmatranog perioda, verske razlike između katolika i pravoslavnih nisu bile tako razvijene i izražene kao što će to delom postati u novovekovnoj i savremenoj istoriji. Vizantija je do poslednjeg trenutka svog postojanja dobijala određenu pomoć i imala očekivanja od strane zapadnih hrišćana, što je delom važilo i za ostale pravoslavne narode Balkana u njihovoj borbi protiv turske najezede. Kada je pak u pitanju podela hrišćanstva i na protestante, to će uslediti u periodu Novog veka, dakle ono nije vezano za ovaj istorijski period.

[7] O istorijskoj ulozi Sredozemlja u Srednjem veku u Dragan Petrović, *Geopolitika Sredozemlja*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012, str. 34-38.

Arapa i zauzeće prostora Judeje, Sirije, Libana, čitave Severne Afrike, uz zauzeće i Iberijskog poluostrva uslovili su novu geopolitičku komponentu tadašnje Evrope. Konstituisanje carstva na zapadu, počevši od 800 godine, je faktor koji postepeno potiskuje svaki uticaj Carigrada iz zapadnog i središnjeg dela Evrope, a od jedanaestog veka dolazi i do šizme između pravoslavlja i katolika, što je posebno vidljivo od 1204. godine, od kada ostatci Istočnog Rimskog carstva postaju sila drugog reda u Evropi. To sve je uslovilo da se postepeno zapadna Evropa, a potom u manjoj meri i njen središnji deo, konstituiše kao novi i sve jači centar moći u odnosu na ranije dominantni vizantijski svet.

U zapadnoj Evropi prevlast dobija teologija i dominacija papstva, dok naročito od šizme 1059, godine se povećavaju pukotine između zapadnog i istočnog hrišćanstva, politički izražene od 1204. godine.

Krstaški ratovi predstavljaju važan događaj u istoriji tadašnje Evrope, ali i sveta. Oni predstavljaju jedinstven pokušaj restauracije uticaja hrišćanstva na značajnim prostorima Bliskog istoka, gde su prethodno Arapi i Turci potisnuli helenizam i Vizantiju. Krstaški ratovi su na svoj način pogodili i Vizantiju. Sve do 1204, dakle Četvrtog krstaškog pohoda, oni su makar indirektno pomogli Vizantiji u epohi Komnina da se nešto rastereti pritisak koji su na nju vršili Turci Seldžuci. Međutim, Četvrti krstaški rat i zauzeće Carigrada, pad Istočnog Rimskog carstva i uspostavljanje za više od pola veka Latinskog carstva, predstavljaće dugoročno posmatrano ozbiljno i kvalitativno slabljenje Vizantije, koja i kada se obnovila 1261, više nije bila ona sila prvog reda, kao što je to bilo sve do 1204. godine. Sa pravom se može reći da Vizantija doživljava ozbiljno opadanje nakon 1204, te iako je ona opstala još dva veka, to nije bila ona značajna prvorazredna sila, kao što je to ranije bio slučaj.

Pripadnost Balkana najvažnijim antičkim civilizacijama, koje predstavljaju kolevku moderne Evrope, predstavlja veliku istorijsku pogodnost naših prostora i nasleđe civilizacijskih teko-

vina. Nisu sve oblasti Balkanskog poluostrva jednako bile zastupljene u svom bivstvovanju ovim najvažnijim antičkim civilizacijama. To se posebno odnosi na južni deo poluostrva, kao i njegove središnje i primorske delove kada su u pitanju stara Grčka i Helenistička epoha, dok je stari Rim uspeo da ovlada čitavim poluostrvom, i da tu vladavinu održi sve do kraja Starog veka, približno oko pola milenijuma.

Podela Rimskog carstva na Istočno i Zapadno presecalo je Balkansko poluostrvo, pa je reka Drina predstavljala centralnu među u tom pravcu. U istočnom delu dominirala je grčka kultura i tradicija. Interesantno je i da je približno reka Morava predstavljala vododelnicu između tračkog i ilirskog kulturno-etničkog prostora još u periodu prehrišćanstva, s time da je u tračkom prostoru dominirao matrijarhat, a u ilirskom patrijarhat. Iz antičkog perioda na Balkanskom poluostrvu su ostale brojni kulturno-istorijski spomenici i arheološko nasleđe, što je naročito evidentno na prostoru Grčke, ali i na drugim balkanskim prostorima.

Nakon propasti Zapadnog Rimskog carstva 476. dolazi do izvesne podele u Evropi, u odnosu na prethodnu rimsku epohu postojanja jedne imperije u koju je uključeno jezgro tadašnjeg sveta. Tako je tada preostalo na istoku Istočno Rimsko carstvo Vizantija koja čini jednu, uglavnom homogenu državno civilizacijsku celinu, i prostor na zapadu koji je preostao nakon obrušavanja carskog Rima. Na zapadu Evrope je u početku došlo do izvesne regresije u kulturno ekonomskom smislu, a sa aspekta političkog sistema, do nastanka većeg broja manjih država, koje su opet iznutra bile labavo objedinjena feudalna dobra. Na istoku Evrope i Sredozemlja, Vizantija je bila jedna visoko centralizovana imperija, koja je u svakom slučaju bila u punom smislu naslednik Rimskog carstva na tim prostorima. Vizantija je bila naslednik ne samo celokupnog državno-pravnog kontinuiteta Rimskog carstva, već je budući da je obuhvatala prostor sa dominantnom helenskom etničkom i kulturnom komponentom, predstavljala i nastavljača grčko-helenske civilizacije. U isto vreme,

hrišćanstvo kao religija svoja najveća i nastarija uporišta i tradiciju imalo je upravo na vizantijskom delu nekadašnjeg Rimskog carstva, gde su se nalazile i četiri od ukupno pet osnovnih patrijaršija (Carigrad, Antiohija, Jerusalim i Aleksandrija, a na zapadu samo Rim). Međutim, javljanje carstva i na zapadu (Franačkog i krunisanje Karla Velikog), te izdvajanje pape i Rima kao posebnog centra hrišćanstva, predstavlja izvesnu geopolitičku ravnotežu u svetovnom i duhovnom smislu tadašnje Evrope i hrišćanstva u celini.[8]

Nakon Velike seobe naroda, trusnost političkog i društvenog poretka na zapadu se polako smiruje u sledećim vekovima. Sistem evropskih država se postepeno ustanovljava, od krajnjeg zapada u Engleskoj i Britanskim ostrvima, pa do krajnjeg istoka gde se konstituiše Kijevska Rusija. Javaljanje islama i prodor Arabljana na Bliski istok i severnu Afriku, uključujući i osvajanje Španije, učinilo je veliki udar na helensku civilizaciju, te gubitak istočnih provincija Vizantije i to ne samo privremeno. Na Iberiskom poluostrvu slediće viševekovni proces oslobađanja od arabljanskog ropstva (rekonkvista) koji će ključne rezultate postići zaključno sa XIII vekom, a potpuno oslobođenje će biti ostvareno tek krajem XV veka (osvajanje Grenade 1492). Ako izuzmemo prodor Mađara u Panoniju, vanevropski narodi su najveći pohod na evropsko tlo ostvarili na njenom istoku u XIII veku, kada je mongolsko-tatarska najezda obrušila Kijevsku Rusiju i značajan deo ruskih zemalja naterala na vazalni položaj tokom sledeća dva veka.[9] Sa druge strane ideološka podela u hrišćanstvu u XI veku, svoj praktični plod u geopolitičkom smislu daje 1204. godine, kada su krstaši zauzeli Carigrad i tu privremeno obrazovali Latin-

[8] Sa druge strane bio je evidentan sukob nadležnosti svetovne i duhovne vlasti i na samom zapadu, pošto je u Vizantiji vlast cara bila neprikosnovena i u odnosu na patrijarha carigradskog. Na zapadu su posebno intenzivirani bili sukobi između pape i Rimsko-nemačkih careva iz dinastije Hoenštaufovaca, a francuski kralj Filip Lepi je proterao pape u Avinjon te u isto vreme početkom XIV veka ugasio templarski viteški red.

[9] Moskovskiй gosudarstvenыiй universitet imeni M. V. Lomonosova, pod redakcieй L. V. Milova, *Istoriя Rossii s drevneйših vremen do konca XVII veka*, Эksmo, Moskva, 2009. str, 211-353ю

sko carstvo. Vizantija se obnavlja 1261. godine, ali u sledeća dva veka svog postojanja ona će biti znatno slabija u odnosu na svoju slavnu prošlost. Razlog je u najvećem prodor Turaka ka Balkanu i Evropi, koji je najpre i u najtežem pogodio upravo staro carstvo.

U odnosu na globalizovanu rimsku imperiju gde je Sredozemlje predstavljalo geografski centar, već od ranog Srednjeg veka u tadašnji evropski svet uključuju se i ostali delovi geografske Evrope, pre svega njen severni deo, a sa druge strane severna Afrika i Bliski istok prestaju da to budu, već od arapskih osvajanja. Evropa je u ekonomskom, kulturnom i političkom smislu bila povezana, bez obzira na slabe saobraćajne veze i tehnološka dostignuća tog vremena. Hrišćanstvo čini značajnu kulturnu i duhovnu srž tog vremena, a napukline između katoličanstva i pravoslavlja vremenom se izvesno uvećavaju. To naročito dolazi do izražaja nakon XIII veka, koji je za pravoslavlje bio veoma težak. Dotle u pravoslavnom svetu su države stubovi, koji su predstavljali u političkom smislu protivtežu državama zapada (posebno moćnom, ali nekoherentnom i slabo objedinjenom Rimskom-nemačkom carstvu), bile Vizantija i Kijevska Rusija. Obe ove sile su upravo u XIII veku doživele teške udare, od kojih će se teško oporaviti. Vizantija je i pored ponovnog objedinjavanja 1261. godine pod dinastijom Paleolog predstavljala potom silu drugog reda u odnosu na svoju slavnu prošlost. Kijevska Rusija je kao takva nestala, a ruske zemlje su se posle više od dva veka teških borbi za oslobađanje od mongolsko-tatarske dominacije geografski pomerile svoje težište okupljanja ka Moskvi i severoistočnim predelima, dok su Belorusija i Ukrajina posednute od Litvansko-Poljske države. Istina od pravoslavnih država u u periodu XIII-XIV veka Srbija i u manjoj meri Bugarska su doživele svoj procvat, ali ove zemlje nisu mogle da budu supstitut dvema imperijama u krizi – Vizantiji i Kijevskoj Rusiji. Najezda Turaka Osmanlija na Balkan, a potom i ka srednjoj Evropi zapečatila je sudbinu Vizantije, ali i Srbije, Bugarske, Bosne, Gruzije, Jermenije i drugih pravoslavnih država u sledećih nekoliko vekova. Jedino se Moskovska kneževina uzdizala i jačala, dobivši status

carstva i šireći se na širokim prostranstvima Povoložja, Preurali-je, Urala, južnih stepa, a potom i u Sibiru i drugim azijskim pros-transtvima. Na simbolički način venčanjem vizantijske princeze Sofije Paleolog sa ruskim vladarom Ivanom u drugoj polovini HV veka, Moskva postaje „treći Rim“ (posle Rima i Carigrada), a prema legendi i širokom uverenju Slovena i pravoslavaca „četvr-tog neće biti“.

Odlika svetskog poretka tokom Srednjeg veka, je postojanje velikog broja država, međunarodnih subjekata, koje su u isto vreme bile sastavljene od većeg broja feudalnih poseda sa veoma slabom centralnom vlašću, koju je činio uglavnom monarh. Mo-narh iako najčešće naslednog karaktera, nije uvek bio nesporan sa aspekta legitimiteta, što je predstavljalo elemenat unutrašnje des-tabilizacije država i čestih unutardinastičkih i čak međudinastič-kih borbi i prevrata. Oblasni gospodari, krupni feudalci često nisu priznavali centralnu vlast, što je odnos međunarodnog poretka često činio haotičnim. Čak i jedino zapadnoevropsko carstvo, Rimsko nemačko carstvo, je zapravo činio skup međusobno la-bavo povezanih kraljevina, vojvodstava i oblasti, nad kojima je krunisani car imao relativno slabu vlast. Faktički autoritet u za-padnoj i srednjoj Evropi, sve do približno Reformacije, je imao rimski papa. Papa je i mogao da pokrene krstaške ratove ka isto-ku, da u krajnjem slučaju dođe u sukob i sa Rimsko nemačkim carem, kao što je to bio slučaj sa Hoenštaufovcima. Dakle dolazi-lo je do preplitanja uticaja svetovne k duhovne vlasti. U Vizantiji i Rusiji, pak dominantu ulogu je imao vladar, kome je i crkveni poglavar bio podređen. Politikolog Dragan Simić s pravom pri-mećuje da je u srednjovekovnom poretku postojala razlika izme-đu zapadnoevropskih država i sa druge strane Vizantije po pita-nju odnosa države i crkve. U Vizantiji je dominirala država, vla-dar, dok je na zapadu papa pokušavao, sa promenljivim uspehom da nametne svoju vlast i u svetovnom domenu.[10]

[10] «Postoje značajne razlike, kad je reč o odnosu crkve i države, između Vizantije i Zapadnog rimskog carstva (tzv. Sveto rimsko carstvo nemačkog naroda). I istočnoj pohrišćanjenoj rim-skoj imperiji, čiji su temelji ukupnog društvenog poredka počivali na preplitanju rimskog državnog uređenja, grčke kulture i hrišćanske vere, car je ne samo vrhovni zapovednik vojske,

Pored toga u ovom periodu postoji nestabilan poredak pošto su države međusobno često ratovale kao što je to bio slučaj englesko-francuskog stogodišnjeg rata, a još češći su bili sukobi feudalaca. U isto vreme povezanost sa drugim civilizacijama van Evrope je bila veoma slaba. Svet islama koji je zagospodario Bliskim istokom i severnom Afrikom, a potom preko Turaka i Balkanom, bio je u neprijateljstvu tokom najvećeg dela posmatrane epohe sa hrišćanskim vladarima. U Aziji su egzistriale različite države od Kine i indijskog sveta do muslimanskih država. U subsaharskoj Africi su postojale državne organizacije daleko zaostalije od evropskog sveta i pri tome slabo povezane. Novi svet je bio nepoznanica za druge narode i kontinente tog doba. Trgovci i moreplovci, poput Marka Pola su preduzimali zamašna putovanja i ekspedicije, ali to nije bilo onih razmera i efekata kao od vremena Velikih geografskih otkrića.

Krstaški ratovi obeležavaju početak zrele faze Srednjeg veka, paralelno sa postepenim slabljenjem Vizantije. U ovom periodu Italija, iako u državnom smislu rascepkana na niz državica, predstavalja centar pomorstva i trgovine, koja se razvija po Sredozemlju, ukrštajući trgovačke puteve sa istokom i zapadom. Najezda Turaka Osmanlija na jugoistok Evrope, ali i njihovo ovladavanje Bliskim istokom i Severnom Afrikom tokom sledećih nekoliko vekova, predstavlja u isto vreme i privredno i posebno saobraćajno slabljenje uloge Sredozemlja.

Carigrad postaje tokom ove epohe verovatno najvažniji grad i luka na Sredozemlju. Pored njega važnije luke su u istočnom

---

vrhovni sudija i zakonodavac, nego i branilac crkve i vere....Premoć države nad crkvom koja je vrhunila u doba Justinijana I, protegla se tokom hiljadugodišnjeg trajanja Vizantije. U Zapadnom delu nekad jedinstvene imperije, *Crkva svetog Petra*, razapeta između monarhizma i ideala rimske republike suzbijala je svevlast svetovnih vladara, zahtevajući od njih da se potčine i zakonima i duhovnoj vlasti. Crkveni očevi, Ambrozije, Jeronim i Avgustin, presudno su doprineli da se crkva na Zapadu utemelji kao sveopšta međunarodna ustanova, koja stoji naspram velikog broja država nastalih na ruševinama nekadašnje imperije... Sve do buržoaskih revolucija tajna pontifaksove premoći nad svetovnim vladarima je ležala u činjenici da - on i samo on sam, mogao je da dodeli krunu, i imao je prema tome pravo da nameće uslove njenom primaocu.», u Dragan Simić, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str.59.

Sredozemlju bile Solun i Aleksandrija, potom Pirej. U središnjem delu to su Napulj, Bari, Venecija, Dubrovnik, Đenova. U zapadnom Marsej i Barselona. U zapadnoj Evropi su se razvijali Pariz, London, Brižˇ, Keln, u Italiji van luka Rim, Milano, Firenca, u istočnoj Evropi Kijev, Varšava, Novgorod i dr.

Tokom Srednjeg veka više sila je raspolagalo snažnim mornaricama, u više navrata su vođene velike pomorske bitke. Krstaški ratovi su predstavljali fenomen pokušaja povratka evropskog i hrišćanskog uticaja na Bliskom istoku i na svetim mestima. Jedna od posledica ovog pohoda je uvođenje uzgajanja u Evropi niza kultura koje su donete sa Bliskog istoka (slično kao što će to uslediti početkom Novog veka nakon otkrića Amerike i Novog sveta u celini).

Islamski prodor na Bliski istok, Severnu Afriku i Iberiju preko ekspanzije Arapa tokom rane faze Srednjeg veka, zajedno sa potonjom provalom Turaka na Balkan tokom XIV i XV veka, uslovili su ne samo izmenu sastava stanovništva po verskom i etničkom sastavu u značajnom delu ovih prostora, već i otežavanje pa i blokiranje komunikacije Evrope sa prostranstvima Istoka (Kinom, Indijom i dr). Otkrića Novog sveta koja su usledila na početku Novog veka, udariće novi okvir u razvijanju Sredozemnog basena tokom sledećih nekoliko vekova.

Sredozemlje je zahvaljujući Krstaškim ratovima ponovo učvrstilo svoju poziciju u hrišćanskom i evropskom svetu u periodu od kraja XI do kraja XIII veka. Zaposedanje za gotovo dvovekovni period Levanta, dakle značajnog dela Bliskog istoka, i čitavog istočnog oboda Sredozemnog mora važan je elemenat u srednjovekovnoj istoriji Evrope. Međutim, postepeno se težište evropskog i hrišćanskog sveta pomera sve više u srednju i zapadnu Evropu. Taj proces je definitivno okončan u XV i XVI veku. Na to je uticalo više faktora: okončavanje Stogodišnjeg rata između Engleske i Francuske (1337-1453); Završetak Rekonkviste 1492; Propast krstaških državica na Bliskom istoku i Levantu sa krajem XIII i početkom XIV veka; Potpadadanje Vizantije, kao i

Bugarske, srpskih zemalja, pod tursku vlast zaključno sa krajem XV veka. Međutim čini se da su najvažniji faktori za premeštanje središta evropske istorije ovog perioda, upravo Velika geografska otkrića i dobijanje primarnog značaja Atlantika i izlaza na otvorena svetska mora-okeane, čime zapadnoevropska obala dobija najveći značaj, a samim tim i sile koje su ranije bile sa znatno manjom ulogom, poput Engleske, Holandije, Portugalije, Španije i Francuske.

Kada pak posmatramo u ovom srednjovekovnom periodu Balkansko poluostrvo je u najvećem, a to se posebno odnosi na njegov južni, istočni i središnji deo, pripadalo nasledniku Rimskog carstva, Istočnom Rimskom carstvu – Vizantiji. Istočno Rimsko carstvo je posebno u ranom Srednjem veku predstavljalo puni kontinuitet sa nestalim Rimskoim carstvom na zapadu, posebno u civilizacijskom domenu, kada je u Zapadnoj i središnjoj Evropi došlo do izvesne kulturne regresije i tavorenja. Već u tom periodu javljaju se mestimično i periodično prve feudalne države balkanskih naroda (srpske države, Bugarska, Hrvatska), a zapadni deo poluostrva delom potpada pod vlast Ugarske, Habsburgovaca, Venecije. Simbolički važna je 1204. godina, kada su krstaši zauzeli Carigrad, nakon čega se iako obnovljena Vizantija, ne može više smatrati onom nadmoćnom silom kakva je bila u prethodnom nizu vekova. Jedna od posledica je jačanje i širenje balkanskih država (Srbije Nemanjića pre svega), ali i nastavak pritiska turskih plemena i naroda iz dubine Azije na vizantijsku državu u Maloj Aziji.

Dolazak Turaka na Balkan predstavlja epohalan istorijski događaj za ove prostore, ali i za Evropu u celini.[11] Ovo je postao pravac prodora vanevropskog osvajača na evropskom tlu, kakve možemo još iskustveno komparirati samo sa još dva slična slu-

[11] Leften Stavrijanos, *Balkan posle 1453*, Dimenzije istorije, Beograd, 2005; Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, HH vek, Beograd, 2006; Dragan Petrović, *Geopolitika Balkana*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014, str. 26-29.; Dragan Petrović, Jasmina Nikolić, *Srpski narod i velike sile, kulturno istorijski procesi*, Prometej, Novi Sad, Institut za političke studije Beograd, Novi Sad, 2008, Srednji vek 41-47; Uticaj Turaka 48-52;

ja: prodor Arabljana na Pirineje i južnu Evropu u celini tokom ranog perioda Srednjeg veka i rekonkviste koja je trajala sve do 1492. godine i pada Grenade kao poslednjeg arabljanskog uporišta, te prodor monglolsko-tatarskog zavojevača u Istočnu Evropu, posebno Rusiju tokom sredine XIII veka, koji je svoje posledice imao na ruske prostore sve do druge polovine HV veka.

Turci su prvo iskoristili pad Vizantije pod Latine 1204. da zauzmu značajne posede Vizantinaca u Maloj Aziji. Tako je obnovljeno Vizantijsko carstvo 1261. imalo daleko manji udeo poseda u Anadoliji, nego što je to bio slučaj do 1204. godine. U sledećem stoleću, a naročito u epohi građanskih ratova u Vizantiji u prvoj polovini XIV veka ova stara evropska i sredozemna sila je dodatno istrošena i oslabljena. Zauzeće Galipolja od strane Turaka, a potom ubrzano širenje njihovog poseda na Balkanu, kulminiralo je bitkama na Marici 1371. i Kosovu 1389. godine kada su značajni delovi istočnog, pa i središnjeg Balkana dospeli pod njihov posed i uticaj. Poraz kod Angore 1402. godine, samo je odložio njihovo osvajanje Vizantije, a potom i Srbije, Bosne, Hercegovine i drugih balkanskih zemalja (nešto pre toga osvojena je i Bugarska). Do kraja XV veka zauzeta su praktično svi prostori na Balkanu do Save i Dunava, a nakon 1526. i Mohačke bitke Turci su već u sledećim decenijama ovladali u najvećem i Panonskim pravcem i čak opsedali Beč.

Kratak pregled pozicije srpskih zemalja u okviru srednjovekovnog međunarodnog poretka u epohi do Velikih geografskih otkrića

Još od ranog Srednjeg veka srpski etnički prostor je pripadao delu Balkana koji je kulturno i politički bio u sastavu Istočnog rimskog carstva – Vizantije. Sve do kraja XII i početka XIII veka, Vizantija je imala odlučujuću prevagu na Balkanskom poluostrvu, uprkos tome, što su i neke druge sile periodično vršile upliv, a i sami balkanski narodi su povremeno formirali svoje

nezavisne države. Češće se dešavalo da su srpske zemlje i Bugarska, bile u nekoj vrsti poluvazalnog odnosa sa Vizantijom. Važno je istaći da je osnovna kulturno-civilizacijska potka svih tadašnjih balkanskih naroda bilo pravoslavno hrišćanstvo i vizantijska civilizacija.[12] Srpska država se u ranom srednjem veku javila u obliku više manjih državnih celina sa poluzavisnim odnosom prema Vizantiji, poput Raške, Zete (Duklje), Travunije, Zahumlja, Paganije, Bosne i dr. Period Nemanjića i „zlatni" vek srpske srednjovekovne državnosti u najvećem je nastao u periodu slabljenja vojno-političke moći Vizantije, sa kojom je i dalje sačuvana kulturno-duhovna bliskost. U međunarodnom poretku Istočno Rimsko carstvo je u periodu ranog Srednjeg veka bilo središte evropske civilizacije. Od formiranja zapadnoevropskih država i one počinju ubrzaniji razvoj, a posle 800 godine, Vizantija nije više jedino hrišćansko carstvo. Nakon šizme hrišćanske crkve 1054, dolazi do povećavanja razlika između katoličanstva i pravoslavlja, što je kulminiralo napadom krstaša na Carigrad 1204. Nakon toga Vizantija, nije više uspevala da zadrži svoju moć od ranije, a od približno od sredine XIV veka, postaje sila drugog reda. Status Vizantije u međunarodnim odnosima je u sledećim decenijama još više umanjivan, sve do njenog nestanka od druge polovine HV veka, simbolički izražen padom Carigrada u turske ruke 1453. godine.

Nasuprot tome srpske zemlje su upravo u epohi Nemanjića imale svoj sveopšti procvat. Uzlazna linija je išla naročito izraženo tokom XIII veka, pa sve do kraja Dušanove vladavine 1355. godine. U periodu do Maričke bitke dolazi do stagnacije, a nakon Kosovskog boja 1389. Srbija dolazi u poluzavistan odnos prema Turcima. Uticaj Ugarske kao regionalne sile u uzletu je bio u porastu tokom Srednjeg veka. Međutim, tek posle Kosovske bitke

[12] Pored toga bilo je dodira i prožimanja sa drugim silama, posebno regionalnim, sa italijanskom kulturom, posebno u Primorju, Ugarskom na severu i dr. Petrović Dragan, "La Serbia e I suoi rapporti nella regione il quadro storico e le relazioni con l'Italia," Italia e Serbia, Passato, presente e futuro di un'amicizia, Quaderni Di Geopolitica, Roma, supplemento a Geopolitica, vol 11, anno 2013. pp. 133-143. posebno apostrofirano na stranama 136-137.

Ugarska se može postaviti kao dominantniji partner prema svom južnom susedu. Ugari su vodeći teške borbe sa nadolazećim otomanskim zavojevačem, u srpskoj despotovini imali saveznika. I posle pada despotovine 1459. u Mačvi, Sremu i Beogradu, je formirana pod vrhovnom vlašću Ugarske, srpska autonomija, koja je definitivno uništena nakon pada Beograda 1521. i Mohačke bitke 1526. Deo srpskog naroda je živeo i na području pod Mletačkom republikom, u Dubrovačkoj republici, dok je srednjovekovna Bosna bila pretežno srpska država. Ona je nestala pod turskim udarima 1463, približno kad i na jugu, izdvojena oblast Hercegovina. U Zeti se srpski otpor prema Turcima nastavio sve do kraja HV veka.

Sumarno posmatrano, srpske zemlje su svoju kulturnu i civilizacijsku osnovu izgradile u okviru Vizantije kao najvažnije, a potom jedne od najvećih sila u Evropi tokom ranog i središnjeg dela Srednjeg veka. Od približno 1204. sa osetnim slabljenjem vojno-političke snage Vizantije, srpske zemlje dograđuju svoju nezavisnost, koja je tokom prve polovine XIV veka izrasla u regionalnu silu. Tokom XIII veka po Konstantinu Jirčeku Srbija se sve više identifikuje kao samostalna pravoslavna hrišćanska zemlja gde i u jadranskom primorju papa nema uticaja na srpske vernike, uprkos evidentnom slabljenju Vizantije, uključujući i period Latinskog carstva. Dakle u praksi se razlike između katolika i pravoslavnih pojačavaju, iako ni u ovom periodu one nisu tako velike kao što će postati u sledećim vekovima. [13] „...Odnosi se pomutiše tek u doba posle 1300, godine, kada su pape svoje sedi-

[13] U razgraničenju nadležnosti katoličkih biskupija na teritoriji Srbije, gde su štićena prava Barske u odnosu na Dubrovačku biskupiju, ali i o zastupljenošću pred zakonom posebno u primorskom delu srpske države pored pravoslavne crkve i predstavnika katoličke „..podržavali su osobito kraljice zapadnjačkog porekla kao Mlečanka Ana,žena Stefana Prvovenčanoga, a pre sviju žena Uroša I, Francuskinja Jelena.Episkopi obe crkve često su posredovali zajedno u pravnim poslovima. Prilikom jedne parnice oko crkvenoga imanja zaklinjali su stranke, pred knezom kotorskim Vojislavom 1270, zetski srpski episkom Neofit i kotorski latinski episkom Marko. U jednoj darovnici kralja Uroša II javljaju se zajedno kao svedoci barski katolički arhiepiskom s episkom kotorskim i pravoslavni episkopi iz Huma i Zete. Ne zna se da li su latinski episkopi iz Primorja imali da učestvuju na srpskim državnim saborima. Konstantin Jirček, Jovan Radonić, *Istorija Srba,* Kulturna istorija II, Slovo ljubve, Beograd, 1984, str. 74

šte, iz lateranske crkve u Rimu morali premestiti u Avinjon, u južnu Francusku....Zakonik Stefana Dušana (1349) propisuje stroge odredbe za one koji prigrle *latinsku jeres*, za latinske sveštenike koji obraćaju Srbe, i za mešovite brakove između *poluveraca* i *hrišćanki*..."[14] Dakle od XIV veka se na srpskim prostorima pojačava razlika i javlja netrpeljivost između pravoslavne i susedne katoličke crkve.

Pod pritiskom turske najezde nakon Kosovskog boja 1389. godine, Srbija je zadržala još sedam decenija nezavisnosti, sa nešto smanjenim značajem u međunarodnim odnosima nego u epohi Nemanjića , a sa i dalje velikim kulturnim uticajem.

Literatura:

1. *Britannica Atlas*, Encyclopaedia Britannica, London, 1996;
2. Brandit Miroslav, *Kijevska Rusija: Ruske zemlje u Srednjem vijeku od stoleća do Ivana Groznog*, Zagreb, 1962.
3. Brandit Miroslav *Opća povijest Srednjeg vijeka*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.
4. Gravet Kristofer, *Vitezovi*, Enciklopedija DK sveznanja, Beograd, 2006,
5. Dušanić Marjanović Smilja, *Sveti kralj*, Klio, 2007..
6. Jirček Konstantin, Radonić Jovan, *Istorija Srba,* Kulturna istorija II, Slovo ljubve, Beograd, 1984,
7. Kalić Jovanka, *Evropa i Srbi*, Istorijski institut, Beograd, 2006.
8. Ključevski V. O, *Istorija Rusije*, CID, Podgorica, 1997.
9. Knežević Miloš, *Evropa iza limesa*, Slobodna knjiga, Beograd, 2001;
10. Knežević Miloš, *Moć Zapada*, Mali Nemo, Pančevo, 2005;
11. *Larus enciklopedija*, Opšta, Vuk Karadžić, Beograd, 1973, Istorija,
12. Naročnickaja Natalija, *Rusija i Rusi u svetskoj istoriji*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2008.

[14] Konstantin Jirček, Jovan Radonić, *Istorija Srba,* Kulturna istorija II, Slovo ljubve, Beograd, 1984, str. 74-75.

13. Laurent Theis, *Histoire du Moyen age Français*, Chronologie commentée, Perrin, Paris, 1992, p. 249;
14. Moskovskiй gosudarstvenыiй universitet imeni M. V. Lomonosova, pod redakcieй L. V. Milova, *Istoriя Rossii s drevneйših vremen do konca XVII veka*, Эksmo, Moskva, 2009.
15. Ostrogorski Georgije, *Istorija Vizantijskog carstva*, Prosveta, Beogad, 1995,
16. Peinter Sidni, *Istorija Srednjeg veka 284-1500*, Klio, Beograd, 1997.
17. Petrović Dragan, Nikolić Jasmina, *Srpski narod i velike sile, kulturno istorijski procesi*, Prometej, Novi Sad, Institut za političke studije Beograd, Novi Sad, 2008.
18. Petrović Dragan, *Geopolitika Sredozemlja*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2012,
19. Petrović Dragan, "La Serbia e I suoi rapporti nella regione il quadro storico e le relazioni con l'Italia," Italia e Serbia, Passato, presente e futuro di un'amicizia, Quaderni Di Geopolitica, Roma, supplemento a Geopolitica, vol 11, anno 2013. pp. 133-143
20. Petrović Dragan, *Geopolitika Balkana*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014,
21. Robinson Džon, *Rođeni u krvi, izgubljene tajne masonerije*, Laguna, Beograd, 2014, str. 116-117.
22. Simić Dragan, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999
23. Stavrijanos Leften, *Balkan posle 1453*, Dimenzije istorije, Beograd, 2005;
24. Tis Leo, *Istorija Reda Jerusalimskog Hrama, od 1118. godine, do početka XXI veka*, Vitezovi Templari Srbije, Futura, Petrovaradin, 2010;
25. Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, HH vek, Beograd, 2006;
26. Varaneli Stefano, *Templari, vitezovi u legendi*, Atlas Vojadžer, Evrogaunti, Beograd, 2008;
27. World history Atlas, *Mapping the human jourey*, Jeremy Black, a Dorling kindersley book, London, 2005

COLLISIONS OF CIVILIZATIONS IN THE MIDDLE AGES TO THE EDGES OF EUROPE

Summary: In the paper author gives geopolitical analysis of the medieval Europe during the Crusades and conflicts that the Christian world of the old continent had with invasion of non - European nations on its periphery. Although the largest part of the history is Eurocentric just in the Middle Ages three very serious and few centuries lasting expansions of non-European invaders on the marginal areas of Europe were recorded: Arabs on the Iberian Peninsula, Mongol-Tatars in the Russian world and the Ottoman Turks at the Balkan Peninsula and then on the part of Central Europe. Christian world in this period showed periodically mutual solidarity on the issue of the mentioned conflicts, what gave only fragmentary and often modest results in restraint of these expansions. The reasons can be found in the low economic and cultural level of the Europe of that time, feudal fragmentation and weakness of the central government, various divisions among Christians, including occasional clashes of spiritual and secular authorities and other reasons. Mediterranean basin was the center of the political, economic and cultural opportunities in Europe as it was mainly the case in the Middle Ages, as well as during the Antique epoch. It was not until late in the epoch of the Middle Ages with the invasion of Ottoman Turks in the Balkans and the intersection of important traffic routes through the Middle East, in parallel with the development of the epoch of humanism and the renaissance, and finally the great geographical discoveries and then the Reformation, the Mediterranean gradually loses the primacy it so far occupied in European history.

Key words: European; Conflicts with the non-European world; Mediterranean; Crusades

ARANĐEL SMILJANIĆ[*]
Filozofski fakultet
Banja Luka

UDK 94(497.6)ČEMEROVIĆ

POČTENI VITEZ ĐURAĐ ČEMEROVIĆ

Sažetak: Rad donosi prikaz političke aktivnosti Đurđa Čemerovića, jednog od najvažnijih vlastelina u službi hercega Stjepana Vukčića Kosače. U njegovom prvom dijelu pažnja se obraća na relativno mali broj vitezova među bosanskim plemstvom, uz osnovne podatke o poznatim precima Đurđa Čemerovića. Centalni i najveći dio rada sadrži navođenje podataka iz izvorne građe u kojima se javlja ime ovog istaknutog velikaša. Pri tome, autor najviše pažnje obraća na one izvore u kojima se uz ime Đurđa Čemerovića navodi i zvanje počtenog viteza, ali i na njegov doprinos u diplomatiji Kosača.

Ključne riječi: vitez, počteni vitez, Đurađ Čemerović, Kosače, Nevesinje, Zagorje, vjerna služba, diplomatija, misije, Dubrovnik, Venecija, Milano, odanost, ostavština hercega Stjepana, tužba, depozit

I dok je u zapadnoj i srednjoj Evropi zabilježeno više viteških redova, u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, ako je suditi prema izvornoj građi, oni nisu postojali. Bar ne u onom obliku da bi za neki viteški red mogli reći da je nastao i razvio se u Bosni, te imao pretežno članstvo iz ove zemlje. Stoga je razumljivo postojanje srazmjerno malog broja osoba iz Bosne za koje možemo utvrditi da su bili *vitezovi*, odnosno *počteni vitezovi* zabilježeni u

[*] arandjelsmiljanic@yahoo.com

ćiriličkoj građi, ili *miles* u latinski pisanim dokumentima. Dio njih pripadao je vodećem sloju države poput kraljeva ili oblasnih gospodara sa zvučnim titulama hercega, vojvode i kneza. Kako su im posvećene čitave monografije nema potrebe da se na ovom mjestu previše zadržavamo u njihovom navođenju. Međutim, nisu samo oni bili ti koji su imali privilegiju postati članovima nekog od viteških redova. Među njima ima i onih koji nisu toliko poznati i čije porijeklo nije bilo toliko plemenito. U najvećem broju slučajeva radilo se o osobama poteklim iz trgovačkog sloja poput Pribislava Vukotića ili Nikole Teste, mada su mogli biti i iz nižih struktura društva kao što je Pribislav Pohvalić. Za njih je zajedničko da su bili u diplomatskoj službi vladara ili oblasnih gospodara, te su proglašeni za *vitezove* na nekom od stranih dvorova. Njima su posvećeni radovi u našoj istoriografiji, u kojima je naglašeno da su postali *vitezovi* zahvaljujući vjernoj službi svojim seniorima, pri čemu su do izražaja dolazili njihovo znanje, sposobnosti, iskustvo i uspjesi u pojedinim misijama[1]. Krug osoba koje su postali *vitezovi* upotpunićemo navođenjem aktivnosti Đurđa Čemerovića, koji se takođe istakao u diplomatskoj službi porodice Kosača. On je poput ranije navedenih slabije poznata ličnost, ali se od njih razlikuje jer je vodio porijeklo iz vlasteoskog sloja. Ime Đurđa Čemerovića pojavljuje se u više istorijskih izvora, te je moguće sklopiti kontinuiranu sliku njegove djelatnosti. Dosad u istoriografiji aktivnost kneza Đurđa Čemerovića nije bila propraćena posebnim radom, iako treba naglasiti da se njegovo ime relativno često javlja u raspravama, studijama i monografijama koje se dotiču spoljne i unutrašnje politike hercega Stjepana Vukčića Kosače i njegovih sinova.

[1] Prije gotovo pola vijeka S. Ćirković je objavio rad pod naslovom *Počteni vitez Pribislav Vukotić,* Zbornik FF u Beogradu 10-1 (1968) 259-276; Prošle godine u okviru ovog časopisa objavljena su dva rada o drugoj dvojice pomenutih vitezova: A. Smiljanić, *Počteni vitez Pribislav Pohvalić,* Viteška kultura III (2014) 75-96; B. Mačinković, *Vitez Nikola Testa među diplomatama*, Viteška kultura III (2014) 97-110.

Baštinski posjedi Čemerovića nalazili su se u oblasti gornje Neretve, preciznije Nevesinja i Zagorja. U diplomatskoj službi Kosača pojavljuju se dvojica pripadnika ove porodice. Prvi je bio knez Toma Čemerović[2] koji je sa Rajkom Pripčićem Mrđenovićem zastupao vojvodu Sandalja u septembru 1428. godine[3] u pregovorima sa predstavnicima Dubrovačke Republike oko pograničnih problema, tačnije u određivanju granice između Konavala i Dračevice[4].

Mnogo poznatiji i važniji od Tome bio je junak naše priče i centralna ličnost ovog rada - Đurađ Čemerović[5], koji se u istorijskim izvorima pominje od 1440. do 1491. Teško je naći dugovječnijeg i odanijeg diplomatu oblasnih gospodara od Đurđa, koji je svojim brojnim misijama zadužio porodicu Kosača. Đurađ Čemerović prvi put se javlja u drugoj polovini septembra 1440. kada je dolazio u Dubrovnik kao poslanik vojvode Stjepana[6]. Njegovo

[2] Na neki način može se smatrati, uz Rajka Mrđenovića, jednim od najvažnijih vlastelina vojvode Sandalja. M. Dinić, *Humsko – trebinjska vlastela*, 376; E. Kurtović, *Sandalj*, 341, 343.

[3] Već krajem avgusta pominje se sa Rajkom Pripčićem Mrđenovićem kao Sandaljev čovjek u pregovorima o razgraničenju: *Tomas Zemirouich et Raicho Pripzich zentilomeni de voiuoda Sandagl i quali manda per le dette differentie*. E. Kurtović, *Sandalj*, 450.

[4] Dubrovačku stranu predstavljali su Pjerko Bunić i Pjerko Lukarević. Oni su prvo održali *stanak* na kome je odlučeno da među povuku po 12 starinika sa obje strane, s tim da svaka strana ima i po jednog *pristava*. Porotinici su se sastali više puta i na kraju u prisustvu poslanika Kosača i Republike presudili granični spor povlačenjem međe. Prvo je to obavljeno kod mjesta Prijevora, a onda i u Konavoskim Planinama. Posao oko razgraničenja trajao je oko mjesec dana, a završen je krajem septembra. M. Dinić, *Humsko – trebinjska vlastela*, 376; B. Nedeljković, *Mešovita porota*, 53; E. Kurtović, *Sandalj*, 282.

[5] Zbog nedostatka adekvatnih svjedočanstava, ne može se utvrditi stepen srodnosti njih dvojice. Moguće da se radilo o stricu i sinovcu, mada je jedina sigurna stvar koja se može saopštiti ta da su pripadali istoj porodici – Čemerovićima iz oblasti gornje Neretve.

[6] *Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et eius minori consilio scribendi et grauandi res voyuode Stipano super facti actus donu piperis facti ambaxiatorem dicti voyuode in suo recessu vocatum Giuray Cemerouich prout dicto domino Rectore et consilio melius videbitur*. DAD, Cons. Rog. VII, 194 (23. IX 1440).

ime bilježi se u sličnoj ulozi 21. avgusta 1441. godine[7]. U odluci Vijeća umoljenih od 1. septembra iste godine pominje se knez Đurađ sa Radinom gostom[8]. Nakon toga slijedi pauza od nekoliko godina u kojima se njegovo ime ne bilježi u sačuvanoj građi. Ona biva prekinuta 1445. godine kada je u jednom mletačkom dokumentu Đurađ označen kao ***miles***, odnosno ***vitez***[9]. Na žalost, nije poznato kako je i kada dobio ovo počasno zvanje. Kao jedina opcija nameće se neki od stranih dvorova koji je mogao pohoditi u periodu između 1441. i 1445. godine, pri čemu je nagrađen proglašenjem za ***viteza***. Imajući u vidu političke odnose tog vremena teško je vjerovati da je to bila Venecija sa kojom je njegov gospodar, vojvoda Stjepan Vukčić Kosača bio u sukobu. Kao najvjerovatna opcija izdvaja se napuljski dvor kralja Alfonsa Aragonskog, čiji je vazal od 1444. postao Stjepan Vukčić.

U ljeto 1445. ***vitez*** i knez Đurađ Čemerović bio je angažovan u pregovorima sa Mletačkom Republikom, koji su rezultirali sklapanjem mira 23. avgusta[10]. Mirovni ugovor sa Venecijom za vojvodu Stjepana tada je bio od ogromnog značaja, jer mu je omogućavao slobodnu aktivnost na drugim stranama. Stoga nema sumnje da je Đurađ bio jedna od osoba na koje je vojvoda najviše računao u svojoj diplomatskoj službi kada ga je imenovao za člana ove misije. Prethodno, početkom juna bilježi se kao dio poslanstva koje je za vojvodu Stjepan u Dubrovniku podiglo dobit na

---

[7] Vijeće umoljenih je tada odlučilo *de donando Radin staraz et Giuray Cenerouich ambaxiatoribus voyvide Stipani.* M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva* III, 228; Ć. Truhelka, *Testament gosta Radina*, 360.

[8] Tada je prihvaćen prijedlog *de excusando se predicto ambaxiatori (voyvode Stipani) de non possendo nunc sibi responsionem facere nisi ellapso festo Sancti Michaelis proxime futuri. Eo quia nobiles de consilio sunt occupati ad vindemias et non repperintur in civitate. Et quod velit habere pacietiam usque dictum tempus*. 26 je glasalo za, dok je 10 bilo protiv. *Secunda pars est de respondendo sibi precise prout his diebus proximis responsum fuit Radin staraz et Giurag Cemerouich ambaxiatoribus prefacti vayvode* (precrtano). M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva* III, 228-229.

[9] U tom istorijskom izvoru zabilježen je kao *Georgius, magistar curie, miles*. A. Babić, *Diplomatska služba*, 88; S. Ćirković, *Pribislav Vukotić*, 271; *LSSV*, 83 (S. Ćirković).

[10] Kosačino poslanstvo činile su četiri osobe, a po A. Babiću on i knez Ivan Vardić bili su predstavnici vojvodina dvora i njemu potčinjene vlastele. A. Babić, *Diplomatska služba*, 88; M. Šunjić, *Venecija i Bosna*, 240-241.

uloženi novac koji im je sasvim sigurno poslužio za predstojeću misiju u Veneciji[11].

Poslije toga slijedi nova pauza od gotovo šest godina u kojima se ime Đurđa Čemerovića ne javlja u istorijskim izvorima. Tek u maju 1451. kao član hercegovog poslanstva opet je pohodio Veneciju, gdje je pokušavao dobiti podršku za predstojeći rat svog gospodara protiv Dubrovnika[12]. Njihova misija je samo donekle uspjela. Vlasti Republike obećale su da će preduzeti mjere za osiguranje prometa na moru koji su ugrožavali dubrovački naoružani brodovi čime su hercegovi interesi bili uveliko ugroženi. Međutim, hercegov prijedlog o zajedničkom napadu na Dubrovnik, pri čemu bi Mlečani koristili flotu, a Kosača konjicu i pješadiju, Sinjorija je odbila.

Za vrijeme tog hercega protiv Dubrovnika (1451-1454) došlo je do pobune njegovog sina Vladislava i vlastele, među kojom se ne bilježi ime Đurđa Čemerovića, te je vjerovatno ostao vjeran hercegu. Nije zabilježeno da je učestvovao u mirovnim prgovorima sa Republikom, ali zato jeste njegovo ime u ulozi svjedoka na hercegovoj povelji o miru s Dubrovnikom od 10. aprila 1454. godine[13]. Početkom oktobra 1457. ponovo je dolazio u Veneciju kako bi prenio hercegovu poruku za održavanjem dobrih odnosa s Republikom[14]. Sredinom marta 1458. knez i ***počteni vitez*** Đurađ Čemerović opet je bio u gradu na lagunama. Tom prilikom saopšteno mu je da će novi dužd njegovom gospodaru izdati novu povelju koja će se samo donekle razlikovati od stare[15]. Njegova no-

[11] Uz Đurđa, još se bilježe Ivan Vlahović, Vlatko Popović i Grgur carinik. E. Kurtović, *Iz historije bankarstva,* 55-56.

[12] Uz njega su u misiji bili Ivan Vardić i Pribislav Vukotić.. Lj. Jovanović, *Ratovanje*, 118; A. Babić, *Diplomatska služba*, 87, 88, 91; S. Ćirković, *Pribislav Vukotić*, 267; M. Šunjić, *Venecija i Bosna*, 251-252.

[13] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 468; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-2, 74; A. Babić, *Diplomatska služba*, 88.

[14] Zajedno sa drugim poslanikom, knezom Pavlom, poručivao je da iza pogoršanja odnosa sa Mlečanima stoji niko drugi do kralj Tomaš. M. Šunjić, *Venecija i Bosna*, 284.

[15] U ovoj misiji društvo Đurđu Čemeroviću pravio je Vukašin Čanković (vjerovatno Sanković ako se radilo o grešci pisara). Jedina razlika u odnosu na raniju povelju

va važna misija bilježi se krajem 1458. godine kada je bio član hercegovog poslanstva upućenog na milanski dvor radi pregovora sa Frančeskom Sforcom. Iako nije poznat predmet niti ishod razgovora, vjerovatno se tražila pomoć za predstojeći neminovni sukob protiv Turaka[16].

Početkom sedme decenije XV vijeka knez i ***počteni vitez*** Đurađ Čemerović i dalje je bio aktivan kao diplomata Kosača o čemu svjedoči odluka Vijeća umoljenih iz sredine marta 1461. godine[17]. Sljedeće godine dolazio je u Dubrovnik u društvu sa turskim poslanstvom koje je prije toga bilo na hercegovom dvoru. Tursko poslanstvo su činili sultanov sklav, poslanik Esebega i Stefan iz Rudnika, čovjek Mehmedbega Minetovića. Ne zna se šta su pregovarali s hercegom[18]. U proljeće 1464. bježeći od Turaka sklonio se u Dubrovnik, ali se pokazao kao nezahvalan prema Republici jer su njegovi ljudi iz Veletina u proljeće 1465. izvršili pljačku dubrovačkog trgovca. Upravo ovaj podatak je izuteno značajan, jer saznajemo da je baština Đurđa Čemerovića bila oko grada Veletina u Zagorju, oblasti između gornje Neretve i gornje Drine[19]. Eventualnom sprečavanju pljačke nije pomoglo ni

---

odnosila se na tvrđavu Radobilju. Ako ona bude napadnuta, Venecija neće pomoći hercega, ali ga neće ni spriječiti da interveniše. M. Šunjić, *Venecija i Bosna*, 285-286.

[16] S njim je išao manje poznati vojvoda Đurađ Ratković. V. Ćorović, *Historija Bosne*, 530; S. Ćirković, *Herceg*, 235.

[17] Dana 14. marta Vijeće umoljenih je odlučilo *de dando libertatem domino rectori et suo Minori Consilio respondendi Radino gost et Giuraghio Zemerouich ambassiatoribus cherzechi Stiepani prout fuit arengatum*. M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva* III, 232-233.

[18] Nakon njihovog dolaska u Dubrovnik odlučeno je da se upute poklisari na Portu i upozore dubrovački trgovci po Srbiji na opasnost da će ih Turci utamničiti. S. Ćirković, *Herceg*, 247.

[19] *Dobrosslauus Obradouich coram domini judicibus de criminalis quorum caput fuit domino Michael de Bocignolo in locum ser Vladissaum de Goce qui est Rector conquestus fuit contra Millobrattum Dragouich et contra eius dicti Millobrattus fratrem nomine Radegliam ambos de Subtus Velletin rusticos Jurgi Cemerouich de Bosina, dicens idem Dobrosslaus quod predicti fratres acceperunt castro dicto Chum*. DAD, Lam. de foris XXXVI, 234' (4. IV 1465). S. Ćirković, *Herceg*, 259; S. Mišić, *Humska zemlja*, 146.

to što je sredinom avgusta 1464. boravio u gradu podno Srđa liječeći rane[20]. Bez obzira na pomenutu pljačku, Đurađ je u drugoj polovini juna 1465. istupao pred dubrovačkim vlastima kao poslanik hercega Stjepana[21].

Nakon smrti hercega Stjepana, knez Đurađ ostao je vjeran porodici Kosača služeći njegove sinove hercega Vlatka i kneza Stjepana. Kao njihov poslanik zabilježen je u julu 1467. kada mu je odgovoreno na neke zahtjeve u Dubrovniku. Iako je Vlatkovo poslanstvo brojalo više članova bio je zabilježen samo Đurađ Čemerović[22]. Već 29. avgusta iste godine Dubrovčani odlučuju da mu se odgovori *kao što je odlučeno*[23]. U proljeće 1468. knez Đurađ je sa Radičem Grupkovićem u hercegovo ime čak tri puta tražio novac od Dubrovčana, ali svaki put bezuspješno[24]. Više sreće imao je 6. juna iste godine kada mu je Republika uručila 1000 dukata za hercega Vlatka, a taj je novac trebao poslužiti za slanje misije kralju Matiji Korvinu[25]. U tom pogledu Đurđeva najvažnija misija bila je 26. jula 1470. kada je sa drugim poslani-

[20] Njegovo ranjavanje svakako se može dvoesti u vezu sa borbama koje su pratile turska osvajanja. D. Kovačević Kojić, *Gradski život*, 223.

[21] *Comes Giuragh Cemerouich tanquam orator et oratorio nomine illustris domino domini Stephani ducis sancti Saue, comitis Drine ac Chumie et Maritimarum domini ect. ut clare constat per literas credentiales per ipsum comitem Giuragh ex parte dicti domini ducis Stephani presentatas dominio Ragusino, videlicet, domino vicerectore et suo minori consilio in Grauosio quo se reduxerant causa pestis euitande que ciuitatem Ragusii vexabat, ex comissione ut dixit sibi data per dictum dominum ducem Stephanum omni modo, via jure et forma quibus melius validius et efficatius potuit* ... DAD, Div. Not. XLIX, 7' (23. VI 1465).

[22] Njihovoj misiji prethodio je odlazak dubrovačkih poklisara kod Vlatka koji nije bio zadovoljan već je tražio dodatna objašnjenja. DAD, Cons. Rog. XIX, 231', 236', 239 (25. VI, 4. i 11. VII 1467); V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 39.

[23] Prije toga dubrovački poklisari imali su novu misiju kod hercega Vlatka. Odgovor je upućen zajednički Đurđu Čemeroviću i Radiču Grupkoviću. DAD, Cons. Rog. XIX, 253', 254 (29. VIII 1467); V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 40.

[24] Prvi put to je bilo 9. aprila, a zatim 18. i 23. maja. DAD, Cons. Rog. XX, 40', 41, 42, 43, 43' (9. IV, 18. i 23. V 1468); V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 42.

[25] Njihova misija zabilježena je i u Vlatkovoj potvrdi od 23. decembra iste godine. P. Karanotvrtković, *Srbski spomenici*, 298; F. Miklosich, *Monumenta Sebica*, 504, 505; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-2, 182.

cima iz Dubrovnika na hercegov dvor donio 8000 dukata prilikom podizanja Stjepanovog poklada. Posebno je značajan onaj dio potvrde u kome braća Kosače ističu: *kako primismo od mnogopočtenog kneza obranoga i vlastele i sve općine dubrovačke, a po naših vlasteleh i poklisarieh* ***po počtenom vitezu po knezu Đurđu Čemeroviću*** *i po knezu Radiču Grupkoviću i po knezu Radoju Bogdanoviću a s našim listom verovanim osam tisuć dukat zlateh*[26]. Dakle, Đurađ Čemerović je imao nasljednu titulu kneza i stečeno počasno zvanje ***počtenog viteza***.

U martu 1472. ***počteni vitez*** i knez Đurađ došao je u sukob sa Dubrovčanima čiju pozadinu ne možemo naslutiti Naime, Vijeće umoljenih je 20. marta naredilo da se zarobe Đurđeve barke u Slivnu [27]. Ovaj podatak mogao bi da ukaže da je napustio oblast gornje Neretve i došao u donji tok ove rijeke, što bi se moglo dovesti u vezu sa turskim osvajanjima prethodnih godina. Postoji mogućnost da je on bio onaj *conte Georgio* koji je zajedno sa kraljicom Katarinom došao po hercegovu nevjestu[28]. Početkom avgusta 1477. zabilježena je posljednja misija koju je knez Đurađ obavio za hercega Vlatka u Dubrovniku[29]. Sredinom novembra 1480. ***počteni vitez*** i knez Đurađ je ostavio depozit kod vlastelina Andrije Sorkočevića[30]. Ako je suditi prema ovom depozitu Đurađ

[26] P. Karanotvrtković, *Srbski spomenici*, 303-305; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 508, 509; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-2, 190, 191.
[27] DAD, Cons. Rog. XXI, 200'. V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, nap. 102.
[28] V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 100; Đ. Tošić, *Bosanska kraljica Katarina*, 103.
[29] *Giuraghio Cemerouich ambassiator gherzechi Vlatchi*. DAD, Cons. Rog. XXIII, 152 (8. VIII 1477); M. Dinić, *Humsko – trebinjska vlastela*, 376.
[30] *Giuragh Cemerouich de partibus Bosne dicens si alias depositasse et diuersis veribus apud ser Andream Fran. de Sorgo et in manibus dicti ser Andree certa bona sua, videlicet, vestimenta, cingula, argenterias et pecunios, sponte et ex certa scientia dixit et confessus fuit se rehabuisse et recepisse a dicto ser Andrea integre et sine ulla diminutione omne id totum et quicquid per dictum Giuragh aut alios eius nomine fuit depositatum et nomine depositi et aliter datum et consignatum dicto ser Andree et in manibus dicti ser Andree seu in manibus filiorum dicti ser Andree, videlicet, vestes, cingula, aurum, argentum, pecunios et alia quouis nomine siue quouis vocabulo appellari possent. Ita quo nihil amplius habere debet seu petere pottunt a dicto ser Andrea seu a filiis suis vel ab aliquo ipsorum, vocans se in totum tacitum et conten-*

Čemerović raspolagao je za ono vrijeme priličnim bogatstvom koje se da objasniti njegovim posjedima, ali i nagradama koje su pratile njegove misije. Umro je poslije 1. avgusta 1491. kada se posljednji put pominje u izvorima[31]. Imajući u vidu vremenski raspon od preko pola vijeka u kome se njegovo ime pojavljuje u izvorima, Đurađ Čemerović, ne samo da je bio knez, ***počteni vitez***, uspješni diplomata Kosača, već je bio i jedna od najdugovječnijih ličnosti srednjovjekovne Bosne.

Izvori i literatura:

1. Atanasovski V., *Pad Hercegovine* – Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd 1979.
2. Babić A., *Diplomatska služba* – Anto Babić, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni,* Sarajevo 1995.
3. Božić I., *Dubrovnik i Turska* – Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd 1952.
4. DAD, Cons. Rog. VII - DAD, Acta Consilii Rogatorum VII.
5. DAD, Cons. Rog XIX – DAD, Acta Consilii Rogatorum XIX.
6. DAD, Cons. Rog XX – DAD, Acta Consilii Rogatorum XX.
7. DAD, Cons. Rog XXI – DAD, Acta Consilii Rogatorum XXI.
8. DAD, Cons. Rog. XXIII – DAD, Acta Consilii Rogatorum XXIII.
9. DAD, Lam. de foris XXXVI – DAD, Lamenta de foris XXXVI.
10. DAD, Lam. de foris LIV – DAD, Lamenta de foris LIV.
11. DAD, Div. Not. XLIX – DAD, Diversa Notariae XLIX.
12. DAD, Div. Not. LXV – DAD, Diversa Notariae LXV.
13. Dinić M., *Iz Dubrovačkog arhiva* III – Mihailo Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva* III, Beograd 1967.
14. Dinić M., *Humsko-trebinjska vlastela* – Mihailo Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*, Iz srpske istorije srednjega veka, Beograd 2003.

---

tum ab ipsis ser Andrea et suuis filis. DAD, Div. Not. LXV, 51' (16. XI 1480). I. Božić, *Dubrovnik i Turska*, 292.

[31] DAD, Lam. de foris LIV, 194 (1. VIII 1491); V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 150.

15. Jovanović Lj., *Ratovanje* – Ljubomir Jovanović, *Ratovanje hercega Stjepana s Dubrovnikom 1451-1454,* Godišnjica Nikole Čupića 10 (1888) 87-198.
16. Karano-tvrtković P., *Srbski spomenici* – Pavle Karano-tvrtković, *Srbski spomenici*, Beograd 1840.
17. Kovačević Kojić D., *Gradski život* – Desanka Kovačević Kojić, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek),* Beograd 2007.
18. Kurtović E., *Sandalj* – Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009.
19. Kurtović E., *Iz historije bankarstva* – Esad Kurtović, *Iz historije bankarstva Bosne i Dubrovnika u srednjem vijeku (ulaganje novca na dobit),* Beograd 2010.
20. *LSSV – Leksikon srpskog srednjeg veka*, priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd 1999.
21. Miklosich F. , *Monumenta Serbica* – Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858.
22. Mišić S., *Humska zemlja* – Siniša Mišić, *Humska zemlja u srednjem veku*, Beograd 1996.
23. Nedeljković B., *Pogranična porota* – Branislav Nedeljković, *Pogranična porota*, IČ 24 (1977) 9-45.
24. Stojanović Lj., *Povelje i pisma* I-1, I-2 – Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* I-1, I-2, Beograd – Sremski Karlovci, 1929, 1934.
25. Tošić Đ., *Bosanska kraljica Katarina* – Đuro Tošić, *Bosanska kraljica Katarina (1425-1478)*, Zbornik za istoriju BiH 2 (1997) 73-112.
26. Truhelka Ć., *Testament gosta Radina* – Ćiro Truhelka, *Testament gosta Radina. Prinos patarenskom pitanju*, GZM 23 (1911) 355-375.
27. Ćirković S., *Herceg* – Sima Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964.
28. Ćirković S., *Pribislav Vukotić* – Sima Ćirković, *Počteni vitez Pribislav Vukotić,* Zbornik FF u Beogradu 10-1 (1968) 259-276.
29. Ćorović V., *Historija Bosne* – Vladimir Ćorović, *Historija Bosne*, Banja Luka –Beograd, 1999.
30. Šunjić M., *Venecija i Bosna* – Marko Šunjić, *Venecija i Bosna (odnosi u XIV. i XV. st.),* Sarajevo 1996.

Rezime: Knez Đurađ Čemerović vodio je porijeklo iz vlasteoske porodice čiji su se baštinski posjedi nalazili u oblasti Gornje Neretve, tačnije Zagorja i Nevesinja. Javlja se kao poslanik Stjepana Vukčića Kosače u Dubrovniku 1440. i 1441. godine. Počasno zvanje *viteza* (*miles*) dobio je vjerovatno 1444. godine na napuljskom dvoru kralja Alfonsa Aragonskog, koji je tada postao senior vojvode Stjepana. U ljeto 1445. učestvovao je u pregovorima sa Mletačkom Republikom, koji su okončani sklapanjem mira. Na početku hercegovog rata protiv Dubrovnika, u proljeće 1451, *vitez* Đurađ Čemerović bio je upućen u Veneciju, ali nije uspio obezbijediti pomoć mletačke flote za napad na grad podno Srđa. Godine 1457. bio je dio hercegovog poslanstva upućenog u Milano, gdje su tražili pomoć od Frančeska Sforce za borbu protiv Turaka. Ostao je vjeran hercegu Stjepanu do njegove smrti 1466. godine, da bi nakon toga služio njegovim sinovima hercegu Vlatku i knezu Stjepanu. Pri tome najviše se istakao u podizanju dijelova depozita njihovog oca i Sandalja Hranića iz dubrovačke komune. U svim tim potvrdama uz ime Đurđa Čemerovića navodi se zvanje *počtenog viteza*. Umro je poslije 1. avgusta 1491. kada se njegovo ime posljednji put bilježi u istorijskim izvorima.

HONEST KNIGHT DJURADJ CHEMEROVICH

Summary: Prince Djuradj Chemerovich descended from a squire familiy, whose garden's lands were located in the area of Gornya Neretva (Upper Neretva), more precisely Zagorye and Nevesinye. Happeared as an emissary of Stjepan Vuksic Kosaca (Styepan Vukshich Kosacha) to Dubrovnik, in 1440 and 1441. An honorary title of a Knight (lat. miles) he probably received in 1444 at the Naples court, from the king Alfons Aragonian. Then he (prince Djuradj) also became a Senior of duke Stjepan. In summer 1445 he participated in negotiations with the Venetian republic, which brought out a peace deal. At the beginning of Herceg's war against Dubrovnik, in the spring of 1451, knight Djuradj was sent to Venice, but he didn't manage to provide support of the venetian fleet for attack on „the city below Srdj“ (Dubrovnik). In 1457 he was a part of Herceg's delegation, sent to Milan, where they

asked for help from Fransico Sforca to fight the Turks. He remained loyal to Herceg Stjepan up till his (Stjepan's) death, in 1466, and afterwards he served to his sons, Herceg Vlatko and prince Stjepan. Alongside with this, he prominently showed himself in rising deposits parts of their father, Sandalj Hranic and Dubrovnik's commune. In all these receipts-certificates, together with his (Djuradj Chemerovich) name, a title of a „počteni“ (pochteny) knight was stated. He died after august, 1st 1491, when his name was recorded for last time in historical sources.

Key words: Knight, Honest Knight, Djuradj Chemerovich, Kosache, Nevesinje, Zagorje, serve saifaithfully, diplomaty, missions, Dubrovnik, Venice, Milan, loyalty, The legacy of Herceg Stjepan, claim, deposit

DARKO GAVRILOVIĆ
Prirodnomatematički fakultet
Novi Sad
NEMANJA DUKIĆ
Fakultet tehničkih nauka
Novi Sad

UDK 111.84:2

PRISUSTVO ZLA
Sotonin lik u hrišćanskoj kulturi

Sažetak: Autor je u radu dao kulturološki pregled prisustva Sotone u hrišćanskoj kulturi od najranijih dana do danas. U radu su obuhvaćene oblasti iz sveta umetnosti, muzike i književnosti, a naglasak je dat na najpoznatija dela svetske kulturne baštine koja su tretirala ovu temu na način koji je interesantan za istoriju religije i to kroz lik Sotone kao personifikacije zla, taštine, podlosti, kao neprijatelja Boga i ljudi, velikog kušača.

Ključne reči: Sotona, hrišćanstvo, Hrist, umetnost, kultura

Uvod

Đavo, na grčkom Diabolos, ili Sotona (lat. Sátanas, sa prvobitnim značenjem u hebrejskom jeziku „protivnik", „tužitelj (pred sudom)" u religiji predstavlja personifikaciju zla, neprijatelja ljudima i Bogu, palog anđela, demona ili manje božanstvo. On je prisutan ne samo u hrišćanstvu i islamu koji su predstavu o njemu preuzeli iz judaizma već i u arhaičnim kulturama primitivnih plemena. Demoni su zauzimali religijski prostor srednjoameričkih kultura predkolumbovske Amerike. U tom smislu, majanska religija je poznavala Ah Puča, gospodara smrti, koji je upravljao Mitnalom ili paklom. U religiji Asteka starog Meksika, bog Tes-

katlipoka predstavljao je mračan i zlokoban vid moći i bio je rušitelj kosmosa.[1] Predanja antičkog iranskog sveta neporedno nas vode u oblast dualističke vizije kosmosa i istorije koja spada u najrelevantnije preduslove kasne jevrejske i hrišćanske demonologije. Upravo tu se principu blagotvornosti koji je stvorio kosmos suprotstavlja zlokobni princip koji deluje kad i stvaranje pa i kasnije. U Iranu je tako skicirana mitologija „dva stvaranja", jedno Ahura Mazde, drugo Ahrimana, koja su međusobno suprotstavljena kao dobro i loše stvaranje. Osnovno obeležje mazdejskog demonskog sveta jeste njegova predodređenost da se iscrpi i poništi u poslednjoj pobedi dobra.[2] Tako da monoteizam, barem u najdubljim ideološkim crtama, proizlazi zaštićen i poprima nesumnjivo optimističku motivaciju. Bogato iransko demonološko nasleđe se u hrišćanski svet prenelo mnogobrojnim putanjama i pravcima koji su, pre svega, pripadali jeretičkom gnosticizmu i različitim kulturnim fragmentima od kojih se sastoje. U tom smislu, gnosticizam je bio obogaćen jednom velikom mitologijom u kojoj se insistiralo na negativnoj figuri koja je u osnovi ovog sveta. Svi gnostički sistemi koji su svoju najveću ekspanziju dostigli između 2 i 3.veka nove ere pokazivali su duboku netrpeljivost prema aktuelnom svetu koji je sam po sebi loš i u kojem vlada zlo. Dakle, bio je prisutan kosmički pesimizam po kome stvaranje ili proglašenje materijalnog sveta počinje stanjem zla i negativnosti. Veoma razvijenu demonologiju imali su mandejci i manihejci, a od njih su je dalje razvijali priscilijanci[3], bogumili[4] i

[1] Nicholson H.B., Religion in Pre-Hispanic Central Mexico. In G. Ekholm and I. Bernal (eds). *Handbook of Middle American Indians, Volume 10*. Austin: University of Texas Press. pp. 395–446.

[2] Više o iranskoj religijskom prostoru kod Hacklin, Joseph, The Mythology of Persia, Asiatic Mythology, Asian Educational Services, 1994.

[3] U Priscilijanovom razmišljanju Satani se pripisuje stvaranje materije i negira vaskrsnuće tela, prema duhovnosti gnostičko-manihejske matrice.

[4] Razvili su posebnu i izmenjenu manihejsku doktrinu prema kojoj prvobitno ne postoje dva suprotna principa. Jedini Bog je rodio dva sina, Isusa i Satanaela. Satanael rađa suštinski pokvarenu materiju od koje čovek treba da se oslobodi odričući se telesnih odnosa, mesne hrane i ličnog vlasništva.

katari[5]. Predanja o đavolu imali su germanski, keltski, baltički, ugro-finski i slovenski narodi i pre nego što su primili hrišćanstvo. Kada su ga primili, već postojeću sliku zla u svetu trebalo je samo uklopiti u hrišćanski kaleidoskop. Sloveni su verovali u postojanje čitavog niza zlih božanstava kao i polubožanskih bića. Najsličniji hrišćanskoj predstavi đavola kod Slovena bio je Crnobog. On je sa dolaskom hrišćanstva zauzeo mesto Sotone, jer je u ranijoj slovenskoj mitologiji predstavljao boga zla i mraka i smatran je jedinim bogom koji ne samo da nije bio sklon ljudima, već im je i činio zlo. Mada se Stribog nije toliko zamerio ljudima kao Crnobog on im nije ni donosio baš previše dobra, jer je bio bog rečnih tokova i potoka. On je bio bog vodenih i vazdušnih strujanja, koji im je donosio hladne vetrove, bure, nevreme, a tukao ih je i ledom i mrazom. Stari slovenski Dabog, prema Veselinu Čajkanoviću, bio je, baš kao i Sotona, večiti putnik koji svetom ide izvanrednom brzinom, ima neizmerna blaga, zna i razume se u sve. Zbog toga, prema Čajkanoviću, dan-danas đavo se naziva imenom nekadašnjeg slovenskog boga. Njegovo ime je Daba - od imena Dabog. Ni za jednog drugog demona ne postoji tako mnogo imena kao za đavola. Na primer, do danas, Srbi su ga nazivali različitim imenima: iz sveta hrišćanstva (Sotona, Antihrist), iz bogumilstva (Satanailo), stare srpske vere (Bes), ponekad je imena dobijao prema telesnim osobinama (rogati, kopitar, repati, kusi) ili po karakternim osobinama (vrag, nečastivi, krivokletnik, tantuz, majstor). Postoje i mnogi drugi sinonimi za njegovo ime, među kojima su u srpskom narodu najpoznatiji „klevetnik, prokleti, paklenik." Osim što su Srbi davali Sotoni različita imena, oni su verovali i u postojanje posebnih dana u godini kada su nečastive sile najmoćnije. Tako se u boljevačkom srezu mislilo da u intervalu od Božića do Bogojavljanja počinje period dvanaest nekrštenih dana koji se tako zovu jer je za to vreme i sam Isus bio nekršten.[6] Tada su navodno najaktivnije nečastive sile pa se stoga

[5] U središte svoje doktrine postavili su temu o satanskoj vladavini ovim svetom.

[6] Grbić M. Savatije, Srpski narodni običaji iz sreza boljevačkog, u Srpski etnografski zbornik, knj.14, Beograd 1909, str.7.

ti dani nazivaju „nečastivci". Osim toga, smatrali su da je u „staro vreme u pomenutom period sve živo bilo pogano i nečisto, pa kad se Hristos krstio na Bogojavljanje, onda je sve postal čisto. Dakle, tek činom krštenja Isus je pobedio sile zla.[7] Među starim slovenskim božanstvima koja su se dovodila u vezu sa Sotonom i koja su smatrana zlim, izdvajaju se Mokoša (ružno i zlo žensko božanstvo, koja označava muke i nevolje, simbolišući sve ljudske strasti), Morana (boginja zime i smrti), Trojan (demonsko biće koje noću obilazi i obljubljuje devojke i žene. Smatra se da se boji sunčeve svetlosti jer ga je mogla spržiti. Ovo verovanje kasnije se transformisalo u verovanju o postojanju vampira, koji su slično, Trojanu također imali neutaživu glad za obljubom, ali i strah od sunca) i Pripegola (bog zlih dela, bog razaranja i smrti).[8] Kada pišemo o hrišćanskim predstava o đavolu ne smemo izgubiti iz vida ni uticaje koje su na njih imala religijska i kulturna nasleđa antičke Grčke i Rima, posebno kada je reč o vizuelnim prikazima u kojima su svoja mesta pronašli Had, Pan, Bahus i drugi, da bi satiri i sileni ušli u kategoriju zemaljskih prelaznih bića kojima su Grci dali ime «demoni». Oni su ispoljavali lascivan seksualni naboj koji postoji u ljudskom i biljnom životu. Satiri su prikazivani u teromorfnim crtama s rogovima, kozjim repom i stopalima, s veoma upadljivim falusom, što je kasnije postao uobičajen način da se prikaže đavola.[9]

Pri tome ne smemo da zaboravimo da je u antičkom svetu nebo bilo blizu, promet je bio gust na putu između neba i zemlje. Bogovi i duhovi su gusto naseljavali gornji prostor odakle su vre-

[7] Milosavljević Sava, Srpski narodni običaji iz sreza homoljskog, u Srpski etnografski zbornik, knj.19, Beograd 1913, str.10-12; kao i kod Jokić S. Jasmina, Kad se Hristos na zemlji rodio: rođenje i krštenje Isusa Hrista u folklornoj tradiciji, u Zbornik radova sa VI međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, Knjiga II, Bog, Kragujevac 2012, str.39.

[8] Više o starom slovenskom panteonu kao i o polubožanskim bićima kod starih Slovena kod Gavrilović D, Polja kulture srednjovekovne Srbije, Banja Luka – Beograd 2004, kao i Gavrilović D, Priče iz srpske starine, Sr. Karlovci 2011.

[9] Hard, Robin, Sources of Greek Myth, *The Routledge Handbook of Greek Mythology: based on H. J. Rose's "A Handbook of Greek mythology"*. Routledge (UK), 2003.

bali priliku da se upliću u živote običnih smrtnika. A demonske sile, izranjajući iz donjeg sveta sa stanovnicima udaljenih krajeva zemlje, bili su stalna pretnja ljudskom blagostanju. Sva priroda je bila duboko prožeta natprirodnim silama.[10] U veoma malo prilagođavanja terminologije, ovaj odnos između prirodnog i natprirodnog poretka u prvom veku nove ere mogli su da prepoznaju Jevreji, hrišćani i pobožni pagani. Ovim je formirana uobičajena osnova od koje su polazili kasniji apologeti hrišćanskog učenja i njihovi nehrišćanski protivnici. Inače, hrišćanska zajednica je od jevrejske, iz koje je nastala, nasledila osećanje „izdvojenosti"[11] od okruženja koje je, prema njenom mišljenju imalo drugačije vrednosti. „Svet" je po svojim svojstvima i po nastanku, predstavljao veliko dobro delo, dar svemogućeg i dobrog Stvoritelja. No hrišćani su počeli da taj izraz koriste i da označe nešto što je otuđeno od Boga i prema njemu neprijateljski raspoloženo, iskvareno i, bez obzira na Božju milosrdnu podršku, stremi haosu i uništavanju. S tog gledišta, vrednosti tog sveta svoj izraz nalaze u žudnji za moći i bogatstvom i prepuštanju seksu. Neobjašnjiva količina ukupne zlonamernosti ljudske rase logično je dovela do otelotvorenja moći zla u liku „protivnika" na grčkom „diabolos" ili „klevetnika", kosmičkog Boga „ovog sveta".[12] Suprotno ovoj tamnoj strani sveta nalazi se Izbavitelj. Onaj koji svakog pravovernog hrišćanina može da spasi od đavolje vlasti. Onaj koji je spasitelj celog čovečanstva - sam Hrist. Njegove vrednosti, izražene, na primer, u blaženstvima[13] poništavaju one vrednosti koje vladaju u društvu i koje je nametnuo sam „protivnik".

U Novom Zavetu „protivnikovo" ime je Sotona. Doduše, nazivan je i drugim imenima, poput Nečastivi, smatra se iskušavateljem koji deluje protiv Boga i Njegovog naroda. Sotona je

[10] Detaljnije kod Case Jackson Shirley, The Origins of Christian Supernaturalism, Chicago 1946.
[11] Osnovno značenje latinske reči ecclesia.
[12] 2Kor, 4:4.
[13] Mat, 5.

bio opisan i u Starom zavetu, ali je Novi zavet dao, hrišćanskom svetu, njegov potpuniji opis. Vekovima kasnije, u srednjem veku, slovenski narodi na Balkanu će mu dati još mnoga druga imena, poput ostalih evropskih naroda koji su primili hrišćanstvo. Pregledom etnografsko-folklorističke i leksičke građe utvrđeno je oko 120 naziva za đavola u narodnoj kulturi balkanskih Slovena. Analiza ovog podatka ukazuje na jezičke pozajmice u imenovanju đavola i nazive formirane prema predstavama o njegovom izgledu (rogati, repati, hromo, kopitar i dr), a često su atributi zlih božanstava prelazili na njega. U predstavama o đavolu vidljiva su bar tri sloja: hrišćanski, apokrifno-hrišćanski i narodni. Đavo se vezivao za htonski i granični prostor. Bio je aktivan noću, u predmetnom svetu izbegavao je određene biljke, životinje ili im je bio sklon. Najopštija funkcija đavola je regulacija socijalnog ponašanja.[14]

U staroj jevrejskoj religiji pojavljuju se istorijske premise koje će uobličiti demonološku temu u hrišćanstvu. Glavna ideja koja dominira starozavetnom demonologijom jeste da đavo nije figura koja se u dualizmu persijskog tipa suprotstavlja Bogu, nego je od istog Boga željen i stvoren da dovede čoveka u iskušenje. Uostalom, on je iskušao Adama i Evu. On nije samo iskušač već i podstrekač da pobuni čoveka protiv Boga. Termin „sotona" dolazi od jevrejskog korena „stn" „biti neprijatelj", „protiviti se". Osim što se u Knjizi Postanja povezuje sa grehom Adama i Eve, ali i sa pobunom anđela[15] u kanonskim tekstovima on se javlja kao osoba dualistički suprotstavljena Bogu, ali i u nekim tekstovima kao neprijatelj ljudi – na primer kod proroka Zaharije.[16] Sotona se poistovećuje sa Luciferom, jutarnjom zvezdom koja je pala, prema mitu o padu koji ima neki trag kod Isaije. Tako Isaija piše: „Kako to da si pao s neba, jutarnja zvezdo, sine zore?"[17]

[14] Radenković Ljubinko, Predstave o đavolu u verovanjima i folkloru balkanskih Slovena, Zbornik Matice srpske za slavistiku, br.53, Novi Sad 1997, str.15-38.
[15] Post, 6:1 i dalje.
[16] Zah, 3:1 i dalje.
[17] Is, 14:12.

U svakom slučaju lik Sotone je kao inkarnacije zla odigrao značajnu ulogu u formiranju i daljem razvoju hrišćanstva i to još od starog veka. Tada je u apokaliptičnoj literaturi inkarnirao princip zla: On je kod hrišćana postao protivnik Boga. Njegova moć bi trebala da dostigne vrhunac kada se približi mesijanska era, odnosno kada nastupe brojne katastrofe. Ali, u eshatološkom boju, prema hrišćanskom verovanju, Sotona će da izgubi bitku, a Bog će savladavši sve demone u svom Kraljevstvu da uspostavi život, radost i večni mir.[18] Mada je Jovan opisao Sotonu kao „kneza ovoga sveta" to nije značilo da je Bog sa njim podelio vlast, ali je zato značilo da je delovao izvesnom silom u istoriji čovečanstva. Po hrišćanskom verovanju Bog je dao ljudima slobodnu volju, ali je Sotona taj koji neprestano radi na tome ne samo da iskuša čoveka već i da ga zavede na krivi put. I to je deo ljudske slobode, a Isus je upravo bio taj koji je na savršeni način dokazao kako treba da se upravlja svojom slobodom u službi Bogu i Božijim namerama. Pokazao je način kako svako može da pobedi Sotonu. U jevanđeljima se često spominju ljudi koji su obuzeti demonima i Sotona, u Novom zavetu, kao mitski nosilac zla, kao klevetnik i protivnik, dobio je personalnu fizionomiju. Poistovećen je sa zmajem i zmijom koju je Hrist video da pada s neba kao munja.[19] On je iskušavao Isusa u pustinji[20], gospodario je Isusovim učenikom i izdajnikom Judom[21], a ima sopstveno Carstvo u prostornom i vremenskom smislu.[22] Isusov sukob sa Sotonom je za hrišćane sukob vanvremenskog trajanja. Obećanje o ženinom semenu u Postanju 3:15 govorilo je hrišćanima o sukobu između Isusa i đavola u tom smislu da će đavolova pobeda biti privremena, a Hristova večna, jer Hrist je stradanjem na krstu uništio smrt i greh, truležnost i neznanje, a verujuće je obdario

[18] Elijade M, Istorija verovanja i religijskih ideja, II tom, Beograd 1991, str.214.
[19] Luk, 10:18.
[20] Mat, 4:10, Mar, 1:13.
[21] Luk, 22:3, Jov, 13:27.
[22] Mat, 12:26, Mar, 3:26.

netruležnošću. Isusove reči iz jevanđelja po Mateju 12:29 značile su da će Sotona biti svezan lancima kojima je svezao i zarobio čoveka.[23] Kasnije, u poznom srednjem veku i samo izgovaranje Isusovog imena imalo je pravu automatsku funkciju pri zaštiti od zlih duhova i radi pojačavanja pobožne odanosti. Blaženi Hajnrih Zojze preporučivao je da se „nežno Isusovo ime" izgovara toliko često da se čak i noću sanja o njemu.[24] Kada je reč o traganju za Sotoninim identitetom treba imati na umu da su hrišćani Sotonu poistovetili sa Luciferom, što je inače bilo neizvesno u Starom zavetu, jer ne treba smetnuti sa uma da predak hrišćanskog demona ima jevrejsko poreklo.[25] Kako bilo, Hrist je odmah nakon svoje smrti na krstu, sišavši u Ad još jednom teško porazio Sotonu i to tako što je izveo „opustošenje ada" i poveo mnoge pravednike za sobom u Carstvo Božije, a „nečastivi" je ostao da zavodi i izaziva uništenja na ovom svetu samo privremeno.

Sotona kao personifikacija zla u hrišćanskoj kulturi

Kada pišemo o Sotoni treba imati na umu da je njegovo mesto duboko ukorenjeno u svetu hrišćanske umetnosti i književnosti dugi niz vekova. Da bi o tome nešto više rekli, treba da se vratimo u rani srednji vek pošto u prvobitnoj hrišćanskoj umetnosti uopšte ne nalazimo Sotonu. Jedna od njegovih najranijih predstava, na zidovima crkve u Bauitu u Egiptu, 6.vek, prikazuje ga pod

[23] Pelikan J, Hrišćansko predanje – Istorija razvoja dogmata, I tom, Beograd 2009, str.175.

[24] Isusovac Ivan Vinkov, župnik u župi Zamet, koji je napravio na desetke egzorcizama, u svojoj knjizi "Opsjednutost i egzorcizam" opisao je detalje obreda.

[25] Bivši službeni vatikanski egzorcist otac Gabriele Amort insistira na tome da Sotona nije imaginaran. Ako tvrdimo da jeimaginaran, Amort kaže, mi onda odbacujemo Novi zavet, jer egzorcizam je bio jedna od primarnih Isusovih aktivnosti. On je došao do zaključka na osnovu egzorcističkog iskustva da Lucifer nije sinonim za Sotonu. Prema njegovom mišljenju radi se o dva različita demona. Drugo ime Sotone je Belzebul. Željka Krmpotić, Nečastivi danas vreba više nego prije jer su ljudi udaljeni od Boga, 24 sata, 4.8.2013,str.19-23.

vidom anđela, palog bez sumnje i s kukastim noktima, ali nikako ružnog, i s izvesnim ironičnim osmehom. Zavodljivi kušač na iluminiranim stranicama Biblije Svetog Grigorija iz Nazijana, poraženi antijunak na dekoracijama nekih orijentalnih crkava iz istog doba Lucifer, nekada miljenik Boga, još uvek nije bio odbojno čudovište u prvim vekovima ranog srednjeg veka.[26] Ipak, to nije značilo da Evropom nisu kružile priče o mukama u paklu.[27] Jedne su dolazile s Istoka hrišćanskog sveta, poput „Vizije Svetog Pavla", koja seže najmanje do 4.veka. U njoj je apstol stigao do kapije Sotoninog carstva, a u njemu, tokom svog neugodnog putovanja, video je plameno drveće sa čijih grana su visili obešeni grešnici, jake ognje, reku u kojoj su pale duše bile potopljene pliće ili dublje, shodno prirodi njihovih greha, najzad ponor iz kojeg kulja gusti dim i nepodnošljivi smrad. Neki elementi „Vizije Svetog Pavla" sreću se i u irskim legendama, naročito u „Tungdalovoj viziji", čiji užasi nisu ništa manji od onih koji su se mogli pročitati kasnije u „Božanstvenoj komediji". Među uzbudljivim prizorima koje pruža ovaj nordijski pakao ističu se naročito jedno vatreno i jedno ledeno jezero, užasne zveri koje se hrane dušama škrtaca i onih koji su izneverili svoja obećanja, baruštine iz kojih se diže dim i koje su ispunjene žabama krastačama, zmijama i drugim gnusnim životinjama.

Inače, kada se piše o Sotoni uvek treba imati na umu da je srednjovekovna umetnost, baš kao i srednjovekovni čovek, bila duboko preplašena Sotoninim prisustvom u svetu. O tome svedoči i njegovo značajno mesto na slikama gde se pojavljuje Hrist. Sotonino prisustvo na freskama gde je prikazan raspeti Isus neretko je bilo predstavljeno na taj način što je sam Nečastivi dobijao mesto koje je u sceni trebalo da pripadne raspetom zlom lopovu ili je pak bio smeštan na jednom kraku Isusovog krsta. O tome svedoče i dva engleska rukopisa iz 14. veka koji sadrže minijatu-

[26] Levron J, Le Diable dans l'art, Paris 1935, pp.14-18.
[27] Male Emil, Religious art in France, XIII century: a study of medieval iconography and its sources. London: Dent 1913.

re Raspeća na kojima je prikazan Đavo kako sedi na jednoj strani krsta. U Gougovom psaltiru, na minijaturi koja prikazuje Raspeće, prikazana je Majka Marija sa desne strane krsta, Longin kleči ispred Hrista, a sa leve se nalaze Jovan i vojnik, dok iznad njih, na krstu sedi Sotona na dohvat samom Hristu. Sličan Sotona se nalazi na minijaturi Raspeća iz Tajmut Aursa koja zauzima tri četvrtine stranice gde je smešten i zapis o paklenim mukama.[28] Razlika između ova dva prikaza Sotone je u tome što u minijaturi iz Tajmut Aursa Sotona sedi na desnoj strani, strani na kojoj je Isusu proboden kopljem, dakle iznad rane. Obe minijature prikazuju poslednje događaje vezane za Raspeće, ruganje vojnika i trenutak kada je Isus ranjen poslednji put. One nam donose još jedan važan podatak o životu srednjovekovnog čoveka, a to je njegovo verovanje da kao što je Sotona do poslednjeg trenutka ostao uz Isusa da ga kuša, tako je i čovek sve do zadnjeg trenutka svog života izložen iskušavanju. Kao što je Sotona smešten u minijaturi iz Tajmut Aursa na strani gde je Hrist proboden kopljem, gde je dobio poslednju ranu, u nameri da taj trenutak boli i gubljenja fizičke snage iskoristi protiv njega, da ga zavede, tako je i srednjovekovni čovek, ovom minijaturom bio opominjan kako Sotona neprestano vreba ne prezajući ni od čega da zavede čoveka te da zbog toga njega treba imati na umu kao večnog i najvećeg neprijatelja. Proglasiti nekoga slugom Sotone, onog koji se prema Hristu poneo u poslednjim trenucima života na taj način, svakako da je bila najteža optužba i onaj koji bi bio optužen mogao je da očekuje najgore muke. Hutov psaltir i Lambetova apokalipsa iz Engleske takođe donose slične scene prisustva Sotone prilikom Raspeća.

[28] London, B.L., MS Yates Thompson 13, fol. 122; A Descriptive Catalogue of the Second Series of Fifty Manuscripts in the Collection of Henry Yates Thompson, Cambridge 1902, 57, pp. 50-74, see D. W. Robertson, A Preface to Chaucer, Princeton 1962, pl. 82. u C. W. Marx; M. A. Skey, Aspects of the Iconography of the Devil at the Crucifixion, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 42. (1979), p.233.

U srednjovekovnoj umetnosti bilo je i dosta primera u scenama raspeća gde je svoje mesto dobivao Sotona i to kao mučitelj duše lošeg lopova. U nekim minijaturama ispod Sotone su prikazivane paklene muke. Neka tumačenja prisustva Sotone na krstu pokušala su da ponude rešenje na osnovu kojeg bi Sotona trebao da sedi na tom mestu, jer navodno, nije bio siguran u Hristov identitet, a to što je ispod njega bila smeštena scena paklenih muka dodatno je dramatizovalo skoro suočavanje Sotone sa istinom da Isus jeste Hrist i da je odneo pobedu nad Zlom. Međutim, Peter Komestor nam je u svojoj „Historia Scholastica" ponudio rešenje, a ono bi moglo da se ovako protumači - kada je Sotona shvatio da je njegova moć uništena skorom Isusovom smrću na krstu, pokušao je, po poslednji put, da izazove Hrista da siđe sa krsta i ne umre, kada ugleda muke koje očekuju mnoge u paklu. A drugo objašnjenje bi bilo da je i sam neverujući u pravi Isusov identitet hteo da ga poslednji put iskuša nadajući se da mu je duša zaprljana grehom.[29]

Neretke su bile i scene borbe između Isusa i Sotone i one su dobile mesto u mnogim zapadnoevropskim psaltirima iz srednjeg veka. Razlozi nisu uvek bili u vezi sa verskom netrpeljivošću. Ponekad su scene predstavljale unutrašnju borbu onoga koji je pisao ili poručio psaltir ili su pak prikazivane da bi nas opomenule da štetnost, za ono vreme nečasnih poslova, poput lihvarstva. Jedne od najpoznatijih scena bile su prikazane na uvodnim stranama Tiberijusovog psaltira iz Engleske polovinom 11. veka (najverovatnija godina nastanka je 1050.). Razlog za njihovo pri-

[29] "Similiter et sacerdotes illudebant ei, dicentes: 'Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere'. Quasi dicant : Nunc apparet, quia non ex se, sed in Beelzebub homines sanabat, potius enim se sanaret. Daemones enim sentientes vires suas fractas esse, haec agebant, ut descenderet de cruce. Tamen in Tobia super exenterationem piscis legitur, daemonem stetisse super brachium crucis, et considerasse, an Christus aliquam maculam peccati haberet." Comestor Peter, Historia Scholasticae: In Evangelia, PL 198, col. 1630. Marx C.W; Skey M.A, Aspects of the Iconography of the Devil at the Crucifixion, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 42. (1979), p.234.

sustvo leži u tome što je sam pisac psaltira u nekoliko reči izneo svoju nadu da mu duša nakon smrti neće biti predata Sotoni, da se iskreno nada konačnoj Hristovoj pobedi nad Zlom, da će biti spašen od Sotone na Sudnji dan i da će i sam biti sudionik Carstva nebeskog. Osim toga, psaltir je predstavljao jedan od najboljih načina individualne borbe protiv zla, pa su i scene borbe Isusa protiv Sotone u njemu lako našle svoje mesto. Uvodni deo ovog psaltira ukrašava 24 crteža i dve minijature koji pred posmatrače postavljaju izabrane delove iz Starog i Novog zaveta. Njih devet je vezano na direktan ili simboličan način uz predstavu borbe Hrista i Sotone. Treba napomenuti da se pet slika koje predstavljaju mladost izraelskog kralja Davida nadovezuje jedanaest slika na kojima su prikazane najvažnije scene iz Isusovog života. Pre prikaza Pasije, Voznesenja i Svete Trojice, nalazi se scena Iskušenja. Ono što je posebno interesantno to je da su od detalja iz života kralja Davida izabrane dve scene na kojima su prikazana dva najznačajnija sukoba koja je imao u mladosti. Prvi, na kojem je prikazan mladi pastir kako se bori protiv lava da bi spasio svoju ovcu iz stada i drugi, koji, preko dve strane, prikazuje Davidovu pobedu nad Golijatom. U patrističkoj i srednjevekovnoj biblijskoj egzegezi ove dve Davidove borbe viđene su kao starozavetni uzor za predstavljanje Hristove borbe sa Sotonom. Kao što je Davidova borba sa lavom prethodila njegovoj borbi sa Golijatom tako je i Iskušenje Hristovo od strane Sotone u pustinji prethodilo raspeću Hrista na krst. Hristova pobeda u pustinji bila je viđena kao ključni trenutak u borbi protiv Sotone, jer je vodila ka završnoj i velikoj bitci koju je Isus dobio na krstu.[30]

Inače, na jednom broju ranih srednjovekovnih psaltira umetnici su prikazali Hristovu borbu na taj način što su u njegove ruke stavili štap u obliku krsta kao oružje. Tako su nastale scene

[30] Hrabanus Maurus, Commentaria in Mattheum, PII cvii, 784-85; Paschasius Radbertus, Expositio in Mattheum, PL cxx, 187. u Openshaw K.M, The Battle between Christ and Satan in the Tiberius Psalter, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 52. (1989), p.18.

poput one iz karolinškog Štutgatskog psaltira iz 9. veka, u kojima je Isus uz pomoć krsta - štapa pobedio zlo i razbio vrata pakla.[31] Zbog toga su u Tiberijasovom psaltiru pomenute scene bile raspoređene na ovaj način. Treba napomenuti da je pravi predstavnik ove komparacije bila Avgustinova izjava da kao što je David oborio Golijata tako je i Hrist ubio Đavola.[32] Kasiodor je tvrdio da kao što je Golijat bio oboren kamenom tako je i kamenom, koji je Hrist, oborena dijabolična sila.[33] Veza između predstava Davidove dve pobede i Hristove pobede nad Sotonom na krstu bila je uspostavljena i u Sautemptonskom psaltiru koji je nastao 1000 godine gde je stvoreno još čvršće jedinstvo tri scene, gde dve starozavetne prethode novozavetnoj sceni, ali i gde sve tri šalju simboličnu poruku pobede nad Sotonom.

Sotona je bio prisutan na indirektan način i u scenama koje su prikazivale Judu, Isusovog izdajnika. Ovo ne treba da čudi, jer Juda je bio simbol čovekovog pada pred Sotonom, kako izdajom, tako i pohlepom. Jedan od najinteresantnijih primera pruža kapela Santa Marija Gaudenta u Padovi, poznatija kao kapela Skrovenji, koja je osveštana na Blagovesti 1305. godine. Njen patron je bio Enriko Skrovenji, sin poznatog padovanskog lihvara Ređinalda Skrovenjija. Kapela je imala i drugog donatora, a to je bio vojno-religijski red, opšte poznat kao Kavaljeri Gaudenti čiji je član najverovatnije bio i sam Enriko. Treba spomenuti da je ovaj red bio privržen Majci Mariji, ali i da se borio protiv zelenaštva.[34] Shodno tome, u ciklusu unutar kapele, koji je uradio Đoto, svoje mesto dobio je i Juda. Uostalom on je ne samo izdao Isusa već je

[31] E. T. De Wald, The Stuttgart Psalter,Princeton 1930, and Der Stuttgarter Bilderpsalter Bibl. fol. 23, Wiirttembergische Landesbibliothek, Stuttgart, eds F. Miitherich, B. Fischer et al., 2 vols, Stuttgart 1965-68. K.M. Openshaw, ibidem, p.19.

[32] Sancti Aurelii Augustini Enarrationes in psalmos, eds E. Dekkers, I. Fraipont, Corpus christianorum scriptorum Latinorum (hereafter CCSL),XXXVIII, Turnhoult 1956, p.276, '... et quod David prostravit Goliam, Christus est qui occidit diabolum'. u K. M. Openshaw, ibidem, p.15.

[33] Ibidem, p.16.

[34] Rough H. Robert, Enrico Scrovegni, the Cavalieri Gaudenti, and the Arena Chapel in Padua, *The Art Bulletin*, Vol. 62, No. 1. (Mar., 1980), p.26.

to uradio za novac. Srednjovekovna umetnost je više puta prikazala Judu kao zelenaša, a u pomenutoj kapeli, Juda je, pošto je napravio dogovor sa Đavolom, naslikan kako visi obešen, rasporene utrobe, u paklu. U stvari, njegovo prisustvo trebalo je da podseti na zelenaštvo kojim se bavio Enrikov otac. Da bi poruka u vezi sa zelenašima bila što sugestivnija, pored Jude su prikazani drugi zelenaši kako vise obešeni o sopstvene kese za novac. Đotova namera je bila da Juda stvori vizuelnu vezu sa „frizom" „Vrlina i Poroka". U skladu sa tim, prvi porok je dobio mesto na levom zidu, u blizini Jude, i prikazuje Očaj u liku žene, koja takođe visi obešena.[35]

Sotona je prikazivan i na kapitelima. Četiri veoma uzbudljive scene koje prikazuju kako Sotona iskušava Isusa u pustinji izvajane su na kapitelu iz Il de Fransa koji potiče iz 12. veka, a danas se čuva u Metropoliten muzeju u Nju Jorku. Početnu scenu predstavlja prvo iskušenje po kojem je đavo rekao Isusu: „Ako si Sin Božji, zapovedaj ovome kamenu da postane hleb."[36] Za ovom scenom, u smeru kazaljke na satu, usledila je scena gde je đavo odveo Isusa „na jednu goru, pa mu pokaza u tren oka sva carstva ovog sveta, pa mu reče: Tebi ću dati vlast nad svim ovim moćnim i slavnim carstvima, jer je ista meni data, a ja je dajem kome ja hoću. Ti dakle ako se meni pokloniš, biće sva tvoja. Isus mu odgovori: Napisano je: „Klanjaj se Gospodu, Bogu svome, i njemu jedinome služi."[37] U trećoj sceni Isusa je đavo odveo „u Jerusalim, i postavio ga na vrh Hrama, a u četvrtoj mu je rekao: Ako si Sin Božji baci se odavde dole! Ta pisano je: „Anđelima će svojim zapovediti za tebe da te čuvaju. I oni će tebe na rukama nositi, da gde nogom svojom za kamen ne zapneš." Isus mu odgovori: „Rečeno je: „Ne iskušavaj Gospoda, Boga svog!"[38] Ove scene su obično, najverovatnije zbog nedovoljne veštine majstora, prikaziva-

[35] O Đotovoj personifikaciji očaja vidi kod Tea E, Illustrazione Vaticane, VIII, July, 1937, pp.623-27 (Italian ed.), ili pp.451-55 (French ed.).
[36] Luka, 4:3. i Mateja 4:3.
[37] Luka, 4:5-9.i Mateja 4:8.
[38] Luka, 4:9-13. Matja 4:5.

ne na pomalo simboličan način, što je bio slučaj i sa pomenutim kapitelom. U sceni sa kamenjem i hlebom, koja je bila najrealističnija, đavo je pokazivao na gomilu kamenja i hleba. Scena u kojoj je prikazano kako je đavo odveo Isusa na veoma visoku goru donela je likove đavola i Isusa i gomile kamenja između njih koja predstavlja goru na koju se đavo jednom nogom penje. Treća scena prikazuje kako je Isus uzjahao đavola i kako ga ovaj nosi do hrama da bi četvrta scena donela prikaz Isusa kako stoji na hramu koji je prikazan toliko malenim u odnosu na Isusa i đavola da više sliči na hoklicu nego na Hram Božji. Mada su se scene, koje su prikazivale iskušenje Isusovo, počele da intenzivnije pojavljuju od 12. veka, u nameri da podsete ljude na njihova iskušenja koja ih snalaze u životu, ali i da ih podsete na iskušenja kojima moraju da odole da ne bi podlegli grehu, Isusova figura koja je u fizičkom kontaktu sa đavolom nikada nije bila popularna, tako da treća scena predstavlja retkost u hrišćanskoj umetnosti.[39] Uz ovu scenu, samo još nekoliko njih iz ovog perioda u istoriji hrišćanstva je sačuvano, a to su: psaltir Svetog Albansa iz 12. veka, Utrehtski psaltir iz 13. veka na kojem je prikazano kako je đavo ščepao Isusa i odneo ga na krov Hrama, friz iz Etampa iz 1160. godine kao i stakleni prozorski panel iz Viktorija i Albert muzeja na kojem je prikazano kako Isus sedi u đavolovom naručju.[40]

Nasuprot ovakvom načinu prikazivanja kako Sotona nosi Isusa, još je u 9. veku na Zapadu u književnosti bila prisutna scena u kojoj je Isus bio smeštan visoko na Sotoninim leđima. Stara engleska poema koja se odnosila na „Isusa i Sotonu" završavala je iskušavanjem Isusovim i to prema Matejinom jevanđelju. U završnoj sceni „maliciozni, zli duh je podigao Isusa svojim rukama i smestio ga sebi na leđa, donevši ga na visoku planinu i smesti Gospoda Boga na gomilu..."[41] Ova scena bila je naročito prisu-

[39] Adams Lucy A, The Temptations of Christ: The Iconography of a Twelfth-Century Capital in the Metropolitan Museum of Art, *Gesta*, Vol. 28, No. 2. (1989), p.132.
[40] Ibidem.
[41] Prevod je uzet od Kennedy C.W, *The Caedmon* Poems: Translated into English Prose (Gloucester, MA, 1965), 171.

tna u anglo-saksonskom pozorišnom konceptu u 15. veku s tim da se u pozorišnim komadima na đavolovu molbu Isus penjao na planinu, a ne odmarao u naručju Sotone koji ga je nosio do tamo.[42] I u katarskim spisima istaknuto mesto je zauzimao Sotona. Krajem 12.veka bogumilski spis „Tajna večera" objašnjavao je mit o stvaranju, u kome je Sotona prognan sa neba jer je hteo da bude veći od Boga. Sotona se pretvarao da se pokajao na šta mu je Bog oprostio. Sa svojom novostečenom slobodom, Sotona je stvorio materijalni svet i formirao ljudska bića od prvobitne ilovače. Svaka duša je bila zarobljeni anđeo sa neba. Sotona je ubedio čovečanstvo da je on jedini pravi bog, što je navelo Boga da pošalje Hrista da bi upozorio čovečanstvo na đavolja dela i da bi najavio postojanje pravog boga.[43] Drugi katarski spis „Knjiga o dva principa" koju je najverovatnije polovinom 13.veka napisao Jovan od Luđija pokazao je koliko je dualistički princip bio razvijen kod katara. Po ovom spisu postoje dva principa – dobro i zlo – od kojih je svaki stvorio svoju sferu. Pravi bog ne može biti tvorac zla, prema tome materijalni svet je stvorio Sotona.[44] Ovakvi katarski spisi i život katara izvan Rimokatoličke crkve nisu mogli da budu dugog veka. Crkva je reagovala uz pomoć vojske i pljačkaša kojima su pohodi protiv katara došli ne samo da se, pred rimokatoličkim sveštenstvom opravdaju od mnogih greha već i za pljačku i masovna ubistva. Mada je zbog nasilja i ubistava katarstvo počelo da opada, otvorili su se alternativni putevi ka spasenju. Ljudi su počeli da izražavaju nezadovoljstvo crkvom na druge načine, a ne samo tako što će postati katari. Grupe kao što su bila svetovna bratstva svakako su igrale veliku ulogu u tome, kao i veliki uspeh franjevaca.[45]

Inače, prisustvo Sotone u hrišćanskom svetu kulture bilo je naročito prisutno u polumilenijskom periodu od 1348 do

[42] Adams L.A, ibidem p.134.
[43] Barber Malcolm, The Cathars: Dualist Heretics in Languedoc in the High Middle Ages, Longman 2000, p.88.
[44] Ibidem, p.86.
[45] Lambert M D, The Cathars, Blackwell 1998, p.289.

1660.godine. Razloge za to treba tražiti u tome da su hrišćansku Evropu pogodile brojne nevolje izazivajući razorne duhovne potrese. Crna kuga je 1348, označila povratak smrtonosnih epidemija, potom su se bune širile iz jedne zemlje u drugu u periodu od 14 do 17.veka, zatim beskajni Stogodišnji rat, opasno tursko nadiranje počev od poraza srpske vojske na Kosovu 1389, koje je u 16.veku postalo posebno zabrinjavajuće, Veliki raskol, krstaški pohodi protiv husita, moralno propadanje papstva pre nego što mu je rimokatolička reformacija ulila novi život, protestantski raskid sa svim rimokatoličkim izopačenjima, uzajamna ekskomunikacija, pokolji i ratovi. Sve to se opasno uvlačilo u umove ondašnjeg hrišćanskog sveta da se približio kraj sveta, da je opasnost od Antihrista velika i da je blizu kraj sveta. Izgleda da pretnje iz Apokalipse nikada nisu toliko zaokupljale duhove hrišćanskog sveta. Poslednje godine 15 veka i prve 16.veka predstavljale su trenutke u istoriji kada je Apokalipsa najsnažnije zavladala ljudskom maštom. Govoreći o „Velikom raskolu kojem se nije video kraj", E. Delariel veli da je on označio „povratak u apokaliptično doba."[46] Do polovine 17.veka retko je bilo da ljudi nisu pridavali značajno mesto Antihristu. Za neke je njegov dolazak na zemlju bio neizbežan. Po drugima, on je već bio rođen. Ta jezovita figura ne pripada Apokalipsi, mada je dok se stvarala u kolektivnoj uobrazilji, bila sve više povezivana s „velikim Vavilonom, spiljom zlih duhova" i „grimizom zveri", koje spominje Otkrovenje. Nasuprot tome, Antihrist, bilo kao individualna, bilo kao kolektivna ličnost, potiče iz poslanice Svetog Jovana i Druge poslanice Solunjanima Svetog Pavla. Nikada hrišćanska zajednica nije toliko govorila o Antihristu kao u doba Velike šizme. Ljudi su bili opsednuti mišlju o „čoveku bezakonja, sinu pogibelji koji se protivi i podiže više svega što se zove Bog ili se poštuje, tako da će on sesti u Crkvi Božjoj kao Bog pokazujući sebe da je

[46] Delimo Ž, Strah na Zapadu (od 14 do 18.veka) Sr. Karlovci-Novi Sad 2003, str.279.

Bog", tako ga je unapred opisivao Sveti Pavle Solunjanima.[47] Propovedanje – posebno propovedi Svetog Vensana Ferijea i Manfreda Verčelija – širenje „Zlatne legende" koja, u poglavlju o došašću, javlja kakvim će se prevarama služiti Božji neprijatelj, religiozni teatar, brojni „Životi Antihrista" koje je širilo štamparstvo u nastajanju, slikarstvo i grafika zahvaljujući Sinjoreliju i Direru, popularizovali su strah od tog moćnog neprijatelja.

Međutim, pre ove poplave Sotoninih prikaza i dobro poznatih Direrovih ružnih i opakih Sotona ne sme se zaboraviti da je njegov odvratni, ružni i u isto vreme karikaturalan lik stvoren još za vreme srednjeg veka. Upravo u hrišćanskom srednjovekovnom svetu Sotona je postao neizostavnim delom umetnosti, a u 11. i 12.veku desila se, bar na Zapadu hrišćanskog sveta, prva velika, kako je to opisao Žak Le Gof, „sotonska eksplozija". Ona je na scenu donela Sotonu s crvenim očima, s vatrenom kosom i krilima iz Apokalipse, kao đavola koji jede ljude, koji je ogroman i zao, koji sa sobom vuče čitavu svitu paklenskih stvorova koji iskušavaju ljude, uvlače se u njih i stavljaju ih na muke. Izjednačen u feudalnom zakonu sa verolomnim vazalom, Sotona je onda ušao na velika vrata u našu civilizaciju. Konačno se konkretizovao na zidovima i kapitelima crkava zaodeven u najrazličitije ljudske i životinjske oblike.

Počev od 14.veka prikazivanje Sotone počelo je da se menja. Atmosfera u Evropi je postala teža, pa je nastupila prava najezda demonskog u umetnosti. Danteova „Božanstvena komedija" simbolički je označila prelaz iz jednog perioda u drugi i trenutak kada je zapadna elita za dugo vremena prestala da se odupire nagloj poplavi sotonizma. Kod Dantea se pojavio još jedan interesantan motiv od ranije prisutan u hrišćanstvu, a to je đavolsko očajanje. Dante je rezervisao jedno mesto za samoubice u drugom delu sedmog kruga, u kojem su nasilnici. Budući krivi za uvredu sebe samih, izgubili su ljudski oblik: oni su drveće u jed-

[47] 2 Posl Sol, 3-4.

noj ogromnoj mračnoj šumi, a lišće im je bezbojno. Pošto su odbacili život, večno su nepomični i jadikuju dok ih lomi vetar. Njihov glasnogovornik je Pjero dela Vinja, ministar Fridriha II, koji se ubio iz očajanja. Očajanje, za Dantea kao i ondašnju Crkvu, nije bilo psihičko stanje već greh, delo đavola koji je uverio grešnika da će biti večno proklet i naveo ga da posumnja u Božju milost. Ne bi li odvratila hrišćanina od samoubistva, Crkva je imala pribežište u čitavoj pobožnoj književnosti koju je širila kroz pripovesti koje su se mogle pronaći u propovedima i misterijama. Njihovo naravoučenije glasi da nikada ne treba očajavati, zato što je čudo uvek moguće, kao u nezgodi koja se dogodila jednom hodočasniku iz Sen-Žak-de-Kompostela; pošto ga je prevario đavo u liku Svetog Jakova, taj se hodočasnik zaklao, ali ga je vasrsnula Majka Marija koja je otela njegovu dušu od Sotone.[48] To je trajalo sve do 17.veka, kada se i politička situacija unutar Zapadnog hrišćanskog sveta malo primirila u odnosa na prethodne vekove. Ta opsednutost zadobila je dva glavna oblika, a oni su se odražavali kroz ikonografiju. Halucinantna paklena slikovitost i pomisli o bezbrojnim zamkama i iskušenjima koje veliki zavodnik neprekidno smišlja na štetu ljudi postali su sveprisutni.

U godinama koje su sledile iza Crne smrti sredinom 14.veka, paklene muke javile su se s najraznovrsnijim halucinantnim isticanjem detalja, na primer, na zidovima crkve Kampo Santo u Pizi i u kapeli Filipa Strocija u Firenci. Tu je Frančesko Lipi oslikao fresku sa dramatičnom scenom gde Sveti Jovan iz smrti vraća Drusianu kao i freske Andrea Orkanja koji je izbliza pratio tekst „Božanstvene komedije". Potresno svedočanstvo o novom i produbljenom strahu od Sotone i pakla donose freske koje ukrašavaju crkvu San Điminjana. Radi se o prikazu pakla iz 1396.godine koji je naslikao Tadeo di Bartolo. U centru stoluje Lucifer, džinovskih razmera, s glavom ljudoždera, rogovima, snažnim rukama koje drobe smešno sitne, večno proklete grešni-

[48] Minoa Ž, Istorija samoubistva – dobrovoljna smrt u Zapadnom društvu, Novi Sad 2008, str.47.

ke. U različitim delovima jezivog kraljevstva, zli dusi uvijaju mošnice zavodnicima i preljubnicima, prisiljavaju škrtice da vrate nepravedno stečeno bogatstvo, sprečavaju proždrljivce da jedu s obilno postavljenog stola, bičuju preljubnike, zabadaju upaljene kočeve u polne organe prostitutki.[49] Ovi prikazi večnih muka u paklu počeli su da se šire Evropom. Tek od 15.veka, teolozi su počeli da prihvataju ovakve slike. Tako je Dionizije Kartuzijanac napisao raspravu o četiri svršetka čoveka „Quatour novissima", i u nju uneo opis koje su prenosile ranije irske priče i „Tungdalova vizija".[50] U 15.veku ovakva viđenja su stigla u francusku monumentalnu umetnost. Crkve u Normandiji, Burgundiji i Poatuu bile su ukrašene ovim užasavajućim prizorima.[51]

Međutim, pakleni košmari hrišćanskih umetnika dostigli su svoj užasavajući izraz tek u potresnom univerzumu Hijeronimusa Boša. Na slikama Strašnog suda koje se nalaze u Kunsthistoriše muzeju u Beču, u Stedelijk muzeju lepe umetnosti u Brižu, i na triptihu u muzeju Prado čija krila predstavljaju naizmenično zemaljski raj, vrt naslada i pakao, ludilo i đavolska zloba pomamno besne s najstrašnijim sadizmom. U Beču, đavo je prikazan sa turbanom na glavi, što svedoči o strahu koji je umetnik imao od nadiruće osmanlijske vojske. Taj Sotona ima vatrene oči, njušku krvoločne zveri, rep i šape pacova, a na mestu trbuha ukazuju se rešetke peći. Bošovi prikazi pakla uklopili su se u dugi niz potresnih dela koje je flamansko slikarstvo od braće Van Ajk do Anrija Bleza posvetilo temi Strašnog suda.

Novovekovni slikari su na scenu doneli još jednu novinu koja je učinila Sotonine sluge bezbrojnima. Veliki pesnik rimokatoličke reformacije, Taso, u „Oslobođenom Jerusalimu" spominjao je vojske ljutih demona koji pokušavaju da spreče krstaše da zauzmu Sveti grad. Međutim, Taso nije bio prvi. Još od 14.veka,

[49] Symeonides Sibilla, Taddeo di Bartolo, Siena 1965.
[50] Ibidem, p.468.
[51] Male E, Religious art in France, XIII century: a study of medieval iconography and its sources. London: Dent 1913, pp.469-471.

uporedo sa prisustvom vojski anđela na freskama, počeli su da pristižu ukupni zbirovi đavola, ali nikada u takvom broju kao na početku novog veka. Broj đavoljih slugu se širio do 16.veka. Tako je na primer, Johan Vir u svom delu „De praestiggis daemonum" izračunao da ih ima 7 409 127, pod vlasti 79 kneževa, a svi da su pokorni Luciferu. Po drugim autorima njih je bilo još više. Francisko Suarez, u svojoj raspravi „Disputationes de angelis" iz 1620.godine izneo je mišljenje da se svakom čoveku, već u trenutku kada oživi, dodeljuje jedan zli duh, sa specijalnim zaduženjima da ga ceo život kuša. Otuda nužnost ličnog anđela čuvara.[52]

Očito, kako kroz slikarstvo tako i kroz pisanu reč i propoved reformacija i kontrareformacija su doveli do ponovnog masovnog traganja ljudi za Soton na ovom svetu. Ipak, kada je reč o propovedi, tu su prednjačili reformatori. Kao što su katari pronašli u Rimokatoličkoj crkvi izvor zla, na istom mestu su ga pronašli i predvodnici reformacije. Za njih, papa je bio Antihrist. Mnoge propovedi su bile obojene mržnjom prema Rimokatoličkoj crkvi, a dodatnu pomoć onima koji su odlučili da se za sva vremena odvoje od Crkve pružili su i prostestantski slikari. Tako su se širom Zapadne i Centralne Evrope pojavile teme koje su imale zadatak da sotonizuju Rimokatoličku crkvu. U Holandiji 16. veka sektaška uverenja najbolje se mogu demostrirati kroz šest drvoreza koji su otisnuti četrdesetih godina 16.veka. Oni, možda na najdirektniji način, prikazuju poruku protestanata. Poput većine umetničkih dela kroz koja su iskazivana protestantska uverenja u severnoj Holandiji do 1579. godine na drvorezima njihov autor nije ostavio nikakav trag imena. Ipak, holandskim istoričarima umetnosti to nije zasmetalo da bez veće muke otkriju da iza ovih radova stoji amsterdamski umetnik Kornelijus Antonis. Njegova religijska uverenja vidljiva su na trećem i šestom otisku. Na tre-

[52] Izbor Suarezovih tekstova može da se pronađe na engleskom jeziku u *Selections from Three Works of Francisco Suárez, S. J.* Prepared by Williams L. Gladys, Ammi Brown, and John Waldron. Oxford: Clarendon Press, 1944 (reprinted: Buffalo, N.Y.: William S. Hein & Co., 1995).

ćem otisku, koji je nazvao „Izgubljeni sin proteran iz krčme" on je napao sujeverje za koje je smatrao da opterećuje duše vernika. U desnom uglu stavio je „Sotoninu sinagogu", na njenim stepenicama sujevernog rimokatolika koji, izvršiv hodočašće, kleči pred papom koji sedi na prestolju pomenute sinagoge. Na šestom otisku, koji je nazvao „Izgubljeni sin u zagrljaju sa mirom", mlađi očev sin je prikazan kako grli mir (Pax), on je stekao mir i milost Božju, a nalazi se ispod goluba koji predstavlja Svetog Duha. Sa njegove desne i leve strane nalaze se Radost i Postojanost prikazani kao dve dame. Pozadi, na desnoj strani slike, prikazana je crkva u kojoj se vrše za protestante dva ključna obreda, a to su krštenje i pričest. U pozadini, kroz prozor crkve, vidi se raspeti Hrist. Prisustvo crkve i Hrista prenose slikarevu misao - izgubljeni sin spašen je Hristovom žrtvom i krštenjem kao i pričešću koji su jedina dva sakramenta koje priznaju protestanti.[53] Stariji sin naslikan je izvan hrama. On ne veruje da se može spasiti Božjom milošću, već svojim delima. Zbog toga on veruje da će zbog dobrih dela dobiti nagradu, a ne zbog toga što veruje u Božju milost. Ona je njemu nedokučiva, on ne može da je pojmi.

Uporedo sa lomom unutar Crkve na Zapadu, u novom veku, došlo je i do sve snažnijeg ispoljavanja straha od Strašnog suda i to posebno u delima ondašnjih slikara. Kada je reč o mestu Sotone u čovekovoj sudbini i Strašnom sudu obavezno se treba osvrnuti na delo Vilijama Blejka koji je stvarao na razmeđi 18. i 19.veka. On je svoja razmišljanja preneo na tron na kojem će Isus da sedi prilikom Strašnog suda. Njegovo viđenje tog mesta, kako je napisao u svojoj beležnici, u simboličkom smislu podudaralo se sa dva bakrena stuba Hrama koja je napravio Tir iz Hirama prema želji izraelskog cara Solomona. Prema Knjizi o Carevima, pomenuti majstor je postavio na hramski trem, „desni stub i naz-

[53] Haeger Barbara, The Prodigal Son in Sixteenth and Seventeenth Century Netherlandish Art: Depictions of the Parable and the Evolution of a Catholic Image, Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art, Vol. 16, No. 2/3. (1986), p.130.

va ga Jahin; zatim postavi levi stub i nazva ga Voas."[54] Još od najranijih vremena se smatralo da su Jahin i Voas posedovali magične moći, da su bili čuvari ulaza koji vodi ka unutrašnjim (duhovnim) misterijama. Oni su zauzeli istaknuto mesto u simbolizmu alhemije, ali i u obredima slobodnih zidara kada je reč o značenju Solomonovog hrama za istoriju masonerije.[55] Prema kabali, ovi stubovi su imali drugačije značenje i označavali su spas, ali isto tako i dva spola. Blejku je ovo mišljenje bilo blisko. On je zamišljao da bi esencijalna harmonija kreacije trebala da predstavlja vitalni balans između kreativne imaginacije, koju je okarakterisao kao muški rod, i njegove refleksije u ženskom svetu materijalne egzistencije. Ove dve suprotnosti su bile dve osnovne suprotnosti Blejkovog simbolizma.[56] U ostalom Blejk je ovo svoje razmišljanje potvrdio u jednoj svojoj ranoj proročkoj knjizi koja je štampana 1793. godine pod naslovom „ Brak raja i pakla" u kojoj je istakao da „nema progresa bez suprotnosti. Privlačenje i Odbijanje, Razum i Energija, Ljubav i Mržnja su neophodni ljudskom postojanju."[57] Ovaj koncept je bio od suštinskog značaja za Blejkovo razmišljanje o interakciji muških i ženskih suprotnosti i predstavljao je fundamentalni element u njegovoj misli pa je tako i u pomenutoj slici dobio svoje mesto i to kao Jahin i Voas. Smeštanje ova dva stuba odmah iznad figura Adama i Eve samo je dodatno pojačalo njihovo simboličko značenje. Dok je Adam prikazan „pun nade" i predstavlja posrnuli svet, Evin lik je skrušen, svestan najveće greške koju je počinila time što je nagovorila Adama da jedu plod sa drveta koje se nalazilo usred Edenskog vrta, a koje im je Jahve zabranio da jedu. Shodno Blejkovom vi-

[54] Prva knjiga o carevima, 7:21.

[55] Fort George F, The Early History and Antiquities of Freemasonry (Philadelphia, 1877), pp. 332-334., Waite Arthur Edward, A New Encyclopaedior of Freemasonry (London, 1921), 11, pp. 279-281., u Roe S Albert, A Drawing of the Last Judgment, *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 21, No. 1, Blake Bicentennial Issue. Nov., 1957, p.45.

[56] Roe A S, ibidem, pp.45,46.

[57] Poetry and Prose of William Blake,.181,182., ed. Geoffrey Keynes, Roe A S, ibidem, p.46.

đenju uloga koje su imali praroditelji, a gde je Eva bila majka greha, sa Evine strane prikazan je očajni Kajin koji je ubio brata, a sa očeve strane, u transfigurisanoj formi, nedužni Avelj. Sa Adamove i Aveljeve strane nalaze se svi oni koji mogu da se nadaju spasenju. Iznad svih njih, kao balans esencijalne vitalne energije sedi Hrist na sudijskom tronu.[58] Nasuprot Njegovom načelu opraštanja greha, nalazi se tiranski zakon osvete zasnovan ne na božanskoj ljubavi već na ljudskom razumu. Taj zakon, u Blejkovim očima, nije bio Božiji zakon, već Sotonin. O tome je svedočio veoma jasno u uvodu u treće poglavlje „Jerusalima" kako „svaka religija koja propoveda osvetu za počinjeni greh, je religija Neprijatelja i Osvetnika, ne Onoga koji oprašta grehe, njihov Bog je Sotona, nazvan božanskim imenom ... Slava hrišćanstva treba da bude u tome da pokorava opraštanjem."[59] Blejk je na Poslednjem sudu prikazao i one koji slede Sotonu. Osim niza palih anđela tu su i oni koji su izdali ili osudili Hrista, poput Kajafe i Pilata, Jude i mnogih drugih sličnih njemu što su svojim delima u istoriji čovečanstva osuđivali one koji su bili pošteni i pravedni, a među koje je Blejk smestio Sokrata, Isaka Njutna, Bejkona i Loka. Veliku pažnju Blejk je posvetio i strani na kojoj se nalaze pravedni. Tu je smestio i velikog pesnika Dantea, kojem se divio i čije ga je delo inspirisalo. Dante je prikazan kako pije iz reke Svetlosti, ali Danteov lik nije njegov već Blejkov, tako da se može smatrati autoportretom, ali i željom da se pokaže u kolikoj meri je slikar bio ponesen mišlju ovog značajnog pesnika.[60] Na kraju razmatranje o Blejkovim razmišljanjima o Poslednjem sudu može da se završi sa prvom rečenicom iz zadnjeg paragrafa Blejkove „Vizije Poslednjeg suda", a to je „Jedino se opraštanje greha dešava pred sudijskom stolicom Isusa Spasitelja ..."[61] Ova Blejkova rečenica svedoči o svesnosti ali i o strahu čoveka novog veka

[58] Roe A. S, ibidem, p.47.
[59] Jerusalem, pl.52, u Roe A. S, ibidem.
[60] Roe A.S., ibidem, p.50.
[61] Poetry and Prose of William Blake,.651,652., ed. Geoffrey Keynes, Roe A.S., ibidem, p.55.

pred sudom Božijim. On se bojao onoga što ga je čekalo kao svojevrsna plata za počinjena nedela. Silazak u Ad i Strašni sud su teme koje su kroz novi vek najintenzivnije govorile tome u prilog, ali u isto vreme i koje su umirivale sve one koji su hodili putevima Gospodnjim ili barem mislili da kroče njima. Mada su ikone i freske Andreja Rubljova u Rusiji i slike Vilijama Blejka u Engleskoj slale poruke nade hrišćanima kroz prikaze Hristovog lika koji oprašta i prihvata, one su u isto vreme bile i opomene. U sebi su na najbolji način sadržale reči apostola Pavla „ Ako koji prorokuje govori ljudima: utvrđuje ih, bodri ih i teši."[62]

I u drugoj polovini 19.veka Sotona je bio prisutan u kulturi hrišćanskog sveta. Mada nije bio lično prisutan u delima velikog ruskog pisca Dostojevskog, njegovo prisustvo je bilo očito. Možda više od svih ostalih priča vezanih za Hristov život piščeva pažnja bila je vezana, naročito u „Zločinu i kazni", za četrdeset dana koje je Isus, iskušavan od Sotone, proveo u pustinji. Tri iskušenja pred koja je Isusa stavio Sotona, a kojima Isus nije podlegao - da od kamenja napravi hleb, da iskuša Boga tako što bi trebao da se baci sa Hrama i da dobije slavu i vlast nad svetom s tim da se pokloni Sotoni - privlačila su ne samo Dostojevskog već i velikog ruskog slikara Ivana Kramskoja koji je u tome video sažetak suštinskih pitanja života i smrti. Na slici „Hrist u pustinji", koja je nastala negde između 1872 i 1874. godine Ivan Kramskoj je ispijenom i izmučenom Isusovom liku u pustinji dao veliku dozu odlučnosti koja izbija iz njegove čvrste vere ispoljene ne samo u pogledu već i iz snažno stegnutih pesnica sklopljenih u molitvi. Slika je na više nego očigledan način prikazala kako snagu koju je Isus dobio od Duha u nameri da odoli iskušenjima Sotone tako i predanu i poslušnu službu kao važan momenat u iskrenom poštovanju Boga.[63]

[62] Korinćanima I, 14:3.

[63] Pelikan J, the Illustrated Jesus Through the Centuries, Yale University Press, 1997, p.210.

Ma koliko hrišćanstvo danas bilo u povlačenju u Evropi, ma koliko da evropske države insistiraju na tome da je vera unutrašnja i privatna stvar svakog čoveka, a da se pri tome insistira na sve većim seksualnim slobodama i što ranijem seksualnom odgoju u školama, treba da se zapitamo da li baš sekularizam poštuje prava svakog čoveka. Šta je sa pravima vernika? Šta danas vernicima predstavlja zlo u svetu? Da li na njega gledaju na isti način kao i sekularni ljudi? Mnogi od onih koji ne veruju spremni su reći da je hrišćanstvo na izdisaju, ali takve izjave ne odgovaraju istini, jer oko 3 miliona mladih hodočasnika u Rio De Žaneiru prilikom posete novog pape Frane I, na leto 2013.godine, potvrđuju suprotno, baš kao i njegove izjave vezane za siromaštvo u svetu, borbu protiv egoizma i beskrupuloznog bogaćenja, snaženje empatije i pružanje konkretne pomoći gladnima i nemoćnima. To su pitanja koja treba postavljati, ali i koja zahtevaju odgovore.

Jedno je sigurno. Čak i posle gotovo dva milenijuma hrišćanstva, a 1700 godina od kada je hrišćanstvo službeno priznato, treba imati na umu da temeljno objašnjenje zla nikada nije bilo u središtu hrišćanskog verovanja. Zašto? Zato jer je hrišćanstvo religija iskupljenja. A greh je, za hrišćane, neprijatelj kojeg treba pobediti, a ne anomalija koju valja objasniti. Sotona je njegova živa personifikacija, a srž hrišćanskog verovanja jeste to da je Neprijatelja pobedio Isus Hrist. Poreklo greha je teorijsko pitanje, pa samim tim i postanak Sotone, a pobeda nad njim - praktično. Kakav god odgovor bilo moguće ili nemoguće dati na prvo pitanje, hrišćani veruju da je u Hristu Bog odsudno delao u svetu kako bi ispravio ono što je pošlo naopako.

Zaključak

Sotonin lik je neizostavno vezan za hrišćanstvo, kako njegovu religijsku tako i kulturološku dimenziju. Njegova ličnost je jako složena. Nijedan drugi demon nije imao tako raznoliku isto-

riju; ni jedan drugi nije preopterećen tolikim nasledstvom iz starijih vera. On je prikazan kao božije stvorenje, anđeo otpadnik, bogoodstupnik iz starog zaveta, uzročnik pada čovečanstva u greh. Hrišćanska dogmatika je nastavila jevrejsku proglasivši ga za neprijatelja ljudi, oca laži - personifikaciju greha i zla. U tom smislu Sotonin lik se pojavljivao u svim vidovima umetničkog izraza, dobijajući u isto vreme ulogu Onoga koji treba da plaši i uznemiruje, ali i Onoga koji će na kraju biti poražen.

Literatura:

1. Adams Lucy A, The Temptations of Christ: The Iconography of a Twelfth-Century Capital in the Metropolitan Museum of Art, *Gesta*, Vol. 28, No. 2. (1989).
2. Barber Malcolm, The Cathars: Dualist Heretics in Languedoc in the High Middle Ages, Longman 2000.
3. Case Jackson S, The Origins of Christian Supernaturalism, Chicago 1946.
4. Delimo Ž, Strah na Zapadu (od 14 do 18.veka) Sr. Karlovci-Novi Sad 2003.
5. Ekholm G and Bernal I (eds). *Handbook of Middle American Indians, Volume 10*. Austin: University of Texas Press.
6. Elijade M, Istorija verovanja i religijskih ideja, II tom, Beograd 1991.
7. Fort G. F, The Early History and Antiquities of Freemasonry (Philadelphia, 1877).
8. Haeger B, The Prodigal Son in Sixteenth and Seventeenth Century Netherlandish Art: Depictions of the Parable and the Evolution of a Catholic Image, Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art, Vol. 16, No. 2/3. (1986).
9. Gavrilović D, Polja kulture srednjovekovne Srbije, Banja Luka – Beograd 2004.
10. Gavrilović D, Priče iz srpske starine, Sr. Karlovci 2011.
11. Grbić M. S, Srpski narodni običaji iz sreza boljevačkog, u Srpski etnografski zbornik, knj.14, Beograd 1909.

12. Hacklin J, The Mythology of Persia, Asiatic Mythology, Asian Educational Services, 1994.
13. Hard R, Sources of Greek Myth, *The Routledge Handbook of Greek Mythology: based on H. J. Rose's „A Handbook of Greek mythology"*. Routledge (UK), 2003.
14. Jokić S. J, Kad se Hristos na zemlji rodio: rođenje i krštenje Isusa Hrista u folklornoj tradiciji, u Zbornik radova sa VI međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, Knjiga II Bog, Kragujevac 2012.
15. Lambert M D, The Cathars, Blackwell 1998.
16. Levron J, Le Diable dans l'art, Paris 1935.
17. Male E, Religious art in France, XIII century: a study of medieval iconography and its sources. London: Dent 1913.
18. Marx C.W; Skey M.A, Aspects of the Iconography of the Devil at the Crucifixion, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 42. (1979).
19. Milosavljević S, Srpski narodni običaji iz sreza homoljskog, u Srpski etnografski zbornik, knj.19, Beograd 1913.
20. Minoa Ž, Istorija samoubistva – dobrovoljna smrt u Zapadnom društvu, Novi Sad 2008.
21. Openshaw K. M, The Battle between Christ and Satan in the Tiberius Psalter, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 52. (1989).
22. Pelikan J, the Illustrated Jesus Through the Centuries, Yale University Press, 1997.
23. Pelikan J, Hrišćansko predanje – Istorija razvoja dogmata, I tom, Beograd 2009.
24. Radenković Lj, Predstave o đavolu u verovanjima i folkloru balkanskih Slovena, Zbornik Matice srpske za slavistiku, br.53, Novi Sad 1997.
25. Robertson D. W, A Preface to Chaucer, Princeton 1962, pl. 82. u C. W. Marx; M. A. Skey, Aspects of the Iconography of the Devil at the Crucifixion, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 42. (1979).
26. Roe S A, A Drawing of the Last Judgment, *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 21, No. 1, Blake Bicentennial Issue. Nov., 1957.

27. Rough H. R, Enrico Scrovegni, the Cavalieri Gaudenti, and the Arena Chapel in Padua, *The Art Bulletin*, Vol. 62, No. 1. (Mar., 1980).
28. Waite A. E, A New Encyclopaedior of Freemasonry (London, 1921).

THE PRESENCE OF EVIL
The Image of Satan in the Christian Culture

Summary: Satan's character is inevitably tied to Christianity, as a religious and cultural dimension. His personality is very complex. No other demon has had such a varied history; no other demon was overloaded as much as he was from older religions. He is portrayed as a creature of God, a renegade angel from the Old Testament, the cause of the fall of humanity into sin. Christian dogma continued to proclaiming preexistance Jewish teaching about Satan as an enemy of people, the father of lies - the personification of sin and evil. In this sense, Satan's character appeared in all forms of Christian artistic expression, gaining at the same time the role of the one who should be afraid, and troublesome, but also the one who will be defeated.

Key words: Satan, Christianity, Christ, art, culture

VIOLETA CVETKOVSKA*
Fakultet za kulturu i medije
Beograd
DRAGAN TOMANOVIĆ
Narodni muzej Užice
Užice
TATJANA CVETKOVSKI
Fakultet za poslovne studije
Beograd

UDK 159.954:903-03

SIMBOLIZAM I ULOGA FOSILA U PROMIŠLJANJU SVETA

Sažetak: Ovaj rad se bavi tumačenjem fosila u kulturološkom razvoju ljudi. Tokom vekova fosili su korišćeni u obredima, pronalaženi u grobnicama i hramovima, tumačeni u teološkom kontekstu, upotrebljavani u alhemičarskim laboratorijama. Takođe, korišćeni su i u apotropejske i medicinske svrhe.

Ključne reči: fosili, grobnice, hramovi, simbolizam

Uvod

Tokom vekova ljudi su iskazivali poseban interes prema mineralima i naročito prema fosilima. Njihova uloga u životu čoveka i razvoju, kako naučne tako i teološke i kulturološke misli, svakako je bila vrlo bitna. Tokom više decenija, pronalasci različitih fosilizovanih ostataka životinja i biljaka u grobnicama i

* vcvet82@gmail.com

hramovima podstakli su naučnike iz različitih disciplina da se sve više posvećuju njihovim istraživanjima i tumačenjima. Tako se došlo i do tumačenja raznih srednjovekovnih spisa i alhemijskih tekstova, koji su između ostalog, doveli i do zaključaka da su se ovi neobični ostaci raznoliko tumačili a neretko koristili i u medicinske i apotropejske svrhe.

Promišljanje o fosilima

Najstariji poznati spis posvećen mineralima je rasprava *O kamenu*, koju je napisao Aristotelov učenik Teofrast (371-286. godine p.n.e.) (Kostić, 1990: 42). Međutim, geologija kao naučna disciplina je relativno mlada. Termin geologija je prvi put upotrebio Ričard de Beri (Richard of Bury), 1473. godine kako bi je kao *zemaljsku* nauku odvojio od teologije. Međutim, mnogo pre nego što je geologija prepoznata kao nauka, a i dosta vremena posle toga (sve do prve polovine 19. veka) kanonska verovanja u vezi sa prirodom i poreklom univerzuma opisivana su kao što je zapisano u Bibliji. Tek kada je Nojev potop počeo da se tumači kao moguća naučna istina pronađeno je objašnjenje za mnoge geološke fenomene, kao što je na primer, pronalaženje školjki na visokim vrhovima planina ali i formacije sedimentnih stena (Masse, Barber, Piccardi Barber, 2007: 15).

Pitanje prirode fosila, u periodu kasnog srednjeg veka i tokom renesansog perioda, pobuđivalo je najrazličitija mišljenja i stavove. Prisustvo, na primer, fosiliziranih kostiju surlaša izazivalo je polemike, podjednako sa teološke ali i filozofske strane kao i u okviru istorije prirode i alhemije. Takođe, ovo vreme donelo je i brojne rasprave u cilju objašnjenja fosila i kroz njihovo tumačenje, prikaz predstavljanja prirode i istorije u osvit modernog doba. Sa druge strane, razvijale su se brojne legende i mitovi vezani za aždaje, zmajeve i heroje natprirodne visine, za koje se

verovalo da svoje poreklo duguju upravo davno pronađenim krupnim fosiliziranim kostima.

Tokom renesanse i sve do 17. veka, reč *fosil* označavala je uopšteno sve objekte pronađene u zemlji bez obzira na to da li se radilo o prirodnim mineralima ili organskim ostacima, odnosno sve ono što se moglo izvući iz utrobe zemlje kopanjem. S obzirom na jak uticaj Crkve koja nije priznavala istoriju i koja je verovala da je sve stvoreno Božijom rukom u prvim danima postanja, bilo je opasno i jeretički, promišljati fosilne ostatke u širem kontekstu. Ipak, početkom 16. veka Frakastoro (Girolamo Fracastoro) proučava fosilizovane školjke, koje su u to doba naročito privlačile pažnju, iskopane u Veroni 1517. godine i tvrdi da one pripadaju životinjama koje su nekada davno tu živele. Takođe, krajem 16. veka, u Francuskoj, Palizi (Bernard Pallissy) određuje fosile kao životinje koje su nekada živele i podjednako odbija tvrdnju da je u pitanju tzv. „figurativno kamenje“ [1]. Takođe, u periodu renesanse, Aldrovandi (Ulisse Aldrovandi) u određenju fosila, u delu *Museum metallicum*, objavljenom 1648. godine u Bolonji, svakom kamenu dodeljuje ime, svojstva i specifične kvalitete, u skladu sa njegovim izgledom. Tako on razlikuje kamenje nalik zmijama (*ophiomorphites*), nalik lignjama (*sepites*), nalik morskim ježevima (*echinites*) (Slika 1), nalik krabama (*cancriform stones*) i nalik ostrigama (*ostracites*) (Slika 2). Takođe, u knjizi *Mundus subterraneus*, objavljenoj 1665. godine, Kirher (Athanasius Kircher) tvrdi da je pronašao ugraviran kompletan latinski alfabet kao i slike Bogorodice sa Hristom u fosilu (Cohen, 2002: 28-29) najverovatnije pokušavajući da dokaže Božiju promisao u stvaranju okamenjenih ostataka.

[1] Detaljnije vidi u: (Cohen, 2002: 29). Koen takođe pominje i čuvenu aferu koja se odvijala u periodu od 1613. do 1618. godine poznatu kao „*giant Teutobochus*”. Detaljnije vidi u: Cohen, 2002: 29.

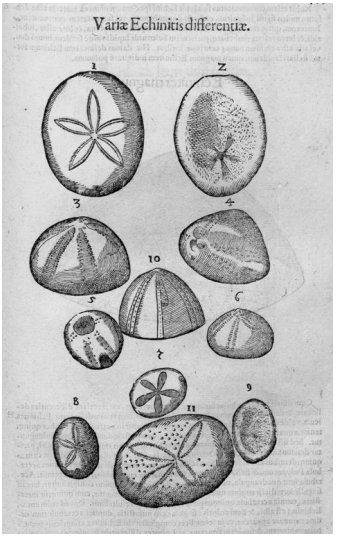

Slika 1. *Kamenje sa fosilima morskih ježeva (echinites)*[2]

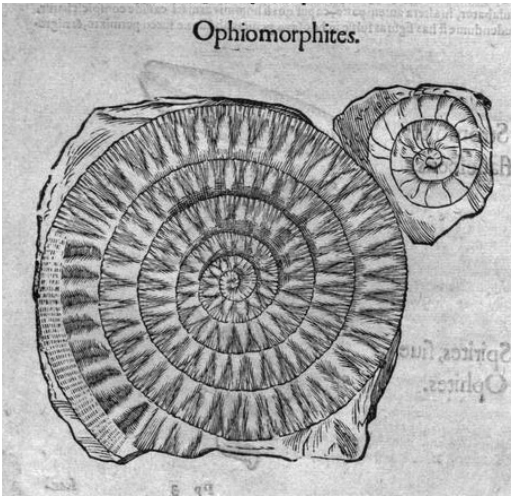

Slika 2. *Kamenje sa fosilima zmija (ophiomorphites)*[3]

Ipak, svojevrsni arhivi paleontoloških dokumenata koji čine mikro i makro biljni i životinjski fosili, omogućavaju danas palaentolozima da tumačeći ovakve raznovrsne „zapise u kamenu" rekonstruišu nastanak i evoluciju života na Zemlji u trajanju od oko 3,6 milijardi godina (Pantić, 1990: 66).

Arheološka iskopavanja: fosili u grobnicama

Iz brojnih arheoloških otkrića, koja potvrđuju da je postavljanje fosila u okviru grobnica, a za koje se smatralo da su korišćeni u obredne svrhe, bilo neretka pojava, kao i da će se njihova posebna uloga i važnost isticati tokom ljudske istorije, podjednako i u sakralne i svetovne svrhe, u daljem tekstu će biti navedeni pojedini primeri.

[2] Preuzeto iz: Ulisse, 1648: 455.
[3] Preuzeto iz: Ulisse, 1648: 452.

Korišćenje fosila javilo se veoma rano u ljudskoj kulturnoj istoriji. Pre oko 33 000 godina neko je ugravirao veoma brižljivo veoma jasan krst na krečno belom fosilu numulita. Za praživotinje (jednoćelijski organizmi kojima obiluju današnja mora na isti način kao i pre više miliona godina) numuliti su otprilike veličine novčića (lat. *nummulite* - novčić). Ovaj delimični artefakt pronađen je u mestu Tata, u Mađarskoj, u kamenom skloništu (kasni musterijen), kao pribor neandertalaca. Takođe, fosil brahiopoda (vrsta školjke), star 50 000 godina (gornji paleolitik, magdalenijen), pronađen je u 18. veku u Francuskoj (*La Grotte du Trilobite*). Na njegovoj površini bilo je ugravirano ljudsko lice. Još jedan izuzetan fosil pronađen iz magdalenijena je ordovijski trilobit na kom su bile probušene dve paralelne rupe, najverovatnije da bi mogao da visi na kanapu. U istom sloju pronađen je i privezak, izrezbaren od komada lignita nalik trilobitu - poput tvrdokrilca. Takođe, grobno mesto iz gvozdenog doba, otkriveno u Kentu (Tunbridge Wels) 1910. godine, sadržalo je i jednu glinenu posudu u kojoj se nalazio fosilizovani srcoliki ehinoid (*echinoid*), morski jež pripisan vrsti *micraster* i slomljena ispolirana sekira od kremena (McNamara, 2007: 284). Razmatrajući različite uloge i funkcije fosila morskog ježa (*conulus*), Maknamara, takođe, daje fotografiju i opis ručnog sečiva, takođe pronađenog u Kentu, sačinjenog od kremena u kome je ostao očuvan fosilizovani morski jež, iz perioda ranog paleolita, a koji se danas nalazi u Liverpulskom muzeju (Slika 3) (McNamara, 2010: 22).

Meknamara (2010: 5) navodi slučaj iz 1887. godine kada je otkrivena grobnica na brežuljku (tumulusu) u južnom delu Engleske (Dunstable Downs) u kojoj su se nalazili posmrtni ostaci žene i deteta stari oko 4 000 godina. Oko njihovih tela nalazilo se preko 200 fosilizovanih, u kremenu, morskih ježeva sa očuvanim specifičnim petokrakim zvezdama.[4]

[4] Međutim, Džonson (Johnson, 1912: 302) daje ilustraciju (Slika 4) koju će mnogo kasnije koristiti i Meknamara, koju je sačinio Vortington (Worthington Smith) kao moguću rekonstrukciju nalazišta u grobnici. Džonson ipak tvrdi da je ilustracija u

Slika 3. Ručno sečivo iz ranog paleolita, Kent, Liverpool Museum[5]

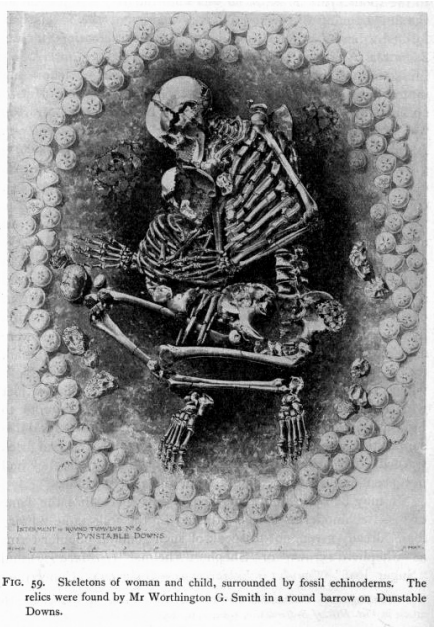

FIG. 59. Skeletons of woman and child, surrounded by fossil echinoderms. The relics were found by Mr Worthington G. Smith in a round barrow on Dunstable Downs.

Slika 4. Grobnica otkrivena u južnom delu Engleske (Dunstable Downs)[6]

Fosil palme (*Cycadeoidea dacotensis*, nazvan i *Cycadeoidea etrusca*), koji se danas nalazi u Bolonji (Museo Geologico Giovanni Cappellini) pronađen je u etrurskoj grobnici u nekropoli Marzabotto (grob je deo etrurskog grada Misa) (Dahlgren, 1924: 45; Wieland, 1906: 19). O ovoj fosiliziranoj biljci, staroj oko 4 000 godina, u etrurskoj nekropoli, Vard (Ward, 1894: 78) piše da je najverovatnije služila kao ukras ili je bila deo simboličnog rituala koji su izvodili drevni naseljenici. On navodi da je ova vrsta palme ujedno i najveća među italijanskim vrstama.

---

potpunosti netačna jer se u trenutku iskopavanja autor ilustracije nije nalazio na lokalitetu. On ne opovrgava pronađene fosile (čak navodi da ih je pronađeno oko 200) već samo njihov raspored. Džonson pominje da su u grobnici pronađene dve vrste: srcoliki morski ježevi (*micraster cor-anguinum*) i tzv. vilinski hlepčići (*echinocorys ovatus*).

[5] *Isto*.

[6] Preuzeto iz: Johnson, 1912: 304.

Peređo (Perego, 2010: 94) takođe navodi da je u jednoj grobnici u Italiji (region Veneto), iz perioda između 625. i 600. godine p.n.e. pronađen rog jelena pored kog je bio i fosil brahiopoda. Meknamara navodi da je u rimsko-britanskim nekropolama tokom detaljnog iskopavanja (Cranborne Chase, Wiltshire) 1890. godine otkriveno 42 fosila ehinoida za koje se pretpostavlja da su služili za razmenu dobara. Prema njegovim navodima u jednoj grobnici je pronađen skelet novorođenčeta sa kojim je bio sahranjen i fosil ehinoida, dok su u drugoj grobnici bila dva skeleta odraslih osoba i jedna beba, takođe sa fosilom ehinoida. Novac koji je pronađen ukazuje na sahranu u periodu između 1. i 3. veka. Takođe, grobnice približno isto datirane sa skeletima ljudi i fosilima ehinoida pronađene su i u Berkširu (McNamara, 2007: 284). Takođe, u paganskoj grobnici, otkrivenoj 1981. godine (Westgarth) pronađen je skelet žene koja je držala fosil ehinoida (*echinocorys*) u desnoj ruci. Još jedan primer govori u prilog fosilu ehinoida koji je svakako bio rasprostranjen i prisutan u nekropolama, u širem vremenskom razdoblju. U grobnici bogate ženske osobe u Kentu (Sarre), koja je datirana u 6. vek pronađen je fosil ehinoida sa ogrlicom od ćilibara i verovatno je služio kao amajlija. Meknamara navodi da je upravo interesantno to što je jedan takav slučaj otkriven u 17. veku u anglosaksonskom grobu kod Dovera (Buckland). Probušena rupa na ehinoidu ukazivala je na to da je služio kao amajlija ili deo ogrlice (McNamara, 2007: 285).

Vremenom su otkrivene mnoge grobnice u kojima su se nalazili fosili, u Evropi, na Bliskom Istoku i severnoj Africi[7], što je ukazivalo na to da su ljudi prikupljali fosile tokom veoma dugog vremenskog razdoblja. Nedavna otkrića u mestu Palenka

[7] Raznoliki fosili postavljani su u grobnice sa pokojnicima. Bili su izbušeni, ispolirani ili veštački obojeni. U najneobičnije svakako spadaju fosilizovani ježevi pronađeni u Egiptu na kojima su bila imena pronalazača ispisana hijeroglifima a koji su pronađeni pre 3 000 godina. Fosilizovani morski ježevi sa petokrakom zvezdom nisu samo sakupljani hiljadama godinama već su sakupljani u ogromnim količinama. Stavljani su u domove, sahranjivani sa pokojnicima, od njih su pravljene alatke, bušeni su, oslikavani i stavljani u ogrlice (McNamara, 2010: 12).

(Palenque), civilizacije Maja, potvrdila su pretpostavke o fascinaciji Maja fosilima. Trideset i jedan fosilizovani ajkulin zub, posebne bodlje raže i ploče sa oznakama izumrlih riba, pronašli su arheolozi u različitim kontekstima. Fosilizovani zubi ajkule i bodlje raže su postavljeni u posude deponovane kao deo pogrebne opreme, dok su ploče korišćene kao grobni poklopci. Svi su datirani u period između 600 i 900. godine. Smatra se da je ovo otkriće u skladu sa majanskom mitologijom da je zemlja nekada cela bila pokrivena morem i da su bogovi stvorili zemlju iz primordijalne vode.[8] Davlečin (Davletshin, 2003: 1-4) navodi da su majanski glifovi koji prikazuju bodlje raže bili rasprostranjeni i da su ovi predmeti, koji su bili sveti, korišćeni u krvavavim ritualima kao hirurški noževi, odnosno specijalni instrumenti (jedna vrsta pisaljki) za izvlačenje krvi.

Takođe, fosilizirane kornjače pronađene su i u Fajumu (*naročito* iz predinastičkog perioda i starog kraljevstva) poznate kao *Shetyw*, *Shetw*, shtyw, a među njima i najveća poznata kao *Testudo Amnion* (oligocen, Fajum) (Slika 5).

Slika 5. *Testudo Ammon (oligocen, Fajum), Egipatski geološki muzej*[9]

[8] Maestri, Nicoletta. "Fossil Offerings at the Maya Site of Palenque (Mexico)". Posećeno: 14.07.2013. Dostupno na:
http://archaeology.about.com/od/mameterms/a/maya_fossils.htm

[9] Posećeno: 12.08.2014. Dostupno na: http://www.touregypt.net/geo/geo20.htm

Fosili i antička mitologija

Mejdžor (Mayor, 2007: 2) je, kroz dugogodišnje istraživanje odnosa između fosilnih ostataka krupnih životinja i grčke mitologije zaključila da je prikupljanje fosilizovanih krupnih kostiju u staroj Grčkoj i Rimu, bilo neretka pojava i da su one služile podjednako i u svetovne i u sakralne svrhe. Tako su ogromne kosti, zubi, i kljove mastodona, mamuta, i drugih izrazito krupnih životinja poistovećivane sa divovima iz mitologije i/ili kostima predaka, i poštovane su u hramovima. Kao najstariji zabeležen slučaj o vrednosti fosila (560 pne), ona navodi Herodotov opis divovskog skeleta heroja Oresta (po njenom mišljenju, zapravo najverovatnije skelet mamuta) kog su Spartanci oteli iz Tegeje.[10] Otkrivanje kostiju Oresta bilo je pomognuto od strane pitijske sveštenice u Delfskom proročištu (Rice, Stambaugh 2009: 42-43). Tako su oko ovih krupnih kostiju, koje su svojom veličinom ukazivale na skelet divova, nadljudi, heroja i/ili bogova ispredane legende i mitovi a njihov pronalazak je uvek bio u vezi sa neobičnim događajima ili proročanstvima. Takođe, u Tegeji je otkriven još jedan legendarni fosil, ogromna mamutova kljova za koju se verovalo da potiče od džinovskog kaledonskog vepra. Rimski kralj Avgust je 31. godine pne okupirao Grčku i odneo kljovu u Rim gde je bila izložena u prvom svetskom paleontološkom muzeju (Mayor, 2007: 3-4).[11]

Mejdžor navodi i druge paralele između grčke mitologije i posmrtnih ostataka velikih heroja sugerišući njihovu vezu sa fosilnim ostacima. Tako, ona smatra da se i u priči o prenosu Tezejevih kostiju u Atinu, u svrhu kulta, zapravo govori o fosilizovanim ostacima krupnih životinja, što podržava paleontološkim na-

[10] S obzirom na to da Mejdžor navodi da su fosili smatrani „svetim blagom“ i da su predstavljali „kulturni ponos i nacionalni identitet“ ona pretpostavlja da je posedovanje Orestovih kostiju predstavljalo neku vrstu relikvija koja je Sparta, pored obožavanja, koristila i u propagandne svrhe (Mayor, 2007; Rice, Stambaugh 2009).

[11] Međutim, Džonson (Johnson, 1912: 198) navodi podatak da je kralj Avgust ukrasio svoju vilu na Kapriju sa velikim fosilizovanim kostima - „kostima divova“.

lazima kao i Plutarhovim zapisom o tome da su Atinjani pronašli mrtvački kovčeg izrađen za čoveka natprirodne veličine (Mayor, 2007: 3-4). Kao i u prethodnom slučaju, zabeležena je neobična priča o tome kako su njegove kosti pronađene. S obzirom na to da su ostrvljani (Dolopijanci) odbili da dozvole Atinjanima iskopavanje, atinski general Kimon (oko 476-5. pne) zarobio je ostrvo. Dugo nisu znali gde da kopaju ali su u jednom trenutku ugledali orla kako kruži na nebu i potom grebe tlo svojim kandžama, i putem tog znamenja otkrili su grobno mesto. „U grobnici su otkrili kovčeg sačinjen za natprirodno krupnog čoveka i bronzano koplje i mač“ (Rice, Stambaugh 2009: 42). Atinjani su posmrtne ostatke dočekali sa procesijama i žrtvama kao da se živ čovek vratio u grad.[12]

Grči antički pisci su zapisali da je maglovita zemlja oko grada Megalopolis (drevno grčko ime za „Grad divova“) na Peloponezu, gde su se nalazile ogromne kosti nepoznatih stvorenja, bila ponata kao Bojište divova. Pored drugih antičkih pisaca, Herodot (oko 430. godine pne) beleži, da su iz borbe Zevsa sa Titanima ostale kosti „divova“ koje su otkopane i pokazivane na Peloponezu u periodu 5. veka pne. Godine 1902. grčki paleontolozi otkrili su tinjajuću zemlju lignita oko ruševina grada Megapolisa koja je sadržala mnoštvo fosila mamuta iz pleistocena, uključujući i drevne nosoroge i vrste slonova koji su tu živeli u periodu pre oko 2-10 miliona godina. Fosilizovane kosti su postale crne od uticaja lignita, koji je mogao veoma dugo da gori i da se dimi. Otkriće veoma velikih skeleta kombinovano sa ovom prirodnom činjenicom povezuje mitološku priču i realne događaje. (Mayor, 2007: 245). Takođe, Strabonovo (30. vek pne) i Solinusovo (oko 200. godine) „Prebivalište Titana“ bilo je kod Palene, na poluostrvu Kasandra u Grčkoj. Drevno ime kao i geomit su potvrđeni 1994. godine kada su grčki paleontolozi otkrili bogate fosile slo-

[12] Antički Grci nisu obožavali samo bogove sa Olimpa i sile prirode, već i smrtnike čiji su kvaliteti ukazivali na to na poseduju natprirodnu snagu. Međutim, njihovo obožavanje bilo je, uglavnom lokalnog karaktera, jer se vezivalo za mesta u kojima su se nalazili hramovi posvećeni njima (Rice, Stambaugh, 1979).

jeve iz pleistocena kod Palene. Prema istoričaru Plutarhu (oko 100. godine) vidljiv koštani sloj na Egejskom ostrvu Samos[13] je nazvan Panaima (krvoproliće ili kravo bojište). Ime označava veliku ravnu površinu crvene zemlje gde su se nalazili ogromni skeleti. Prema mitu surova bitka između ratnih slonova boga Dionisa i vojske Amazonki se ovde odvijala, a krvoproliće je bilo tako veliko da je zemlja ostala crvena. Takođe, autorka navodi i vezu sa mestima koja nose nazive kao što je na primer ime „Hristove stope" i ukazuje na to da iako neipitana, ova bi mesta mogla sadržati drevne ostatke stopa izumrlih životinja. Takođe, o istoj vezi mogu govoriti i priče u kojima se pominje pretvaranje u kamen, uobičajeno ljudi i slično (Mayor, 2007: 246).

Fosili i hrišćanstvo

U vizantijskoj kulturi i naročito srednjovekovnom periodu obožavanje relikvija, odnosno posmrtnih ostataka svetitelja i herojskih divova iz starozavetnog ugla se nastavlja. Međutim, pored ove vrste kulta koji se ustalio još od perioda ranog hrišćanstva fosili imaju višestruku ulogu, a čak, što će biti navedeno u daljem tekstu, ponekad će biti predstavljani i kao kosti (mošti) pojedinih svetitelja. Fosilizovani ostaci su korišćeni kao dekorativni elementi u okviru građevina (sa apotropejskim svojstvima), kao amajlije namenjene narodu, kao lekoviti sastojci (magijskih i lekovitih moći) i, povremeno, kao zamena za kosti svetitelja. Tokom srednjeg veka i perioda renesanse obnovljeno je i osnaženo verovanje u divove, zasnovano najpre na Bibliji i crkvenim ocima, poput Svetog Avgustina ili Isidora Seviljskog, a potom i na

[13] Godine 1988. nemački arheolozi su otkrili veoma veliku butnu kost izumrle životinje u ruševinama hrama posvećenog Heri na ostrvu Samos. Veliki fosil je bio donešen u hram i posvećen boginji Heri od strane pobožnog Samoićana u 7. veku pne. Mejdžor ukazuje na to da legenda o divljim zverima koje su Samoićani nazivali neadama predstavlja zapravo izuzetan paleontološki događaj jer govori o tome da su početkom 5. veka pne, ljudi već prepoznali da su ogromni fosilizovani ostaci izumrlog sisara na Samosu pripadali nepoznatoj zveri koja više ne postoji (Mayor, 2000: 58-60).

grčkim i latinskim izvorima iz antike, ali i u okviru narodnog folklora. Koen navodi (Cohen, 2002: 27) Bokačov zapis iz *Geneologije paganskih bogova*, u kome on opisuje otkriće iz 1342. godine na Siciliji, u blizini Trapanija, tokom kopanja temelja za jednu kuću. U zemlji je pronađena jama u kojoj su bile pokopane kosti čoveka visine oko 400 fita i pored kog je ležao *štap duži i deblji od bilo koje katarke na brodu*. Po njegovom zapisu skelet se pretvorio u prah čim su ga dotakli ali su ipak, delići jedne kosti i tri ogromna zuba ostali sačuvani. On navodi da su u želji da ih pokažu i sačuvaju za svoje potomstvo, građani Trapanija uvezali žicom i preneli ih u gradsku crkvu posvećenu Blagovestima. Sam Bokačo, pretpostavljao je da bi to mogle biti kosti diva Polifema. Maknamara (Slika 6), okupiran istraživanjem fosilizovanih morskih ježeva sa zvezdom, između ostalog, navodi i crkvu posvećenu svetom Petru u Hempširu (St. Peter's Church, Linkenholt, Hampshire) na čijoj spoljašnjoj fasadi, jedan manji prozor, sa severne strane, uokviruju u gornjem delu 22 navedena fosila[14], pronađena u okolini i ugrađena u crkvu pre 800 godina, iz kako on tvrdi, nepoznatog razloga (Slika 7). On obrazlaže, dalje, da je to prozor sa severne, mračne strane, koja nikada nije obasjana suncem i nije upadljiva, i da nije namenjen ni mrtvima ni živima. Nekada davno, govorilo se, da je ova strana nazivana đavolskom stranom crkve (McNamara, 2010: 18-19). Ipak, Džonson (Johnson, 1912: 118) navodi da je tokom srednjeg veka bio ustaljen običaj da se čuvaju prirodni ili natprirodni kurioziteti kao što su fosili i meteori u crkvama. Koen (Cohen, 2002: 27) spominje srednjovekovne tzv. odaje čudesa u kojima su se nalazili svi predmeti koji su na neki način izazivali čuđenje ili bili retki i neobični a koji su u crkvama pronalazili svoje mesto podjednako kao i motši svetitelja. Autorka navodi da sve do kraja 18. veka nije bilo nimalo neobično videti „divovske kosti" izložene kao kosti svetog Hristifora ili nekog drugog svetitelja. Takav jedan primer,

[14] Lokalni naziv za ovaj fosil (*Echinocorys scutatus*) veličine 5cm i danas je Pastireva kruna (*Sheperd's crown*) (McNamara, 2010: 19-20).

zabeležen je u arhivi Kanevdonske crkve (Canewdon) u Eseksu, u blizini Rokforda (Rochford, Essex). Fosilizovana kost poznata u narodu, kao „Knutova kolenica“, u skladu sa Knutom Velikim (njegovim vojnim logorom u pohodu na Eseks) koji je živeo krajem 10. i početkom 11. veka i bio osvajač Engleske, vremenom je zabeležena i kao deo kostiju svetog Hristifora (Slika 8) (Johnson, 1912: 200). Takođe, Džonson navodi da je krajem 1789. godine u molebanu za kišu nošena kost za koju se verovalo da je ruka svetog Vinsenta a da je zapravo u pitanju bila fosilizovana butna kost slona. Džonson navodi sličan slučaj kada je Ambroaz Pare (Ambroise Paré) pronašao grupu meteora privezanih gvozdenim lancem za Sugolijsku (Sugolia) crkvu u Mađarskoj, i za koje se najverovatnije verovalo da štiti građevinu od groma (Johnson, 1912: 197-198).

Amajlije od fosilizovanih korala su masovno korišćene u Italiji, naročito u provinciji Akvila i nazivani su veštičje kamenje (*pietre stregonie*). Oni su bili slični jednom tipu *asterias* nošenim kao amajlije u drevna ali i srednjovekovna vremena. Na mnogima su bili ugravirani hrišćanski simboli ili svetitelji, uključujući i Hrista (Kunz, 1915: 200).

Slika 6. *Fosil morskog ježa (Echinocorys scutatus),* Linkenholt, Hampshire[15]

Slika 7. *Crkva svetog Petra, Linkenholt, Hampshire*[16]

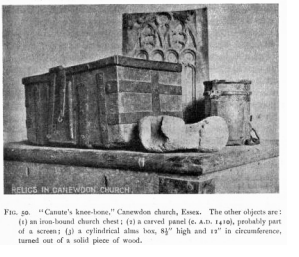

Fig. 50. "Canute's knee-bone," Canewdon church, Essex. The other objects are: (1) an iron-bound church chest; (2) a carved panel (6. A.D. 1410), probably part of a screen; (3) a cylindrical alms box, 8½" high and 18" in circumference, turned out of a solid piece of wood.

Slika 8. *„Knutova kolenica“*[17]

[15] Detaljnije vidi u: McNamara, 2012: 17.

Apotropejska primena

Kao što je u lečenju dragim kamenjem bitnu ulogu igrala boja, tako su u lečenju bolesti fosilima (kao amajlija ili supstanca) važnu ulogu igrali neobični i čudni oblici. U lečenju fosilima glavnu ulogu je imao oblik jer je on najčešće dovođen u vezu sa nekim delom ljudskog tela po principu *similia similibus curantur*, odnosno, da se slično leči sličnim. Takođe, isceljujuće sposobnosti fosila, koje su se nalazile naročito u školjkama i drugim morskim životinjama, često su pripisivane božanstvima koja upravljaju grmljavinom i munjama, jer se verovalo da su fosili nastali delovanjem vatre, i stoga imaju iste sposobnosti kao da ih je pripremio i kalcinirao (al)hemičar, odnosno lekar. Na primer, u Nemačkoj početkom 20. veka (1911), Blinkenburg (Blinkenburg) je zabeležio da su fosil ehinoida i kremena sekira bili poznati kao kamenje groma u folkloru, koje je takođe postojalo u to doba i u južnoj Engleskoj (McNamara, 2007: 284).

Međutim, nijedan fosil nije bio toliko cenjen kao tzv. *glossopetrae* ili kameni jezici. Iako su to zapravo bili fosilizovani ili okamenjeni zubi ajkula, Plinije i njegovi izvori su verovali da su to bili meteoriti, koji su „pali sa neba kada je mesec bio u opadanju“.[18] Zbog svog nebeskog porekla, za *glossopetrae* se verovalo da kontrolišu vetrove i da čak utiču na kretanje meseca (Kunz, 1915: 188). Smatralo se da fosilizovani ostaci ajkule, zapravo njeni zubi, imaju magičnu moć i zbog toga jer se verovalo da rastu iz stene (Kelly, Thomas, 2010: 97). Ajkulini fosilizovani zubi su kasnije, takođe nazivani i *lingues Melitenses*, ili malteški jezici. Prema popularnom verovanju ovi malteški jezici su bili okamenjeni jezici zmija i dovođeni su u vezu sa čudesnim pustolovinama svetog Pavla na ostrvu Malta, kada ga je ujela zmija, i kada „otrese zmiju u vatru i ne pretrpje nikakvo zlo“ (Dap. 28, 3-5).

[16] *Isto*.
[17] Preuzeto iz: Johnson, 1912: 200.
[18] To je, zapravo bilo preovladavajuće razmišljanje u skladu sa svim zašiljenim ili špicastim fosilima ili kremenom.

To je bilo od toliko velikog značaja da je otrov uziman od svih zmija sa ostrva. Fosilizovani zubi ajkule su često nošeni kao amajlije oko vrata (Kunz, 1915: 189). U 15. i 16. veku bilo je preovladavajuće sujeverno mišljenje da su fosilizovani zubi ajkule, jezik-kamenje, zapravo zubi veštice koja je sisala krv novorođenčeta; ovi „vampiri" su nazivani *lamiae*[19] u drevna vremena. U 17. veku su bile omiljene amajlije od fosilizovanih zuba ajkule uokvirene srebrnim obručima (Slika 9) (Kunz, 1915: 190).

Slika 9. *Zub ajkule, miocen (Malta), optočen srebrom najverovatnije u 17. veku i korišćen kao protivotrov za otrovano vino*[20]

Slika 10. *Fosilizovani amonit ugrađen u broš iz 18. veka, Jorkšir*[21]

Brojni fosili školjki su takođe korišćeni kao talismani. Njihov oblik je prvenstveno bio određivan na osnovu pretpostavke o tome koje su moći posedovali. Pojedini čudni oblici služili su za

[19] Detaljnije o drevnom ženskom demonu koji noću kruži i napada novorođenčad vidi u: Cvetkovska Ocokoljić, V. i T. Cvetkovski, 2013.

[20] PittRivers Museum. University of Oxford's collection of anthropology and world archaeology. Posećeno: 10.08.2014. Dostupno na: http://www.prm.ox.ac.uk/LGweb/jewellery/1974_4_2.htm

[21] PittRivers Museum. University of Oxford's collection of anthropology and world archaeology. Posećeno: 10.08.2014. Dostupno na: http://www.prm.ox.ac.uk/LGweb/jewellery/1976_11_8.htm

isceljenje od raznih bolesti a pojedini su davali životnu snagu. Za pojedine forme fosila, naročito one koje su bile u obliku zatvorenih školjki, i to naročito kružnog oblika i sa koncentričnim krugovima, verovalo se da su meteoritskog porekla i da su pale sa neba tokom grmljavina ili kiša, na šta ukazuju imena kao što su *brontia* i *ombria*. Posebna klasa ovih fosila sa spiralama na površini koje su podsećale na zmije, nazivana je zmijska jaja (*ova anguina*)[22] i naravno, verovalo se da štite od otrova (Slika 10). Postojalo je i tzv. žablje kamenje, za koje se verovalo da je sastavni deo žablje glave. Kunc (Kunz, 1915: 162) navodi Šekspirove stihove u želji da naglasi popularno narodno verovanje u njegovo vreme: „Veštica kao žaba, ružna i otrovna, nosi još dragi kamen u svojoj glavi".

Kunc (1915: 187) navodi još jedan interesantan opis fosila. *Lapis Judaicus* ovalnog je oblika, poput masline, i ponekad sadrži peteljku na gornjem delu kao da je rastao na drvetu. Kamen je mekan i trošan i najčešće bele ili sivkaste boje. „Muška" verzija ima nekoliko redova podjendako udaljenih grebena, dok je „ženska" potpuno glatka. Opis i ilustracije *Lapis Judaicus*-a ukazuju na to da je u pitanju fosil krinoida (*pentremite*). Ovaj fosil, za kog se tvrdilo da je poreklom iz Sirije i Palestine, smatralo se da leči od raznih zapaljenja (Kunz, 1915: 187)

Veoma popularni su bili i belemiti, odnosno fosilizovani rožnati delovi repa izumrlih sipa. S obzirom na to da su belemiti bili špicastog oblika verovalo se da štite od noćnih mora i od svih vrsta vradžbina. Uobičajeno su bili crveno-crni, ili beličasti ili pepeljasti. Sve vrste su često pronalažene tokom 16. veka u Hildešejmu (Hildesheim) i u mermernoj pećini u blizini Marinburškog (Marienburg) zamka nazvane Patuljkova pećina.

[22] Naročito popularna u starom Rimu, zmijska jaja, prema Pliniju nazvana, *ovum anguinum*, smatralo se da nastaju sredinom leta iz pljuvačke i sluzi čvora upletenih zmija. Kada se vlaga zgusne i oblikuje u loptu, pljuvačku je bacila u vazduh šištava zmija i u cilju da se zadrži delotvornost ove amajlije, pronalazač je mora uhvatiti u platnenu krpu pre nego što padne na zemlju (Kunz, 1915: 220-223).

Fosilizovana školjka (*umbilicus marinus*), koja po obliku veoma nalikuje ljudskom pupku, nazivana je od pomoraca „morski pasulj“. Uobičajeno su bile bledo žućkasto-šafran boje, a pojedine vrste i crvenkaste i u njima se čuo morski huk. U 16. veku se verovalo da ima lekovita svojstva. Žene su ga takođe koristile kao jedan od sastojaka u kozmetici za izbeljivanje kože (Kunz, 1915: 191). Takođe je bila popularna vrsta fosila *echinites* (fosili morskog ježa) nazvana i „orlov kamen“ ili „kandža-kamen“, i verovalo se da sadrži supstancu koja pomaže mladim orlovima mekih kostiju da ojačaju svoje kandže. Svako ko je imao ovaj fosil, verovalo se da je zaštićen od grmljavine i gromova. Takođe, bila je popularna vrsta ehinita nazvana „žablji jezik“ čiji su manji komadići jednom godišnje odvaljivani i korišćeni u medicinske svrhe u cilju postizanja dugovečnosti.

Zaključak

Od 2000. godine prirodnjački muzeji počinju sve više da se usmeravaju prema mitskim stvorenjima u prikazivanju fosila i da organizuju popularne izložbe propraćene određenom literaturom. Fosili se i dalje sakupljaju, skladište, proučavaju i pokazuju a nove interpretacije koje ih dovode u vezu sa dalekim mitološkim i nestvarnim bićima kao da obnavljaju stara verovanja ljudi u čijim grobnicama i hramovima su pronalaženi.

Mejdžor (Mayor 2007: 32) navodi da se situacija od drevnog vremena do danas nije bitno promenila. Od antike obrazac je isti: nakon što lokalno stanovništvo pronađe fosil ili drugi geološki objekat, ljudi iz spoljašnjeg okruženja dolaze da sklone objekat na sigurno mesto. Iako ih i posle 10 000 godina skupljamo, ne stavljamo ih više u grobnice, već radije u muzeje (McNamara, 2010: 5-6). On se pita da li je naš običaj da pažljivo sakupljamo fosile i čuvamo ih poređane i numerisane u utrobama naših muzeja zaista toliko drugačiji od onoga što su naši preci radili? Njihovi

muzeji bili su grobovi u koje su polagali mrtve ili kuće u kojima su živeli ili hramovi u kojima su ih obožavali.

Literatura:

1. Aldrovandi, Ulisse. 1648. Musaeum metallicum in libros 4 distributum Bartholomaeus Ambrosinus... labore, et studio composuit cum indice copiosissimo, Boloniae: Marcus Antonius Bernia.
2. Dahlgren, Bror Eric. 1924. A Fossill Flower. Chicago: Field Museum of Natural History.
3. David G. Rice and John E. Stambaugh. 1979. "Sources for the Study of Greek Religion", in: Burke O Long (ed.), *Sources for Biblical Study* 14, (Missoula, Montana: Scholars Press for The Society of Biblical Literature), pp. 169-245.
4. Davletshin, Albert, 2003. "Glyph for Stingray Spine", Institute for Oriental Studies, Russian State University for the Humanities (Moscow), pp.1-4.
5. Cohen, Claudine. 2002. (Trans. William Rodarmor). The Fate of the Mammoth: Fossils, Myth, and History. Chicago: University of Chicago Press.
6. Cvetkovska, Ocokoljic, Violeta i Cvetkovski Tatjana. 2013. „Motiv svetog jahača: poreklo i razvoj", Viteška kultura 2. Beograd: Veliki priorat Vitezova Templara Srbije, str. 163-187.
7. Johnson, Walter. 1912. *Byways in British archaeology*. Cambridge: University Press.
8. Kelly, Robert, David Thomas. 2010. *Archaeology* (5th Edition). Wadsworth: Cengage Learning.
9. Kostić, Aleksandar. 1990. „Darovi prirode – minerali i kristali", u: Čovek i kamen, (ur. Nenad Bilbija, Kosta Bogdanović, Miodrag Jančić, Vidojko Jović, Stevan Karamata, Vojislav Korać, Aleksandar Kostić, Nikola Pantić, Vojislav Simić, Dragoslav Srejović), SANU: Beograd, 42-53.
10. Kunz, Frederic George. 1915. The Magic of Jewels and Charms. London: J.B. Lippincott company.
11. Mayor, Adrienne. 2007. Fossils in Native American Lands. Whose Bones, Whose Story? Paper presented at the History of Science

Society annual meeting, 1-2 November 2007, Washington DC, on the History of Earth Sciences Government and Earth Sciences Panel. http://www.stanford.edu/dept/HPS/Mayorwhosebones.pdf
12. Masse, Bruce, Elizabeth Wayland Barber, Luigi Piccardi and Paul T. Barber. 2007. "Exploring the nature of myth and its role in science", *Myth and Geology*, (Luigi Piccardi and W. Bruce Masse, eds). Bath, UK: The Geological Society Publishing House, pp. 9-29.
13. McNamara, Ken. "Prehistoric Fossil Collectors", in: *Geoscientist. The Fellowship magazine of The Geological Society of London* 22(5), 2012, pp. 14-20.
14. Mayor, Adrienne. 2007. "Place names describing fossils in oral traditions", *Myth and Geology*, (Luigi Piccardi and W. Bruce Masse, eds). Bath, UK: The Geological Society Publishing House, pp. 245-263.
15. Mayor, Adrienne. 2000. The First Fossil Hunters: Dinosaurs, Mammoths, and Myth in Greek and Roman Times. Princeton: Princeton University Press.
16. McNamara, Kenneth J. 2010. *The Star-Crossed Stone: The Secret Life, Myths, and History of a Fascinating Fossil*. Chicago: University of Chicago Press.
17. McNamara, K. J. 2007. "Shepfherds' crown, fairy loaves and thunderstones: the mythology of fossil echinoids in England", *Myth and Geology*, (Luigi Piccardi and W. Bruce Masse, eds). Bath, UK: The Geological Society Publishing House, pp. 279-295.
18. Pantić, Nikola. 1990. „Zapisi u kamenu o živom svetu geološke prošlosti", u: Čovek i kamen, (ur. Nenad Bilbija, Kosta Bogdanović, Miodrag Jančić, Vidojko Jović, 19. Stevan Karamata, Vojislav Korać, Aleksandar Kostić, Nikola Pantić, Vojislav Simić, Dragoslav Srejović), SANU: Beograd, 62-81.
20. Perego, Elisa. 2010. "Magic and Ritual in Iron Age Venrto, Italy, *Pia - Papers from Institute of Archaeology* 20, University College London, London, pp. 67-96.
21. Rice, David and Stambaugh, John. 2009. Study for the Greek religion: Source for Biblical Study. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature Press.

22. Ward, Lester. 1894. Proceedings of the Biological Society of Washington Fossil Cycadean Trunks of North America IX, pp. 75-88.
23. Wieland, George Reber. 1906. American Fossil Cycads. Washington, D.C.: Carnegie Institution of Washington.

SYMBOLISM AND ROLE OF FOSSILS IN INTERPRETATION OF THE WORLD

Summary: This paper deals with the interpretation of the fossils in the cultural development of the people. Over the centuries, fossils were used in rituals, also found in tombs and temples, interpreted in theological context, and used in the alchemical laboratories. Also, fossils are used in apotropaic and medical purposes.

Key words: fossils, grave, tempes, symbolism

MIOMIR G. PETROVIĆ[*]
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

UDK 130.2:141.319.8

TITANOMAHIJSKI PRINCIP
Pobeda nad Starim Bogovima, osnovni herojski mit

Sažetak: Kada govorimo o osnovnim mitovima na kojima se grade herojske priče i predstave, pa tako i one srednjevekovne (viteške), treba napomenuti da je mitska priča o pobedi Mladih Bogova nad Starim Bogovima, koja se amblematično pojavljuje u gotovo svim svetskim mitologijama, u stvari pra-priča. Njen koren, makar kada govorimo o hrišćanskoj mitološkoj sferi, potiče najverovatnije od prve evropske priče o pobedi Mladih nad Starima: Titanomahiji. Odnosno, pobuni Zevsa protiv Titana.

Ključne reči: Bogovi, Heroji, Zevs, Titani, Titanomahija, Antropologija

Kako bi pojasnili pravu suštinu Titanomahije (a tokom rada će biti reči samo o osnovnim implikacijama mita o prevlasti Mladih Bogova nad Starim Bogovima ali ne i o drugim narativnim/mogućim disperzijama ovog mita) koja, mišljenja smo, čini *supstancu sadržaja* u mnogim umetničkim delima, ovde ćemo ga navesti u celosti. Naravno da sama mitska priča poseduje karakteristike koje su imanentne pripovedačkoj književnosti kao što su

[*] miomir.pe@sbb.rs

se i Homerove *Ilijada*, u nedostatku istoriografskih dela – budući da „istorija" kao nauka u datom trenutku ne postoji i da su ova dva epa, u datom trenutku, jedini trag o nečemu što se *dogodilo* – mogle, u određenoj epohi, smatrati samom istorijom. Tako se i mit, upravo zbog svojih narativnih karakteristika, u datom trenutku može percipirati i kao umetnost, sama po sebi.

O vezi mita i pripovedačke književnosti, istaknuti teoretičar književnosti Nortrop Fraj kaže: „Kada kritičar pristupa nekom književnom delu za njega je najprirodnije da ga 'zaledi', da ignoriše njegovo kretanje u vremenu i da ga posmatra kao dovršeni obrazac reči, čiji su svi delovi istovremeno prisutni. Ovaj pristup je zajednički gotovo svim vrstama kritičkih postupaka novih i staromodnih kritičara. Međutim, u neposrednom doživljaju književnosti, koji se razlikuje od kritike, svesni smo da postoji nešto što bismo mogli nazvati ubeđenje u kontinuitet, neka sila koja nas nagoni da okrećemo stranice romana i ostanemo u pozorištu. Kontinuitet može da bude logičan ili pseudologičan, psihološki ili retorički, može da se nalazi u 'budi i navali' epskog stiha ili u nekom primamljivom obliku kao što je identitet ubice u detektivskoj priči ili prvo ljubavno iskustvo junakinje romanse. Isto tako pročitavši neko delo možemo da shvatimo da je osećanje kontinuiteta čista iluzija, kao da smo bili pod dejstvom nekih čini.[1]"

Ipak, slika o istovetnosti mita i prvobitne književnosti promeniće se spontanim definisanjem medija. Samim tim, doći do *superoperacionlizacije* i „odvajanja", odnosno pojave rodova.

„U većini 'fikcionalnih' dela odmah postajemo svesni da se *mitos* ili sklop događaja, koji održava našu pažnju, oblikuje u jedinstvenu celinu. Kontinualno, često i nesvesno, pokušavamo da iz onoga što smo dosad pročitali ili videli izgradimo širi obrazac simultanog značenja. Sigurni smo da određeni početak priče nagoveštava određeni kraj, i da priča nije nalik na dušu u prirod-

[1] Fraj, Nortrop, „Mit i struktura", prevela Maja Herman Sekulić, Svetlost, Sarajevo 1991, str. 36-60.

noj teologiji koja se javlja u nekom proizvoljnom trenutku u vremenu, i živi zauvek. Stoga često nastavljamo da čitamo i zamoran roman da bismo videli 'kako će da se završi'. To znači, očekujemo da dođemo do određene tačke pri kraju dela u kojoj se linearna suspenzija razrešava i jedinstvo celokupne zamisli književnog dela postaje konceptualno vidljivo. Ovu tačku je Aristotel nazvao *anagnorisis,* i bolje ju je prevesti kao 'prepoznavanje' nego kao 'otkriće'. Tragički ili komički 'zaplet', ne predstavlja pravu liniju, već parabolu koja liči na oblik usta na konvencionalnim maskama. Komedija ima zaplet u obliku slova U sa radnjom koja tone u duboke i potencijalno tragičke preokrete da bi se iznenada okrenula naviše ka srećnom kraju. Tragedija je u obliku obrnutog slova U, sa radnjom koja raste od krize do peripetije a zatim se spušta do katastrofe kroz niz prepoznavanja, obično neizbežnih posledica prethodnih činova. Međutim, ni u jednom slučaju se ne prepoznaje ništa novo, već nešto što je obično odavno prisutno i što svojim ponovnim javljanjem ili manifestovanjem dovodi završetak dela u ravan sa početkom"[2], tvrdi Fraj.

Titanomahija

Robert Grevs, u svom delu „Grčki mitovi"[3], na sledeći način govori o Titanomahiji: „U početku se boginja svih stvari, Eurinoma, podiže naga iz haosa, ali ne nađe ništa čvrsto na šta bi stala te zato odvoji vodu od neba, igrajući usamljena na talasima. Igrala je tako krećući se prema jugu, a vetar koji je pokretala svojom igrom učini joj se kao nešto novo i naročito, kao nadahnuće za stvaranje.

Okrećući se oko sebe, ona dohvati severni vetar, protrlja ga rukama i, gle čuda! Pojavi se velika zmija Ofion. Da bi se zagrejala, Eurinoma poče da igra sve žešće i žešće, što kod Ofiona iza-

[2] Isto.
[3] Grevs, Robert: „Grčki mitovi", Nolit, Beograd 1995. str 11-20.

zva pohotu, te on obvi njene božanske udove i spoji se s njom. Otada Severac, koga još zovu i Borej, poče da oplođava; zbog toga kobile često okreću svoje zadnjice vetru i ždrebe se bez pastuva. To je priča kako je Eurinoma zatrudnela.

U ovom prastarom verskom sistemu još nije bilo ni bogova ni sveštenika, već je postojala samo sveopšta boginja i njene sveštenice, pošto je žena bila vladajući pol, a muškarac samo njena preplašena žrtva. Očinstvo se nije poštovalo, a oplođavanje žene se pripisivalo vetru; moglo je da usledi i slučajnim gutanjem insekta; smatralo se, takođe, da žena može da se oplodi ako jede pasulj. Nasledstvo je prenošeno isključivo po majčinoj liniji, dok se zmija smatrala za reinkarnaciju mrtvih. Eurinoma („velika lutalica") bio je naziv za boginju vidljivog meseca; njeno sumersko ime bilo je Jahu („uvažena golubica"), naziv koji je prešao na Jehovu kao tvorca. Marduk je na vavilonskim prolećnim igrama simbolično prepolovio golubicu kad je uveo novi poredak sveta.

Ona potom uze na sebe oblik golubice i ležeći na talasima izvesno vreme, snese sveopšte jaje. Na njenu zapovest, Ofion se oko jajeta obavi sedam puta i grejao ga je dotle dok se ono ne rasprsnu i iz njega ne ispadnu Eurinomina deca - sve stvari koje postoje: sunce, mesec, planete i zvezde, zemlja sa svojim planinama, rekama, drvećem, biljem i životinjama. Eurinoma i Ofion izabraše za svoj dom Olimp, ali Ofion tada poče da vređa Eurinomu, hvališući se kako je on sam stvorio Svemir. Na ovo ga ona smesta prignječi petom, izbi mu zube, pa ga zatim progna pod zemlju u mračnu pećinu.

Ofion ili Borej je zmija tvorac (demijurg) u jevrejskom i egipatskom mitu, a u ranoj umetnosti Sredozemlja boginja se stalno pojavljuje u njegovoj pratnji. Od zemlje rođeni Pelazgi, koji su tvrdili da su postali od Ofionovih zuba, verovatno su bili neolitski ljudi, prispeli na grčko kopno iz Palestine negde oko 3500. godine pre naše ere, a sedam stotina godina kasnije su ih rani Heleni - doseljenici iz Male Azije, prispeli preko Kiklada - zatekli na Peloponezu. Ali naziv „Pelazgi" se široko primenjivao na sve

prehelenske stanovnike Grčke. Tako Strabon navodi Euripida, koji objašnjava da su Pelazgi prihvatili naziv „Danajci" kad je Danaj došao u Arg sa svojih pedeset kćeri. To što im se pripisuje raskalašno ponašanje, odnosi se, verovatno, na njihov prehelenski običaj erotičnih orgija. (Herodot: VI, 137). Strabon u istom odeljku kaže da su oni koji su živeli u blizini Atene bili poznati kao Pelargi („rode"); verovatno im je roda bila ptica-totem.

Zatim boginja stvori sedam planetarnih sila i nad svakom od njih postavi po jednu Titanku i Titana — Teu i Hiperiona za Sunce; Fojbu i Atlanta za mesec; Dionu i Krija za planetu Mars; Metidu i Koeja za planetu Merkur; Temidu i Eurimedonta za planetu Jupiter; Tetidu i Okeana za Venus; Reu i Krona za planetu Saturn.

Titani, „gospodari" i Titanke imali su odgovarajuće parnjake u ranoj vavilonskoj i palestinskoj astrologiji, gde su bili božanstva koja vladaju sedmicom svete planetarne nedelje; verovatno da su ih uveli Kanaaniti i Hetiti prilikom naseljavanja Korintske prevlake, početkom drugog milenijuma pre naše ere a može biti čak i rani Heleni. Ali kada je u Grčkoj prestao da vlada kult Titana, kad sedmodnevna nedelja nije više bila svojstvena zvaničnom kalendaru, neki pisci počeli su da navode dvanaest Titana, verovatno da bi odgovarali znacima Zodijaka.

Hesiod, Apolodor, Stefan Vizantijski, Pausanija i drugi daju nepotpunu listu njihovih imena. U vavilonskom mitu, gospodari, vladari planeta Samas, Sin, Nergal, Bel, Beltis i Ninib bili su svi muškog pola, osim Beltis, boginje ljubavi. Ali u germanskoj nedelji, koju su Kelti preuzeli sa istočnog Sredozemlja, nedeljom, utorkom i petkom vladale su Titanke, dok su Titani vladali ostalim danima. Sudeći po božanskom svojstvu Ajolovih kćeri i sinova, svrstanih po parovima i po mitu o Niobi, vidi se da je u vreme kada je ovaj sistem prvi put prodro iz Palestine u prehelensku Grčku, radi zaštite boginja bilo dobro da bude uvek po jedan Titan i jedna Titanka. Ali ubrzo se njihov broj od četrnaest sveo na mešovitu grupu od njih sedmoro. Postojale su sledeće planetarne

sile: Sunce za svetlost; Mesec za čini; Mars za rast; Merkur za mudrost; Jupiter za poredak; Venera za ljubav; Saturn za mir. Grčki klasični astrolozi usaglasili: su se sa vavilonskim, podelili planetarne sile Heliju, Seleni, Areju, Hermesu ili Apolonu, Zeusu, Afroditi i Kronu - čijim se latinskim imenima još uvek nazivaju dani u nedelji kod Francuza, Italijana i Španaca.

Prvi čovek beše Pelazg, praotac svih Pelazga; on je iznikao iz zemlje Arkadije, a za njim nikoše još neki. Pelazg ih nauči da grade kolibe, da se hrane žirom i da od svinjske kože šiju onakve tunike kakve još nose siromašni ljudi u Euboji i Fokidi.

Najzad, govoreći mitološkim jezikom, Zeus je progutao Titane, pa čak i samoga sebe, budući da je i sam prvobitno bio Titan. Jevreji iz Jerusalima klanjaju se transcendentalnom bogu, koji u sebi sadrži planetarne sile nedelje: ova je teorija izražena u simbolima na sedmokrakom svećnjaku i u sedam stubova mudrosti.

Sedam planetarnih stubova postavljenih u blizini konjskog groba kod Sparte bili su ukrašeni na starinski način, kako kaže Pausanija (III, 20, 9), a možda su imali veze i sa egipatskim obredima koje su doneli Pelazgi (Herodot: II, 57). Ne zna se jesu li ovu teoriju Jevreji pozajmili od Egipćana, ili Egipćani od Jevreja, ali bilo kako bilo, takozvani heliopoljski Zeus, o kome A. B. Kuk raspravlja u svome Zeusu, bio je po svojim obeležjima egipatski i imao je na poprsju, kao glavne ornamente oklopa, sedam planetarnih sila; često su se i poprsja ostalih Olimpljana nalazila na ornamentima u pozadini.

U Španiji, kod Tortosa, nađena je jedna bronzana statueta ovoga boga, a jedna druga otkrivena je u Biblosu, u Fenikiji. Mermerna nadgrobna spomen-ploča iz Marselja ima šest planetarnih poprsja i figuru Hermesa u prirodnoj veličini, koji takođe ima veliki značaj - verovatno kao osnivač astronomije. Isto tako je u Rimu Kvintus Valerije Soranus pripisivao Jupiteru svojstvo transcendentalnog božanstva, iako se u Rimu vreme nije računalo na sedmice kao u Marselju, Biblosu i, verovatno, Tortosu. Ali planetarne sile nikada nisu smele da vrše uticaj na zvanični olim-

pijski kult, pošto se smatralo da nisu grčke (Herodot: I, 131) pa, prema tome, ni patriotske. Aristofan kaže preko Trigala (Mir 403), da su Mesec i Sunce, „ta stara propalica", skovali zaveru da izruče Grčku u ruke persijskih varvara.

Uran je izrodio Titane sa Majkom Zemljom, pošto je svoje buntovne sinove Kiklope strpao u Tartar, u sumorni podzemni svet, koji je toliko udaljen od zemlje koliko je zemlja udaljena od neba. Nakovnju bi bilo potrebno da pada devet dana da bi stigao na dno. Da bi se osvetila, Majka Zemlja je nagovorila Titane da udare na oca, a oni su to i učinili. Predvodio ih je Kron, koji je bio najmlađi od njih sedmorice i koga je majka naoružala kremenim srpom. Oni su iznenadili Urana na spavanju i nemilosrdni Kron ga je kremenim srpom kastrirao, zgrabio njegove genitalije levom rukom (od tada se leva ruka uvek smatrala kao rđav predznak) i bacio ih u more pored rta Drepanum.

Ali kapi krvi iz rane padoše na Majku Zemlju, i ona rodi tri Erinije, furije koje osvećuju zločine roditeljoubistva i krivokletstva; one su se zvale Alekta, Tisifona i Megajra. Nimfe jasenovog drveta, nazvane Melije, takođe su rođene iz ove krvi.

Titani su tada pustili Kiklope iz Tartara i poverili svu vlast Kronu. Ali čim je postao vrhovni gospodar, Kron ponovo strpa Kiklope u Tartar zajedno sa Storukima i, uzevši svoju sestru Reu za ženu, zavlada Elidom.

Hesiod, koji je zapisao ovaj mit, bio je Kadmenjanin, a Kadmenjani su došli iz Male Azije verovatno posle propasti Hetitske imperije i doneli sa sobom priču o kastriranju Urana. Ipak se zna da ovaj mit nije izvorno hetitski, jer je pronađena i ranija huritska verzija. Hesiodova verzija verovatno govori kako su ratnici prehelenskih naseobina u južnoj i središnoj Grčkoj, čija su vladajuća plemena podržavala kult Titana, sklopili među sobom savez da bi se oduprli ranim helenskim zavojevačima, sa severa.

Taj savez je uspešno odbranio čitavu Grčku, ali su zato njegovi pripadnici zahtevali da starosedeoci sa severa, koje su oslobodili tom priilikom, priznaju njihovu vlast. Kastriranje Urana

nije moralo biti metaforičko ako pretpostavimo da su neki od pobednika poreklom iz istočne Afrike, gde do današnjih dana ratnici Gala nose u rat minijaturne srpove da bi kastrirali svoje neprijatelje; postoje srodnosti istočno afričkih religioznih obreda sa obredima drevne Grčke.

Kron se oženio svojom sestrom Reom, kojoj je posvećen hrast. Ali Kronu je Majka Zemlja prorekla da će ga jedan od njegovih sinova smaknuti s vlasti, a to mu je potvrdio i otac Uran na samrti. Zbog toga je on svake godine proždirao decu koju mu je Rea rađala: najpre Hestiju, zatim Demetru, potom Hada, najzad Posejdona. Rea je bila ogorčena. Ona je rodila trećeg sina, Zeusa, u mrkloj noći, na planini Likaj, u Arkadiji, na mestu gde ni senka žive duže nije pala, i, pošto ga je okupala u reci Nedi, poverila ga je Majci Zemlji, koja ga je odnela u Likt na Kretu i sakrila u pećinu planine Dikte. Majka Zemlja je Zeusa ostavila nimfi jasenovog kulta, po imenu Adrasteji, i njenoj sestri Iji da ga neguju. One su bile kćeri Meliseja i kozje nimfe Amalteje.

Zeus se hranio medom i pio Amaltejino mleko zajedno sa kozjim Panom, svojim bratom po usvojenju. Zeus je bio zahvalan nimfama što su ga negovale i kada je postao gospodar sveta, postavio je lik Amalteje među zvezde kao sazvežđe Jarac. Zeus je od Amalteje pozajmio jedan od njenih rogova koji je podsećao na kravlji, i dao ga Melisejevim kćerima; taj rog je postao čuvena Kornukopija, ili rog obilja, uvek pun hrane i pića po želji svojih vlasnica. Ali neki kažu da je Zeusa dojila krmača, da je jahao na njenim leđima i da je izgubio svoju pupčanu vrpcu kod Omfaliona u blizini Knosa.

Oko Zeusove zlatne kolevke, koja je bila okačena o drvo (tako da Kron nije mogao da je pronađe ni na nebu ni na zemlji ni na moru), stajali su Reini sinovi, naoružani Kureti. Oni su udarali kopljima o štitove i galamili da bi prigušili njegov detinji plač, kako ga Kron ne bi čuo izdaleka. Jer, Rea je u pelene uvila kamen i dala ga Kronu na gori Taumasija u Arkadiji; on ga je progutao, misleći da je to mali Zeus. Ipak, Kron je naslutio šta se

zbilo i tragao je za Zeusom, koji je sebe pretvorio u zmiju a svoje dadilje u mečke; odatle sazvežđe Zmija i Medved.

Zeus je živeo među pastirima u planini Ida u jednoj pećini sve do svoje zrelosti, a tada je počeo da se udvara titanki Metidi, koja je živela pored pritoke Okeana. Po njenom savetu, on je pohodio Majku Reu i zatražio da postane Kronov sluga, čija je dužnost da mu dodaje pehare. Rea je bila spremna da pomogne Zeusu u osveti; ona mu je nabavila sredstvo za povraćanje, a Metida mu je pokazala kako da ga pomeša s Kronovom medovinom.

Pošto se dobro napio, Kron poče da povraća, najpre kamen, a potom Zeusovu stariju braću i sestre. Oni izleteše nepovređeni, a iz zahvalnosti zamoliše Zeusa da ih povede u borbu protiv Titana, koji izabraše za vođu džinovskog Atlanta, jer je Kron već bio prešao vrhunac svoje moći.

Rat se vodio deset godina. Majka Zemlja najzad proreče svom unuku Zeusu pobedu ako stupi u savez sa onima koje je Kron zatvorio u Tartar; zato Zeus, najpre u tajnosti, ode do Kampe, stare ključarke Tartara, i ubije je. Našavši ključeve od Tartara, on oslobodi Kiklope i Storuke, pa ih onda osnaži božanskom hranom i pićem. Zauzvrat Kiklopi Zeusu dadoše munju kao oružje za napad, Hadu dadoše nevidljivi šlem, a Posejdonu trozubac. Trojica braće održaše ratni savet. Posle toga Had se, nevidljiv, približi Kronu i ukrade mu oružje, a dok mu je Posejdon, pretećи trozupcem, odstranjivao pažnju, Zeus pogodi Krona gromom.

Sad trojica Storukih potegoše stene i počeše da ih bacaju na preostale Titane, koje iznenadna dreka kozjeg Pana ispuni strahom. Bogovi sad navališe da ih gone i tako Krona i sve potučene Titane, osim Atlanta, prognaše na britansko ostrvo na dalekom zapadu (a drugi pričaju da su ih zatvorili u Tartar, gde su ih dobro čuvali Storuki) te nikada više nisu uznemiravali Heladu. Atlant je, kao ratni vođa, primerno kažnjen time što mu je naređeno da drži nebo na svojim plećima; Titanke su, međutim, bile pošteđene zbog Metide i Ree."[4]

[4] Isto, 15-20.

Antropološki pristup titanomahiji

Pojava u kojoj nam percepcija narativnog umetničkog dela donosi duhovno/duševno zadovoljstvo čak i ukoliko je horizont iščekivanja ostao neispunjen, odnosno u kome nam je rasplet sve vreme bio na „dohvat ruke" – a to je primarna karakteristika kriminalističkog romana, koji za primer uzima i Nortrop Fraj – vraća nas u filozofski domen mita.

Budući da je mit priča o stvaranju sveta i uspostavljanju reda u njemu razrešenje koje u sebi ne sadrži „nečuvene" već poznate, na neki način očekivane elemente deluje umirujuće i obnavlja uverenje u postojanost sveta u kome čovek živi.

Mitska priča je priča čija se „radnja odvija u svetu koji je iznad običnog vremena ili mu prethodi, u *illo tempore,* po rečima Mirče Elijadea. Stoga je ona, kao i narodna priča, apstraktni obrazac pripovedanja...

„Prirodno je, onda, da mit privlači pisca 'fikcije' koliko i narodna priča. On mu pruža već gotov, patiniran okvir i omogućuje mu da sve svoje snage posveti razradi svoje konstrukcije. Stoga je upotreba mita kod Džojsa ili Koktoa, kao i korišćenje narodne priče kod Mana, paralelno upotrebi apstrakcije i drugih sredstava koja naglašavaju kompoziciju u savremenom slikarstvu.[5]"

Ipak, postavlja se pitanje zašto, ukoliko već ima nameru da se u svom delu bavi mitskom predstavom, umetnik mora da napravi racionalan izbor načina na koji to želi da sprovede? Šta je tu u načinu što određuje prisustvo mita?

„Kada naiđemo na eksplicitno mitologisanje u književnosti, ili pisca koji pokušava da ukaže na mitove koji ga posebno zanimaju, treba da ih uzmemo kao potporu ili potvrdu za naše proučavanje žanrova i konvencija koje pisac koristi. Mereditov *Egoista* je priča o devojci koja je za dlaku izbegla da se uda za sebič-

[5] Fraj, Nortrop, „Mit i struktura", prevela Maja Herman Sekulić, Svetlost, Sarajevo 1991, str. 36-60.

njaka, obilata eksplicitnim i posrednim primerima pesničkih slika koje nas upućuju na dva najpoznatija mita o ženama koje su se žrtvovale, na priče o Andromedi i Ifigeniji. Takve aluzije bile bi besmislene i nerazumljive izuzev kao Mereditove indikacije o svesnoj upotrebi konvencionalnog oblika priče. Osim toga, u poeziji, kao i u mitu, analogija i identitet predstavljaju osnovne konceptualne elemente koji se ponovo javljaju kao uobičajene govorne figure, poređenja i metafore"[6], piše Fraj.

Po pitanju povezanosti mita sa savremenim čovekom mnoge odgovore je tokom 20. veka pokušala da dâ antropologija. Pre svega, antropologija (od grčkog ανθρωποσ, *antropos* – ljudsko biće i λογοσ, *logos*, znanje) predstavlja skup naučnih disciplina koje se bave proučavanjem fizičkih i društvenih karakteristika ljudske zajednice putem sistematizovanja istorijskih i geografskih kodova, kulturoloških okolnosti, religije i rituala i veza među članovima posmatrane zajednice.

Kako je čovek aktivno biće koje se ne formira jednostrano, samo pod uticajem spoljašnje sredine, već i sam vrši dejstvo na svoju okolinu upravo je antropologija ta koja ispituje sve vrste odnosa između čoveka i njegovog sveta, kao i rezultate koji nastaju iz tih odnosa u vidu društvenih i kulturnih tekovina koje za čoveka grade jedan novi svet. Taj svet je nemoguće svesti na izvornu prirodnu okolinu koja okružuje živa bića. Njega sačinjavaju različiti oblici društvene organizacije čijim se pravilima podvrgavaju pojedinci koji žive u određenom društvu i razne društvene ustanove pomoću kojih ljudi uređuju svoje odnose i ostvaruju svoje ciljeve.

U tom novom svetu realizuju se i različite duhovne tekovine pomoću kojih ljudi zadovoljavaju svoje novonastale potrebe: mitovi, religije, filozofija, nauka, umetnost, normativni sistem. Ukoliko želimo da odgovorimo na pitanje: *Šta je čovek i na koji način postoji*?, moramo proučavati taj novi, složeni svet u celosti. Upravo antropologija teži da pruži objektivne podatke koji omogu-

[6] Isto.

ćavaju naučne odgovore na gore postavljana pitanja, proučavajući svet u kome čovek živi, a koji se sastoji iz raznolikih društava i kultura.

S druge strane, strukturalizam - kao teorijsko/metodološko stanovište koje je osnova za istraživanje tekstualnog, odnosno socijalnih, etničkih i kulturnih celina, a polazeći od ideje totaliteta i ideje međuzavisnosti jedinica ili celina - daje odgovore na pitanja prisustva mita u dijahronijskoj ravni čovekove egzistencije.

Strukturalistički postupak podrazumeva uvažavanje pluraliteta organizacija. U jedinstvenu celinu se povezuju različiti delovi ili skupovi čije se postojanje u početku postulira – odnosno totalizira. Skupovi se povezuju na osnovu njihovih međusobnih razlika a struktura se tretira i kao podpovršinska konfiguracija zapaženih činjenica i kao intelektualno oruđe pomoću koga se otkriva zakon promenljivosti. Po strukturalistima, poglavito Ferdinandu De Sosiru, čovek je suštinski intelektualno biće koje tvori forme i značenja, kombinuje delove u celine, uočava ili fiksira elemente i konstruiše ih u celine u dve osnovne dimenzije: sinhronijskoj (simultano-prostornoj) i dijahronijskoj (vremenskoj). Ipak, treba imati na umu da je strukturalizam ponikao u upravo na jeziku. U širem smislu strukturalisti nastoje da jezičke pojave uvek posmatraju u sistemskoj međupovezanosti, tako da na videlo izađu strukture koje obrazuju skupovi elemenata.

Po uverenjima strukturalista jezik je sistem znakova čije aktiviranje omogućava govorno opštenje među članovima jezičkih zajednica, odnosno kao roda po čijim se konvencijama sastavljaju poruke. Mesto i vrednost svakog pojedinog elementa u sistemu nisu određeni njegovim materijalnim odlikama, nego njegovim položajem prema drugim sastavnim elementima i prema celini. Tako De Sosir kaže da je „jezik je forma, a ne supstanca”[7], dakle struktura čiji se sastavni delovi drže na okupu zahvaljujući mreži odnosa koja ih uzajamno uslovljavaju. Ovakva shvatanja, koja

[7] De Sosir, Frederik, „Kurs opšte lingvistike”, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 1996, str. 28.

leže u samoj osnovi lingvističkog pristupa fenomenu jezika, povremeno su izazivala razne nesporazume u drugim krugovima - antropologiji, sociologiji, filozofiji, teoriji književnosti.

Značenje koje se pridaje često i ne uvek precizno upotrebljavanom terminu 'strukturalizam' ponekad se osetno razlikuje kod različitih autora.

Tako će Klod Levi-Stros pokušati da pokaže kako je neodrživa teza klasične francuske sociološke škole o bitnoj razlici između *primitivnog* i *civilizovanog* mentaliteta. Socijalna antropologija Levi-Strosa treba „uvek da teži saznanju totalnog čoveka, koga u jednom slučaju posmatramo polazeći od njegovih proizvoda, a u drugom od njegovih predstava"[8].

Društvo je, po Levi-Strosu smislen totalitet koji dominira svojim delovima. Za razliku od *funkcionalista*, on smatra da društvo nije (samo) funkcionalna celina „nego je svojevrsna struktura koja je funkcionalna, ali i više od toga"[9]. Strukturalna antropologija nastoji da istraži šta je to *više* i da spoji naučnu objektivnost sa totalitetom i smislenošću društvenih fenomena. Levi-Stros je svoje *vjeruju* dobrim delom izgradio kroz polemiku sa funkcionalističkim teorijama, diskursom koji je dominirao društvenim naukama tokom pedesetih godina prošlog veka.

Njihova potraga za funkcijom određene pojave ili institucije u primitivnim ljudskim zajednicama dovela je do izvesne inverzije samih ideja antropologije – određena pojava, tragovi kulta ili sam oltar dobijao je svoju definiciju samo u slučaju da postoji jasan trag o njegovoj funkciji.

U svom bez sumnje najpoznatijem delu, *Strukturalna antropologija*[10] Levi-Stros vidi kulturu kao sistem simboličke komunikacije koje treba analizirati upravo metodama kojima se pristupa u teoriji književnosti i kojima se pročavaju morfološke karakteristike fikcionalnog književnog dela, političkog govora ili filma,

[8] Levi-Stros, Klod, „Divlja misao", Nolit, Beograd 1971.
[9] Levi-Stros, Klod, „The Effectivness of Symbols", New York 1963, str. 201.
[10] Levi-Strausa, Claude, „Strukturalna antropologija", Školska knjiga, Zagreb 1988.

na primer. Delotvornost simbola posmatra u njihovoj „indikativnoj osobini kojom su formalne homologne strukture izgrađene od raznih materijala, na različitim nivoima, povezane jedna s drugom”[11].

Literatura:

1. De Sosir, Frederik, „Kurs opšte lingvistike”, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 1996.
2. Fraj, Nortrop, „Mit i struktura”, prevela Maja Herman Sekulić, Svetlost, Sarajevo 1991.
3. Grevs, Robert: „Grčki mitovi”, Nolit, Beograd 1995.
4. Levi-Stros, Klod, „Divlja misao”, Nolit, Beograd 1971.
5. Levi-Stros, Klod, „The Effectivness of Symbols”, New York 1963.
6. Levi-Strausa, Claude, „Strukturalna antropologija”, Školska knjiga, Zagreb 1988.

TITANOMACHY PRINCIPLE

Victory over the old gods, the basic heroic myth

Summary: When we talk about the basic myths on which we build the heroic stories and performances, including those of the medieval times (knights), it should be noted that the mythical story of the triumph of the Young Gods against the Old Gods has emblematic appears in almost all the world mythologies. Its roots, even when talking about the Christian mythological sphere, promotes probably the first European stories of victory of the Young over Old: Titanomachy. War of Zeus against Titans.

Key words: Gods, Heroes, Zeus, Titans, Titanomachy, Antropology

[11] Isto, str. 288.

ZORAN ĐERIĆ[*]
Akademija umjetnosti
Banja Luka

UDK 821.134.2:82-31

DON KIHOT: OD KOMIČNOG DO TRAGIČNOG VITEZA
(sve ekranizacije Servantesovog romana)

Sažetak: Don Kihot je junak istoimenog romana Migela de Servantesa, istovremeno i junak više od 70 filmova i TV serija. Kao što je književni predložak, objavljen pre 400 godina, stekao ogromnu popularnost od prvog objavljivanja, tako su i njegove ekranizacije u XX veku, ne samo brojne, nego i simptomatične. Roman je, dobro je poznato, parodija svih žanrova. A filmovi, kojima je bio inspiracija, snimani su kao avanturistički, ljubavni, kao komedije, kao mjuzikli, baleti, čak i kao tragedije. Viteštvo Don Kihota je, nesumnjivo, zahvalna tema i danas, početkom XXI veka je snimljeno desetak filmova koji svedoče o večitoj aktuelnosti ovog junaka i njegovog književnog predloška.

Ključne reči: Don Kihot, Servantes, film, ekranizacija, XX i XXI vek

Četiri veka je prošlo od objavljivanja španskog romana *Don Kihot* (*Don Quixote*), Migela de Servantesa (Miguel de Cervantes). Ovaj roman, pod punim nazivom: *Veleumni plemić Don Kihot od Manče* (*El ingenioso Don Quixote de la Mancha*, prvi deo

[*] zordje@gmail.com

je objavljen 1605. godine, a drugi 1615. godine), smatra se remek-delom svetske književnosti, posle *Biblije,* jedna je od najprevođenijih knjiga.[1] O njegovoj popularnosti svedoče i brojne ekranizacije. Od 1898. do 2015. godine snimljeno više od 70 filmova (igranih, dokumentarnih, animiranih filmova) i TV serija o Don Kihotu. Nesumnjivo, on je bio ne samo srednjovekovni junak, parodija viteza, nego i parabola za čoveka koji se ne snalazi u svom vremenu, ne može da živi u realnosti ili ne prihvata svoju okolinu. Roman je, prevashodno, kritika viteških i pastoralnih romana, ali i kritika društva (crkve i inkvizicije), ne samo pišćevog vremena (XVII vek), već univerzalna, kad god je ugrožena ljudska sloboda, čast i život. Servantesov roman je mešavina i, istovremeno, parodija svih žanrova: od epike, preko lirike, do tragedije i komedije; dakle - proze, stiha, dijaloga, kako književnih, učenih, tako i usmenih formi, prostih, narodnih.

Filmski producenti su davno zapazili taj potencijal, a scenaristi, reditelji i dramaturzi se njime nadahnjivali sad već više od 100 godina.

Roman je, kao što smo već napomenuli, jedna od najprevođenijih knjiga na svetu. Na srpski jezik je, do sada, preveden tri puta. Prvi put je preveden na srpski jezik pre 120 godina, 1895. godine. Preveo ga je Đorđe Popović Daničar, a objavila Zadužbina I. M. Kolarca u Beogradu, pod nazivom *Veleumni plemić Don Kihot od Manče*. Drugi put je preveden gotovo 100 godina kasnije, 1988. godine. Prevodilac je Duško Vrtunski (stihove je zajedno sa njim preveo Branimir Živojinović), a objavile su ga Matica srpska iz Novog Sada i beogradska izdavačka kuća «Vajat», pod nazivom *Oštroumni plemić Don Kihot od Manče*. Treći prevod je objavljen pre 10 godina, 2005. godine, u izdanju izdavačke kuće «Rad», iz Beograda. Prevela ga je Aleksandra Mančić. Njen prevod je objavljen pod naslovom *Maštoglavi idalgo Don Kihot od Manče*.

[1] Virtuelni muzej Don Kihota:
http:www.donquijote.org/vmuseum/quixote-anniversary

Recepcija *Don Kihota* je velika. Postoje čitave biblioteke knjiga na mnogim svetskim jezicima (naravno, najviše na španskom), koje se bave tumačenjem ovog romana. Kako to nije predmet našeg rada, svešćemo sud o njemu samo na tvrdnju da je reč o polifoničnom romanu, koji pokazuje realnost sa različitih tački gledišta koje su isprepletene u istom vremenskom prostoru. Ali ne samo da pokazuje, odnosno reprodukuje stvarnost, Servantes nastoji i da je zameni. Zato je, po opštem sudu, *Don Kihot* prvi moderan roman. Možda je baš zato film, kao novi medij, nova ili osma umetnost, prihvatio njegov predložak i ne ispušta ga već više od jednog veka.

Ekranizacija ili filmska adaptacija je prenošenje pisanog dela na film. Ovo je uobičajena, najjednostavnija definicija termina «ekranizacija». Sama reč ekran *m* (*Latin spelling* èkrān), potiče od francuskog *écran*. Na engleskom jeziku je to *screen* (TV, monitor). Reč ima više značenja, u tehničkom i prenesenom smislu. Nama su ovde bitna dva: ekran je površina na koju se projektuje (u cilju odraza svetla) gledaocima slika iz projektora; odnosno - da je ekran u prenosnom značenju film u celini, kinematograf.

Što se same ekranizacije tiče, ona je prisutna od samog početka filmske istorije i prakse. Sudeći po njima, gotovo da nema značajnijeg književnog dela koje nije preneto na filmski ili, kasnije, televizijski ekran. S većim ili manjim uspehom. Neka dela su doživela brojne adaptacije i ekranizacije. Roman *Don Kihot* Migela de Servantesa je najbolji primer.

Prvu ekranizaciju Don Kihota je snimila francuska kompanija Gamon (Gaumont) još 1898. godine, ali ona nije sačuvana. Najranija sačuvana ekranizacija Servantesovog romana je iz 1903. godine. Nju je snimila francuska filmska komanija Pate (Paté cinéma). Lusjen Noge (Lucien Nonguet) i Fernan Zeka (Ferdinand Zecca) su režirali prvu sačuvanu filmsku verziju Don Kihota (*Don Quichotte*). Premijera je bila u oktobru 1903. godine. Film je snimljen u Španiji, u lokalnom koloritu. Kratkometražni (14 minuta), nemi film. Bio je ručno obojen. Prvobitna verzija

filma je imala 430 metara i 15 scena. Zbog prodaje u inostranstvu on je skraćen na 255 metara i 7 scena, što mu je znatno umanjilo umetničku vrednost. Hose Marija Pas Gago (José María Paz Gago), koji je izučavao ovaj film, ukazao je na to „sakaćenje", ali i na činjenicu da je film dobro primljen na premijeri u Vašingtonu, 7. decembra 1903. godine.[2] U filmografiji je ovaj film zabeležen kao prvi veliki „fantastični film", iako je snimljen u burlesknom stilu.

Usledile su nove ekranizacije. U XX veku je bilo 55 ekranizacije romana *Don Kihot*.

1908. godine, španski režiser Narsiso Kujas (Narciso Cuyàs) je ekranizovao prvi deo domana (od XXXIII do XXXV glave), pod nazivom *Bezumno znatiželjan* (*El curioso impertinente*). Kratak, crno-beli film, u trajanju od 12 minuta. Kujas je iste godine adaptirao ceo roman i snimio istoimeni film – *Don Kihot* (*Don Quijote*, 1908). Sledeće, 1909. godine, u Francuskoj su snimljene dve ekranizacije ovog romana: reditelj Emil Kol (Émile Cohl) je snimio animirani film *Don Kihot* (*Don Quichotte*), dok je igrani film sa istim nazivom snimio čuveni filmski reditelj Žorž Melijes (Georges Melies). Postoje podaci da je iste godine snimljen film *Don Kihot* (*Don Quixote*) u Americi, ali nije poznato ko ga je režirao, ni kakav je njegov sinopsis.

1911. godine u Italiji su snimljene dve ekranizacije Don Kihota: *Don Chisciotte* (kratak, nemi, crno-beli film, nepoznatog reditelja) i *Parodija Don Kihota* (*La parodia di Don Quichotte*), takođe kratki, nemi, crno-beli film, nepoznatog autora. Prvi je u žanru drame, a drugi – očigledno je već u naslovu, u žanru komedije.

1913. godine u Francuskoj je snimljen film *Don Kihot* (*Don Quichotte*). Režirao ga je Kamil de Morlon (Camille de Morlhon), dok je glavnu ulogu tumačio Klod Gari (Claude Garry). Reč je o nemom, crno-belom filmu.

---

[2] José María Paz Gago, *Les aventures de Don Quichotte de la Manche (1902-1903), de Ferdinand Zecca y Lucien Nonguet* // Centro Virtual Cervantes

Američki reditelj Edvard Dilon (Edward Dillon) je snimio film *Don Kihot* (*Don Quixote*, 1915). Glavnu ulogu je igrao Devolf Hoper stariji (DeWolf Hopper Sr.). Film traje 50 minuta, crno-beli je i nem. U žanru je drame.

U Velikoj Britaniji je 1923. godine snimljen film *Don Kihot* (*Don Quixote*). Režiser je Moris Elvej (Maurice Elvey), a u glavnoj ulozi Džerold Robertšo (Jerrold Robertshaw). Nema komedija, u trajanju od 50 minuta.

Danski reditelj Lau Lauritcen (Lau Lauritzen) je 1926. godine snimio svoju verziju Don Kihota. Film je crno-beli, nemi, u trajanju od 179 minuta. U žanru komedije i drame. Snimljen je u Španiji, u Andaluziji i Sevilji, sa danskim glumcima i u danskoj produkciji.

1933. godine slavni austrijski filmski režiser Georg Vilhelm Pabst (Georg Wilhelm Pabst), snimio je čak tri verzije *Don Kihota*: na nemačkom, francuskom i engleskom jeziku. U glavnoj ulozi je čuveni ruski operski pevač Fjodor Šaljapin (Fëdor Šalяpin). Sačuvane su dve verzije ovog filma, francuska i engleska (nemačka je izgubljena). Jedna od 73 a druga od 55 minuta. Film ima obeležje više žanrova: avanturistički, komedija, drama, muzički, mjuzikl, ljubavni. U engleskoj, odnosno američkoj verziji, akcenat je stavljen na avanturu, što je vidljivo već u naslovu: *Adventures of Don Quixote*. Koliko je važna muzika, svedoči činjenica da je na plakatu, ispod imena reditelja ime kompozitora Žaka Ibera (Jacques Ibert).

1934. američki reditelj animiranih filmova Ab Ajverks (Ub Iwerks) snimio je animiranu verziju *Don Kihota - Don Quixote*, zvučni animirani film, u koloru, u trajanju od 8.09 minuta. Porodična komedija.

Španski režiser Luis Arojo (Luis Arroyo) je 1947. godine snimio film pod nazivom *Dulčinija* (*Dulcinea*). Film je crno-beli, traje 110 minuta, snimljen u La Manči. Iste godine je u Španiji snimljen i film *Don Kihot od La Manče* (*Don Quijote de la Man-*

cha). Režirao ga je Rafael Hil (Rafael Hil), dok je u ulozi Don Kihota Rafael Rivele (Rafael Rivelles). Španska verzija filma ima 137 minuta, dok je u američkoj skraćen na 107 minuta. Snimljen je u autentičnom prostoru. Takođe u oblasti La Manče.

I sledeća filmska adaptacija je snimljena u Španiji - *Bezumno znatiželjan* (*El curioso impertinente*). Režirao je Flavio Kalzavara (Flavio Calzavara). Snimljen je 1953. godine. Film je crno-beli, traje 85 minuta, u žanru je tragedije.

1957. godine, proslavljeni ruski reditelj Grigorij Kozincev snimio je prvu rusku verziju *Don Kihota*. Film traje 110 minuta. U glavnoj ulozi je Nikolaj Čerkasov. Ovaj film predstavlja prvo ostvarenje sovjetske kinematografije koje je napravljeno u boji i u widescreenu. Zasnovan je na istoimenoj drami Jevgenija Švarca, koja je adaptacija istoimenog Servantesovog romana. Švarc je svoj scenario prilagodio vladajućoj marksističkoj ideologiji SSSR-a i na taj način poprilično odstupio od književnog predloška. I pored toga, film je imao zapaženu međunarodnu distribuciju i ugled, tako da se smatra jednim od najboljih ostvarenja u Kozinčevoj filmografiji, odnosno jednom od najboljih ekranizacija Servantesovog romana *Don Kihot*.

Doživljaji Don Kihota (*Aventuras de Don Quijote*) je španski film iz 1960. godine. Režirao ga je Eduardo Garsija Maroto (Eduardo García Maroto). Film traje 33 minuta. Snimljen je u koloru, u avanturističkom žanru.

U Francuskoj je 1961. godine snimljen TV film Pozorište mladosti: Don Kihot (*Le théâtre de la jeunesse: Don Quichotte*). Režirali su ga Marsel Kraveni i Luj Grospjer (Marcel Cravenne, Louis Grospierre). U glavnoj ulozi je Mišel Ečeveri (Michel Etcheverry). U žanru je drame i traje 1 sat i 30 minuta. Iste godine je u Jugoslaviji, u produkciji Zagreb filma, snimljen animirani film *Don Kihot*. Reditelj je Vlado Kristl. Film traje 10 minuta.

Usledile su ekranizacije: *Don Kihot – Don Quixote*, 1962. godine, u Finskoj. Režiser filma je Eino Rutsalo (Eino Ruutsalo);

1963. godine *Dulčineja - Dulcinea* (Italija, Španija, Nemačka). Režiser filma je Vićence Eskriva (Vicente Escrivá). Film traje 94 minuta. Ovaj film je na američkom tržištu dobio naziv Devojka iz Lamanče (Girl from La Mancha); 1964. godine *Dulčineja Toboska – Dulcinea del Toboso* (Italija, Španija, Nemačka). Režiser filma: Karlo Rim (Carlo Rim). Film traje 98 minuta; 1965. godine – *Don Kihot – Don Quichotte* (Francuska). Režiser filma je Žan-Pol Šanoa (Jean-Paul Chanois); 1966. godine - *Don Kihot – Don Quijote* (Italija, Španija, Nemačka). Režiser filma: Karlo Rim (Carlo Rim). Film traje 97 minuta. Dva filma koja je snimio Karlo Rim, prema listi koju je sastavio Enrike Martinez-Salanova Sančez, predstavljaju dva dela iz jedne celine, odnosno francuske televizijske serije koja je imala 12 epizoda od po 26 minuta[3].

1967. godine u špansko-italijansko-francuskoj koprodukciji je snimljen film *Un diablo bajo la almohada*. Režiser filma je Hoze Marija Forke (José María Forqué). Film traje 105 minuta. 1968. godine je snimljen animirani film *Don Kihot od La Manče - Don Quijote de la Mancha*. Režiser filma je Rafael Balarin (Rafael Ballarín). Film traje 11 minuta. 1969. godine je u Meksiku snimljen film *Un Quijote sin Mancha*. Režiser je Migel M. Delgado (Miguel M. Delgado). Film traje 100 minuta. Iste, 1969. godine snimljen je *Don Kihot i Sančo Pansa – Don Chisciotte e Sancho Panza* (Italija). Režiser filma je Đovani Grimaldi (Giovanni Grimaldi). Film traje 105 minuta. 1970. godine je snimljen animirani, kratkometražni film *Vitez Don Kihot – Don Quijote es armado caballero* (Španija). Režirali su ga Amaro Karetero (Amaro Carretero) i Vićente Rodrigez (Vicente Rodríguez). 1971. godine je srpski reditelj Zdravko Šotra snimio TV film *Don Kihot i Sančo Pansa*, oslanjajući se, pored originalnog Servantesovog dela, na adaptaciju Mihaila Bulgakova. Don Kihota je tumačio Vladimir Popović, a Sanča Pansu – Predrag Laković. Film traje 120 minuta. Dramskog je žanra.

[3] Enrique Martínez-Salanova Sánchez: Don Quijote de la Mancha en el cine http://uhu.es/cine.educacion/cineyeducacion/donquijote.htm

U američko-italijanskoj koprodukciji, 1972. godine je snimljen film *Čovek iz Lamanče* (*Man of La Mancha*). Reditelj je Artur Hiler (Arthur Hiller). Piter O'Tul (Peter O'Toole), je tumač glavne uloge. Sofija Loren (Sophia Loren) je Dulčineja, a Džejms Koko (James Coco) – Sančo Pansa. Film traje 132 minuta, a označen je kao drama, fantazija i mjuzikl.

1973. godine u koprodukciji Španije i Meksika snimljen je film *Don Kihot opet na putu* (*Don Quijote cabalga de nuevo*). Režirao ga je Roberto Gavaldon (Roberto Gavaldón). Traje 131 minut (španska verzija) i 140 minuta (meksička verzija). Iste godine snimljen je film-balet *Don Kihot - Don Quixote*. Kompozitor je Ludvig Minkus (Ludwig Minkus), a režiseri Robert Helpman (Robert Helpmann) i Rudolf Nurejev (Rudolf Nureyev), koji igraju i glavne uloge u filmu. Film traje 111 minuta. Iste godine je snimljen TV film Avanture Don Kihota - The Adventures of Don Quixote. Režirao ga je Alvin Rakof (Alvin Rakoff). Film traje 100 minuta.

1976. godine, u Americi je snimljen film *Ljubavne avanture Don Kihota i Sanča Panse* (*The Amorous Adventures of Don Quixote and Sancho Panza*). Režirao ga je Rafal Nusbaum (Raphal Nussbaum). Traje 110 minuta. 1977. godine su u Braziliji snimljeni *Doživljaji Don Kihota i Sanča Panse* (*As Trapalhadas de Dom Quixote e Sancho Panca*). Režiser je Ari Fernandez (Ary Fernandes). Iste godine je u Španiji snimljen animirani film Don Quijote, Sancho y Clavileño. Režirao ga je Rafael Gordon (Rafael Gordon). Traje 13 minuta.

1980. godine je u Španiji snimljena TV serija *El Quijote*. 39 epizoda (svaka od po 26 minuta). Režirao je Palomo Kruz Delgado (Palomo Cruz Delgado). Iste godine je u Japanu snimljena animirana TV serija od 23 epizode - *Zukkoke Knight* (*Don Quijote y los cuentos de la mancha*). Kreirao je Noa Kavai (Noa Kawaii). Reditelj serije je Kunihiko Jujama (Kunihiko Yuyama).

1982. godine, u Meksiku, snimljen je 30 minutni film *Mi Señor Don Quijote*. Režirao ga je Rafael Korkidi (Rafael Corkidi).

1983. godine u Poljskoj je snimljen animirani film *Don Kihot – Don Kichot*. Režiser filma je Kšištof Rajnoh (Krzysztof Raynoch). Film traje 8 minuta. 1984. godine u Americi je snimljen još jedan baletski film - *Don Quixote (Kitri's Wedding), a Ballet in Three Acts*. Režiser je Brajan Lardž (Brian Large). Film traje 86 minuta.

Nova TV serija, *Don Quijote*, snimljena je u Španiji 1985. godine. Režirao je Mauricio Skaparo (Maurizio Scaparro), a traje 220 minuta.

U Australiji je 1987. godine snimljen TV film *Don Kihot od Lamanče* (*Don Quixote of La Mancha*). Traje 55 minuta.

U rusko-gruzijsko-španskoj koprodukciji, 1988. godine je snimljena mini serija *Život Don Kihota i Sanča* (*Žitie Don Kihota i Sančo*), četiri epizode u trajanju od 268 minuta (po jednoj, američkoj verziji), odnosno 343 minuta (po španskoj verziji). Režirao je Gruzijac Rezo Šeidze.

1989. godine u Portugaliji je snimljen TV film *Dulčineja* (*Dulcineia*). Režiser je Artur Ramos (Artur Ramos).

U Španiji je 1991. godine snimljena TV serija *Don Kihot Migela de Servantesa* (*El Quijote de Miguel de Cervantes*), u režiji Manuela Gutjeresa Aragona (Manuel Gutiérrez Aragón), sa Fernandom Rejom (Fernando Rey) u naslovnoj ulozi. Trajanje 310 minuta.

1991. godine je u Velikoj Britaniji snimljen film Monsignor Quixote. Režirao ga je Rodni Barner (Rodney Bennet). Don Kihota igra Alek Ginis (Alec Guiness). Film traje 118 minuta.

Don Kihot Orsona Velsa (*Don Quijote de Orson Welles*), u američko-italijansko-španskoj koprodukciji. Reč je o delu koje je snimljeno još 1955. godine, a montirano i dovršeno tek nekoliko decenija kasnije (1992). Film traje 111 minuta.

Iste godine u Španiji je snimljen TV film *Retablo majstora Pedra* (El Retablo de Maese Pedro). Reč je o filmu-operi, odnosno o lutkarskoj operi Manuel de Falje (Manuel de Falla), koju je ovaj čuveni kompozitor napisao još 1923. godine, po motivima Servantesovog romana. Režiser je Lari Vajnštejn (Larry Weinstein). Don Kihota je tumačio Đustino Dias (Justino Díaz).

U Austriji je 1994. godine snimljen film *Čovek iz Lamanče* (*Der Mann von La Mancha).* Režirao ga je Feliks Brejsah (Felix Breisach). Don Kihora igra Karl Merkac (Karl Merkac). U rusko-bugarskoj koprodukciji, 1997. godine je snimljen - *Povratak Don Kihota* (*Don Kihot vozvrauęaetsя*). Režiser i tumač glavne uloge je Vasilij Livanov. Iste godine je u Mađarskoj snimljen *Don Kihot* - Don Quijote, u režiji Čabe Boloka (Csaba Bollók). Film traje 75 minuta.

I u prvim decenijama XXI veka komično-tragični lik Don Kihota je bio inspiracija filmskim rediteljima i producentima. Do sada je snimljeno 16 filmova i TV serija.

Čak tri filma su snimljena 2000. godine: američki TV film *Poslednji vitez,* u režiji Pitera Jejtsa (Peter Yates). Don Kihota igra Džon Litgou (John Lithgow), a Bob Hoskins (Bob Hoskins) Sanča Pansu; francuski TV film-opera *Don Kihot* (*Don Quichotte*), u režiji Fransoe Rusilona (François Roussillon). Don Kihota tumači Semjuel Rame (Samuel Ramey); britanski animirani film *Animirani ep: Don Kihot* (*Animated Epics: Don Quixote*), u trajanju od 30 minuta.

Španski reditelj Manuel Gutjeres Aragon ponovo snima Don Kihota – *El caballero Don Quijote*, 2002. godine. Glavnu ulogu igra Huan Luis Galjardo (Juan Luis Galiardo). Film traje 122 minuta. U žanru je komedije, drame i ljubavne priče. Ove godine je snimljena i dokumentarni TV film *Izgubljen u la Manči - Lost in la Mancha* (Perdido en la Mancha). Režirali su ga Kejt Falton (Keith Fulton) i Luis Pepe (Louis Pepe). Traje 93 minuta i bavi se nevoljama koje su pratile snimanje filma *Čovek koji je ubio Don Kihota*, u režiji Terija Giliama.

Tri filma su snimljena i 2003. godine: kanadska drama *Naklon* (*Tilt*), u režiji Lensa Peverlija (Lance Peverley). Don Kihota igra Džon R. Tejlor (John R. Taylor); francuski muzički film *Don Kihot* (*Don Quichotte*), opet u režiji Fransoe Rusilona. Don Kihota igra Žan-Mari Didijer (Jean-Marie Didière); i izraelski *Don Kihot u Jerusalimu* (*Don Kishot be'Yerushalaim*), u režiji Denija Rozenberga (Dani Rosenberg). Don Kihota igra Šmuel Volf (Shmuel Wolf).

2005. godine u Francuskoj je snimljen film *Don Kihot ili nevolje srditog čoveka* (*Don Quichote ou Les mésaventures d'un homme en colère*), u režiji Žaka Dešampa (Jacques Deschamps). Glavnu ulogu igra Patrik Šesne (Patrick Chesnais). 2006. godine u Španiji je snimljen film *Viteška čast* (*Honor de cavalleria*), u režiji Alberta Serre (Albert Serra). Don Kihot igra Luis Karbo (Lluís Carbó). Iste godine, takođe u španskoj produkciji, snimljen je i film *Las locuras de Don Quijote*, u režiji Pafaela Alkazara (Rafael Alcázar).

U italijansko-španskoj koprodukciji, 2007. godine je snimljen animirani film *Don Kihot* (*Donkey Xote*). Režija Hoze Pozo (Jose Pozo). Traje 86 minuta.

2010. je u Kini snimljen film *Tang Ji Je De*, u režiji Ah Gana (Ah Gan). Kineski Don Kihot je Tao Guao (Tao Guo). Iste godine je u Španiji snimljen animirani film *Avanture Don Kihota - Las aventuras de Don Quijote*. Režirao ga je Antonio Zurera (Antonio Zurera), a traje 73 minuta.

7. januara 2015. u Americi je bila premijera filma *Don Kihot: Genijalni džentlemen iz La Manče* (*Don Quixote: The Ingenious Gentleman of La Mancha*). Režirali su ga Dejvid Bejer (David Beier) i Dejv Dorsi (Dave Dorsey). Don Kihota igra Karmen Argencijano (Carmen Argenziano). Snimljen je u Kaliforniji i traje 83 minuta. U žanru je avantura.

Početkom sledeće, 2016 godine, očekuje se premijera filma *Čovek koji je ubio Don Kihota* (*The Man Who Killed Don*

Quixote). Autor scenarija i režiser filma je Teri Gilijam (Terry Gilliam). Oko ovog filma isplelo se mnogo neobičnih događaja. Postoji verzija scenarija još iz 2000. godine. Stanovnik XXI veka Tobi Grosini dospeva u Španiju XVII veka. Tamo zapada u ropstvo. Spasava ga Don Kihot. Počinju zajedno da putuju, pri čemu Don Kihot Tobija smatra za Sančo Pansu. Tobi je prinuđen da prati i da se brine o Don Kihotu. Uskoro, on treba da objasni ko je ubio Viteza tužnog lica. Verzija iz 2016. je potpuno drugačija: Tobi snima reklamni spot u Španiji, i slučajno nalazi svoj studentski film o Don Kihotu. On se vraća u malo špansko selo, da bi ponovo osetio to vreme.

Rad na filmu je započeo 2000. godine, iako sa nedovoljnim sredstvima. Potom su se pojavili problemi oko scenarija, s autorskim pravima. Zatim je tumač glavne uloge, Žan Rošfor (Jean Rochefort), posle nekoliko dana od prve klape, imao problema sa zdravljem i Giliam je prekinuo snimanje filma. U maju 2006. godine, rešena su autorska prava i nastavljeno snimanje. Ulogu Don Kihota je preuzeo Robert Duval (Robert Duvall). Budžet je smanjen za 15 miliona američkih dolara i činio je 20 miliona dolara. Ali se ipak stalo sa projektom.

U januaru 2008. godine ponovo je obnovljen projekat. Glavna uloga je bila poverena Džoniju Depu (Johny Deep), koga je ubrzo zamenio Ian Mekgregor (Ewan McGregor). U avgustu 2010. godine se prekida snimanje zbog finansijskih problema. U novembru 2011. najavljuje se početak snimanja, ali do njega ipak ne dolazi. Tek u novembru 2014. Stižu nove informacije o pripremanju filma i novoj podeli uloga: Don Kihota igra Džon Hart (John Hart), a Tobija Džek O'Konel (Jack O'Connell). Snimanje je planirano za avgust 2015. godine a premijera filma za maj 2016. godine.

Snimljeno je još 6 igranih filmova po delima Migela de Servantesa. Pet je španske produkcije. Još 1914. godine snimljen je film *Ciganka - La gitanilla*, u režiji Adrije Guala (Adrià Gual). Nemi, crno-beli film. Pod istim naslovom, 1923. godine film je

snimljen i u Francuskoj. Režirao ga je Andre Igon (André Hugon). Film je nemi, crno-beli. Španski film pod istim naslovom snimljen je i 1940. godine, u režiji Fernanda Delgadoa (Fernando Delgado). Film je crno-beli i traje 86 minuta. U žanru je drame. 1927. godine je snimljen film *La ilustre fregona* u režiji Armanda Poua (Armando Pou). Nemi, crno-beli film, u žanru komedije. 1965. godine režiser Fernando Garsija de la Vega (Fernando García de la Vega) je snimio dva kratka igrana filma po delima Servantesa: *Oprezna straža - La guarda cuidadosa* (komedija, u koloru, u trajanju od 27minuta) i *Mnogo* - Los habladores (takođe u koloru, u trajanju od 17 minuta).

O životu i delu Migela de Servantesa snimljena su još tri dokumentarna filma. Sva tri su španske proizvodnje. 1934. godine je snimljen dokumentarni film *Maršruta Don Kihota – La ruta de Don Quijote*. Film je crno-beli, u trajanju od 32 minuta, na katalonskom jeziku. Režirao ga je Ramon Bjadiu (Ramón Biadiú). 1946. godine je snimljen dokumentarni film *Za zemlju Don Kihota - Por tierras de Don Quijote*. Režirao ga je Hoze Marija Elorjeta (José María Elorrieta). Film je na španskom jeziku, crno-beli, traje 10 minuta. 1964. godine snimljen je dokumentarni film *Servantes* – Cervantes, u režiji J. Fernadesa Santosa (Jesús Fernández Santos). Film je biografski, u boji, traje 10 minuta.

Napomena: Ovaj pregled je napravljen prema spiskovima – listama:
IMDb: Don Quixote / Don Kihot a list by a_deba
http://www.imdb.com/list/ls074302084?ref_=tt_ris_2
Don Quijote de la Mancha en el cine
http://www.uhu.es/cine.education/7cineyeducacion/donquijote.htm
Kao i brojnim drufim sajtovima Internet Movie Database

DON QUIXOTE: FROM COMIC TO THE TRAGIC KNIGHT

(All adaptations of the novel by Cervantes)

Summary: Don Quixote is the hero of the novel by Miguel de Cervantes, also the hero of more than 70 films and TV series. As a literary template, published 400 years ago, gained immense popularity since its first release, so are his adaptations in XX century, not only numerous, but also symptomatic. The novel is well known, a parody of all genres. A film, which was an inspiration, filmed as an adventurous, romantic, comedy such as musicals, ballet, even as tragedies. Chivalry Don Quixote is undoubtedly grateful topic today, at the beginning of the XXI century has recorded a dozen films that testify about the eternal actuality of this hero and his literary template.

Key words: Don Quixote, Cervantes, film, film adaptation, XX the XXI century

ALEKSANDAR SAŠA GAJIĆ
Institut za evropske studije
Beograd

UDK 821.111:82.33

TOKOVI ARTURIJANE U SAVREMENOJ POPULARNOJ KULTURI*

Sažetak: Rad prati nastanak klasičnog mita o kralju Arturu i njegovim vitezovima okruglog stola i njegove kontekstualne interptetacije u istorijskoj dinamici. Prvo se posmatraju stvarne istorijske osnove za mit o Arturu i njegovo postupno mitsko kodifikovanje, zaključno sa Džefrijem od Monmauta, te njegovo dinastičko propagiranje od strane normanskih Plantagenata sa jasnim ideološko-političkim ciljem. Zatim se prati recepcija Arturovog mita u predmodernoj i modernoj književnosti u svoj njenoj raznolikosti i njeno razgranavanje u popularnoj kulturi 20. veka, naročito u literaturi i filmu. Na kraju se analiziraju savremene tendencije arturijane u popularnoj kulturi, pre svega u žanrovskim knjigama epske i naučne fantastike, kao i u savremenoj filmskoj i tv produkciji, gde, čak i u najprizemnijim i najizobličenijim verzijama, kralj Artur i dalje demonstrira upornu prisutnost i živost herojskog mita u sadašnjici.

Ključne reči: kralj Artur, herojski mit, Kamelot, viteštvo, popularna kultura

---

* Rad je nastao u okviru projekta 179014 koga finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

Prostor popularne kulture nije samo mesto rađanja i razvoja nove mitologije oslonjene na arhetipske obrazce u njenom saodnošenju sa fluidnom, dinamičnom stvarnošću tek delimično sekularizovanog sveta, već i oblast gde se, pod ovim uticajima i njihovim kontekstualnim interptetacijama, isto to dešava i sa klasičnim, predmodernim mitskim sadržajima.

Mit o kralju Arturu i njegovim vitezovima okruglog stola predstavlja jedan od najznačajnijih predmodernih herojskih mitova koji je na modernom Zapadu preživeo do današnjih dana. On sadrži praktično sve elemente herojske fabule – „herojskog monomita“[1]: priču o vremenu propadanja i haosa, o čudesnom rađanju heroja Artura, njegovom odrastanju kod očuha sve do otkrivanja svog pravog identiteta i susreta sa čarobnjakom Merlinom, dokazivanju svog kraljevskog pozvanja vađenjem čudesnog mača iz kamena, uspešnom vojevanju sa zavađenjim vojvodstvima i stranim zavojevačima te ujedinjavanju kraljevstva, braku i godinama mira i stabilnosti, stvaranju viteškog bratstva, izdaji od strane svojih najbližih te slabljenju kraljevstva i, na kraju, tragičnom, herojskom stradanju u sukobu sa svojim zlokobnim sinom. Sastavljena od različitih istorijskih i mitskih slojeva, arturijana predstavlja višedimenzionalno uobličenje raznih arhtetipskih predstava o aktivističkom vladaru-ratniku koji izrasta u uzornog suverena, a čiji izostanak pune osveštanosti - duhovne nadgradnje ratničkog/herojskog, dovodi do postupnog opadanja, izdaje i haosa, ali i spirutualne potrage za celovitošću, a potom i do konačnog obračuna između dva moralno polarizovana tabora.

Kroz mnogobrojne popularne interpretacije do najširih slojeva današnjice i dalje doprire fabula arturijane strast Utera Pendragona ka Igreni (anagram od „Regine“, kraljice), ženi vojvode od Kornvola, koja je dovela do rata kralja sa svojim vazalom i čudesnog začinjanja Artura Merlinovom čarolijom, koja je Utera pretvorila u svog suparnika kako ovaj bi prišao Igreni dok je njen

[1] Videti Campbell Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton University Press, Princeton, 1968

pravi muž hrlio pravo u Uterovu zasedu; potonja Uterova smrt, uz ostavljanje amaneta da će „onaj ko izvadi njegov mač iz kamena“ biti kralj Britanije; Arturov završetak odrastanja kao usvojenika i izvlačenje Ekskalibura iz kamena; pobeda nad velikašima i krunisanje; ženidba Gvinevirom; osnivanje vitezova „Okruglog stola“; pobede nad saksonskim osvajačima i suparništvo sa polusestrom Morganom le Fej; preljuba kraljice sa Arturovim najboljim vitezom Lanselotom; sukob onemoćalog Artura sa Mordredom... Merlin, Lanselot, Morgana le Fej, Morgause, Kamelot, Tristan, Gaven, Dama od jezera, Parsifal, Avalon, Gral – svi ovi događaji i imena dobro su poznati uživaocima savremene popularne kulture.

Artur istorije i Artur mita

O postojanju istorijskog Artura, legendarnog vladara Britanije iz polovine 5. ili početka 6. veka (dakle, u mračnom periodu smeštenom između povlačenja rimskih legija sa Britanskog ostrva i njenog zaposedanja od strane varvarskih osvajača Angla i Saksonaca te stvaranja prvih varvarskih država) nema pouzdanih istorijskih ili arheoloških dokaza. Folklorno predanje ovom vladaru pripisuje čitav niz pobeda nad osvajačima, uspostavljanje mira i poretka u turbulentnom post-rimskom periodu. Iako mnogi današnji toponimi odgovaraju mestima koji se spominju u legendama o Arturu ili njihovim naknadnim umetničkim obradama - npr. Kariolan (današnji Čester) je verovatno isto što negdašnji Castra Legionum; kao i lokacije kao što su Tintangel u Kornvalu (Arturovo rodno mesto), Salzburi Plejn – Stounhendž, dok Badon - mesto odlučne bitke sa Saksoncima - najverovatnije odgovara današnjem Badon Hilu, smeštenom severno od Salsburija - svi postojeći ranosrednjovekovni istorijski izvori su nedovoljno pouzdani, pa je pitanje postojanja istorijskog Artura i dalje kontraverzno među današnjim medievalistima.

Jedna škola smatra da je Artur zaista bio vođa romanizovanih Britanaca koji se opirao germanskim osvajačima, sa kulminacijom u bici kod Badona. Srednjovekovni izvori na kojima oni zasnivaju ovakve tvrdnje predstavljaju tekstovi „O padu Britanije“ (*De excidio Britanniae*) monaha Gidasa iz polovine 6. veka (dakle, gotovo ceo vek nakon opisanih događaja) i velški „Anali Kambrije“ (*Annales Cambriae*) iz polovine 10. veka, koji opisuju Artura kao hrišćanskog vladara koji je izvojevao dvanaest pobeda nad mnogobošcima zahvaljujući pomoći Bogorodice. Pomenuti anali bitku sa Saksoncima kod Badona smeštaju u 516. godinu, a onu kod Kamlana, u kojoj je Artur stradao u sukobu sa sinom Medrautom (Mordredom), u 537. godinu. Treći izvor u kome se spominje Artur je „Istorija Brita“ (*Historia Brittonum*), nepoznatog autora (isprva netačno pripisivana hroničaru Neniju) sa početka 9. veka.

Druga istorijska škola mišljenja odbacuje dokaze o postojanju Artura kao nepouzdane, smatrajući da se, u najboljem slučaju, može reći da je možda postojao neki vođa tog ili sličnog imena u postrimskom periodu, ali da je sve što se o njemu spominje u kasnijim istorijskim izvorima, zapravo, uticaj narodnog folklora ili, čak, transpozicija ranijih keltskih mnogobožačkih predstava o herojima u poznorimsko razdoblje koga su, nekritički, usvajali ranosrednjovekovni hroničari. Zagovornici ovakvog pristupa ukazuju da Gildina hronika „O padu Britanije“ (*De excidio Britanniae*) - u vreme pisanja svega par generacija udaljena od doba navodne Arturove vladavine - opisuje bitku kod Badona sa Saksoncima, ali ne spominje nikakvog Artura, kao što ga ne spominju ni sačuvane „Anglosaksonske hronike“ pisane između 5. i 8. veka, niti poznata „Crkvena istorija engleskog naroda“ monaha Bede iz ranog 8. veka, kao i da se Arturovo „istorijsko uobličavanje“ javlja tek znatno kasnije, u spisima iz 12. veka. Polemike se pojavljuju i oko tumačenja Arturovog imena: jedni ga vezuju za rimsko prezime Artorius (etrurskog ili mesapskog porekla), koje je, u velškom izgovoru, bilo britanizovano, dok drugi u nje-

mu pronalaze keltsku etimologiju koja se odnosi na bradatog kralja; treća, alternativna teorija, povezuje Arturovo ime sa zvezdom Arcturus, najsjajnijim nebeskim telom kraj sazvežđa Velikog medveda, što ostavlja prostor za mnoge astrološke i okultne mistifikacije.

Kako god bilo, za uobličavanje legende o Arturu najznačajanije je bilo delo Džefrija od Monmauta iz dvanaestog veka, napisano u periodu kada su Normani već uveliko ovladali britanskim ostrvom posle iskrcavanja Vilijama Osvajača i bitke kod Hastingsa 1066. godine. Naime, iako su u vreme pisanja Monmautove istorije normanski Plantageneti već sedam punih decenija vladali na ostrvu, otpor saksonskog dela stanovništva nije jenjavao, uprkos brojnim pokušajima da se novi osvajači legitimišu u očima svojih podanika. „Godine 1138. Džefri od Monmauta, član pratnje Džefrija Plantageneta, sastavio je delo „Istorija kraljevstva Britanije“ (*Historia Regum Britanniae*). Bila je to hronika, u srednjovekovnom smislu reči, drugim rečima – istorijski tekst koji je beležio sve glavne događaje koji su se zbili u Britaniji još od njenih najranijih mitskih vremena... Džefri je bio prvi autor koji je na jedno mesto sakupio nekoliko razbacanih dokaza koji se odnose na Artura i na osnovu njih izgradio mit. Ne samo da je napravio priču o Arturu, izravnavši ga po statusu sa velikim osvajačima Zapada, i pružio tako anglo-normanskim vladarima referentnu tačku i dostojan model, već je iskoristio i Merlinova proročanstva da bi utvrdio vezu između Arturove vladavine i vremena u kome je on sam živeo i pisao.

Enigmatični prorok naglašava zajednički interes koji Normani i Britanci dele, budući da se suočavaju sa zajedničkim protivnikom – Saksoncima – i demonstrira način na koji su buduća stremljenja Britanaca nerazdvojno vezana sa Normanima.“[2] Monmautova knjiga je, tako, postala polazište za sve kasnije priče: u njoj je Artur prikazan kao vladar cele Britanije (izuzev Škotske),

[2] Bertlot En, *Kralj Artur – viteštvo i legenda*, SKC; Beograd, 1999, str. 61-62.

ali i Islanda, Norveške i Galije. Svi glavni događi, do tada razbacani po usmenom i pisanom epskom predanju, složeni su u Džefrijevoj istoriji. Po prvi put se ovde pripoveda o njegovom ocu Uteru Pendragonu i neobičnom začeću Artura. Spominju se Merlin, mač Ekskalibur, neverna kraljica Gvinevir, trijumfi nad Saksoncima, odsutna bitka kod Kamlana protiv sina-otpadnika Mordreda i, konačno, poslednje utočište teško ranjenog kralja na ostrvu Avalonu.

Tako se već na samom početku izgradnje mita o Arturu srećemo sa njegovom instrumentalnom, politički ciljanom interptetacijom koja je uklapala razne postojeće folkorne nanose i arhetipske težnje sa vitalnim političkim projekcijama (tadašnjeg) trenutka. Naredni normanski vladar, Henri II Plantagenet, na osnovu Monmautovog dela počeo je da sistematski radi na sticanju ne samo faktičke već i simboličke premoći nad svojim ostrvskim podanicima: on je čežnje britanskih starosedelaca, tkz. „bretonsku nadu“ (o tome da će se kralj Artur, teško ranjen nakon bitke kod Kamlana i sklonjen na mitsko ostrvo Avalon, vratiti da zbaci saksonske okupatore i ponovo uspostaviti pravednu vladavinu) okrenuo u korist svoje dinastije - kao upravo one koja je ispunjavala ovo predanje (istovremeno, gaseći te nade) - i tako, na antisaksonskom sentimentu, postepeno pridobio starosedeoce za letitimaciju sopstvene vlasti. Ujedno, izgradnja Arturovog mita služila je kralju Henriju II da parira francuskim Anžujcima (čiji je vazal bio) koji su svoj uzor nalazili u Karlu Velikom.

Artur u predmodernoj i modernoj literaturi

Ako je „Istorija kraljevstva Britanije“ Džefrija Monmauta najveći deo svog sadržaja prenela iz usmenog predanja i zapisane epske poezije - kao što su herojske pesme „Gododin“ iz 6. veka, „Vladareva stolica“ (Kadeir Teyrnon) iz 8 veka, „Elegije o Uteru Pendragonu“ (Marwnat vthyr pen[dragon]), poeme „Koji čovek

je čuvar kapije?“ sačuvane u „Crnoj knjizi Kamartena“, Velškim trijadama“ [3]– u oficijelnu, državnu istoriografiju, nakon toga mit o Arturu se, u raznim vidovima, vraća u umetnost zrelog i poznog srednjovekovlja. Nedugo potom nastaje prvi roman o Arturu – knjiga anglo-normanskog sveštenika Vasa „Brut“ koje je Monmautovu istoriju, po naredbi kralja Henrija, preobrazilo u literarno delo.

„U praksi je ovo značilo prevod latinskog teksta na govorni jezik, jezik „romansi“, koji je bio otpočeo da rađa novi jezik književnosti pristupačan publici koja se sve više širila izvan manastirskih zidova.“[4] Na taj način su Artur i njegovi vitezovi osmišljeni, u stvari, na osnovu modela Karla Velikog i njegovih dvanaest plemića – definitivno oličenje viteštva i vladarstva u epohi feudalizma – postali nezaobilazna tema viteških romansi onoga doba na celom zapadnoevropskom prostoru, sa svim svojim ključnim sadržajima - poput glorifikacije viteških manira, trubadurske „savršene ljubavi“, potrage za Gralom itd. „Arturijana“ pretvorena u romansu zrelog zapadnog feudalizma postala je značajni deo tadašnje ukupne dvorske literature, naročito u Francuskoj.

Primetno ke kako se težište priče postepeno prenelo sa Artura na druge legendarne ličnosti što su ga okruživale, pre svih na pojedine među vitezovima „Okruglog stola“. Kralj Artur se tako javlja u nekim baladama Marije Francuske, da bi u romansama Kretjena de Troa postao centralni lik u čak četiri od njih pet, što će predstavljati i polazno mesto posebnog epa, onog o potrazi sa Svetim Gralom. Sledio ga je izvesni Robert de Boron svojim delima „Josif od Arimateje“ i „Merlin“, a zatim i minezenger Volfram fon Ešenbah, najveći nemački srednjovekovni poeta, koji je sa svojim „Parsifalom“ nastavio gralsku poeziju tragom njenog rodonačelnika, Kretjena de Troe.

[3] Više kod *A companion to Arthurian Literature* (Edited by Helen Fulton), Blackwell Publishing Ltd., Chichester, West Sussex, 2009, poglavlje „Celtic Origins of the Arthurian Legend“, str. 71-142.

[4] Bertlot En, *Kralj Artur – viteštvo i legenda*, SKC; Beograd, 1999, str. 65-66.

Do početka 13. veka arturijanska romansa izražavana je pre svega u stihu; nakon toga, počinje da preovlađuje prozna romansa, poput one sačuvane u „Ciklusu vulgate“ (poznate i kao „Ciklus o Lanselotu i Gralu“) koga je činilo pet proznih dela. U pitanju su bile kompilacije i sažeti pregledi što su proznim pristupom pokušavali da obezbede utisak verodostojnosti nasuprot neuverljivosti izražavanja u osmeračkim stihovima. Bilo je to razdoblje raznih „ogledala“, sumarnih dela, koja su se odrazila i na romanse. Sadržinski, ciklus je nastavio raniji trend zapostavljanja mesta i uloge kralja Artura iz izvornih legendi u korist drugih vitezova (pre svih, Galahada) i čarobnjaka Merlina. Usledio je „Ciklus post-vulgate“ (druga četvrtina 13. veka), gde se težište još više prebacuje na potragu za Gralom, a druge pojedine epizode, poput preljube Ginevere sa Lanselotom, minimiziraju.

Literarno obrađivanje arturijane kao u to doba najraspostranjenijeg evropskog viteško-romantičkog epa, svoju kulminaciju doživelo je u poznom srednjovekovlju, krajem 15. veka, u delu „Arturova smrt“ (*Le Morte D'Arthur)* Tomasa Malorija. Ono je ujedno i jedno od prvih štampanih dela na engleskom jeziku (izdavač je bio Vilijam Kakston, 1485). „*Le Morte D'Arthur* je gigantsko pisanije od XXI knjige, ukupno 503 poglavlja, kojim, kao nekim razigranim, bajkovitim telefonskim imenikom, vrve glavne, važnije, manje važne i usputne ličnosti, svakojaki zapleti i zavrzlame, više i manje neobična događanja, čudnovate pojave, turniri, bitke, ratovi i dvoboji, vojske i ratnici sa svih strana, mnogo kraljeva oko vrhovnog kralja, ljubavi i mržnje, idile i razočarenja, čarolije, čarobnice i čarobnjaci, ser Tristan i Izolda, ser Parsifal i ser Galahad, zmajevi i vile, drugari i izdajnici, velmože i prosjaci, vitezovi i ubice, oružja i oklopi svake fele, prolazno i varljivo izmešano sa onim što ostaje i ne zaboravlja se.“[5] Kao sveobuhvatna književna interpretacija mita o Arturu i njegovim vitezovima, Malorijevo delo postalo je glavni, noseći izvor iz koga su crpila sadržaj gotovo sva potonja dela arturijane.

[5] Munitić Ranko, Čudovišta koja smo voleli 1, Kreativni centar, Beograd, 2007, str. 94.

Dolazak novog veka doveo je do nestanka zanimanja za arturijanu, i za srednjovekovne viteške romanse i istorijske hronike, koje su postale isključivi predmet pozitivističke kritike novoustanovljene moderne istoriografije ili književne teorije. Tako ni Malorijevo delo, koje je u vremenima nakon izdavanja bilo veoma polularno, nije ponovo štampano više od dva veka, sve početka 19. veka i dolaska epohe romantizma. U tom interegnumu, Arturov lik predstavljao je puku alegoriju kraljevske vlasti i borbe oko nje, u ozbiljnoj (Ričard Blekmur) ili humorističkoj (Henri Filding) varijanti.

Tek su romantičarska epoha i gotski rivajval u prvim decenijama 19. veka ponovo zainteresovao čitalaštvo za srednjovekovne epove, među kojima su Artur i njegovi vitezovi zauzimali nezaobilazno mesto. Pesme Vilijama Vordsvorta i, naročito, Alfreda Tenisona - u skladu sa stvaranjem predstava o džentlmenima kao modernim otelotvorenjima duha nekadašnjeg viteštva - doticali su se uzgredno i arturijane. Tako je bilo sve do Tenisonovog arturijanskog dela „Idile o kralju“ (1859). „Napisane u romantičarskom stilu koji korespondira sa prerafaelitiskim temama u slikarstvu, ove pesme obuhvataju sve glavne epizode iz legende i postaju izuzetno popularne. Prerafaelitski slikari, poput Berna Džonsona i Rosetija, ilustrovali su neke od najčuvenijih scena iz njih, a pisci koji su sledili nastavili su da crpe inspiraciju iz arturijanske teme.“[6]

Tenisonovo portretisanje Artura i njegove države kao otelotvorenja humanističkog ideala savršenog kraljevstva u svetu nesavršenih ljudi što, upravo zbog toga, uzvišeno propada, bilo je izuzetno popularno i podstaklo je pravu poplavu imitatora koji su svoj doživljaj arturijane, pre svega, crpeli iz Malorijeve knjige koja je bila prerađena i, u modernizovanoj verziji, ponovo štampana 1862. godine, da bi do kraja veka doživela još šest izdanja.[7]

[6] Bertlot En, *Kralj Artur – viteštvo i legenda*, SKC; Beograd, 1999, str. 67.

[7] Prema Staines, D. (1996), "Tennyson, Alfred Lord", in Lacy, Norris J., *The New Arthurian Encyclopedia*, New York: Garland, str. 449.

U ovim decenijama odvijao se i takozvani velški preporod[8] kao izraz nacionalnog kulturnog samoosvešćavanja stanovnika Velsa, gde je mit o Arturu predstavljao jedan od nosećih stubova. Romantičarska arturijana je u drugoj polovini 19. veka uticala je na slikare prerafaelite, na Vagnerove opere, na pesnika Vilijama Morisa, a preko okeana, u Sjedinjenim državama, na Sidnija Lanijera („Dečiji kralj Artur", 1880), i jednog od najvećih američkih pisaca tog doba, Marka Tvena – Semjuela Langhorna Klemensa. On se, u satiričnom stilu, pozabavio sa odjecima gotskog preporoda u Novom svetu, naročito na Jugu, i to sa pozicija severnjačkog, modernističkog pragmatizma i individualizma. Njegov satirični „Jenki na dvoru kralja Artura" (1880) istovremeno je i jedno od prvih fantastičnih dela koje za motiv ima putovanje kroz vreme. Tvenov Henk Morgan koji putuje nazad, kroz vekove, na dvor kralja Artura, je Jenki nad Jenkijima – „praktičan, nesentimentalan, školovan da projektuje mašine i oružje – kao glavni nadzornik u fabrici oružja Kolt... u sedam sledećih godina donosi modernu civilizaciju u Kamelot, uglavnom je držeći dalje od očiju javnosti. Tokom tog vremena, on uvodi čelik i gvožđe, šešire i tekstilnu manufakturu (tešku i laku industriju); efikasan i uravnotežen poreski sistem, slobodnu trgovinu (koja zahteva strana tržišta)..."[9]

Satirična demonstracija praktične nadmoći jednog modernog subjekta otelotvorenog u Jenkiju Henku nad srednjovekovljem, u romanu se završava ne samo naglim uvođenjem čitavog niza tehničkih inovacija, a zatim i ukidanjem monarhije, proglašenjem republike i odvajanjem crkve od države – već i pravim, genocidnim uništenjem gotovo celokupnog britanskog viteštva od strane Henkovih strelaca naoružanih gatling mitraljezima i zaklo-

[8] Videti Geraint Evans „Modernist Arthur: The Welsh Revival", u *A companion to Arthurian literature* / edited by Helen Fulton, Blackwell companions to literature and culture, Chichester, 2009, str. 434-449.

[9] *A companion to Arthurian literature* / edited by Helen Fulton, Blackwell companions to literature and culture, Chichester, 2009, str. 407-408.

njenih bodljikavom žicom - koji gotovo do detalja, u umetničkom vidu, anticipiraju budući rovovski Prvi svetski rat kao čisti tehnološki pokolj.

Arturijana u modernoj umetnosti ipak je preživela Prvi svetski rat koji je zadao težak udarac svim predmodernim društvenim vrednostima i ustanovama koje su do tada uspevale da - kroz delimično prilagođavanje - prežive u uslovima nagle modernizacije. Hardi, Mejsfild, T.S. Eliot (i mnogi drugi) – bili su to stvaraoci koji su se u svojim delima na ovaj ili onaj način doticali mita o Arturu. Nakon njih arturijana se iz visoke kulture ponovo vraća nazad, u modernu popularnu kulturu – pre svega u romanima fantastičnog žanra (Vajtov „Nekadašnji i budući kralj", „Izmaglica Avalona" Merion Zimer Bredli itd), kao i stripu (pre svih, Fosterov klasik „Princ Valijant") i filmu.

Razgranavanje arturijane u popularnoj kulturi 20. veka

Budući svojim sadržajem i njihovim slojevima veoma podesna za raznovrsne pristupe (klasična herojska priča, zatim drama o preljubi i izdajstvu, pa borba sa zavojevačima, kao i avantura potrage za Gralom) arturijana se, sve imajuću u vidu različite motivacione i kontekstuale porive koji stoje iza njenih savremenih interptetacija, od samog početka razgranala u nekoliko manje-više uočljivih grupacija: na one koje potenciraju modernistički ili postmodernistički egzistencijalistički pristup, na one koji je gledaju pre svega kao melodramu, zatim, na one koje u nju učitavaju savremene političko-propagandističke nanose, kao i one koji od nje prave epski spektakl pridodajući mu postmoderne i/ili novosrednjovekovne sadržaje.

Doduše, arturijana nije prvi predmoderni mit koji je reinterpretiran u popularnoj kulturi. „Junačkim Arturom, neodoljivom Gvinevirom i drskim Lanselotom kinematografije se pozabavila relativno kasno, nakon Odiseja i Fausta, Sinbada i Gulivera, Dra-

kule i doktora Frankeštajna“ – tvrdiće, samo delimično tačno, Munitić.[10] Naime, gralski momenat arturijane upravo u pomenutom egzistencijalističkom kontekstu javiće se još u samo praskozorje kinematografije: to su filmovi „Gral“ (1915) Vilijama Vortingtona i Ostin Vajlderovi „Vitezovi okruglog stola“ (1917), kao i „Svetlo u mraku“ Klarensa Brauna. Svi oni se, tematizujući gralsku potragu i Galahadove podvige, bave strahovima u klasno podeljenoj Americi i njegovom „melting potu“ što se reklamirao za „gralsku“ obećanu zemlju. Parafraze „gralske potrage“ držale su se glorifikacije tradicionalnih vrlina – poštenja, upornosti i napornog rada kao modernih reminesencija duha hrišćanskog viteštva, istovremeno kritikujući društvene podele na „one koje imaju“ i „one koje nemaju“ te sve veću društvenu nepravdu u tadašnjoj SAD (pre svih, u Vajlderovom filmu). Ovaj, nedugo potom prigušeni pristup o psihosocijalnim transpozicijama gralske potrage, ponovo će vaskrsnuti u popularnoj kulturi tek osamdesetih godina 20. veka, u eri Regana i Buša, sa filmovima „Prirodno“ (*The Natural* (1984)) Berija Levinsona (adaptacija romana Bernarda Malamuda) i, naročito, u „Kralju Ribara“ (*The Fisher King* (1991)) u režiji montipajtonovca Terija Gilijama, ali sa jednom suštinskom razlikom: dok su rani filmovi izražavali kulturni konsenzus oko bazičnih vrednosti te ukazivali na društvena zastranjenja modernizma u SAD kao Obećanoj zemlji/Zemlji mogućnosti – potonji filmovi su se sa dozom skepse odnosili i ka samom arturijanskom mitu i ka savremenim javno proklamovanim, društvenim vrednostima, koristeći gralsku metaforu i kao parafrazu za njihovo preispitivanje, ali i za ponovo otkrivanje sada već slabo poznatih, gotovo izgubljenih tradicionalnih vrednosti u savremenosti Zapada što se, očito, postepeno pretvorila u „pustu zemlju“ iz Eliotove poeme.

Grupu filmova koja zagovaraju potupuno suprotni pristup gralsko-egzistencijalističkom - onaj moderno-individualistički i

[10] Munitić Ranko, Čudovišta koja smo voleli 1, Kreativni centar, Beograd, 2007, str. 95.

antitradicionalni - hronološki pronalazimo nedugo posle Svetskog rata, pretežno u brojnim ekranizacijama Tvenovog „Jenkija na dvoru kralja Artura“. Ova grupa filmova neguje upadljivu superiornost prema mračnim stolećima i viteškom idealizmu kao skupu naivnosti, zabluda i varvarstva, čime se potvrđuje nadmoć modernosti, njenih tehnoloških i organizacionih inovacija i pragmatizma, sve uz egalitarističku kritku aristokratskog, hijerarhijskog društva srednjovekovlja. Prve adaptacije Tvenovog romana bile su one iz 1921. godine – nemi film „Jenki na dvoru kralja Artura“, a zatim i Vil Rodžersova verzija iz 1931. godine, snimljena u jeku „Velike depresije“, u kojoj je režiser istovremeno i glumio glavnu ulogu. Svakako najpoznatija bila je posleratna verzija filma sa Bingom Krozbijem u glavnoj ulozi (1949, režirao je T. Garnet), u kojoj je bilo primetno vrcanje optimizma vezanog za perspektive modernističkih idela, tehnološkog progresa i anglo-američke nadmoći nakon pobede u Drugom svetskom ratu. Naredne tri decenije donele su još nekoliko krajnje neinventivnih ekranizacija Tvenovog „Jenkija“, da bi se ova modernistička fantazija u svojim novijim verzima, počevši od kraja sedamdesetih godina, naglo prevorila u egzibicionističku, pozno-modernističku i postmodernističku persiflažu – u ismevanje predmodernosti sve više radi gega samog, ali i radi samo-ironije. Tu liniju slede filmovi: Diznijev „Svemirac na dvoru kralja Artura“ (1979) o putovanju istraživača iz NASA-e kroz vreme do srednjovekovnog Kamelota, zatim (takođe Diznijev) „Klinac na dvoru kralja Artura“ (1995) i tv film „Vitez u Kamelotu“ (1998) sa Vupi Goldberf, kao i „Crni Vitez“ (2001) sa Martinom Lorensom u glavnoj ulozi.

Grupa ostvarenja koja pripada sledećem, političko-propagandnom prisutupu arturijani u popularnoj kulturi svoje preteče ima u radijskoj i pozorišnoj propandi Velike Britanije tokom Drugog svetskog rata. Ratna propaganda je veoma umešno koristila Artura kao simbol uspešnog otpora germanskim osvajačima britanskih ostrva. Najuspešnije u tome bile su radio drama Klemensa Dana „Spasitelji“ iz 1942. godine i, na njenom tragu,

predstava „Dugi sumrak“ Roberta Šerifa iz 1955. godine. Propagandistički pristupi u hladnoratovskoj epohi vešto su se pridružili fantastičnim i paraistorijskim recepcijama arturijane u popularnoj literaturi i stripu. U holivudskim filmovima - naročito onim tokom pedesetih i šezdesetih godina, na vrhuncu Hladnog rata – Arturov Kamelot i njegovi vitezovi okruglog stola pretvarani su redovno u simbol slobodnog, egalitarističkog i demokratskog Zapada koji uspešno odoleva ne samo varvarskoj pretnji sa istoka, iz kontinentalnih dubina, već i unutrašnjem neprijatelju - Mordredu i infiltriranim stranacima - kao petoj koloni koja iznutra rovari i potpomaže spoljnu najezdu što želi da uništi pravdu i teško stečenu slobodu. Pre svih, to su bili filmovi „Vitezovi okruglog stola“ (1953) i „Crni vitez“ (1954) sa Alanom Ladom u glavnoj roli (glumio je Šejna u istoimenom vestern klasiku nekoliko godina ranije).[11] Aluzije na Arturovu misiju stvaranja demokratskog okruglog stola kao institucionalizovanog egalitarizma baziranog na prirodnom pravu i pravnoj državi što brani pluralizam, u „Vitezovima okruglog stola“(1953) imale su nesumnjivu hladnoratovsku konotaciju; „Crni vitez“, koji se bavi otkrivanjem unutrašnje zavere Mordreda i zlog Saracena Palamidesa (Piter Kašing) protiv tolerantne, pluralističke vlasti Kamelota kao otelotvorenja idealnog Zapada, poprima na mahove čak i paranoične, Makartijevske dimenzije. I Diznijev crtić „Mač u kamenu“ (1963) (baziran na prvom delu Vajtove knjige „Nekadašnji i budući kralj“), mada prikrivenije i suptilnije, takođe pripada propagandističkom korpusu arturijane u pop kulturi: Tu Artur (u detinjstvu, Vart), poveren na vaspitanje Merlinu, prolazi kroz treninge koji ga, u suštini, podučavaju demokratiji i tehologiji, kao i uživljavanju i razumevanju drugih vrsta u prirodi, sagledavanju njihovih interesa i perspektiva, dok se istovremeno, sa primetnim žarom, sa nipodaštavanjem govori o „srednjovekovnoj zbrci“.

[11] Za detaljniji prelged videti: Umland Rebecca and Samuel, *The use oF Arthurian Legend in Hollywood Film*, Greenwood Press, London, 1996, poglavlje “ The Arthurian Legend as Forms of Propaganda”, str. 105-130.

Kada na kraju priče Vart izvuče mač iz kamena stiče se utisak, kao i u filmovima o Jenkiju na dvoru kralja Artura, da će ovaj kralj Artur preobraziti elitistički i sujeverni srednjovekovni svet Ektora i Keja u pravu demokratsku i modernu utopiju. Sledeća arturijanska hronika, „Kamelot" (1967), bazirana na mjuziklu Lernera i Leva iz 1963, nastavlja tamo gde je stao „Mač u kamenu", pripovedajući, kao i u „Vitezovima okruglog stola", o usponu i padu Kamelota. „Štaviše, dok „Vitezovi.."(1953), držeći se hladnoratovske politike, uzdižu unutrašnje branitelje poretka i pažljive čuvare granica, a „Mač u kamenu" (1963), kao Diznijev film, slavi savez između individudalnog sanjara i tehnologije, „Kamelot" (1967), u skladu sa predstavom Amerike iz 60-tih o njenoj svetskoj misiji „policajca i rasadnika demokratije", pruža mnogo globalniju viziju. Artur veruje da svako ko želi može da se pridruži njegovom demokratskom okruglom stolu, u kome vitezovi, doduše koriste silu zarad dobra – a malo sile, udružene sa puno ideologije, doneće mir njegovom kraljevstvu."[12]

Narednu grupu ostvarenja čine ona dela popularne kulture koja potenciraju pre svega melodramski momenat ljubavnog trougla koga čine Artur, Gvinevir i Lanselot, kako bi na taj način preispitali muško-ženske odnose u savremenom, modernom kontekstu. U ovu grupu ostvarenja pripadaju nešto skromniji film „Lanselot i Gvinevir" i već pomenuti „Kamelot" koji, kao što smo videli, pored ljubavne priče ima i propagandno političke dimenzije. Štaviše, u njemu je kraljičina afera sa Lanselotom potpuno nebitna za moralni sunovrat Arturovog Kamelota: glavna opasnost, ipak, vreba od mladog, ciničnog pokolenja kome ništa nije sveto, koga, obučen u pripijenu crnu kožu, (parafraza na hipike i omladinsku kontrakulturu 60-tih) otelotvorava nihilistički vanbračni Arturov sin Mordred. Neuspeh Artura da privede u svoj tabor neposlušnog sina, simptomatično se označava kao glavni razlog propasti Kamelota.

[12] *A companion to Arthurian Literature* (Edited b y Helen Fulton), Blackwell Publishing Ltd., Chichester, West Sussex2009, str. 506.

Nastavljač ove tradicije melodramskog čitanja su filmovi „Prvi vitez“ (1995) kao i adaptacija romana „Izmaglice Avalona“: „Prvi vitez“ priču o ljubavnom trouglu čita u emancipatorskom ključu Gvinevirine (Džulija Ormond) zaljubljenosti u mladog, čak šeretskog pustolova Lanselota (Ričard Gir), sve nasuprot porodično-političkim obavezama koje nameću brak sa znatno starijim, mada svakog poštovanja vrednim muškacem, Arturom (glumi ga Šon Koneri). „Prvi vitez“ potpuno uklanja iz fabule i spoljnog neprijatelja i Mordreda (glavni negativac je odmetnuti velikaš Malagant) koja se, nakon herojske smrti ostarelog kralja, završava bez ikakvog osuđivanja preljube, u vidu hepienda za mladi par koji postaje naslednik i branilac društva personifikovanog u Kamelotu. Ni ova melodrama nije bez političkog prizvuka: i ovde se Kamelot prikazuje kao demokratski „grad na brežuljku“, pun optimizma u svoju trijumfalnu misiju, čime je odisala i era dva Klintonova mandata na čijem je prelazu ovaj film snimljen. „Izmaglice Avalona“ (kao i manje poznati film „Gvinevir“), pak, potpuno su nezaintersovani da melodramskom okviru daju tada aktuelni politički prizvuk, već potenciraju jedan drugačiji rodni podtekst: odnos poznomoderne sadašnjosti prema mitskoj prošlosti u ovim filmovima se čita u ključu feministički proklamovane rodne ravnopravnosti, i to na više nivoa – od idealizovanog proslavljanja ostataka matrijarhata u predhrišćanskom keltskom mnogoboštvu (što je, inače, krajnje problematično čitanje obzirom na saznanja saveremene istorije religija o keltskom politeizmu) u odnosu na hrišćanstvo, ili, na primer, plemenske demokratije nasuprot patrijarhalnoj monarhiji, i sve to usiljeno moralno opravdavajući ženske likove (pre svih, Morganu Le Fej) kao oklevetane u oficijelnom mitu što se dekonstruiše, a pravi drugi, alternativni, rodno ravnopravniji i politički korektniji. Svi ovi filmovi potenciraju da je glavni uzrok Arturove propasti zapravo - otvorena represija nad ženama te strah od moćnih ženskih likova koje su prestavljene kao realna pretnja muškim težnjama ka moći kao i na patrijarhalnim vrednostima ustrojenom utopijskom poretku.

Tu su, zatim, filmovi koju u postmodernističkom ključu nastavljaju tradiciju egzistencijalnog samopreispitivanja kroz dekonstrukciju mitskih narativa.[13] Ovakvom pristupu arturijani pripadaju i filmovi koji na parodijski, pa i ikonoklastičan način dekonstruišu njene viteške aspekte, poput filma „Monti Pajton i Sveti gral", ali i oni kojima Gral služi za kritičku samorefleksiju kao vid postmoderne potrage za sopstvom („Kralj ribara", „Knightriders", „Natural"). Na krajnjem obodu ove grupe dela usamljeno stoji umetnički film „Lanselot od jezera"(1974) istaknutog francuskog režisera Roberta Bresona, sa svojim avangardnim pristupom detaljima „i praznim scenama koje imaju za cilj da pokažu dekadentnost arturijanskog sveta, dok je gluma namerno neutralna i nepovezana sa dijalozima"[14]; tačnije - da kroz minimalističku interpretaciju mita opiše propadanje onog sveta iz koga isčezava vera i svaki smisao, i to ne toliko onog srednjovekovnog već, pre i iznad svega, našeg, poznomodernog.

Posebnu grupu ostvarenja čine veliki filmski spektakli koji tematizuju arturijanu mešajući postmoderno čitanje klasičnog epa sa savremenim novosrednjovekovnim umetničkim pristupima u kojima se prepliću kontradiktorne težnje i za remitologizacijom i za demitologizacijom, kako bi se, ovim putem, ponovo došlo do istine od koje se udaljilo. Kao bumerang vraćajući srednjovekovne inspiracije SF mitologiji iz serijala „Ratovi zvezda" (gde su uplivi arturijane i Nibelunga očigledni) to se u prvom redu odnosi na Džon Burmenov „Ekskalibur" (1981), spektakularni pokušaj da se ekranizuje Malorijeva „Arturova smrt" kao svojevrsni „neomitski rezime" svih bitnih aspekata arturijane. Iako se uglavnom drži Malorijevog narativa, Burmen, „pod jakim uticajem jungovske filozofije (tj. psihologije") prerađuje priču o Arturu kao arhetipsku bitku između istinske vladavine i zatrovanog patrijarhata,

[13] Detaljnije kod Umland Rebecca and Samuel, *The use oF Arthurian Legend in Hollywood Film*, Greenwood Press, London, 1996, poglavlje "Arthurian Legend as Postmodern Quest", str. 153-185

[14] Bertlot En, *Kralj Artur – viteštvo i legenda*, SKC; Beograd, 1999, str. 176.

radikalno transformišući njenu ideološku poruku. Dok su ranije holivudske sage veličale političku utopiju podudarnu sa proto-američkim idelaima pluralističke demokratije, „Ekskalibur" tvrdi da je takva utopija moguća samo ako su „kralj i zemlja jedno".[15] Posredi, dakle, jedan krajnje antimoderan, „nedemokratski" zaključak koji stoji na premisama koje jednako odbojno gledaju i na pluralističko-liberalne momente koji su pre toga pronalaženi u modernim interptretacijama arturijane (viteška jednakost oko okruglog stola), ali na i one konzervativne (Kamelot je, npr. prikazan kao zatvorena, onemoćala sredina što beži od suočavanja sa pogubnom dinamikom stvarnosti).„Merlin" (1998), pak, koga glumi Sem Nil, arhetipsku borbu dobra i zla ne odmiče samo dalje od savremene politike i nosi je dublje, u epsko-fantastičnu dimenzije, već - presecajući svojom „epskom fantastikom" kulturološke i polne antagonizme (koji korespondiraju sa onim savremenim) – zagovara jednu bajkovitu mogućnost tolerantnog prevazilaženja sukoba kroz idealizovanu pluralnost što omogućava kontinuitet u turbulentnim vremenima tranzicije gde se jedno društvo, njegove vrednosti i običaji ruše, a drugo, novo društvo - nastaje. U sličnom pravcu je krenula i televizijska serija „Kamelot" (2011), da bi bila, nakon samo jedne sezone emitovanja, naglo prekinuta. Čak i pokušaj arheološke demitologizacije arturijane kroz njeno stavljanje u rekonstruisane, realne istorijske dimenzije u holivudskom blokbasteru „Artur" (2004), nesumnjivo nosi sa sobom brojne dileme savremenog konteksta vezanog, pre svega, za postimperijalne procese postepenog propadanja. U spektaklu sa pretenzijama da prikaže „istinu iza mita" Artur i njegovi vitezovi (zapravo konjanici-ekviti) su rimski legionari koji su, nakon povlačenja rimskih imperijalnih posada sa britanskog poluostva, ostali da zajedno sa domorocima pokušaju spasu zemlju od haosa i stranih zavojevača. Prava istina iza demonstrirane demitologizacije je ta da je Imperija (rimska, a zapravo američka)

[15] *A companion to Arthurian Literature* (Edited b y Helen Fulton), Blackwell Publishing Ltd., Chichester, West Sussex, 2009, str. 490.

ne samo fizički napustila teritorije koje je ranije zaposela i „civilizovala“, već, pre toga, i svoje izvorne vrednosti. Film stoga poručuje da je pokušaj postimperijalne stabilizacije moguć samo ako se, poput Artura i njegovih poznoantičkih „marinaca“, Imperija vrati svojim korenima - izvornim principima na kojima je počivao sada već urušeni imperijalni sistem - i prihvate se, u posve demokratskom maniru, njihovi kolonijalizovani podanici kao ravnopravni učesnici postdemokratskog bratstva viđenog kao vojna družina.

Savremene tendencije arturijane

Na osnovu izloženog, jasno nam je da načini interpretacije arturijane u popularnoj kulturi, poput kakvog lakmusa, u značajnoj meri odslikavaju kulturnu dinamiku 20. i početka 21. veka: oni nam otkrivaju brojne diskurzivne uplive - pokušaje ideološko-instrumentalnog i političkog učitavanja, ali i smenjivanje tematskih opsesija, vrednosnih promena i njihovih dubinskih tendencija, kao i dilema i strahova sadašnjice. U tom smislu značajno je primetiti i ono što se zbiva sa novim interpretacijama arturijane od početka 21. veka, jer su tendencije koje se tu odvijaju veoma simptomatične.

Mimo mejnstrim dela kinematografije sa svojim epsko-političkim naznakama, novi trendovi arturijane odigravaju se pretežno u žanrovskoj, popularnoj literaturi. Ako je od početka 80-tih godina prošlog veka mit o Arturu doživeo pravu eksploziju u holivudskom filmu, u poslednje vreme mit o Arturu je svoje težište preneo u žanrove epske fantastike i naučne fantastike. Tu se snaga ovoga mita meša a, neretko, i takmiči sa novom (post)modernom mitologijom i njenim superherojima, kako bi ponovo bila tematizovana večna pitanja borbe dobra i zla, ljubavi i lojalnosti, časti i sramote, herojstva i izdaje... Najnovija etapa života i evolucije arturijane u popularnoj kulturi pokazuje nam,

dakle, da je mitska figura idealnog, herojskog vladara i dalje više nego pogodna da bude predmet (pre)oblikovanja smešten između uticaja - sa jedne strane - izmenjenih društvenih vrednosti, opštih društvenih uslova i sasvim konkretnih ciljeva, i - sa druge strane - arhetipskih psiholoških poriva, čije se zadovoljavanje pokušava ostvariti. Sve se to zbirno reflektuje na najnovije predstave o kralju Arturu.[16]

U hronološkom preseku, Artura u savremenim novelama pronalazićemo ponajviše u neveseloj sadašnjici ili u njenoj bliskoj prošlosti. U „Viteškom životu" Pitera Dejvida, Artur dolazi u savremeni Njujork gde se prilično dobra snalazi u ulozi tamošnjeg gradonačelnika, pokazujući nadmoć iskrenosti i poštenja nad disfunkcionalnim odnosima među njegovim otuđenim i korumpiranim žiteljima. U nastavku romana, „Samo jedan vitez" Artur pobeđuje na izborima za američkog predsednika i učestvuje, poput Buša Juniora, u ratu sa islamističkim teroristima. Ovom prilikom Artur će pokazati i snalaženje u modernim političkim kampanjama, ali i ambivalentnost prema savremenom zapadnom društvu, zalažući se pre svega za autoritativne, dikrektne vidove vladavine u odnosu na sveprisutne birokratske procedure i medijske manipulcije. „Artur, kralj" Denisa Li Andersona katapultira mitskog kralja u vreme Drugog svetskog rata, za vreme vazdušne „bitke za Britaniju" (1940), gde se ovaj, kao pilot RAF-a, bori protiv svog sina Mordreda što je, logično, as nemačkog Luftvavea. Priča o vazdušnim duelima ovde služi da pokaže kako se zli Mordred mnogo bolje adaptira svetu 20. veka od idealističkog Artura. Roman „Za kralja i otadžbinu" Roberta Asprina i Linde Evans, koristi temu putovanja vremenskom mašinom teroriste IRA-e nazad, kroz vreme, sa namerom da izvrši atentat na kralja

[16] Odličan pregled savremenih intepretacija arturijane u popularnoj žanrovskoj književnosti može se pronaći u master radu „The Millennium King Arthur: The Commodification of the Arthurian Legend in the 20th Century" izvesnog Dejvida Pfanera, koji je odbranjen septembra 2008. godine na filozofskom fakultetu Australijskog nacionalnog univerziteta.

Artura i spreči nastajanje Velike Britanije. U tome ga, naravno, sprečavaju specijalci britanskog SAS-a koji kreću za njim da zaštite Artorijusa, ratnog vođu Brita u ranom srednjevekovlju. „Avalon, povratak kralja Artura" je politički triler koji opisuje situaciju u savremenom Ujedinjenom kraljevstvu nakon fiktivnog samoubistva njenog prestolonaslednika koga koriste lobiji političkih oporutnista. Sve to destabilizuje društveni poredak. Spas se pronalazi samo u povratku „pravog kralja", tj. u reinkarnaciji Artura koji, sada kao izvesni Džejms, mora da otkrije svoj pravi identitet i upusti se u misiju da povrati poljuljani mir. „Potraga za Ekskaliburom" Leonarda Viberlija, naprotiv, satirični je udarac klasnom sistemu savremene birokratizovane Britanije i njene kraljevske porodice. Kralj Artur se vraća današnjicu, na Glastonberi, kako bi pronašao svoj mač i pri tome upada u čitav niz tragikomičnih situacija kojima obiluje savremeno britansko društvo.

Drugi korpus savremene arturijane u žanrovskim romanima prebacuje je u budućnost i njene fantastične svetove: „Kamelot 3000" projektuje Malorijevog „Artura" u treći milenijum, u vreme invazije vanzemaljaca na London. Tamo se oživljeni Artur pridružuje vojnoj komandi Ujedinjenih Nacija u odbrani čovečanstva od vanzemaljaca (ali i prenaseljenosti, gladi i nedostatka pijaće vode), kao i od kriminalizovanih ljudi-mutanata („neoljudi") što koriste korumpirane strukture UN da u haotičnim prilikama love u mutnom. Stiv Vajtovo „Nasleđe" koristi klasičnu SF temu – putovanje kroz vreme kako bi se izmenio tok istorije - koga, ovom prilikom, praktikuju ljudi iz budućnosti sa namerom da preusmere istoriju u pravcu ujedinjenja čovečanstva ne bili se ono uspešno suprostavilo vanzemaljskoj pretnji koja pristiže. Kako je Arturovo doba upravo jedno od prelomnih momenata, putnici iz budućnosti se vraćaju u srednji vek sa namerom da promene kurs istorijskih događaja. Sličan je i siže romana „Dug razdoblja" istog autora. „Virm trilogija" Roberta Čareta, pak, ne vraća ljude budućnosti nazad u srednji vek, već odvodi Artura u jedan drugi, bajkoviti svet u kome postoje opasnosti slične onima

u našoj savremenoj realnosti: mega-korporacije i njihova tehnologija što se prepliće sa magijom i natprirodnim bićima, antagonisti su sa kojima se ovom prilikom suočava Artur. „Luka večnosti“ C. Čeriša, pak, pripoveda o svemirskom novosrednjovekovnom brodu koji, ometan od vanzemaljaca, uspešno seje klonove vitezova okruglog stola na razne planete širom vaseljenje i tako stvara novi život.

Kao poseban vid savremenog pristupa arturijani – uzimanje mitskog Artura za prototip savremenog liderstva – najznačajnije su dve knjige. Prva je „Povratak Merlina“ produktivnog Nju-ejdž autora (mahom o zdravlju i alternativnoj medicini) Dipaka Čopre koji sa ovom knjigom debituje kao romanopisac. Čoprin cilj je da se Merlin potretiše kao savršeni Nju-ejdž duhovnik, a Artur kao idealni lider, sve sa ciljem da obojica posluže za naratitvno-simboličko, i indiidualno i kolektivno, jačanje svesti u kontekstu savremenog Nju-ejdž spiritualizma. Druga knjiga, „Povratak kralja Artura: završavajući potragu za celovitošću, unutrašnjom snagom i samospoznajom“ Dijane Daram bavi se psihološkom i simboličkom interptetacijom mitova arturijane (slično npr. kao što knjiga „On“ vezuje put muške individuacije za „gralsku potragu“).[17] Kao i u Čoprinom slučaju, i Dijana Daram upreže svoja viđenja arturijane da bi se pozabavila pitanjima savremenog liderstva kao alternativi nekadašnjim i današnjim autoritarnim modelima, i to sa pozicija Nju-ejdž feminizma.

Jasno se da razabrati, nakon svega navedenog, kako je, za razliku od pristupa tokom većeg dela 20. veka gde su se u mitsku arturijanu učitavale dileme i pogledi tadašnjice ili se - pod uticajem uverenja u nadmoć modernog individualizma - putovalo u mitsko srednjovekovlje kako bi se tu pokazala snaga modernosti, sada dominatna tema ona u kojoj Artur putuje kroz vreme ili u blisku prošlost, ili sadašnjicu ili, pak, u bližu i dalju budućnost, i to sve, kako bi se, na različite načine, potvrdile vrednosne dimen-

[17] Džonson Robert, *On – razumevanje psihologije muževnosti*, B&D Books, Beograd, 1994.

zije herojskog mita koga on oličava. U nekim žanrovskim delima Artur pokazuje svoju ratničku nadmoć („Artur“, „Kamelot 300“, „Dug razdoblja“ itd); negde dobija ulogu branioca-reformatora i vizionara („Avalon“, „Viteški život“, „Samo jedan vitez“, „Trilogija Vurm“...); u nekima je on psihološki model za savremenog i budućeg lidera, a drugde je prikazan kao složeni i fluidan lik „koji puno obećava“ („Treća magija“, „Merlinov povratak“). U svim svojim novijim inkarnacijama, pa čak i onim najprizemnijim i najizobličenijim, kralj Artur i dalje demonstrira upornu prisutnost i živost herojskog mita u sadašnjici.

Literatura:

1. Bertlot En, *Kralj Artur – viteštvo i legenda*, SKC; Beograd, 1999
2. Campbell Joseph. *The Hero with a Thousand Faces.* Princeton University Press, Princeton, 1968
3. Evans Geraint, „Modernist Arthur: The Welsh Revival“, u *A companion to Arthurian literature* edited by Helen Fulton), Blackwell companions to literature and culture, Chichester, 2009
4. Munitić Ranko, Čudovišta koja smo voleli 1, Kreativni centar, Beograd, 2007
5. Norris J., *The New Arthurian Encyclopedia*, New York: Garland, 1996
6. Pfanner David, *The Millennium King Arthur: The Commodification of the Arthurian Legend in the 20th Century*, ANU Research School, Sidney, 2008
7. Umland Rebecca and Samuel, *The use oF Arthurian Legend in Hollywood Film*, Greenwood Press, London, 1996
8. Fulton Helen, *A companion to Arthurian Literature*, Blackwell Publishing Ltd., Chichester, West Sussex, 2009
9. Džonson Robert, *On – razumevanje psihologije muževnosti*, B&D Books, Beograd, 1994

SOME TENDENCIES OF ARTHURIANA IN CONTEMPORARY POPULAR CULTURE

Summary: This Paper shows genesis of king Arthur`s and the Knights of the Round Table myth and its contextual interpretation in historical dynamics. At the beginning, it observes real historical basis for the myth, its gradual codification that was accomplished by Geoffrey of Monmouth and its dynastical use by Norman Plantagenet`s with clear ideological and political purposes. Then, the reception of Arthur`s myth is traced through pre-modern and modern literature in all its varieties as its branching out in 20th Centuries popular culture, mostly in literature and cinema. At the end, the contemporary tendencies of Arthuriana in popular culture are being analyzed, predominantly in contemporary movies and science fiction and epic fictions genres in literature, where - even in most vulgar and distorted versions - king Arthur still demonstrates stubborn presence and vitality of heroic myth in present times.

Key words: king Arthur, heroic myth, Camelot, chivalry, popular culture

VESNA ADIĆ UDK 7:82.33 DÜRER

DIREROVA „MELANHOLIJA I" - ČETIRI POGLEDA NA IKONOGRAFIJU

Sažetak: Gravira „Melanholija I" smatra se jednim od najznačajnijih dela renesansog majstora Albrehta Direra, ali o njenoj zagonetnoj ikonografiji i dalje ne postoji stručni konsenzus. Većina istraživača uverena je da se u osnovi vizuelne predstave nalazi učenje o četiri telesna fluida kao uzročnika četiri temperamenta (koleričnog, sangviničnog, flegmatičnog i melanholičnog), zbog čega predstojeći rad započinje istorijatom i kulturološkim implikacijama ove medicinske zablude. Zatim su prikazane četiri različite interpretacije „Melanholije I". Prema prvoj, Direrova gravira portretiše frustriranog renesansnog genija koji se u traganju za savršenom lepotom suočava sa ograničenjima ljudske prirode. Prema drugoj, radi se o prikazu vizionarskog transa, pri čemu je glavna figura sjedinjena sa dobrim duhovima Saturna. Treća posmatra graviru kao direktnu ilustraciju Platonovog dijaloga „Hipija veći". Četvrta, u stručnim krugovima još uvek apokrifna interpretacija tumači „Melanholiju I" kao prikaz prve faze alhemijskog Magnum Opus-a. Nakon podrobne analize, stav autorke je da je najstarija interpretacija i dalje najuverljivija.

Ključne reči: Albrecht Dürer, renesansa, bakrorez, melanholija, humoralna teorija, neoplatonizam, alhemija

Reč „melanholija" prvi put se pojavljuje u spisu *O vazduhu, vodi i položajima mesta*, sastavnom delu Corpus Hippocraticum-a (430-410 pre n.e.)[1], i kroz istoriju označava čitav niz stanja - od fiziološki uslovljene bolesti, preko opakog ludila, poetskog i proročkog dara, prolazno setnog raspoloženja, do božanskog nadahnuća ili demonske posednutosti. Kao deo koncepta o četiri telesna fluida, koji se formirao u antičko doba i obeležio kako medicinu, tako i istoriju ideja sve do otkrića moderne nauke, melanholija je često bila tema pesnika i umetnika, a njena najpoznatija vizuelizacija je svakako Direrova *Melanholija I* (1514).

Prikaz 1: *Albreht Direr, Melanholija*

Ova gravira čini deo umetnikove čuvene „trilogije" nazvane *Meisterstiche*, u koju spadaju još *Vitez, smrt i đavo* (1513) i *Sv. Jeronim u radnoj sobi* (1514), i za koju se smatra da predstavlja vrhunac njegovih dostignuća u tehnici bakroreza.[2] Sva tri dela imaju vrlo složenu ikonografiju koja je navodila istraživače na različite zaključke, kako po pitanju sadržaja svake od njih, tako i po pitanju njihovog međusobnog odnosa.

[1] Helmut Flašar, „Hipokratski spisi" u *Gradac: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, br 160-161, Čačak, 2006-2007, str. 3

[2] Erwin Panofsky, *The life and art of Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1955, str. 151

Predstojeći rad predstavlja pokušaj da se ukratko prikažu najpoznatije interpretacije dela *Melanholija I*, uz prethodni osvrt na različita shvatanja koje su ljudi vekovima vezivali za melanholiju i njenog „uzročnika" tzv. crnu žuč, i koja su činila osnovu vizuelnog predstavljanja.

Učenje o četiri telesna fluida

Lekari antičke Grčke su bolesti dovodili u vezu sa nagomilavanjem nesvarljivih sastojaka hrane u organizmu. Verovalo se da oni u telu proizvode škodljive fluide koji izazivaju različite tegobe ukoliko njihove količine nisu srazmerne. U najstarijim medicinskim spisima pominju se samo dva fluida – sluz i žuč. U skladu sa tim koji od njih preovlađuje u nečijem telu, razlikuju se sluzni i žučni tip ljudi.[3]

Vremenom se ova prvobitna doktrina razvila u složeniju varijantu koja je uključivala pojedine elemente pitagorejskih i Empedoklovih filozofskih postavki, ovde izložene u najkraćim crtama.

Pitagorejci su posebnu pažnju poklanjali broju četiri, smatrajući ga savršenim. Zbog toga su svoja opažanja o spoljašnjem svetu uglavnom formulisali u obliku tetrada određenih osobina. To je kasnije izvršilo presudan uticaj na teoriju o telesnim fluidima, o kojima oni nisu eksplicitno govorili, mada su smatrali da zdravlje osobe zavisi od harmonije različitih kvaliteta u organizmu.[4]

Empedokle je ustanovio doktrinu o četiri prvobitna elementa koja potiču od Sunca, Zemlje, Neba i Mora, i u različitim kombinacijama čine sve što postoji u materijalnom svetu. Svaki

[3] Helmut Flašar, „Hipokratski spisi" u *Gradac: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, br 160-161, Čačak, 2006-2007, str.6-11

[4] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str. 4-5

element ima osobenu funkciju u prirodi i stiče primat tokom jednog od četiri godišnja doba. S obzirom na to da je i ljudsko telo sastavljeno od vatre, zemlje, vode i vazduha, element koji je kvantitativno najviše zastupljen u organizmu određuje temperament osobe. Ovakvo stanovište čvrsto je povezalo funkcionisanje ljudskog organizma i promene na širem, kosmičkom planu, što je od najvećeg značaja za teoriju o čijem je nastanku reč.[5]

Poslednji uslov da se ona formira ispunjen je učenjem sicilijanskog lekara Filistiona, koji je svakom elementu pridružio određene osobine – toplotu, hladnoću, vlažnost i suvoću. On je smatrao da bolesti nastaju ukoliko neki od četiri elementa u telu, usled negativnih spoljašnjih faktora, promeni uobičajene osobine.[6]

Navedene postavke su prvi put primenjene na telesne fluide u spisu *O prirodi čoveka*, nastalom oko 400. pre n.e. koji se pripisuje ili Hipokratu ili njegovom zetu Polibiju. Autor ovog spisa je smatrao da zdravlje i temperament čoveka zavisi od međusobnog odnosa četiri, a ne dva telesna fluida – u sistem je dodao krv, iako ona po svojoj prirodi ne spada u škodljive supstance i ne nastaje na isti način, a žuč je podelio na dve vrste – crnu i žutu. Tako je dobijena četiri fluida povezao sa Empedoklova četiri elementa, pridružio im Filistionova opažanja o kvalitetima i stavio pod zaštitu određenih godišnjih doba.[7] Ovaj sistem je kasnije prihvatio i razvio Galen (oko 130-200 n.e.), dvorski lekar Marka Aurelija, zaslužan za sakupljanje i sistematizovanje ranijih medicinskih dostignuća, čiji su traktati sve do XVI proučavani sa velikim poštovanjem.[8] Zahvaljujući tome teorija o četiri telesna fluida zauzela je značajno mesto u razvoju evropske medicine.

Po njenim postulatima, krv je povezana sa prolećem, toplotom i vlažnošću; žuta žuč je topla i suva, a preovladava leti; crna

[5] Ibid, str. 5-6
[6] Ibid, str.7
[7] Ibid, str.8-9
[8] *The Nature of Melancholy - from Aristotle to Kristeva*, priredila Jennifer Radden, Oxford University Press, 2000, str. 61

žuč, smatrana najgorim fluidom, je suva i hladna, a jesen je njeno godišnje doba; i konačno flegma je povezana sa zimom, i smatra se hladnom i vlažnom. Da bi čovek u potpunosti bio zdrav, a samim tim i imun na klimatske promene i smenu godišnjih doba koje su donosile uzburkanost telesnih fluida, oni su u njegovom telu morali biti raspoređeni u savršeno jednakom međusobnom odnosu. Međutim, takvi slučajevi se nikad nisu susretali u realnosti, već je u svačijem organizmu jedan fluid bio zastupljeniji od ostalih.Upravo on je određivao predispozicije za određene bolesti, izgled i ponašanje osobe.[9]

Na taj način, iz učenja o četiri telesna fluida ponikla je doktrina o četiri temperamenta, koja je izvršila ogroman uticaj na literarnu i vizuelnu umetnost.

Za osobe u čijem organizmu ima najviše krvi, vezivano je veselo i donekle razuzdano ponašanje, nazvano sangviničnim temperamentom. Preovladavanje žute žuči donosilo je kolerični temperament, obeležen impulsivnošu i sklonošću ka konfliktima. Flegma kao dominantan fluid podrazumevala je ravnodušnost i tromost – „flegmatičnost". Najgore osobine pripale su melanholičnom temperamentu, nastalom usled preovladavanja crne žuči u telu. Smatralo se da su melanholici skloni bezrazložnim strahovima i halucinacijama, ludilu, depresiji, mizantropiji, osamljivanju i tvrdičluku. Ovakav spektar loših osobina objašnjava se činjenicom da je crna žuč posmatrana kao degenirisan oblik žute žuči ili krvi. Takođe, opis temperamenta u ovom slučaju nasledio je najviše karakteristika empirijski utvrđenih simptoma bolesti.[10]

Ipak, već u antičko doba nastala su neka pozitivna opažanja, i tako ispunjeni važni preduslovi za pojavu renesansne teorije o melanholiku kao nadahnutom geniju.

---

[9] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str 10-11

[10] Ibid, str. 13-14

Prvi od njih nalazi se u tekstu *O melanholiji* pripisanom Aristotelu ili nekom od njegovih sledbenika. U njemu se tvrdi da jedino crna žuč ima tu moć da, zastupljena u pravoj meri, i zagrejana do odgovarajuće temperature, snažno utiče na ponašanje i mentalne sposobnosti osobe, dovodeći je do kreativnog zanosa i izuzetnih dostignuća u najrazličitijim oblastima. Zato su, prema ovom tekstu, svi istaknuti ljudi bili melanholici.[11]

Drugo važno učenje predstavlja Platonova teorija o „božanskom ludilu" (*furor divinus*), ekstazi koja dušu posvećenog mislioca uzdiže do najviših sfera, ali telo dovodi u stanje opšte obamrlosti. Iako Platon nigde ne povezuje ovakvo iskustvo sa melanholijom, gore objašnjen stav o crnoj žuči kao uzročniku egzaltiranih stanja svesti, dao je materijala kasnijim misliocima da to učine. [12]

Poslednja važna stavka je neoplatonističko učenje o uticaju nebeskih tela na sposobnosti i život ljudi. Verovalo se da duša, prilikom svog silaska u materijalni svet od svake planete poprimi po nekoliko ljudskih karakteristika. Saturn, kao najudaljenija planeta, prema geocentričnoj kosmologiji bio je najbliži izvankosmičkom prostoru u kome boravi Tvorac. Zato su najviše ljudske sposobnosti, kontemplacija i racionalno rasuđivanje, stajale pod njegovom zaštitom. Na taj način je planeta, povezana sa ozloglašenim božanstvom koje je proždiralo sopstveni podmladak, dobila sasvim drugačije i daleko povoljnije karakteristike. Neoplatoničari su smatrali da svako nebesko telo emituje samo pozitivne uticaje, ali zbog nepostojanosti i nesavršenosti materijalnog sveta, oni se mogu manifestovati negativno u zavisnosti od primaoca.[13] Tako je Saturn izgubio dotadašnju reputaciju kobnog planetarnog vladaoca, koji rođenima u njegovom znaku daruje samo

[11] Aristotel, „O melanholiji", u *Gradac: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, br 160-161, Čačak, 2006-2007, str. 15-18

[12] Noel L. Brann, *The Debate Over the Origin of Genius During the Italian Renaissance*, Brill's Studies in Itellectual History, BRILL, Leiden, 2001, str. 11

[13] Ervin Panofski, *Ikonološke studije*, Beograd 1975, str. 111-112

siromaštvo, bolesti i sklonost ka kriminalu. Ukoliko je osoba koja prima njegove uticaje umela pravilno da ih usmeri, bila je predisponirana za velikog mislioca ili mistika.[14]

Ovo je od najvećeg značaja za teoriju o četiri telesna fluida, jer su tokom devetog veka određeni arapski autori (Abu Mašar, Al Kindi, Al Kabisi) uspostavili vezu između planeta i temperamenata. Smatralo se da sangviničnim vlada Jupiter, koleričnim Mars, flegmatičnim Mesec ili Venera, a melanholičnom temperamentu pripao je Saturn. Kasnije je ovakav poredak bio prihvaćen i u zapadnoevropskom svetu, nakon čega su u umetnosti i nauci Saturn i melanholija postali neraskidivo povezani.[15]

Srednji vek, međutim, zadržao se isključivo na negativnim tumačenjima crne žuči i njenih efekata u organizmu. Aristotelova opažanja o nadarenim melanholicima potpuno su zanemarena, a simptomi melanholičnog raspoloženja dovedeni su u vezu sa grehom bezvoljnosti i lenjosti, nazvanim *Acedia*. Monahinja Hildegard iz Bingena (1098-1179) smatrala je da je crna žuč nastala iz Adamovog semena, zaraženog otrovnim dahom zmije koja je navela njega i Evu na Prvi greh. Na taj način, melanholična stanja su, kao i ostale patnje i bolesti, posledica čovekove neposlušnosti i pada. Avicena (980-1037), arapski lekar, smatrao je da prekomerno zagrejana crna žuč izaziva različite negativne simptome kao što su poremećaj varenja, drhtavica, loše rasuđivanje, nervoza, malaksalost i fobije.[16]

Presudna promena u shvatanjima o melanholiji nastupila je kod firentinskog renesansnog mislioca i lekara Marsilia Fićina (1433-1499), koji je u svoje objašnjenje ovog temperamenta uključio gore opisanu Aristotelovu tvrdnju o crnoj žuči, Platonovo

[14] Erwin Panofsky, *Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1948, str. 165; Frensis Jejts, *Hermetička filozofija i elizabetansko doba*, Beograd 1999, str. 54-55

[15] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str 127-133

[16] *The Nature of Melancholy - from Aristotle to Kristeva*, priredila Jennifer Radden, Oxford University Press, 2000, str. 65-85

„božansko ludilo" i neoplatonističko učenje o Saturnu. Njegovu teoriju dodatno je razvio Hajnrih Kornelijus Agripa (1488-1535), nemački humanista i okultni filozof, koji je ustanovio tri stupnja nadahnute melanholije.[17] Smatra se da su upravo ovi autori poslužili kao inspiracija Direru prilikom stvaranja gravire *Melanholija I*, zbog čega je njihove stavove potrebno podrobnije razmotriti u predstojećem poglavlju.

Renesansne teorije o melanholiji

Intelektualna klima koja je zavladala u Italiji XV veka, a ubrzo i u ostalim delovima Zapadne Evrope, pružila je čoveku novo dostojanstvo i značaj u odnosu na prethodnu epohu, u kojoj je jedini smisao ljudskih aktivnosti bio proslavljanje Boga i njegove kreacije. Sada se emancipovana jedinka osamostaljuje i kontemplira radi usavršavanja sopstvenih intelektualnih sposobnosti, a u nastojanjima da se približi natčulnom svetu bira svoj sopstveni put, neretko potpuno različit od ortodoksne crkvene dogme. Stvaraju se uslovi za prodor drevnih ezoteričnih učenja, najčešće iz epohe helenizma, za koje se verovalo da potiču još iz starog Egipta. Mislioci sa velikim entuzijazmom pokušavaju da pomire ovo nasleđe sa hrišćanstvom, što se najintenzivnije ispoljava u učenjima Fićina i njegovog kruga okupljenog pod nazivom Platonistička akademija. Proučavanjem i preplitanjem učenja Platona, Plotina, Porfirija, Jambliha, mitskog autora Hermesa Trismegistusa i drugih, kao i dotadašnjih dostignuća u oblastima astrologije i medicine, nastaje složen sistem razmišljanja nazvan renesansnim neoplatonizmom.[18]

U njemu Tvorac zauzima specifičnu poziciju, nalazeći se istovremeno i unutar i izvan sopstvene kreacije, „..ispunjava je , a

[17] Darrin M. McMahon, *Divine Fury: A History of Genius*, Basic Books, New York, 2013, str. 49-56
[18] Ervin Panofski, *Ikonološke studije*, Beograd 1975, str. 108-109

da sam nije ispunjen", a stvoreni univerzum ciklično razmenjuje njegovu energiju kroz četiri stupnja postojanja. Najbliži bogu je Kosmički Um, sledeća je Kosmička Duša, a treća po savršenstvu je Oblast prirode čiji su pokretač nebeska tela, koja svojim zračenjem neprestano utiču na površinu zemlje. Poslednji stupanj postojanja je Oblast čiste materije koja u zajednici sa formom učestvuje u Oblasti prirode. Svaki od ovih stupnjeva prima uticaje iz sfere iznad i prenosi ih dalje, da bi se oni, zbog prirodne težnje svega ka Tvorcu, ponovo vraćali naviše.[19]

Iz gore navedenog jasno je da su za Fićina i njegove sledbenike nebeska tela određivala svojstva svega što se nalazi ispod njih, bez obzira na to da li su u pitanju živi organizmi, ili rude i minerali. S obzirom na to da je u Fićinovom natalnom horoskopu Saturn stajao u kući ascedenta[20], on se osećao kao žrtva njegovih nepredvidivih uticaja, ali je ujedno i razvio doktrinu da su najdublje kontemplacije, pa čak i „božansko ludilo" o kome je govorio Platon, neizostavno povezani sa ovom planetom. Na taj način melanholična stanja kojima je upravljao Saturn postala su patnja genija, ali i njegova garancija, a oni ljudi u čijem natalnom horoskopu Saturn nije zauzimao značajno mesto, dospevali su pod njegovu vlast prilikom teških umnih napora.

Libri de vita (1489) u tri toma, nastala je kao produkt Fićinovih razmišljanja o melanholiji, a namenjena je prvenstveno osobama koje se bave teškim intelektualnim radom. Zamišljena je kao zbirka uputstava za izbegavanje loših uticaja Saturna, koji izazivaju depresivna stanja i širok spektar tegoba u organizmu. Ona se uglavnom oslanjaju na teoriju da sve što postoji u prirodi privlači zračenje određenog nebeskog tela, zbog čega se melanholičnim osobama preporučuje da izbegavaju biljke, životinje, kamenje, boje, mirise i sve ostale supstance koje pripadaju Satur-

[19] Ibid. str. 110-115

[20] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str. 256

nu. Istovremeno, potrebno je privući uticaje onih planeta za koje se smatralo da su izuzetno korisne – Sunca, Jupitera i Venere, a jedan od najefikasnijih načina da se to postigne je upotreba talismana. Detaljna uputstva za njihovu izradu data su u trećem tomu knjige, pod nazivom *De vita coelitus comparanda*, a zasnovana su verovatno na traktatu *Picatrix*, koji je nastao na arapskom govornom području u XII veku i bavi se astralnom i simpatičkom magijom.[21] Talismani koje Fićino opisuje moraju biti izrađeni od materijala kojim upravlja željena planeta, a na njihovoj površini potrebno je ugravirati odgovarajući simbol ili tabelu sa preciznim brojčanim sistemom. Jedan takav talisman pojavljuje se na graviri *Melanholija I*[22], i on je, uz brojne druge podudarnosti između gravire i Fićinovih teorija, naveo Karl Gilova (Karl Giehlow) da još 1903. u njima vidi poreklo ikonografije koju je Direr upotrebio[23], tako obeleživ̌si polaznu tačku za većinu kasnijih istraživača.

Fićino je obazrivo izbegavao da u svoj sistem „prirodne magije" uključi prizivanje natprirodnih bića za koje se verovalo da su povezani sa svakom od planeta. (U predstojećem delu rada oni će biti nazvani „duhovima" iako to možda nije najprikladniji termin, ali ni „anđeo" ili „demon" ne predstavljaju precizan prevod). Njegova magijska praksa, za koju je verovao da se ni malo ne razlikuje od uobičajene medicine, zasnivala se na manipulaciji delikatnom supstancom *spiritus mundi*, koja struji kroz čitav univerzum i prenosi energiju nebeskih tela na zemlju.[24]

Agripa, koji je bio prvi propagator firentinskog neoplatonizma u Nemačkoj, ne zazire od direktnog obraćanja „višim inteligencijama" koje svoje moći primaju od Tvorca i pod određenim

[21] Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, University Of Chicago Press, 1991, str. 49-58
[22] Erwin Panofsky, *Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1948, str. 166-167
[23] Patrick Doorly, „Durer's Melencolia I: Plato's abandoned search for the beautiful", u *The Art Bulletin*, Vol.86, No. 2, College Art Association, (Jun., 2004), str. 255; 273
24 Ibid. str. 62-83

uslovima mogu stupiti u kontakt sa ljudima.[25] Uz njihovu pomoć, posvećeni mag stiče uvid u večne principe po kojima sve stvari funkcionišu i doživljava vizije daleke budućnosti. Po Agripinom mišljenju, zagrevanje melanholičnog fluida kojim upravlja Saturn -planeta duboke kontemplacije- privlači ove duhove u telo, što objašnjava Aristotelovu tvrdnju da su svi nadareni ljudi bili melanholici.

U zavisnosti od toga koje su sposobnosti duše najrazvijenije, osobu mogu posetiti tri vrste duhova; ukoliko je u pitanju Imaginacija, dolaze duhovi najnižeg stupnja i donose manuelnu kreativnost i proročanstva o prirodnim nepogodama; ako se osoba skoncentriše na Razum, dolaze joj duhovi koji podstiču uspehe u govorništvu, medicini i politici, kao i proročanstva o velikim društvenim promenama. Najviši stupanj dostižu osobe razvijenog Duha (*mens*) kojima duhovi otkrivaju tajne o spasenju duše, hijerarhijama anđela, Božijim zakonima, dolasku proroka i rađanju novih religija. Uputstva i objašnjenja o postizanju jedinstva sa najvišim sferama postojanja izneta su u trećem tomu Agripine knjige *De Occulta philosophia*. Mada se štampano i izmenjeno izdanje pojavilo tek 1531, knjiga je napisana već 1510. i u rukopisu je intenzivno kružila među nemačkim obrazovanim slojem. Većina stručnjaka u njoj prepoznaje neposredan izvor za ikonografiju *Melanholije I*, tim pre što bi se inače teško objašnjiva oznaka „I" poklopila sa Agripinom podelom nadahnute melanholije na stupnjeve. Ovakvo tumačenje prvi su izneli Fric Saksl i Ervin Panofski 1923. a učvrstio ga je Panofski u svojoj monografiji o Direru (prvo izdanje štampano 1945.) i u ko-autorskom delu *Saturn i Melanholija* (Panofski-Klibanski-Saksl, prvo izdanje štampano 1965.)[26]. Iako je ono do danas najšire prihvaćeno, javljaju se i nova, koja delimično ili potpuno menjaju ugao posmatranja.

[25] Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, University Of Chicago Press, 1991, 130-143

[26] Frensis Jejts, Hermetička filozofija i Elizabetansko doba, SKC Beograd, 1999, str. 54

Zbog toga će u ovom radu biti ukratko predstavljene i interpretacije Frensis Jejts (1979), Patrika Dorlija (2004), kao i tumačenje koje graviru dovodi u vezu sa alhemijskom simbolikom.

I

Panofski smatra da je u ovom delu, preplitanjem apstraktnih ikonografskih tipova, dočarana ljudska patnja čiji su uzrok ograničenja materijalnog sveta.

Poreklo kompozicije sa ženskom figurom neurednog izgleda, koja glavu oslanja na ruku u stanju potpune neaktivnosti, možemo pronaći u tipičnim prikazima melanholika, formiranih u srednjem veku. U tom periodu su umetnici usvojili elemente vizuelnog predstavljanja grehova, da bi živopisnije predstavili odlike četiri temperamenta.[27] Melanholija je poistovećena sa ikonografskim tipom *acedie* ili lenjosti koji se razvio u dve faze. Prva se javlja u traktatu *Somme le Roi* iz 1279., koji ilustruje *acediu* zemljoradnikom usnulim pored pluga, a druga u delu *Ship of Fools* 1494., koja umesto zemljoradnika prikazuje prelju sa vretenom (slika 1)[28]. Kombinovanjem je nastala scena, najčešće korišćena za prikaz melanholičnog temperamenta, u kojoj su muž i žena zaspali nad svojim poslovima u zapuštenom domaćinstvu (slika 2). Obično je ženska osoba bila u prvom planu, a muškarac postavljen dijagonalno iza nje, dok su predmeti ponekad neuredno razbacani po prostoriji. Ovaj raspored se ponavlja i na Direrovoj graviri, ako kao predstavnika suprotnog pola posmatramo *putto*-a.

Međutim, za razliku od nemarne domaćice sa srednjevekovnih prikaza, ovde je ženska figura nepokretna jer je utonula u duboko razmišljanje, što možemo zaključiti po pogledu koji se gubi u daljini. Takođe *putto*, umesto da spava, urezuje nešto u

[27] Erwin Panofsky, *Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1948, str. 159

[28] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str. 300-303

bakarnu pločicu. Predmeti koji ispunjavaju njihovo okruženje uglavnom su građevinske i stolarske alatke, što žensku figuru identifikuje kao veštog zanatliju. Odabir predmeta ujedno uspostavlja vezu između ove gravire i određene ilustracije jednog enciklopedijskog traktata.

U pitanju je personifikacija Geometrije iz dela *Margarita Philosophica* (1504).[29] Ona je prikazana u vidu ženske osobe koja vrši merenje sfere pomoću kompasa,a okružuje je nekoliko živo angažovanih pomoćnika (slika 3). Instrumenti kojima se oni služe većinom se pojavljuju i na Direrovoj graviri.

Ovim paralelama Panofski dokazuje da su početni izvori za Direrovu kompoziciju stariji prikazi Melanholije i Geometrije. Vladavina Saturna je spona koja, po prvi put u umetnosti, ujedinjuje ova dva tipa u jednu žensku figuru.

Kao antički bog, Saturn je smatran zaštitinikom poljoprivrednih aktivnosti, a njegovoj patronaži pripadale su sve vrste merenja kao i podela zemlje na parcele. U hramovima su mu, između ostalog, bile posvećene terazije, a verovalo se da je i protok vremena pod njegovom kontrolom. Kao planetarni vladalac, povezan je sa elementom zemlje i svim manuelnim aktivnostima koje podrazumevaju obradu kamena i drveta. Jedno od najranijih zapadnoevropskih dela koje pod okrilje Saturna stavlja takve zanate pripada ciklusu fresaka Salona u Padovi, koji je Direr najverovatnije poznavao.[30] Tu su, osim zemljoradnika, tvrdice, melanholika, naučnika i pustinjaka, kao „deca Saturna" prikazani kamenorezac i drvodelja. Jedna od zanimljivih paralela između ove freske i Direrove gravire je motiv mlinskog kamena, koji je inače vrlo redak.

Međutim, dok je jedini cilj padovanske freske da prikaže sudbinu rođenih pod određenom planetom, *Melanholija I* sadrži duboko psihološko značenje. Da bi se do njega dospelo, potrebno

[29] Ibid, str. 312
[30] Erwin Panofsky, *Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1948, str. 167

je analizirati sve pojedinačne motive i povezati ih sa odgovarajućim literarnim izvorima.

Glavni lik kompozicije, ženska figura utonula u misli, poseduje sve uobičajene atribute melanholika. Njeno lice je u senci, što ostvaruje efekat tamnoputе fizionomije. Glava je oslonjena na ruku u skladu sa starijom likovnom tradicijom, i ovenčana biljkama koje ublažavaju štetne uticaje Saturna. Sa istim ciljem, u površinu zida iznad nje, ugrađen je *Mensula Jovis*, magični kvadrat koji privlači Jupiterovo zračenje. U pitanju je astrološki talisman načinjen od kalajne ploče u koju je urezano 16 ćelija sa brojevima. Raspored ovih brojeva mogao je varirati, a Direr na svojoj graviri sledi primer koji je u jednom traktatu iz 1500. dao Luka Paćoli, matematičar iz Bolonje.[31]

Prikaz 2: *Mensula Jovis*

Poznato je da je Direr veliki deo svog vremena provodio u proučavanju matematičkih disciplina. To je činio u nadi da će uz pomoć geometrije utvrditi zakonitosti savršene lepote. Iako su njegovi napori rezultovali obimnim raspravama o proporciji, do željenog saznanja nije došao. Na posletku je priznao da Savršena lepota predstavlja još jednu u nizu stvari koje leže izvan dometa ljudskog bića. Panofski ovo razočarenje umetnika smatra početnim impulsom za stvaranje *Melanholije I*.[32]

Ženska osoba koja očito pati od viška crne žuči obdarena je krilima, koja označavaju stvaralački dar. Na njenom krilu se nalazi zatvorena knjiga, a u ruci drži šestar koji ne koristi. Glavu podupire stisnutom pesnicom, što ukazuje na hvatanje u koštac sa nekim nerešivim problemom. Torbica i ključevi zakačeni o pojas

[31] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str.326-327
[32] Erwin Panofsky, *Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1948, str.170-171

njene haljine, umesto da aludiraju na tvrdičluk melanholika, ovde se pretvaraju u simbol neplodnog umetničkog perioda koji je prouzrokovao siromaštvo. Direr je sam ukazao na ovu promenu u značenju – torbicu je predstavio poluotvorenu, ključeve neuredno poređane, a na jednoj od pripremnih skica nalazi se beleška „ključevi označavaju moć, a torbica bogatstvo".[33] Po njegovom mišljenju, moć i bogatstvo očekuju umetnika koji uspešno ostvari jedinstvo teorije i prakse tj. savlada zakone geometrije, proporcije i optike i upornom vežbom stekne „sigurnu ruku". Ako jedan od ovih elemenata nedostaje, svaki trud je uzaludan. Na graviri je razjedinjenost intelektualnog i manuelnog rada prikazana kontrastom između ženske osobe i *putto*-a. Dok on nemarno povlači iglu po pločici, ostavljajući utisak deteta koje se igra, ona budno razmišlja, fizički potpuno paralisana. Sumrak koji se spušta nad nedovršenom građevinom, razbacani predmeti i izgladneli pas navode na zaključak da njen umni napor satima, pa čak i danima unazad, ne donosi nikakve rezultate. Opštem sivilu doprinose veoma čudno osvetljenje i zloslutni slepi miš, koji na svojim krilima nosi naziv *Melanholija I*.

Upravo u ovom nazivu krije se ključ za pravilno tumačenje kompozicije. Oznaka *I* ukazuje na karakter „prvog u nizu", što bi moglo navesti na zaključak da je Direr planirao još tri gravire, koje bi prikazale preostala tri temperamenta. Međutim, Panofski u potpunosti odbacuje takvu mogućnost i povezuje *Melanholiju I* sa tročlanom podelom nadahnute melanholije koju je ustanovio Agripa, a o kojoj je bilo reči u prethodnom poglavlju.

Najviši domet prikazane ženske osobe je polje imaginacije, zbog čega su je posetili duhovi koji donose umetnički talenat. O njenom stvaralaštvu svedoče neuredno razbacane alatke kao i nekoliko izrađenih predmeta– sfera, poliedar i građevina, još uvek nedovršena, na šta ukazuju prislonjene merdevine. Ovaj

[33] Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art*, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979, str. 284

stupanj nadahnuća podrazumeva i proročki uvid u prirodne promene, na graviri prikazane u vidu komete, duge i plime koja možda najavljuje poplavu. Međutim, očigledno je da pažnju ženske osobe trenutno ne okupira ni umetnička praksa, ni nadolazeće elementarne nepogode. Ona je iz nekog razloga duboko zabrinuta i veoma nezadovoljna.

Panofski ovde u tumačenje uključuje još jedan literarni izvor – *Apologia de Descensu Christi ad Inferos*, sholastičkog filozofa Anrija iz Genta.[34] U njemu postoji tvrdnja da se među ljudima mogu uočiti dve grupe suprotnih intelektualnih sposobnosti. Oni koji su u stanju da prihvate i zamisle postojanje izvankosmičke sfere i bestelesnih bića savršenijih od ljudi, mogu se uspešno baviti filozofskim i metafizičkim spekulacijama. Drugi tip ljudi ograničen je na razmišljanje o stvarima koje se mogu prostorno i vremenski locirati, izmeriti i videti. S obzirom na to da se njihov um kreće u granicama imaginacije, često su izvrsni matematičari i zanatlije. Međutim, svesni postojanja nekog natprirodnog sveta, a nesposobni da se upuste u tako apstraktnu tematiku i dožive duhovno ispunjenje, postaju žrtve nezadovoljstva i melanholije.

Ženska osoba Direrove gravire pripada upravo tom drugom tipu ljudi.[35] Iako obdarena prvim stupnjem saturnijanskog nadahnuća, ona je prezrela svoje sposobnosti i zapostavila graditeljski poduhvat, jer su je želje odvele daleko od mogućnosti. U pokušaju da dosegne neko više saznanje, morala se suočiti sa varljivošću i ograničenjima ljudskog uma. U ovom trenutku moguće je napraviti paralelu sa razočaranjem koje je doživeo sam Direr, pokušavajući da sazna šta je savršena lepota. Imajući u vidu da je sebe smarao melanholikom, ovu graviru u izvesnom smislu možemo posmatrati kao njegovu ispovest, a po Panofskom, čak i kao vrstu auto-portreta.

[34] Erwin Panofsky, *Albrecht Dürer*, Princeton University Press, 1948, str. 168
[35] Ibid, str. 170

Poznato je da je umetnik *Melanholiju I* svojim prijateljima poklanjao u paru sa *Sv. Jeronimom u radnoj sobi* (slika 4)[36]. Takva praksa verovatno otkriva posebnu smisaonu povezanost ove dve gravire. Ako se njihove kompozicije uporede, primetan je veliki kontrast. Nasuprot sumornoj i haotičnoj atmosferi *Melanholije I*, druga gravira ostavlja utisak duhovnog mira i predanih studija. Uredna soba okupana je u sunčevim zracima, svetac je zauzet proučavanjem nekog rukopisa, a životinje u prvom planu deluju pitomo i zadovoljno. Stiče se utisak da je Direr želeo da prikaže različite načine života – dok se Sv.Jeronim u potpunosti posvećuje religiji, i pod okriljem čvrsto utvrđenog sistema proživljava mirne časove božijeg blagoslova, Melanholija je prikaz renesansnog genija koji, uz novostečenu samostalnost i velike stvaralačke ambicije, ostaje bolno zatočen u nesavršenosti ljudske prirode.

II

Frensis Jejts u svojoj analizi gravire zauzima iste početne pozicije kao Panofski i Saksl, ali smatra da su oni istraživanje odveli u pogrešnom pravcu. Ukoliko je Direr zaista prihvatio Agripine stavove iz *De Occulta Philosophia*, mala je verovatnoća da je u prikaz nadahnute melanholije uključio nezadovoljstvo i razočarenje. Ovakvu interpretaciju, koju je predložio Panofski, Jejts smatra romantičarskom i neprimenljivom na idejnu pozadinu u okviru koje je Direr stvarao.[37]

Po njenom mišljenju, ženska osoba ne proživljava trenutke stvaralačke i emocionalne krize, već je paralisana dubokim vizionarskim transom. Njena krila simbolišu direktan kontakt, zapravo sjedinjenje sa dobrim duhovima Saturna, čiji je silazak iz viših oblasti nagovešten lestvama prislonjenim uz građevinu. Jejts ovde povlači paralelu sa simbolikom Lestvice Jakovljeve, pomoću koje anđeli putuju između viših i nižih sfera.

[36] Ibid, str. 156
[37] Frensis Jejts, Hermetička filozofija i Elizabetansko doba, SKC Beograd, str. 57

Iako je telo ženske osobe u stanju obamrlosti, njen um živo beleži instrukcije i informacije koje prima od bestelesnih bića, što je na graviri prikazano u vidu zaposlenog putto-a. Agripa i ostali autori koji su se bavili sličnom tematikom, upozoravali su da kontakti sa duhovima nisu bezbedni ukoliko se osoba prethodno ne podvrgne periodu kontemplacije i asketizma. Svedočenje o tome da je glavni lik Direrove gravire prošao kroz neophodne pripreme i ostvario potpunu kontrolu nad svojim telom, dato je u vidu izgladnelog i usnulog psa. Pas, tvrdi Jejts, simboliše telesna čula, baš kao u legendi o Akteonu iz *Mythologia*-e Natalisa Komea. Predmeti, alatke i oznaka *I* dokazuju da je u pitanju prvi, umetnički stupanj melanholičnog nadahnuća, kako je to i Panofski ustanovio u svojoj analizi.[38]

Jejts takođe razmatra međusobni odnos *Melanholije I* i *Sv.Jeronima*, ali odbacuje teoriju da one predstavljaju suprotne načine života. Ona u njima vidi različite stupnjeve melanholičnog nadahnuća. Smirenost svetog Jeronima, savršeni geometrijski red u radnoj sobi i obilje svetlosti navode na zaključak da je ova gravira treći, najuzvišeniji stupanj religiozne kontemplacije u kojoj se otkrivaju večne istine i božiji zakoni, dakle *Melanholija III*.[39]

Ako se prihvati pretpostavka da je Direr stvorio *Melanholiju I* i *III,* bilo bi logično očekivati i prikaz drugog stupnja nadahnuća, koje osobi omogućava uspeh u oblasti društvenog angažmana. Mogući trag o nekadašnjem postojanju ove gravire Jejts pronalazi na vrlo neobičnom mestu – u pesmi *Senka noći* (1594), elizabetanskog pesnika Džordža Čepmena.[40] Ova pesma proslavlja potragu za znanjem koja se odigrava u noćnim časovima, suprotstavljajući je besmislenim dnevnim aktivnostima običnih ljudi. Ona govori i o „noćnom fluidu", koji očigledno podrazumeva melanholični temperament, iako se to eksplicitno ne spominje. U određenim motivima pesme, Jejts prepoznaje Direrovu ikonogra-

[38] Ibid, str. 58-59
[39] Ibid, str. 60
[40] Ibid, str. 125-126

fiju i pretpostavlja da je Čepmen imao prilike da vidi primerak *Melanholije II*.

Ona pronalazi još jedno umetničko delo koje sadrži jasne paralele sa Čepmenovim stihovima – *Melanholiju* Matijasa Gerunga iz 1558. (slika 5). Tema ove slike je upravo kontrast između noćnih proučavanja i raznolikih dnevnih poslova, opevan u pomenutoj pesmi. Glavni likovi su ženska personifikacija melanholičnog temperamenta i naučnik koji meri globus. Oni su obavijeni tamnim oblacima koji simbolišu noć, dok na ostatku kompozicije ljudi žure svojim obavezama pod svetlošću Sunca. Direrov uticaj na Gerunga jasno je uočljiv, o čemu su pisali i autori knjige *Saturn i Melanholija*. Glavne dodirne tačke ove slike sa *Melanholjiom I* su poze najvažnijih figura i duga u pozadini kompozicije.Ukoliko su u Čepmenovoj pesmi zaista upotrebljeni motivi ova dva umetnička dela, Jejts smatra da je Gerungova slika zapravo kopija izgubljene *Melanholije II*, koju je pesnik video u paru sa *Melanholijom I*, i njima inspirisan napisao *Senku noći.* U tom slučaju, Direrova gravira je predstavljala melanholika koji će, uz pomoć Saturnovog nadahnuća drugog stepena, steći priliku da se istakne u javnim poslovima.[41]

Jejts u svoje proučavanje Direrove ikonografije uvodi i jedan novi element. Suprotstavljajući *Melanholiju I* kasnijim radovima Lukasa Kranaha na istu temu, ona pronalazi još jednu nit okultne filozofije, utkanu u idejnu pozadinu ovih dela. Dok je ženska osoba sa Direrove gravire utonula u duboko proučavanje pod zaštitom dobrih sila, Kranahov glavni lik je zapravo veštica čiji odsutni duh učestvuje na đavoljem sabatu (slika 6). Melanholični fluid doneo je ovim ženama različite duhove. Autori *Saturna i Melanholije* objašnjavaju Kranahovih izbor teme istim porastom sujeverja koje je uzrokovalo i bitne razlike između rukopisne i štampane verzije *De Occulta Philosophia*. Međutim, Jejts, oslanjajući se na istraživanje Čarlsa Zike, objavljeno u *Žurnalu Var-*

[41] Ibid, str. 127-130

burg i Kortold Instituta (1976), smatra da su ove razlike mnogo manje nego što se pretpostavljalo.[42] Njeni napori su pre svega usmereni ka tome da dokaže prisustvo hrišćanske kabale u prvoj verziji Agripinog rada. Iako ovaj problem na prvi pogled nema nikakve veze sa umetničkim delima o kojima je reč, Jejts misli da je osnovna razlika između prikazanih ženskih osoba u tome što je jedna zaštićena praktičnom kabalom, a druga ne, kao i da je porast interesovanja za kabalu u doba renesanse morao ostaviti traga i na Direrovo stvaralaštvo.

U svom izvornom obliku, dakle u okviru judaizma, kabala se kao formiran sistem pojavila u XII veku u Južnoj Francuskoj. Predstavlja oblik jevrejskog misticizma čiji su koreni u verovanju da prvobitni tekst Tore nije bio podeljen na reči, već je tekao kontinuirano, ispisan „crnim ognjem po belom ognju".[43] Tako je bilo moguće čitati ga na više načina i prepoznati u njemu niz Božijih ili magijskih imena. Ovaj tekst je Mojsiju predat u obliku koji, podelom na reči, čini Petoknjižje kakvo znamo danas. Međutim, ujedno mu je saopštena i usmena tradicija tajnog značenja Tore, koja se vekovima prenosi samo iniciranima. Kabala u prevodu označava upravo ovu tradiciju. Autori prvog kabalističkog spisa *Bahir*, koji se pojavio oko 1180. godine, pomešali su različite mitske sadržaje sa kojima je zvanično rabinističko predanje pokušavalo da raskrsti. Najupečatljivija slika koju su stvorili, i koja će kasnije biti prihvaćena u zapadnoevropskoj renesansi, je Drvo Božije ili Drvo Sveta, kroz koje se manifestuje božija stvaralačka moć (slika 7).[44] Ovaj koncept dalje se razrađuje u najznačajnijem kabalističkom spisu *Zohar*, nastalom u Španiji XIII veka. Postepeno su kao činioci drveta usvojene sefire, koje u zvaničnom predanju *Knjige Stvaranja* označavaju deset arhetipskih brojeva kao deset osnovnih pra-sila boga. U kabali sefirot postaju deset stadijuma Božijeg stvaralaštva, koji obiluju slikama i sim-

[42] Ibid, str. 57-61
[43] Geršom Šolem, *Kabala i njena simbolika*, Neven, Beograd, 2001, str. 53
[44] Ibid, str. 117-119

bolima i sadrže zapravo praslike svega što je ikad stvoreno.[45] Ovi momenti su kasnije u renesansi prepoznati kao dodirna tačka sa Platonovim svetom ideja. Još jedan zajednički koncept neoplatonizma i kabale je jedinstvo boga i njegove kreacije, pri čemu ona ne iscrpljuje mnogostrukost božijeg postojanja. Sefirot je svet božanskih emanacija, ili atributa koje je bog stvarajući ispunio ne samo svetlom i energijom, već i govorom. Imena božija, reči i slova od kojih su ona sastavljena igraju podjednako bitnu ulogu u kabali kao i sistem Drveta Sveta. Svakom pojedinačnom znaku hebrejskog alfabeta pripisivano je višestruko simbolično značenje, kao i brojčana vrednost (slika 8). Komplikovanim sistemom permutacija i kombinacija ovih znakova, kabalisti su verovali da dostižu skrivene istine i kontempliraju božiju kreaciju. Najsloženiji metod bio je Gematrija,[46] koji je operisao numeričkim vrednostima hebrejskog alfabeta. Sve ove manipulativne tehnike podrazumevale su mogućnost magijskog dozivanja anđela i arhanđela, čija su se imena otkrivala pravilnim rasporedom znakova.

Kontakt sa višim duhovnim sferama je bio jedan od razloga zbog kojih je Fićinov učenik Piko dela Mirandola (1463-1494) posmatrao kabalu kao moćni dodatak „prirodnoj magiji" svog učitelja. Zainteresovan za ovaj sistem, posvetio se učenju hebrejskog i nabavio kabalističke spise od svojih prijatelja Jevreja, uglavnom španskog porekla, od kojih je najznačajniji bio Flavije Mitridat. Rezultat ovih proučavanja bila su sedamdeset i dva kabalistička zaključka, koje je Piko uvrstio u devet stotina teza ili *Conclusiones*, objavljenih 1486. u Rimu. Pomoću njih je želeo da dokaže mogućnost međusobnog izmirenja i uklapanja hrišćanstve dogme i najrazličitijih filozofskih postavki, koje su poticale iz hermetičke tradicije, astrologije, Orfičkih misterija, Haldejskih proročanstava i sličnih ezoteričnih učenja. Značaj kabale ležao je prvenstveno u tome što se kombinacijom određenih hebrejskih

[45] Ibid, str. 130-131

[46] Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, University Of Chicago Press, 1991, str.93

znakova moglo dokazati da je Isus ime Mesije. *Tetragramaton*, ime boga u judaizmu, sastojalo se samo od samoglasnika i bilo ga je nemoguće pročitati. Umetanjem hebrejskog znaka za S dobija se reč Isus, a istovremeno ime božije postaje čujno, izgovorljivo, čime su hrišćani nastojali da dokažu da je Hrist otelovljena Reč, božija inkarnacija. Po Piku, ovaj argument čini hrišćansku verziju kabale ne samo poželjnom, već i neophodnom, jer ona predstavlja najuverljiviju potvrdu istinitosti hrišćanskog učenja.[47]

Njegove stavove je na severu zastupao nemački humanista Johan Rojhlin (1455-1522), koji je tezu o imenu Isusovom detaljno obradio u delu *De verbo mirifico* (1494). On je nastojao da zastarelu sholastičku filozofiju zameni sintezom italijanskog neplatonizma i operativne magije, koju unošenje hrišćanske kabale čini bezbednom, jer otkriva imena dobrih sila. Ovakve težnje bile su sastavni deo predreformacijske krize, i u većoj ili manjoj meri prodrmale su sve učene krugove tog doba. Rojhlinove ideje prihvatio je i Agripa, o čijem je značaju za Direrovu graviru već dovoljno rečeno. Jejts smatra da je umetnik Rojhlinovo delo možda i neposredno poznavao, jer se u *De verbo mirifico* pojavljuje Jevrejin, kabalista, koji je „pod uticajem Saturna". Takođe, pominje se i Sv.Jeronim, koji je bio stručnjak za hebrejski jezik, i u čijem se radu mogu naći prvi tragovi hrišćanske kabale, što je u *Žurnalu Varburg i Kortold Instituta* (1977) dokazao Brajan Kopenhaver.[48] Ako se uzme u obzir da je Direr proučavao dela Agripe i Rojhlina i da je na jednoj od svojih gravira prikazao upravo onog crkvenog oca koji se bavio skrivenim značenjem hebrejskog alfabeta, Jejts smatra neophodnim da se odnos ovog umetnika prema kabali podrobno preispita. Na žalost, osim ovih nagoveštaja, ona ne ulazi u dalja razmatranja mogućeg uticaja hrišćanske kabale na Direrov *Meisterstiche*.

[47] Frensis Jejts, Hermetička filozofija i Elizabetansko doba, SKC Beograd, str. 26-29
[48] Ibid, str. 31-32

III

Oksfordski profesor istorije umetnosti Patrik Dorli (Patrick Doorly), u potpunosti odbacuje vezu između *Melanholije I* i neoplatonističkih učenja Fićina i Agripe. On tvrdi da je ova gravira zapravo ilustracija Platonovog dijaloga *Hipija Veći*. Tema dijaloga je uzaludna potraga za definicijom lepote, koja se završava konstatacijom „sve lepo je teško".[49] I sam Direr je prošao kroz slično iskustvo, što povećava verovatnoću da ga je tekst umetnički inspirisao. Osnovni argumenti koje Dorli navodi u prilog ovoj tezi su podudaranje motiva *Melanholije I* i *Hipije,* kao i činjenica da su Platonova dela bila dostupna Direru preko njegovog najbližeg prijatelja Vilibalda Pirkhajmera.[50]

U pomenutom Platonovom dijalogu učestvuju Sokrat i sofista iz Elide, Hipija. Pitanje koje Sokrat postavlja svom sagovorniku glasi „šta je lepota". U nemogućnosti da razume suštinu pitanja, Hipija navodi niz predmeta ili situacija koje po sopstvenom nahođenju smatra lepim. Doživljavajući stalno opovrgavanje od strane Sokrata, on pojam „lepo" uskoro proširuje na sve što je prijatno, časno, korisno,ređajući mnoge netačne odgovore. Isprovocirani Sokrat ga, u uvijenoj formi, poredi sa vodeničkim kamenom „koji nema ni ušiju ni mozga".[51] Razgovor se bezuspešno nastavlja dalje, da bi se pri samom kraju Sokrat zapitao da li je u stanju takvog neznanja bolje biti živ ili mrtav.[52]

Ovakva dilema, koja implicira osećanje besmisla i depresije, navela je Direra da u svoju graviru unese ikonografiju melanholije. Na taj način, ono što Panofski i Jejts smatraju polaznom tačkom, Dorli posmatra kao sredstvo koje bliže dočarava atmos-

[49] Platon„Hipija Veći" u: *Dijalozi*, Grafos, Beograd, 1987, str. 225
[50] Patrick Doorly, „Durer's Melencolia I: Plato's abandoned search for the beautiful", u The Art Bulletin, Vol.86, No. 2, College Art Association, (Jun., 2004), str. 257-258
[51] Platon„Hipija Veći" u: *Dijalozi*, Grafos, Beograd, 1987, str. 207
[52] Ibid, str. 225

feru Platonovog teksta. Za njegovu interpretaciju najznačajniji su predmeti razbacani oko ženske figure. U njima se jednim delom mogu prepoznati Hipijini pokušaji da definiše lepotu. Među njima su moć (prikazana u vidu ključeva), novac (na koji ukazuje torba), sve što je korisno za čoveka (alatke i pas, za koga Dorli veruje da je lovački gonič), uživanje u muzici (zvono). Vodenički kamen je doslovna ilustracija Sokratove uvrede upućene Hipiji. Ostali motivi su preuzeti iz literature koju je Direr konsultovao da bi razjasnio i preciznije ilustrovao sporne delove teksta. Pre svega, u pitanju je sledeći Sokratov iskaz:

„Zar nisi sposoban da upamtiš da sam te pitao za lepotu samu ... koja svemu čemu je pridodata, bilo da je to kamen ili drvo, čovek, bog, bilo koji čin ili znanje, daje svojstvo lepote..."[53]

Reč ovde prevedena kao znanje *na grčkom glasi* mathemati i podrazumeva širi spektar značenja.[54] *Direrovi pokušaju da nađe što precizniji prevod odveli su ga Paćolijevom traktatu* De divina proportione (slike 9 i 10), u kome postoji poglavlje pod imenom „Na šta se sve odnosi naziv matematika". Tu su kao matematičke discipline navedene aritmetika, geometrija, astrologija, muzika, perspektiva, arhitektura i kosmografija. U daljem tekstu ističe se da najveći značaj pripada geometriji, što je priznavao i sam Platon, zabranjujući onima koji ne poznaju ovu disciplinu da pohađaju njegove časove. Dalje, govori se o tome da su matematičke discipline lestve, koje omogućavaju uspon ka svakoj drugoj nauci, kao i da sve što postoji u materijalnom svetu može biti predmet brojanja, vaganja i merenja druge vrste. Na kraju, Paćolijev hvalospev matematici završava se poslovicom „zlato se testira pomoću vatre, a intelektualne sposobnosti pomoću matematičkih disciplina".[55] Dorli na graviri prepoznaje mnoge paralele sa ovim tekstom, pre svega citat iz ove poslovice u vidu posude za toplje-

[53] Ibid, str. 207
[54] Patrick Doorly, „Durer's Melencolia I: Plato's abandoned search for the beautiful", u The Art Bulletin, Vol.86, No. 2, College Art Association, (Jun., 2004), str. 262
[55] Ibid, str. 265-266

nje metala, prikazane na slici levo. Tu su još i lestve, koje sa postolja punog matematičkih simbola vode u nepoznatom pravcu, dakle ka novim saznanjima. Građevina je simbol arhitekture, zvono muzike, duga i kometa kosmografije. Brojanje, vaganje i merenje svake vrste prikazani su terazijama, peščanim satom i kvadratom sa brojevima, koji se takođe odnosi i na astrologiju, jer je u pitanju *Mensula Jovis*. Geometriji kao najznačajnijoj disciplini pripalo je počasno mesto i na graviri – ženska osoba koja se smatra glavnim likom zapravo je njena personifikacija. Da bi je verno prikazao, Direr se okrenuo novom literarnom izvoru – *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, autora Marcijana Kapele.[56] Između ostalog, ovde se Geometrija opisuje kao neumorni putnik, koji stalno meri zemljinu površinu, a jedan od njenih zadataka u tekstu je da Jupiteru odnese Euklidovu knjigu *O elementima*. Dorli veruje da ovaj opis u potpunosti odgovara ženi sa Direrove gravire; po krilima zaključujemo da je često u pokretu, šestarom vrši merenje, a Euklidova knjiga joj leži na krilu. Ostaje još dati objašnjenje za melanholično raspoloženje Geometrije. Kao što je već nagoveštено, razlog leži u tome što čak ni ona, kao najuzvišenija disciplina, ne može pružiti odgovor na pitanje „šta je lepota?".

Prikaz 3: *posuda za topljenje metala*

Međutim, Dorli veruje da je na graviri materijalizovan i njen neuspeli pokušaj da to učini, i to u vidu najzagonetnijeg motiva kompozicije – nepravilnog poliedra. Osnovi ovog zaključka leže u Platonovom učenju iz *Timaja* da su najsitnije čestice od kojih je sastavljen kosmos četiri pravilna geometrijska tela, koja sačinjavaju atome četiri elementa. Atomi zemlje su kocke, vatre tetraedri, vazduha oktaedri, a vode ikosaedri. Preostaje još jedno pravilno geometrijsko telo – dodekaedar (slika 11), čije mesto Platon nije precizno odredio. On je ipak nagovestio da je demi-

[56] Ibid, str. 268

jurg dodekaedar iskoristio za „ukrašavanje kosmosa". Kao što je Platon govorio o petom pravilnom poliedru, Aristotel je smatrao da mora postojati peti element koji omogućava cirkularno kretanje materije u kosmosu. Paćoli u svom traktatu ukršta ova dva učenja i poistovećuje dodekaedar sa petim elementom, pripisujući tu izjavu Platonu. Na taj način, Direr, koji se služio njegovom knjigom, a i sam se bavio analiziranjem Platonovih geometrijskih tela (slika 12) mogao je zaključiti da bi idealna slika lepote možda bila dodekaedar, peti element, koga je bog koristio da ulepša svoju kreaciju. Zato je na svojoj graviri nemogućnost da se definiše lepota metaforično prikazao u vidu Geometrije, koja je umesto dodekaedra uspela da napravi samo nepravilni poliedar i zbog toga je zapala u melanholično raspoloženje.[57]

Motiv koji Dorli ne uspeva da razjasni je slepi miš sa natpisom *Melanholija I*. On veruje da ovaj detalj funkcioniše kao amblem, koji sadrži samo moto, a ne i naziv kompozicije. Svoj argument opravdava velikom popularnošću koju ovaj način likovnog izražavanja stiče u tom periodu, a pre svega činjenicom da je sam Direr ilustrovao Horapolovu *Hieroglyphica*-u, i stvorio drvorez koji je vrline cara Maksimilijana I prikazivao amblematski.[58] Međutim, Dorli ne nudi nikakvo objašnjenje za oznaku *I* koja prati „moto" kompozicije.

IV

Jedno od tumačenja Direrove gravire, koje nije našlo mesta u priznatoj stručnoj literaturi, povezuje ovo zagonetno delo sa početnom fazom alhemijskog *Opus Magnum* -a. Alhemija je u XVI veku dostigla status vrlo cenjene nauke, čiji su procesi ilustrovani složenim sistemom vizuelne simbolike. U obliku u kom je prihvaćena u Zapadnoj Evropi, razvila se u helenističkom periodu, u okviru aleksandrijskog sinkretizma. Važnu ulogu u njenom formiranju odigrala su učenja Empedokla, Demokrita, Pitagore,

[57] Ibid, str. 270
[58] Ibid, str. 271

Platona i Aristotela, kao i gnostički koncept po kome je materijalni svet „iskvaren" i treba naći način za njegov oporavak.

Najznačajniji pisani dokument koji se vezuje za alhemiju i sadrži osnovu njene doktrine je *Smaragdna tabla*, pripisana mitskom autoru Hermesu Trismegistusu.[59] Njena početna teza „*Ono što je gore isto je onom što je dole*" implicira veru alhemičara da operišući materijalom nađenim u prirodi mogu stvoriti čudesnu supstancu nezemaljskog porekla koja predstavlja univerzalni lek, daruje večni život i neplemenite metale pretvara u zlato – jer „*sve potiče iz Jednog*" i zbog zajedničkog porekla svih stvari, moguće je ponovo ih pretvarati jedne u druge. Hermes Trismegistus bio je sinteza grčkog boga Hermesa, egipatskog boga Tota i mitskog faraona koji je navodno podario svojim sunarodnicima hijeroglifsko pismo. Crkveni oci, kao Laktancije i Avgustin, smatrali su ga egipatskim mudracem koji je u svojim proročanstvima nagovestio dolazak hrišćanstva. Vremenom je njegovo autorstvo pripisano većem broju traktata koji su zajedno činili *Corpus Hermeticum*, veoma raznolikog sadržaja. Oko 1460. jedna kopija je preko grčkog monaha dospela u posed Kozima de Medičija. Interesovanje za delo „Hermesa Trismegistusa" bilo je tako veliko da je Fićino dobio nalog da prekine prevođenje Platona i posveti se *Corpus*-u.[60] Takva intelektualna klima objašnjava i rastući značaj alhemije koja je spadala u hermetičke discipline.

Zadatak alhemičara bio je da u prirodi pronađu početni materijal za rad, o kome se nijedan traktat nikad nije precizno izjašnjavao, i da nizom transmutacija, tokom kojih dolazi do rotacije elemenata, dosegnu njegovo usavršavanje. Verovalo se da od pravilno odabranih početnih sirovina nastaje *prima materia* koja u sebi sadrži dva suprotna principa – solarni, topao, muški (*sumpor mudrosti*), i lunarni hladan, ženski (*živa mudrosti*). Ova dva

[59] Alexander Roob, The Hermetic Museum: Alchemy and Mysticism, Taschen, Köln, 2001, str. 8-9

[60] Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, University Of Chicago Press, 1991, str. 12-13

principa trebalo je pomiriti, izbrisati razlike između njih uz pomoć „unutrašnje vatre" (određena vrsta soli) tako da se dosegne stanje savršene harmonije. Na taj način nastaje *lapis philosophorum*, ili kamen mudrosti, otelovljeni peti element koji sadrži gore opisana čudesna svojstva.

Tokom ovog procesa početni materijal je morao proći kroz četiri faze, nazvane po bojama koje je poprimao u svakoj od njih – *nigredo* (crna), *albedo* (bela), *citrinitas* (žuta) i *rubedo* (crvena, boja *lapis*-a). U toku srednjeg veka ustanovljene su korespodencije između telesnih fluida i navedenih faza procesa. Na taj način početna faza *nigredo* povezana je sa crnom žuči, *albedo* sa flegmom, *citrinitas* sa žutom žuči i *rubedo* sa krvlju. Neki autori smatraju da se Direr prilikom stvaranja *Melanholije I* rukovodio ovim sistemom i zapravo prikazao *nigredo*, imajući u planu da prikaže i preostale tri faze. Ovakvo tumačenje se zasniva na činjenici da Direr koristi motive koji se često javljaju u ilustracijama alhemijskih traktata.

Dakle, sa ove tačke gledišta, nadahnuti melanholik predstavljen u vidu ženske osobe je alhemičar koji sumorno iščekuje neizvesni ishod operacije. Njena početna faza podrazumeva uništenje i raspadanje prvobitne materije koja „mora umreti da bi se ponovo rodila", zapravo da bi sa površine ugljenisane mase počela da isparava srebrnasta supstanca. Ova faza se odigrava pod zaštitom Saturna, koji upravlja najgrubljim, sirovim materijalom i simboliše destruktivni aspekt vremena, čiji je nezaustavljiv protok prikazan peščanim satom. Vizuelni simbol *nigredo* stupnja često je kamen koji je Saturn progutao umesto sina Jupitera i kasnije povratio[61] (slika 13), na graviri prikazan u vidu poliedra. Sfera je uobičajen prikaz prvobitne materije iz koje će se, kao iz jajeta, roditi novi život ili *lapis*.[62] Da bi se to dogodilo, *prima materia* se obrađuje pomoću vatre, najčešće prikazane u vidu oš-

[61] Alexander Roob, The Hermetic Museum: Alchemy and Mysticism, Taschen, Köln, 2001, str. 193
[62] Ibid, str. 493

trih predmeta[63] (slika 14) koji su na graviri razbacani po zemlji. Tokom konstantnog zagrevanja dolazi do sušenja i isparavanja supstance u zapečaćenoj posudi, što se u alhemijskim traktatima nagoveštava motivom duge (slika 15). *Putto*-i i deca u ovom kontekstu označavaju one faze dela u kojima alhemičar treba samo da održava vatru i čeka (slika 16). Pas je simbol muškog principa unutar prvobitne materije, ili *sumpora mudrosti*, dok voda, koja čini veći deo pejzaža u pozadini gravire, simboliše ženski princip- *živu mudrosti*. Ove suprotne principe trebalo je u toku procesa izjednačiti, na šta ukazuju terazije (slika 17), koji su deo pribora svake laboratorije.

Na graviri se pojavljuje i nekoliko motiva koji nisu vezani direktno za *nigredo* fazu, već spadaju u širi kontekst alhemijske simbolike. Mlinski točak je simbol stalne rotacije elemenata koja se dešava tokom procesa[64], i najbližu paralelu ima u zanimljivoj ilustraciji traktata *Knjiga Svetog Trojstva* (slika 18), u kojoj su uspostavljene paralele između sedam vrlina, sedam metala i sedam planeta koje njima vladaju[65]. Značaj broja sedam još jednom je naglašen merdevinama sa sedam prečki koje ukazuju na sedam postupaka kojima *prima materia* mora biti podvrgnuta (slika 19). Motiv zvona može se povezati sa rečenicom traktata *Asclepius*, pripisanog Hermesu Trismegistusu - „U muzici se krije poredak svih stvari". Izvorno, ovaj koncept potiče iz pitagorejske filozofije koja je dala važan doprinos formiranju alhemijskih doktrina (slika 20). Šestar koji ženska osoba drži možda se odnosi na metaforički opis alhemijskog procesa koji se služi geometrijskim simbolima: „Stavi muško i žensko u krug, napravi od njih kvadrat, od kvadrata trougao, a zatim ponovo krug i dobićeš Kamen mudrosti."(slika 21). To zapravo znači da se *prima materia*, koja sadrži muški i ženski princip, u zapečaćenoj posudi vatrom razlaže na četiri elementa; njihovom rotacijom smesa poprima tri ni-

[63] Ibid, str. 207; 490
[64] Ibid, str. 650
[65] Ibid, str. 664

janse – crnu, belu i žutu, da bi se proces trijumfalno zaokružio neuništivim crvenim eliksirom. Najzad, ključevi koje je Direr označio kao „moć", u alhemijskoj simbolici označavaju potrebno znanje bez koga je nemoguće uspešno okončati potragu za Kamenom mudrosti (slika 22).

Zaključak

Iako tumačenje Panofskog ima svoje mane na koje su i raniji autori ukazali, čini se da i dalje suvereno vlada kad je u pitanju bliže razumevanje „Melanholije I". Problematičan deo ove interpretacije nije ikonografskog karaktera, već se tiče ličnog utiska Panofskog o Direrovoj motivaciji za izradu gravire. Naime, on vidi Direra, koji je bio renesansni erudita, samouveren i društveno aktivan, kao melanholičnog romantika koji priznaje svoju slabost, poistovetivši se sa neuspešnom saturnijanskom figurom sa slike. Frensis Jejts, ukazavši suvislo na malu verovatnoću ovog scenarija, prilično nategnuto želi da ubaci kabalu u ikonografiju, dok njene teorije o izgubljenoj „Melanholiji II" za sada nisu proverene. Ipak, ona nudi nekoliko izmena u tumačenju koje deluju osnovano a za buduće istraživače trasira put utemeljen na odličnom poznavanju materije i vrednim bibliografskim referencama. Patrik Dorli iznosi veoma ubedljive dokaze o tome da je Direr u trenutku izrade „Melanholije I" posedovao i čitao Platonove tekstove, između ostalih i „Hipiju Većeg". Iako pretpostavka da je deo motiva inspirisan ovim dijalogom, zvuči veoma suvislo, Dorli preveliki broj predmeta, pa čak i glavnu figuru, tumači kao ilustraciju jedne jedine reči, koja je, pri tom, u kontekstu „Hipije Većeg" od sporednog značaja. Takva je teorija vrlo neuverljiva. Takođe, nije sasvim jasno zašto bi korišćenje Platona isključilo ikonografske reference na Agripu, Fićina, Neoplatonizam i učenje o četiri fluida. Čini se da je ovaj istraživač, u želji da napiše nešto radikalno novo, previše istakao onaj aspekt gravire koji je

on prvi uočio, proglasivši „Melanholiju I" direktnom ilustracijom pomenutog Platonovog dijaloga. Mnogo je razumnije videti njegova otkrića kao obogaćenje, a ne opovrgavanje ikonografske analize koju je započeo Panofski. Na posletku, tumačenje motiva kroz prizmu alhemijske ikonografije primamljivo je, i najverovatnije realno utemeljeno. Učeni ljudi i umetnici renesansnog doba većinom su se oprobali u ovoj disciplini, ili je makar teorijski poznavali, pa je sasvim moguće da se deo potrage za savršenom lepotom koju sprovodi Direrova figura sastojao i od alhemijskih eksperimenata. Ipak, natpis, kometa, *Mensula Jovis*, nedvosmisleno ukazuju na Agripu i Fićina kao najvažnije izvore inspiracije „Melanholije I", od kojih treba početi svako dalje istraživanje ovog neiscrpnog dela. Zato ćemo zaključiti da manija originalnosti koja je zahvatila svet, pa i nauku, od doba Moderne, kapitulira pred temeljnim proučavanjem tradicionalnih metoda i teorija, koje rađa smislenu nadogradnju, nova otkrića i oplemenjivanje postojećeg znanja.

Slika 1: *Ilustracija greha lenjosti (acedia) Ship of Fools*

Slika 2: *Ilustracija melanholičnog temperamenta*; *MS C. 54, Centralna biblioteka u Cirihu*

Slika 3: *„Geometrija" Margarita Philosophica*

Slika 4: *Sv. Jeronim u radnoj sobi Albreht Direr, 1514*

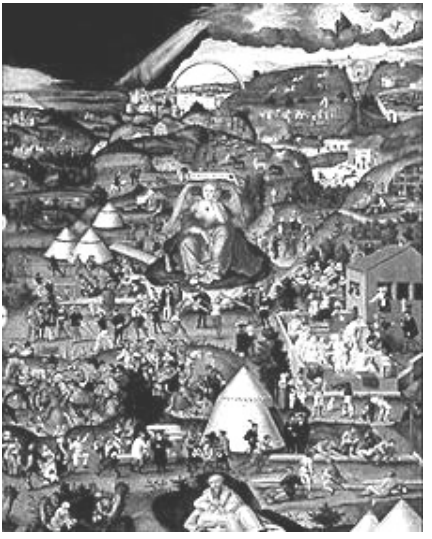

Slika 5: *Melanholija Matijas Gerung, 1558*

Slika 6: *Melanholija Lukas Kranah, 1528*

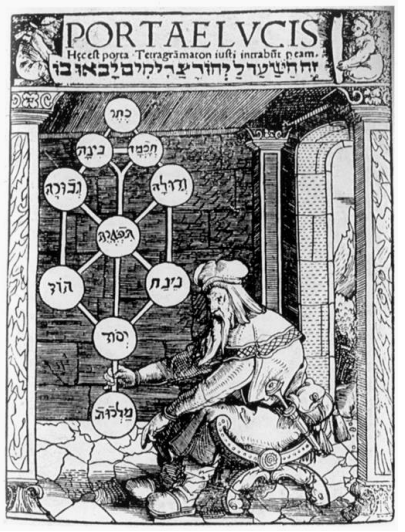

Slika 7: *Paulus Ricius, Portae Lucis; Augsburg, 1516*

Slika 8: *Hebrejski „Alefbet" sa brojčanim vrednostima*

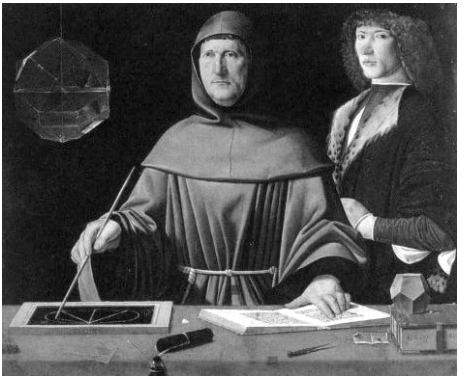

Slika 9: *Luka Paćoli sa učenikom; Jakopo de Barbari, 1495.*

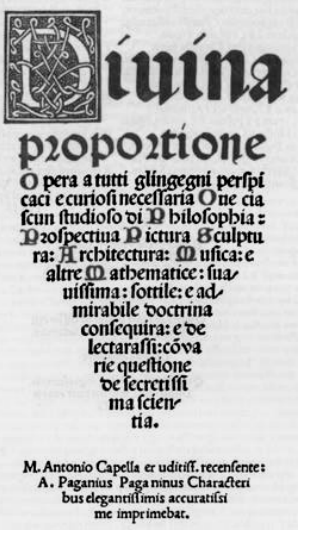

Slika 10: *De Divina Proportione; Traktat Luke Paćolija*

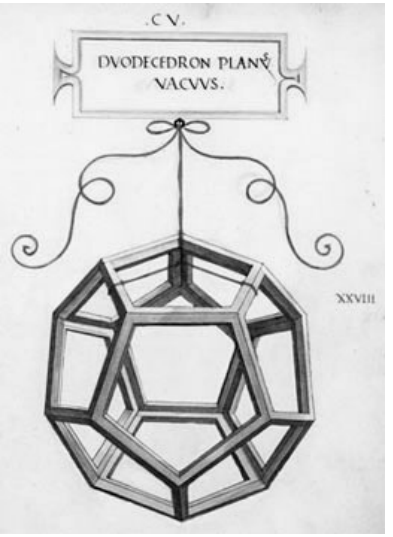

Slika 11: *Ilustracija iz Paćolijevog De Divina Proportione Leonardo da Vinči*

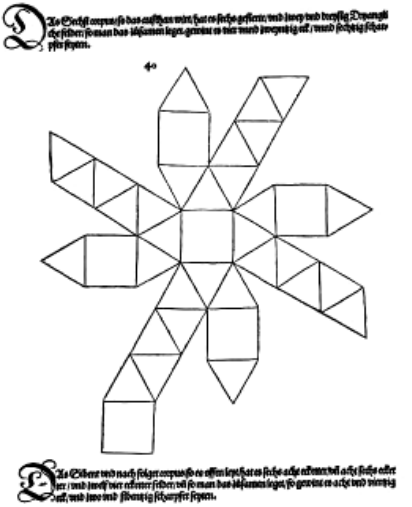

Slika 12: *Underweysung der Messung; Ilustrovani traktat Albrehta Direra, izdanje iz 1538.*

Slika 13: *Mihael Majer, Atalanta Fugiens; Openhajm, 1618.*

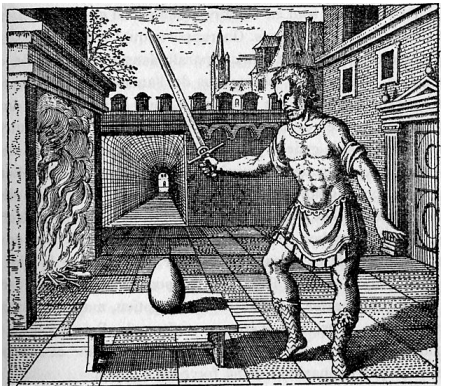

Slika 14: *Mihael Majer, Atalanta Fugiens; Openhajm, 1618.*

Slika 15: *J.D. Milius, Philosophia Reformata; Frankfurt, 1622.*

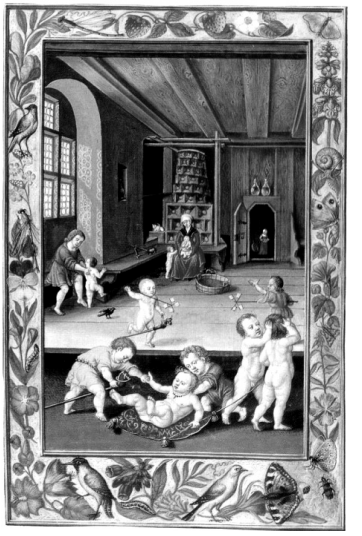

Slika 16: *S. Trismosin, Splendor Solis; London, XVI vek*

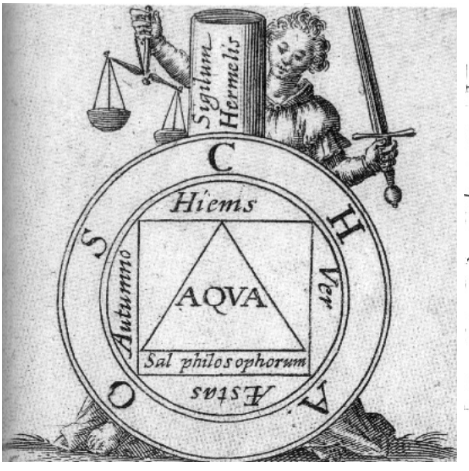

Slika 17: *Viridarium chymicum, D.Stolcius fon Stolcenberg; Frankfurt, 1624.*

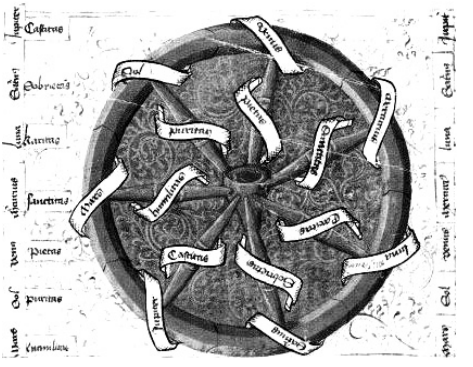

Slika 18: *Knjiga Svetog Trojstva rani XV vek*

Slika 19: *S. Mihelspaher, Cabala; Augsburg, 1616.*

Slika 20: *F. Gafurio, Theoria Musica; Milano, 1492.*

Slika 21: *Mihael Majer, Atalanta Fugiens; Openhajm, 1618.*

Slika 22: *Aurora Consurgens kasni XIV vek*

Literatura:

1. Erwin Panofsky, The life and art of Albrecht Dürer, Princeton University Press, 1955.
2. Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, Saturn and melancholy: studies in the history of natural philosophy, religion and art, Kraus Reprint, Nendenln/Liechtenstein, 1979.
3. Slavica Batos, priređivač „Melanholija", tematski broj serijske publikacije *Gradac: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, 160-161, Čačak, 2006-2007.
4. Ervin Panofski, Ikonološke studije, Beograd 1975.
5. Darrin M. McMahon, *Divine Fury: A History of Genius*, Basic Books, New York, 2013
6. Frensis Jejts, Hermetička filozofija i elizabetansko doba, Beograd, 1999
7. Frances Yates, Giordano Bruno and the Hermetic tradition, University of Chicago Press 1964
8. Noel L. Brann, *The Debate Over the Origin of Genius During the Italian Renaissance*, Brill's Studies in Itellectual History, BRILL, Leiden, 2001
9. Geršom Šolem, Kabala i njena simbolika, Beograd 2001.
10. Jennifer Radden, priređivač, *The Nature of Melancholy - from Aristotle to Kristeva*, Oxford University Press, 2000
11. Patrick Doorly, „Durer's Melencolia I: Plato's abandoned search for the beautiful",
12. The Art Bulletin, Vol.86, No. 2, College Art Association, (Jun., 2004), pp. 255-276
13. Platon, Dijalozi, Beograd, 1987.
14. Alexander Roob, The Hermetic Museum: Alchemy and Mysticism, Köln, 2005.

DÜRER'S „MELENCOLIA I" – FOUR ICONOGRAPHIC INTERPRETATIONS

Summary: The engraving „Melencolia I" is considered one of the major works of the Renaissance master, Albrecht Dürer, but there is still no scholarly consensus on its mysterious iconography. Most researchers are convinced that the humoral theory, according to which four bodily fluids create four different temperaments (choleric, sanguine, phlegmatic, and melancholic), represents a starting point for „Melencolia I". Hence, the paper begins with history and cultural implications of this medical fallacy. Then it proceeds to four different iconographic interpretations of the engraving. According to the first, Dürer's „Melencolia I" portrays a frustration of a Renaissance genius who tried to grasp the perfect beauty only to face the painful limits of human nature. The second interpretation claims the engraving to be the representation of a visionary trance, during which the main figure experiences unity with good spirits of Saturn. The third reads „Melencolia I" as a direct illustration of Plato's dialogue „Hippias Major". The fourth commentary, still apocryphal in scholarly circles, explains the engraving as the first phase of the alchemical Magnum Opus. After a thorough analysis, I found that the oldest interpretation remains the most reliable one.

Key words: Albrecht Dürer, Renaissance, engraving, melancholy, humoral theory, Neoplatonism, alchemy

IVANA ERCEGOVAC
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

UDK 316.7:7

ODSUSTVO VITEŠTVA U HOLIVUDSKOJ KINEMATOGRAFIJI NA PRIMERU FILMOVA ANĐELOVO SRCE I OBRED (ANGEL'S HEART, 1987; THE RITE, 2011)

Sažetak: U savremenoj, naročito, holivudskoj kinematografiji postoji, može se reći, podela koja filmska ostvarenja odvaja na ona koja prema određenim mitskim obrascima govore o viteštvu glavnih junaka i na ona u kojima negativac predstavlja centralnu figuru samog dela. U većem broju takvih ostvarenja ta uloga pripada gospodaru Pakla – đavolu, a takvi filmovi, kao po pravilu, antagoniste prikazuju kao nesigurne i slabe osobe, te u tim delima nema klasične ravnoteže koja se u filmskim ostvarenjima iz prve grupe prepoznaje. Specifičnost ovih filmova (a naročito onih sa religioznom tematikom) u kojima dominira antagonista tj. đavo primećuje se odsustvo junaštva i viteštva kod tzv. glavnog junaka.

Rad se bavi analizom filmova koji pripadaju drugoj grupi i daje određene zaključke u odnosu na (anti)junake. Takođe, ukazuje na društveni kontekst u okviru kojeg (filmovi) nastaju, kao i na neophodnost takvih filmskih struktura i kompozicija.

Ključne reči: film, junak, đavo, (anti)junak, Anđelovo srce, Obred, mit, društveni kontekst, kultura

Uvod

Iako se na prvi pogled ne čini da je tako, holivudska filmska produkcija prepuna je ostvarenja koja se zasnivaju na mitskim matricama odnosno obrascima preko kojih je presvučena scenografija prijemčiva za savremenu publiku. Pored očiglednih primera[1], koji kao predloške u potpunosti preuzimaju priče iz različitih, svetskih mitoloških riznica, pojavljuju se i filmovi[2] koji se samo strukturom naslanjaju na ovu oblast. Prateći istorijsku liniju koja vodi od prvih naracija o borbi između dobra i zla i nadljudskoj snazi koja je običnom smrtniku dodeljena da bi uspeo u svojoj borbi protiv neprijatelja do današnjih filmskih ostvarenja koja se bave istom tematikom, može se zaključiti da je čoveku oduvek bila potrebna ideja o superherojima. S druge strane, imajući u vidu legendu o Faustu koja je nebrojano puta prepričavana i obrađivana na različite načine, ali uvek u smeru u kojem je Mefistu dodeljena uloga uglađenog, slatkorečivog obmanjivača, može se takođe doći do zaključka da je čovečanstvu ili makar zapadnoj civilizaciji potreban i literarni lik kojeg će oni koji pripovedanje slušaju/čitaju/gledaju zdušno mrzeti.

I u jednom i u drugom slučaju, borba između dobra i zla kao potreba da se objasni postojanje nesreće i rđavih postupaka glavna je tema mnogih narativnih (kako pisanih, tako i vizuelno prikazanih) dela. Čovek kao svesno biće, izgleda da je oduvek tragao za smislom, pokušavajući da objasni pojmove i događaje koji su bili izvan njegove logike i kognicije. Na početku svoje nevelike knjige „Kratka istorija mita" Karen Armsrong (*Karen Armstrong*) veoma lepo zaključuje da su ljudi oduvek bili mitotvorci. (2005: 11)

---

[1] Filmovi poput 300, Hrabro srce (Brave Heart), Legenda o Herkulu (The Legend of Hercules), Troja (Troy) i mnogi drugi, nastali su upravo na osnovu mitskih pripovesti.

[2] Superheroji kao što su Betmen, Supermen, Kapetan Amerika i drugi junaci koji svojim natprirodnim moćima savladavaju sile zla zapravo su savremene verzije Hekula i sličnih polu-bogova antičke mitologije.

Filmska industrija, posebno ona koja svoju delatnost realizuje na zapadnoj Zemljinoj hemisferi naziva se još i kreativnom industrijom i industrijom zabave. S tim u vezi, logično je da se iz tog dela sveta očekuju ostvarenja koja zadovoljavaju na prvom mestu masovne ukuse, bez obzira kojem žanru pripadala. Međutim, ispod tog površinskog sloja mogu se naći i brojni dublji razlozi zbog kojih je jedno filmsko delu nastalo.

Iako Perkinson tvrdi da je početkom osamdesetih godina prošlog veka, američka kinematografija ušla u najuspešnije razdoblje u svojoj istoriji, ali i da je zarada često bila važnija od snimanja filmova, te da su veliki studiji žrtvovali stvaralačku autonomiju zbog sve većih troškova i zahteva publike kako bi postali deo multinacionalnog konglomerata (Perkinson, 2014: 246), filmski reditelj Džordž Lukas demantuje takav stav i kaže da je stvarajući Zvezdane ratove najmanje imao samo puku nameru da zabavi i privuče mlađu publiku koja je očigledno bila najbrojnija u bioskopima, dok se prvi film iz ovog serijala svojevremeno prikazivao. On tvrdi da u osnovi razlike između Ratova zvezda i nekadašnjih mitova nema, te da i njegova priča kao i one iz davnina govore o borbi između dobra i zla, o pravilima ponašanja, kao i o tome šta čini heroja, šta je prijateljstvo, te šta je ideja žrtvovanja zbog nečeg značajnijeg. (Moor, 2014)

Mit i filmska umetnost

U antropološkom smislu, mit označava „najstariju i dominantnu formu kulture primitivne zajednice. Predstavlja jezik i oblik izražavanja čoveka prvobitnih ljudskih zajednica [...] Mit je priča koja objašnjava neke temeljne pojave i aspekte sveta i zajednice, zasniva određenu društvenu praksu [...] i govori o: postanku sveta (kosmogonija), prirodnim pojavama, društvenim kao što je položaj ljudskog bića, naročito njegov odnos sa bogovima, prirodom i drugim pojedincima (drugog pola, druge grupe) itd, o

nastanku jedne zajednice ili društva i njenih odnosa sa drugim zajednicama ili društvima. Mitsko-poetsko stvaralaštvo je uvek bilo tesno vezano s duhovnim životom i religijskim predstavama ljudi" (Milivojević, 2012: 283-284). Dakle, mit uvek opisuje realnu pojavu ili događaj koji se zaista dogodio, ali su sredstva kojima se tema dočarava, kao i elementi u samoj priči zaogrnuti velom misterije. „Stvaralačko interesovanje za mit je toliko vitalna kategorija da se – čak i kratkim pregledom ustaljenih trasa istorije umetnosti a pogotovo savremene umetnosti – skoro izjednačava s vitalnošću mita u širem smislu i karakteristikom mita da 'preživi' potiranje i iskrivljenje ili se prilagodi novim, mlađim formama i konvencijama (delujući, u tom slučaju, subverzivno i prikriveno). Mit, bez obzira koje provinijencije, zadire u predele praprošlosti, kolektivnog, i, ma koliko proizvoljno bilo tumačenje mita uvek postoji aura mističnog oko prostiranja mitske priče" (Petrović, 2011: 68).

U savremenoj umetnosti, a naročito filmskoj, autori veoma često i rado pribegavaju mitskim temama kao predlošcima za svoja dela. Većina takvih filmova zasniva se na antičkom modelu junaka: neustrašivom i snažnom liku koji je u stanju da se, kroz različite avanture, izbori sa brojnim nedaćama. Ovaj odisejski model se u holivuddskoj filmskoj praksi veoma često pronalazi, ali se takođe neretko susreće i sasvim drugačiji obrazac po kojem funkcionišu neki drugi autori koji takođe dolaze iz poznate „fabrike snova". Oni takođe koriste mitske matrice prema kojima se određuje njihov narativ, ali u takvim filmovima, publika može primetiti odsustvo junaštva, odnosno viteštva glavnog lika u onom osnovnom, fizičkom i lako prepoznatljivom smislu.

Primarna funkcija filma, ako se izuzme kreativna industrija, jeste da zadovolji estetske i filozofske potrebe kako samog autora i ostalih učesnika u realizaciji, tako i publike koja mu posvećuje pažnju. „Budući da je filmu nemoguće pristupati na veoma različite načine, ne može postojati jedna teorija filma već, naprotiv, više njih, od kojih bi svaka odgovarala jednom od pristupa. Jedna

od tih teorija oslanja se i na estetički pristup. Estetika obuhvata razmišljanje o značenjskim pojavama shvaćenim kao umetničke pojave. Estetika filma je, dakle, proučavanje filma kao umetnosti, i proučavanje filmova u smislu umetničkih poruka. Ona podrazumeva određeno shvatanje 'lepog', pa samim tim i sklonosti i zadovoljstva kako gledaoca, tako i teoretičara, i zavisi od opšte estetike, filozofske discipline koja obuhvata sve umetnosti. Postoje dva vida estetike filma: opšti, koji podrazumeva estetski efekat svojstven filmu, i specifični, koji je usmeren na analizu pojedinih filmskih dela: reč je o analizi filma ili kritici u punom smislu te reči, na način na koji se ona koristi u likovnim umetnostima i muzikologiji." (Omon et al. 2006: 10-11)

Na estetskom ili estetičkom aspektu filma kao poruke treba napomenuti i doktrinu o kosimičkoj prirodi umetnosti o kojoj je govorio Eko. On naime kaže da prema toj, kročeanskoj[3] doktrini „umetnička predstava diše životom celog kosmosa, pojedinac živi životom celog univerzuma, a univerzum se odražava u životu pojedinca" (Eko, 1973: 70). Iako prilično neodređena Kročeova tvrdnja, sasvim dobro ilustruje Ekoova zapažanja kada su estetkse poruke i njihova konotativna prirodau pitanju, jer se na ovaj način može dovesti u vezu i sa Jakobsonovom podelom u kojoj se jedna odnosi upravo na estetičku funkciju poruke koja kaže da „poruka dobija estetičku funkciju kada je njena struktura dvosmislena, a ona sama autorefleksivna, odnosno kada želi da privuče pažnju primaoca pre svega na sopstvenu formu" (Eko, 1973: 71). Estetska funkcija, dakle, nema zadatak da se bavi suštinom, već isključivo načinom na koji će određena misao (komunikološkim jezikom rečeno: poruka) umetnika stići do primaoca ovakve poruke. Već pomenuta konotativna priroda estetskih poruka, s druge strane ukazuje i na činjenicu da ovako „upakovan" smisao tj. sadržaj (komunikološki rečeno: informaciono jezgro) neće nužno prilikom „raspakivanja" njenom primaocu delovati na isti način

[3] Benedeto Kroče (1856 - 1952) bio je italijanski filozof, idealista, esteta, političar, istoričar umetnosti i pisac.

kao pošiljaocu koji ga je, završivši celokupno delo, otpremio u svet.

U odnosu koji neko ima prema posmatranim predmetima Arnhajm tvrdi da veliku ulogu ima i prošlost koja je tom obliku prethodila. On kaže da je „svaki vizuelni doživljaj smešten u kontekst prostora i vremena. Baš kao što izgled predmetâ utiče izgled susednih predmeta u prostoru, isto tako na njega utiču i izgledi koji su mu prethodili u vremenu, ali priznati ove uticaje ne znači [...] da je izgled svakog predmeta proizvod svih uticaja koji deluju na njega (Arnhajm, 1987: 47).” On dalje kaže da je permanentno primeljivanje ovakvog odnosa bemisleno, ali da se to ipak čini i da je ono što neko vidi sada jednostavno ishod onoga što je on video u prošlosti. Posmatrač zna da posmatra kvadrat na slici jer je prethodno u životu video mnogo kvadrata (Arnhajm, 1987: 47). „Prema tom shvatanjugledalac jednostavno primenjuje na sadašnjost ono što je o stvarima naučio u prošlosti; ili, pak, kako se o ovom tvrđenju ponekad govori, mi vidimo stvari onako kako očekujemo da one izgledaju” (Arnhajm, 1985: 70). Uticaj pamćenja na sadašnjost je veoma snažan, a to u konkretnom slučaju znači mnogo rogova, zašiljenih repova, jareće bradice i crvene boje.

Društvena istorija đavola – njegova antagonistička uloga

Đavo je od samog početka ideje o stvaranju sveta kao proizvodu kreacije Svevišnjeg imao svoje mesto u svim pričama (mitovima) o tom događaju. Njegov pad, dogodio se pre stvaranja Adama i Eve, što će reći da zlo prethodi svemu što je kasnije nastalo. O njegovom nastanku u judeo-hrišćanskoj tradiciji postoji nekoliko različitih teorija. Prema jednoj verziji, Đavo je Lucifer, pali anđeo koji se odmetnuo od Boga još pre nastanka sveta i čoveka. Njegova želja da bude jednak sa Svevišnjim naterala je njega i njegove sledbenike da se usprotive Gospodu. Prema tom

tumačenju, neposlušnost Lucifera jednaka je Adamovoj pobuni. Di Nola (*Alfonso M. di Nola*) podseća da u biblijskoj priči, Isaija u svom proročasanstvu o rušenju vavilonskog kralja, daje sličnost sa prvim čovekom koji je „pao s neba", te da se njegov greh prikazuje kao pokušaj da prisvoji božansko stanje i postane sličan bogovima (di Nola, 2008: 173-174).

Lešek Kolakovski naglašava da prema tradicionalnom hrišćanskom učenju, đavo nije sposoban za stvaranje i da je sve što je stvoreno stvorio Bog. Zbog toga je to apsolutno, beskonačno dobro, a priroda u celini, kao difuzija Boga, po definiciji je dobra, dok je zla đavolja ili ljudska volja čista negativnost. Zbog toga je đavo, da bi okončao svoje rušilačko delo, primoran da koristi materijal koji mu pruža Bog, da bi onemogućio njegovu istinsku upotrebu. Njegov prljav posao je parazitsko življenje na račun savršenstva Stvaranja.

Đavo, kao personifikacija svega lošeg imao je tokom vremena svojevrsnu vizuelnu evoluciju što je zavisilo upravo od društvenog konteksta. Ove promene se u suštinskom verovanju poklapaju sa metamorfozom kojoj je, prema mitu, sklon. Dosledan u nedoslednosti, u tom pojavnom smislu, „kroz vekove je Đavo dobijao svaki oblik stabilnosti, uključujući i ikonografsku. Nestabilnost, ambivalentnost, amorfnost - njegovi su ključni atributi. On je čovek sa hiljadu lica. On je gospodin-učenjak; on je razvratnik; on je ubogi đavo; on je kovrdžava zavodnica. On je, istovremeno, demon, nakazni stvor, ponekad antropomorfnih crta, ponekad bliži životinjama ili sasvim fantastičnim, grotesknim stvorenjima. Đavo je postao Roršahova mrlja u koju svako projektuje sopstvenu viziju Zla, ili sopstvenu fantaziju o ličnoj mračnoj strani, o dvojniku svoje 'dobre' persone, i od osobe do osobe zavisi koja će doza intelektualno-lukavog, odnosno čudovišno-pohotnog, biti u amalgam utopljena." (Ognjanović, 2006: 7)

Đavo kao protagonista

U duhu teme ovog rada, neophodno je sagledati lik đavola i kao protagonistu narativnih dela. Naime, u već pomenutoj holivudskoj kinematografiji, veoma često se događa da nasuprot đavola stoji labilna ličnost ili čak više njih kojima on jednostavno manipuliše. Primeri za ovakvu tvrdnju mogu se naći u filmovima kao što su Rozmarina beba, Isterivač đavola, Predskazanje, Anđelovo srce, Obred, i različite ekranizovane verzije već pomenutog Fausta. U takvim naracijama, neretko se dešava da junak koji predstavlja figuru protagoniste zapravo kod publike naiđe na negativan prijem, a do završetka filma Đavo bude taj za koga se „navija".

Ono što nas kao gledaoce tada odbija, jeste upravo odsustvo junaštva i neustrašivosti u glavnom liku. Ono što smeta jeste slabost koju gledaoci mogu da prepoznaju i kao svoj potencijalni nedostatak.

Antijunak tada postaje junak, jer gledalac veruje da neko bez snage da se suprotstavi neprijatelju, svakako ne zaslužuje opstanak.

S druge strane, kako kaže i Kolakovski, takav antijunak čovečanstvu je potreban iz više razloga. Naime, on kaže da, „kada je reč o đavolu, neki vatreni hrišćanin bi mogao da primeti da je *ens et bonum conventuntur*, odnosno da zlo ne može biti biće? Šta je onda to ako me neko dovodi u iskušenje, podmeće mi grešne misli, navodi me na laži, krađe, preljubu i zločine? Ništavilo, nebiće, najčistije nepostojanje? A đavo je još kako živ! [...]Bio je, kako smo već rekli, basnoslovan pronalazak, jer je svako zlo u svetu bez napora tumačio, pridavao mu lični izgled, koji se lako oseti i ponekad je jednostavno vidljiv, iznutra se može iskusiti ili je i spolja vidljiv, kao cilj pogodan za mastilo magistra Lutera, ili s bolom podnosi udarce biča nekogegzorciste. Nezahvalan, a istovremeno herojski položaj! Đavo se složio s tim da preuzme na sebe celokupno naše zlo, da bude večno opravdanje naše ništav-

nosti, uvek je pred nama opravdavao Boga, kao stariji brat koji želi da poštedi mlađeg, prihvati njegove šale i greške. Dopuštao je da na njegova leđa tovarimo težak i sraman teret naših grehova. Svet bez đavola bio bi teško podnošljiv, zahtevao bi od nas odgovornost za sve, celokupno zlo ovog sveta morali bismo mi, ljudi da ponesemo na vlastitim leđima. Stoga je tako velika korist od našeg starijeg brata." (Kolakovski, 2007: 134)

Analiza filma Anđelovo srce

Naziv filma: Anđelovo srce (Angels Heart)

Godina proizvodnje: 1987.

Režija: Alan Parker (Alan Parker)

Scenario: adaptacija – Alan Parker, prema romanu Vilijema Hjortsberga (William Hjortsberg)

Uloge: Miki Rurk (Mickey Rourke), Robert de Niro (Robert De Niro), Liza Bonet (Lisa Bonet), Šarlot Rampling (Charlotte Rampling), Den Florek (Dann Florek) i drugi

Priča je smeštena u pedesete godine prošlog veka. Neobični Luis Sajfer, kojeg igra Robert de Niro unajmljuje privatnog detektiva Harolda Harija Anđela (Miki Rurk), kako bi ušao u trag nestalom pevaču Džoniju Fejvoritu s kojim ima nesređene račune.

Harija istraga iz Njujorka vodi u močvarnu Luizijanu, tačnije u Nju Orleans, gde traži ljude koji bi mogli da znaju nešto više o lokaciji na kojoj je Džoni, a posebno je uznemirujuć podatak da apsolutno svi sa kojima detektiv Hari razgovara, nekoliko dana nakon razgovora bivaju pronađeni mrtvi, a njujorški detektiv postaje glavni osumnjičeni za ta ubistva. U žanrovskoj osnovi metafizički triler sa elementima noara[4], fantastike i ezoterijskog horo-

[4] film noar (film noir) – u doslovnom prevodu crni film – predstavlja francuski termin koji je usvojen i na drugim jezicima, a označava film čija se radnja odvija u

ra, propraćen je specifičnom atmosferom i poznat je kao film koji je mnoge noćima držao budne.

Pored toga što ga karakteriše veoma dobar scenario, koji je sačinjen iz jake priče i kraja koji se teško može pretpostaviti, „Anđelovo srce" se može smatrati remek delom Alana Parkera, jer je rediteljski postupak kolažni i metacitatni, stil neobarokni, narativna struktura složena, a filmska interpunkcija kompleksna i često reverzibilna. Reditelj vodi gledaoca kroz studiozno pripremljenu mračnu atmosferu, punu alegorija i sitnih detalja, koje kod posmatrača postepeno stvaraju sumnju i ujedno otvaraju i razrešavaju priču.

Početak je u klasičnom noar stilu: mračna uličica u njujorškom Harlemu, dugačke senke, sneg i razlivena krv kao efekat koji pojačava kontrast u odnosu na belinu snega. Tokom celog filma dominiraju tamne, beživotne boje (maslinasto zelena, smeđa, zagasita narandžasta, siva i tamna, krvavo crvena). „Anđelovo srce" kako je već rečeno odiše posebnom atmosferom, a kroz priču se provlači droga, krv, nasilje i vudu magija. Imajući u vidu da je film nastao u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog veka, nije previše teško odrediti da su upravo droga i nasilje, odnosno ulični kriminal, viđeni zapravo kao primarno zlo društva u celini. U to vreme još uvek period Hladnog rata, i neposredno pred sam pad Berlinskog zida, u svetu koji je imao izbor, ovo su bili primarni problemi na globalnom nivou.

Prvi deo filma odigrava se u Njujorku u kojem je na prilično stereotipan način (ponovo elementi noara) prikazan život privatnog detektiva: neuredna kancelarija, cigarete i viski s ledom, a kada Harija pozove advokat koji u ime svog klijenta želi da angažuje detektiva reditelj nam na prilično eksplicitan način ukazuje osobu s kojom će Anđelo imati posla. Alegorično ime klijenta Luis Sajfer zapravo je homofon đavoljeg imena Lucifer, a tu či-

teskobnom urbanom ambijentu i bavi se mračnim strastima, nasiljem i zločinom. (Kuk, 2007: 278)

njenicu autor i vizuelno podvlači postavljanjem imena advokata naspram imena klijenta. Naime, Hariju telefonira advokat po imenu Vajnsep iz advokatske kancelarije „Vajnsep i Mekintoš" od čega oba imena predstavljaju ujedno i sorte jabuke, čime Parker aludira da početnu priču iz Starog zaveta i trenutak kada je zmija (Lucifer) navela Evu da okusi jabuku, a zbog čega je kasnije zajedno sa Adamom bila proterana iz rajskog vrta Edena. Dakle, već na samom početku autor prilično direktno referira na segmente biblijske, odnosno svevremene priče.

Prikazivanje Harlema još jednog stereotipa, koji još iz vremena prohibicije nosi etiketu ozloglašenog, kriminalnog kraja, a u kojem se Hari susreće sa svojim budućim poslodavcem jasno ukazuje na osnovni problem društva, jer đavo sedi u srcu pakla na svom tronu. Da ne bi bilo zabune o kome je reč, autor pokazuje publici kandže i prsten sa kamenom koji simbolizuje nestalnost sa obrnutom petokrakom zvezdom na njemu.

Upravo ovim vizuelnim detaljima, autor se kod publike poziva na ranije stečena znanja i sećanje na sve što su gledaoci pre toga znali o ovom mitskom biću. On se zadržava na detaljima i ne daje nam eksplicitnu sliku đavola, jer upravo „odsustvo nečega dejstvuje kao aktivni sastavni deo opažanja" (Arnhajm, 1985: 76).

U drugom delu filma, tok istrage odvodi Harija Anđela u Luizijanu, u sparni i lepljivi Nju Orleans. I dok Njujork za Harija predstavlja ovozemaljaski život, odlazak u južnije predele, u ovom smislu daleko više podseća na odlazak u Pakao. Samom svojom atmosferom, vreli i sparni Nju Orleans podseća na centar Inferna, a Harijev susret sa vešticama, vudu magijom i okultnim obredima koji se svi od reda kose sa crkvenom dogmom kanonizovane hrišćanske tradicije kod gledaoca samo pojačava taj utisak.

Ventilatori koji se pojavljuju tokom filma, takođe su još jedan detalj koji pojačava već stečeni osećaj teskobe u odnosu na temu dela. Oni pored svoje primarne funkcije da aludiraju na no-

ar filmove, na svojevrstan način simbolizuju i vibrantno prisustvo opasnosti. Takođe, osoba koja se kroz ceo film pojavljuje sa crnim velom preko glave i lica, i posudom punom krvave vode koja gotovo u svim scenama u kojima je ima, pere krv sa zidova, prvenstveno je osoba koja svojim prisustvom treba da osveži pamćenje glavnog junaka, ali i da tom svojom pojavom dodatno doprinese atmosferi u kojoj preovladava smrt.

U jednoj od poslednjih scena u filmu kadar se ponovo vraća na ruku Satane koji ovog puta ima nešto duže kandže (nokte), a kosa koja je u prvom delu bila uredno vezana u rep, sada je puštena i deluje duže.

Svi nabrojani elementi ujedno ukazuju na još jednu asocijaciju koja se može povezati sa đavolom, što neumitnost konačnog ili jednostavnije rečeno vreme. U tom smislu, Bog je svevremen i beskonačan, dok s druge strane đavo uvek na kraju dođe po svoje.

To se čak na kraju ovog filma zaista dešava, i to ne toliko skriveno koliko bi se očekivalo od ove filmske alegorije. S druge strane, rezultat je prilično efektan. Luis Sajfer sada otvoreno razgovara sa Harijem i saopštava mu da je njegova (Harijeva) duša bila cilj od samog početka. Ugovor je odavno sklopljen, a sada je došlo vreme za naplatu dugova.

Govoreći o metamorfozi, Anđelovo srce sprovodi metamorfozu glavnog lika. Dok u Njujorku Hari Anđelo izgleda kao i svi njegovi sugrađani (čak se u potpunosti uklapa u stereotipe svoje profesije), kako se priča i razrešenje bliže kraju, tako je sve očiglednija i njegova vizuelna dekadencija.

Kao što je već rečeno, film obiluje simbolima i alegorijom, ali je neophodno pomenuti još jedan. Naime, u toku filma, u pojedinim sekvencama, ali naročito na samom kraju, u kombinaciji sa odjavnom špicom, gledalac na momente može videti detektiva koji se nalazi u liftu koji je uvek u pokretu i uvek se spušta nadole, što naravno, aludira na sam silazak u Pakao.

Na kraju, ne sme se zaboraviti i prisustvo magije koja je u ovom filmu prilično zastupljena. Imajući u vidu da ona predstavlja „verovanje u moć efikasnog delovanja na neki materijalni ili mentalni predmet, rečju, gestom, slikom ili mišlju, nezavisno od kategorija prostora, vremena i materijalne uzročnosti, ali u skladu sa korespondencijama, analogijama između pojava" (Milivojević, 2012: 248), kao i da je u ovoj priči upotrebljena kao svojevrsni simbol zla koje prati već pomenute uzroke nedaća u civilizovanom svetu, može se reći da ukazuje upravo na ono na šta i pojednini antropolozi ukazuju, a to je da je ona sastavni deo primitivnog, tj. „nižeg predrazumskog stupnja u razvoju svesti koji odlikuje mišljenje u slikama, a ne u pojmovima (Milivojević, 2012: 248), što referiše na nagonsko, gotovo životinjsko ponašanje bez osvrta na kulturne i civilizacijske tekovine koje je društvo u celini u međuvremenu (od primarnih zajednica do danas) stvorilo.

Analiza filma Obred

Naziv filma: Obred (The Rite)

Godina proizvodnje: 2011.

Režija: Mikael Hafštrom (Mikael Håfström)

Scenario: adaptacija – Majkl Petroni (Michael Petroni), prema romanu Mata Balja (Matt Baglio)

Uloge: Kolin O'Donahju (Colin O'Donoghue), Entoni Hopkins (Anthony Hopkins), Alis Braga (Alice Braga), Kjaran Hinds (Ciarán Hinds) i drugi

Kako autori filma tvrde, Obred je zasnovan na istinitoj priči, odnosno na iskustvima savremenih egzorcista.

Majkl Kovak (Kolin O'Donahju), sin pogrebnika, odrasta razočaran u oca i odlučuje da upiše bogosloviju, ali bez želje da jednog dana postane sveštenik. U trenutku u kojem će ubrzo diplomirati obaveštava mentora o svojim namerama, pravdajući svoju odluku nedostatkom vere. Kako bi ga u toj rešenosti spre-

čio, otac Metju odlučuje da ga pošalje u Rim na kurs egzorcizma gde Majkl upoznaje drugog, veoma neobičnog sveštenika, oca Lukasa (Entoni Hopkins) koji se već godinama bavi isterivanjem đavola iz zaposednutih osoba.

Ovaj film se može smestiti u klasičan horor žanr, sa primesama trilera, koji još jednom (posle Rozmarine bebe, Isterivača đavola i Predskazanja) dovodi u direktnu vezu katoličku Crkvu i đavola. Naime, u ovom filmskom ostvarenju je na veoma interesantan način dovedena u pitanje crkvena dogma i odnos sveštenstva prema silama koje su naklonjene zlu. On otkriva da Đavo može da dosegne i najsvetija mesta na zemlji. Takođe, veoma se potencira skepsa koju mladi polaznik kursa pokazuje tokom gotovo celog filma. On ne samo da sumnja u neobiče metode kojima će đavo biti isteran iz zaposednute osobe već, kao što je već rečeno, na prvom mestu sumnja i u sopstvenu veru. Majkl boreći se da orihvati ideju egzorcizma ne prihvata postojanje Satane, ali ga otac Lukas upozorava da na taj način odriče i postojanje Boga.

Praktično ucenjen studenskim zajmom koji bi morao da vrati ukoliko odbije angažman, Majkl Kovak i pored svojih sumnji, prihvata da prati oca Lukasa u njegovim neobičnim pohodima na kojima se susreće s ljudima koji tvrde da ih je zaposelo zlo. Ovo zlo o kojem govore ne izgleda kao u ranije opisanim filmovima. Ono ne uzima čovečiji oblik niti uzima neke druge, poznate strukture kako bi se obratilo publici. Ono jednostavno ulazi u ljude i ne tražeći ništa, zadovoljava svoje rušilačke porive uništavajući one čija je tela bez nekog preteranog reda izabrao i zaposeo. Priča o đavolu u ovom slučaju ponovo se oslanja na apokalitičnu novozavetnu priču u kojoj se predviđa dolazak zveri – Satane. Kao i u filmu Rozmarina beba, on se publici ne prikazuje sve do poslednjeg dela filma, kada, zapravo ne birajući, zauzima telo oca Lukasa, pokazujući na taj način da zlog semena niko nije do kraja lišen te da i oni za koje se misli da su imuni, jer ih štiti uniforma ili krst koji nose.

Upravo na ovaj način, u filmu se zapravo postavlja pitanje o istinskoj veri katoličkog sveštenstva, odnosno o stavu prema suštinskom verovanju onih koji obavljaju božju službu. Iako je s jedne strane dijalektika katoličke crkve okrenuta samoispitivanju, tj. ispitivanju čvrstine sopstvene vere, s druge strane postoji i, donekle, licemeran stav Crkve u kojem se ova pitanja ne mogu postavljati spolja. Pitanja čestitosti, etičnosti i drugih dogmatskih karakteristika vernika u slučaju sveštenstva ne mogu biti dobro došla ukoliko dolaze „sa strane", odnosno ukoliko ih upućuje neko ko je izvan kleričkog staleža. Zaposednuvši oca Lukasa đavolom, autor filma poručuje svojim gledaocima upravo to .

Film Obred, u mnogome se oslanja na strukturu jednog od najboljih horor filmova svih vremena – Isterivač đavola, ali za razliku od svog prethodnika, Obred ne upućuje samo na preispitivanje vere u dogmatskom smilu. Budući da se poslednjih godina sve otvorenije govori o nedoličnom ponašanju određenog broja sveštenih lica, koje ni na koji način nije u skladu s načelima koje ta religija zastupa, ne čudi ni ovakav stav autora. S druge strane, umešanost Vatikana u dnevno-političke teme koja je takođe sve otvorenija, dodatno potvrđuje mogućnost ovakvog „čitanja" poruke koju šalje autor filma Obred.

Inače, reditelj se usredsredio na jedan od novih potencijalnih problema s kojima će se zapadna civilizacija susresti, odnosno s kojim se već susreće. Naime, odsustvo bilo kakve vere i ideala među mlađim naraštajima preti da društvo Zapada pretvori u otuđenu, letargičnu gomilu bez ikakvih suštinskih vrednosti. Mladi Majkl, klasičan je predstavnik nove generacije nezainteresovanih ljudi, zbog kojih postoji opasnost da svetom zavlada jedan novi poredak kojem niko neće moći da se suprotstavi, jer neće biti u stanju da prepozna opasnost koja ga urožava. Odsustvo bilo kakvih ideala i principa, takođe stvara i generaciju koja stasava bez kritičke svesti i potpuno je ravnosušna prema bilo kakvim promenama. Za Hafštroma, đavo u filmu Obred nije samo zlo koje se uvlači u svešteničke redove, već sveopšte stanje

zapadne civilizacije. Kada Majkl Kovak na kraju ovog filmskog ostvarenja prihvati svoju veru, kao i ideju o tome da na ovome svetu egzistiraju različiti dijabolički oblikci, prihvatio je zapravo da se suoči sa nedaćama svakodnevnog života. Na drugom nivou, film se može tumačiti i kao druga vrsta opomene. Naime, kao što je već pomenuto umešanost Vatikana u dnevno-političke događaje, mada je oduvek bila pristutna, poslednjih godina sve je vidljivija, a najblaže rečeno, neobične promene koja se dešavaju unutar same Crkve, od kojih je za javnost najvidljivije povlačenje pape Benedikta XVI s trona Svete Stolice 2013. godine, takođe ne predstavljaju događaje koje treba zanemariti. U tom smislu, treba se osvrnuti na vezu između pomenutog događaja (abdikcija pape) i godine kada je film Obred ugledao svetlost dana. Naime, dve godine pre nego što će papa Benedikt XVI iznenaditi ceo svet svojom odlukom, Hafštorm svojim delom najavljuje određene promene na ovom polju.

Sama ideja da mladi sveštenik odlazi na neku vrstu kursa za isterivače đavola, kao i da je kurs organizovan na specifičan način[5] predstavlja jednu vrstu promene, jer je percepcija samog Vatikana kao centra katoličke vere na ovaj način u potpunosti izmenjena. Stereotipno viđenje Crkve koja se uglavnom prikazuje na tradicionalan, klasičan način, suprotstavljeno je belom svetlu, projektorima i pauer point (*Power Point*) prezentacijama. Autor, već od samog početka najavljuje promene u okviru ove organizacije[6], i daje nagoveštaj da Crkva, dakle, nije ono što je publika (naročito ona koja ne pripada katoličkoj konfesiji) verovala da jeste. U završnici filma, demon (đavo) koji se odaziva na ime Baal[7] zaposeda samog predstavnika sveštenstva, nemoćnog da se

[5] Prikaz kursa je osmišljen tako da u potpunosti podseća na bilo koji akademski skup. Pristup temi koja je, za one koji nisu vernici, ili su makar agnostici, u najmanju ruku nerealna, na naučni način postavlja drugačiji odnos upravo između Crkve i „nevernika"

[6] Takođe, treba pomenuti da je godinu dana nakon premijere filma Obred, tačnije 12. decembra 2012. godine na internetu osvanuo i prvi „tvit" pape Benedikta XVI.

[7] Jedan od vodećih demona, odnosno jedan od sedmorice prinčeva Pakla. koji ume da učini ljude koji ga prizivaju nevidljivim, ali i mudrim.

odupre njegovoj snazi, a samo nepune dve godine kasnije, papa Benedikt XVI povlači se s mesta poglavara Rimokatoličke crkve uz reči:

„*Svestan sam da je dužnost koju obavljam u osnovi duhovna i da treba da se sprovodi ne samo rečima i delima već i molitvama i patnjom. Međutim, u današnjem svetu, gde su promene brze, neophodna je i snaga duha i tela da bi se propovedalo jevanđelje. Moja snaga poslednjih meseci jenjava do te mere da moram da priznam da nisam sposoban da na odgovarajući način ispunjavam dužnosti koje su mi poverene. Svestan težine mog poteza, svojevoljno objavljujem da se odričem službe biskupa Rimskog i naslednika Svetog Petra*."[8]

Zaključak

Snažni negativni likovi, očigledno, potrebni su publici. Oni upozoavaju na ljudske slabosti i mane, ali i na nedaće koje nas mogu sustići. Zbog toga, treba se vratiti još jednom Kolakvoskovim rečima. On kaže: „ Teorijski, u biti, posedujemo moć opiranja đavolu, ali - Bog dobro zna da neprijatelj koji raspolaže takvom snagom, toliko snažniji iskušitelj mora da nas nadvlada. Uostalom, koliko mu je svetaca podleglo i toliki apostoli... Milostivi i svevladajući Bog zna da se stvarno nismo mogli suprotstaviti nagovaranjima lukave i zlokobne sile. Stoga, opteretiće našim gresima pravog krivca kome je i tako svejedno. Đavo se slaže sa svim; dopušta da na njegov račun stavljamo naše nečiste želje, grešnu telesnu požudu, našu osvetoljubivost, našu taštinu, naše lopovluke, okrutnost, gramzivost, perverzije, naše očajanje, čak i naše sumnje. Njegova iskušenja su raspusna i izdašna, brzo se ispostavlja da su njegovo delo najrazuzdaniji gresi." (Kolakovski, 2007: 135-136)

[8] http://www.rtvatlas.tv/vijesti/svijet/1057-presedan-u-vatikanu-papa-benedikt-xvi-abdicirao.html

S druge strane, uzimajući u obzir sve okolnosti prilikom izrade jednog filmskog ostvarenja, treba reći da autori pomenutih filmova, ali i drugih narativnih dela (kako u književnosti tako i na filmu) uzimajući različite, odnosno adekvatne predstave jednog arhetipskog i opšte poznatog mitskog obrasca – u ovom slučaju Satane, svojim vizijama daju posebnu formu. Uzimajući u obzir određene istorijske trenutke, autori svom (anti)junaku daju određeno ruho – ono koje će publici biti najmanje nepoznato.

Literatura:

1. Armstrong, Karen (2005): *Kratka istorija mita*; Beograd: Geopoetika.
2. Arnhajm, Rudolf (1985). *Vizuelno mišljenje - jedinstvo slike i pojma*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
3. Di Nola, Alfonso M. (2008): *Đavo*; Beograd: Clio.
4. Kolakovski, Lašek (2007): *Nevolje s đavolom*; Beograd: Logistika.
5. Milivojević, Tatjana (2012): *Uvod u antropologiju*; Beograd: Megatrend univerzitet.
6. Ognjanović, Dejan (2006): *Faustovski ekran : đavo na filmu*; Zaječar : Matična biblioteka Svetozar Marković.
7. Omon, Žak et al. (2006): *Estetika filma*; Beograd: Clio.
8. Perkinson, Dejvid (2014): *Istorija filma*; Beograd: Dereta.
9. Petrović, Miomir (2011): *Kreativno pisanje, naratološki pristup tekstu i kontekstu*; Beograd: Megatrend univerzitet.
10. Moor, Trent (2014): http://www.blastr.com/2014-10-27/george-lucas-tries-explain-real-meaning-star-wars-saga, pristupljeno 6.11.2014.

ZORAN JEVTOVIĆ
ZORAN ARACKI
Filozofski fakultet
Niš

UDK 27-67:28(316.48)

POŽAR ISLAMSKOG FUNDAMENTALIZMA I ĆUTANJE ZAPADA

Sažetak: Krvavi sukobi na prostorima Sirije, Libije i Iraka, praćeni koordiniranim terorističkim akcijama u Tunisu, Kuvajtu, Saudijskoj Arabiji i susednim državama, uz povremene varnice u Evropi pokazali su snažan antihrišćanski karakter, antizapadno raspoloženje i versku toksikaciju tamošnjih muslimanskih društava. U globalnim medijima masovno nasilje se prećutkivalo ili minimiziralo, dok se pod plaštom reafirmacije islama prikrivao modifikovani verski rat do istrebljenja. Islamski fundamentalizam je preoblikovao duše mladih terorista: internet generacije nemaju političke ideale i nisu vezane za teritoriju, dok im je životni san ubijanje hrišćana i zapadnjaka, ali i neposlušnih muslimana. Naglašavajući razlike između islama i drugih religija vojnici džihada ubijaju sve koje im se nađu na putu, uključujući okrutno klanje egipatskih Kopta, ili Afrikanaca, poput etiopskih hrišćana.. U praksi nastaje islamizam kao nova ideologija radikalnih islamskih grupa, koja cilja na stvaranje sopstvene države i geopolitičko prestrojavanje sveta. Ušuškan zavodljivim mirisom nafte i dolarskih novčanica, Zapad još uvek ćuti, ne shvatajući da verske deobe, ideološki lomovi, izgubljeni identiteti, nenamireni računi i pritajeni antagonizmi, obično eksplodiraju u užasnoj spirali nasilja i kontra-nasilja, mešajući dželate i žrtve, stradalnike i ubice. Kriza hrišćanstva je kriza moderne Evrope i SAD, jer sukob civilizacija nijednoj strani ne može doneti ništa dobro!

Ključne reči: islam / fundamentalizam / hrišćanstvo / islamizam / konflikti / propaganda / sudar krsta i polumeseca

Svedočanstva istorije i periodizacija evolucije istorijskih civilizacija ukazuju nam da se svet nalazi na pragu jednog od najvećih sudara kultura i religija, borbe Zapada i drugih spoljašnjih društava, pri čemu islamsko uskrsnuće sa dramom verskog fanatizma ozbiljno preti razbijanju globalnog mira i bezbednosti. Demografski dinamičnije i ekonomski sve ugroženije države sa dominantno muslimanskim stanovništvom pokušavaju da obezbede međunarodne pozicije i ugled, ali pred sve snažnijim i ekstremnijim unutrašnjim islamističkim pokretima gube nekadašnji značaj. Globalna destabilizacija svet vodi ka Trećem svetskom ratu, jer je globalni sistem izgubio ravnotežu, tako da borba za dominantnim uticajem sve više postaje i borba za novim prostorima. Razbijanje Jugoslavije, nizovi pseudo spontanih revolucija u arapskom okruženju, rat u Ukrajini i brojni manji konflikti inspirisani snažnom podrškom Zapada samo su katalizatori lokalnog i regionalnog sukobljavanja, poligoni za nove tehnike, metode i strategije!

U geopolitičkim projektima procesi se sagledavaju u trendovima i perspektivama, tako što se sadašnjost projektuje iza horizonta, u potencijalna dešavanja u širem vremenskom okviru. Tako se vremenom bitka za globalnu moć seli sa zapada ka Dalekom istoku, Centralnoj Aziji i Zalivu, preoblikovanja granica postaju deo svakodnevnice, dok scenariji koji govore o religijskom uticaju na političke tokove postaju sve realniji. Hantingtonova (Huntington P. Samuel) vizija „sukoba civilizacija“ sve je uočljivija, samo što mnogi odbijaju da činjenicama pogledaju u oči.[1] Otuda u dnevnoj politici dolazi do samozavaravanja i opijenosti statističkim podacima. Na primer, kada analizirate aktuelni broj vernika širom planete reći ćete kako nema razloga za brigu, jer hrišćani koji prednjače liberalnim pogledima na društvo i status pojedinaca uživaju značajnu prednost. U ovom trenutku pos-

[1] „U dobu koje nastaje, sukobi civilizacija su najveća pretnja svetskom miru i međunarodni poredak, zasnovan na civilizacijama, najsigurnija je zaštita od svetskog rata“, zaključuje čuveni geopolitičar u kultnoj knjizi „*Sukob civilizacija*“, 2000, str. 358.

toji 2,1 milijardi sledbenika vere koju je pre dve hiljade godina ustanovio Isus Hristos, a po svetu proširili njegovi apostoli.[2] Na drugom mestu je islam sa 1,6 milijardi. Kada bi ateizam, bezverje, agnosticizam i sekularizam bili jedna „religija", onda bi oni bili na trećem mestu sa 1,1 milijardom pripadnika. Na verskoj mapi hinduizam sa milijardom vernika je naredni na spisku, za njim je tradicionalna kineska religija sa 394 miliona, budizam sa 376 miliona, etničke religije sa 300 miliona i afričke tradicionalne religije sa 100 miliona. Ostale religije imaju zanemarljiv broj vernika, manji od 23 miliona, koliko ima religija Sika. Judaizam, primera radi, ima 14 miliona vernika, koliko ima i Jevreja.

Međutim, pažljivijim čitanjem demografskih projekcija zapazićemo da će se muslimani već do 2050. izjednačiti sa brojem hrišćana, a do 2070. postati vodeća svetska religija![3] Prognoze, takođe, pokazuju da će se polovinom veka broj muslimana povećati za 73 odsto, i činiti skoro trećinu populacije planete, odnosno 2,8 milijardi ljudi.[4] Muslimani trenutno čine 34 odsto ukupne svetske populacije mlađih od 15 godina, u odnosu na hrišćane, kojih je oko 27 odsto, pa su trendovi vrlo pouzdani. Difuzija vojnih sposobnosti bitan je element geopolitičke bezbednosti, pri čemu klatno globalne ravnoteže klizi ka premoći muslimanskih zajednica. Važno je uočiti i da će broj ateista, agnostika i ostalih, koji ne pripadaju nikakvoj religiji, biti u porastu u SAD i Evropi - oni će do 2050. godine činiti četvrtinu stanovništva?

Kada projektujemo geopolitički okvir ne treba zanemariti ni podatak da su više od dve trećine sadašnjih migranata u Evropi muslimani, koji se dosta teško integrišu u domicilne kulturne ob-

[2] Pojedinačno**,** rimokatolicizam ima 16,85 odsto svetskih vernika, protestantizam 6,15, pravoslavlje 3,96, a anglikanizam 1,26.

[3] Prema studiji „Pew Research Center" iz SAD (objavljenoj 2 aprila 2015.), vršenoj na uzorku od 198 država, stopa fertiliteta u hrišćanskim zemljama značajno je veća od nataliteta, tako da će već 2050. godine muslimani u Evropi činiti više od 10% stanovništva (izvor: http://pewrsr.ch/1HmtxYO, posećeno 10. 7. 2015.)

[4] Istraživanje je bazirano na činjenici da muslimani imaju najveću stopu rađanja - u proseku 3,1 dete po majci, za razliku od hrišćana gde taj broj iznosi 2,7.

rasce, posebno hrišćanskih zajednica. Oni teško prihvataju evropske vrednosti i navike, zbog čega često nisu u stanju da se uklope u većinsku kulturu ili to svesno odbijaju, držeći se verskih opredeljenja i tradicije – od običaja i načina ishrane, preko odevanja, ponašanja i moralnih shvatanja, do pogleda na svet i na ulogu žene i porodice. [5] Problem sa adaptacijom prenosi se sa generaciju na generaciju, jer mladi ljudi živeći u doseljeničkim getima pohađaju jeftinije škole, druže se međusobno, često odvojeni od šire zajednice, pa ostaju neprihvaćeni i dezorijentisani, tražeći identitet u priključivanju grupama islamskih ekstremista koji snažnom medijskom propagandom vrebaju ovakve osobe. Posledice se manifestuju na različite načine: od izazivanja nereda na ulicama i bacanja bombi u metroima, preko otvorenog finansiranja ili pokazivanja simpatija prema terorističkim grupama, do rasta antagonizama prema domaćem, uglavnom, hrišćanskom stanovništvu. Istovremeno, kod evropskih domaćina imamo porast sumnjičavosti prema muslimanima uopšte, strah od verskog radikalizma, sve do otvorenih oblika mržnje i diskriminacije.[6]

U tri ključne države evropskog zapada – Nemačkoj, Velikoj Britaniji i Francuskoj – postepeno raste svest o opasnosti koja se nazire, jer nagli priliv muslimanskog stanovništva može predstavljati i rizik od tihog uvoza terorizma i potencijalnih verskih konflikata, uz sve evidentniji problem nezaposlenosti sopstvenog

[5] Na primer, od skoro 150 turskih imigrantkinja koje su intervjuisane u nemačkom Saveznom ministarstvu za porodične odnose, svaka druga je rekla da joj je muža odabrala porodica, a svaka četvrta – da muža pre udaje nije ni poznavala. Vidi u: Florian Klenk, Kuckst du! Report, Magazine for Arts and Civil Society in Central and Eastern Europe, 2/2006, 14.

[6] U najnovijem istraživanju američkog „Pju“ centra, sprovedenom jula 2015. na uzorku od 21.235 ljudi u 21 državi, strah od radikalnih islamista raste u celom svetu, pa je u poređenju sa 2011. procenat onih koji su se izjasnili da se plaše terorista porastao za 21 procenat. Strah je najuočljiviji u Fransukoj (porastao sa 29% na 67%), u Španiji (sa 32% na 61%), u Nemačkoj (sa 26% na 46%), a u Sjedinjenim Državama sa 36% na 53%. Istraživanje je pokazalo i da strah ne raste samo u zapadnim zemljama, već i u onim sa većinski muslimanskim stanovništvom, a najviše u Nigeriji, Libanu, Pakistanu, Palestini i Turskoj.

stanovništva. Atentat religijskih fanatika na redakciju francuskog satiričnog nedeljnika „Šarli ebdo" samo je jedan u nizu aktuelnih primera, a na ozbiljnost situacije ukazuje i podatak o rastućem broju verskih fanatika koji odlaze da se kao ratnici džihada bore za novu islamsku državu.[7] Na povećanje broja Evropljana koji se pridružuju islamistima, uticalo je proglašenje kalifata u Iraku i Siriji, koje je Islamska država objavila u junu. Evropski borci uglavnom, dolaze iz Francuske, Velike Britanije, Nemačke, Belgije, Holandije, Švedske i Danske, a njihov broj ubrzano raste i dostigao je cifru od preko 3.500. Povratkom u zemlje u kojima žive, sa prikrivenim postraumatskim sindromom i radikalnim ekstremizmom, oni predstavljaju barut koji samo čeka trenutak kada će biti upaljen!

Ratovi na prostorima nekadašnje Jugoslavije, Sovjetskog saveza, ali i na Bliskom istoku i u nizu afričkih država pokazali su da se multikulturna i multiverska društva u kriznim situacijama ubrzano raspadaju, nošena talasima šovinizma, religijskih deoba i ksenofobije. Nemačka je bila prva evropska država čija se šefica vlade saglasila s ocenom da je multikulturalizam – mrtav, ali je ovaj stav pod pritiskom propovednika političke korektnosti povučen sa javne scene. Dve decenije posle ujedinjenja dve Nemačke, Horst Zehofer, današnji premijer pokrajine Bavarske i šef Hrišćansko-socijalne unije (CSU), sestrinske stranke demohrišćana Angele Merkel, izjavio je u javnom nastupu 2010. godine: „Multi-kulti je mrtav". Nemačka kancelarka je u govoru aktivistima Mlade unije (demohrišćanska omladina) istakla: „Pokušaj stvaranja multikulturalnog društva je propao, apsolutno propao."

[7] U građanskom ratu u Siriji, među pobunjenicima je svaki deseti bio sa strane (od 60.000 boraca protiv režima Bašara al Asada skoro 6.000 su muslimanski dobrovoljci iz drugih delova sveta, a učešće je uzelo i oko pet stotina ratnika iz Evrope, pri čemu je značajan broj sa balkanskih prostora – iz Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine). Prema zvaničnim policijskim podacima, u redovima terorista od početka 2012. godine do danas bilo je više od 300 kosovskih Albanaca. Među njima je i više od 40 imama džamija sa šireg područja Kosova i Metohije, uključujući i glavnog imama džamije u Prištini!

Četiri godine pre nego što je postala kancelarka, Merkelova je, u funkciji šefice Demohrišćanske stranke, izdejstvovala da se u pozicioni papir CDU iz 2001. godine unese: „Nemačka nije doseljeničko odredište... Boravak bi trebalo odobriti samo migrantima koji prihvataju *vrednosni sistem hrišćanske kulture zapadnog podneblja*."

Iskrenost visoko pozicionirane političarke iznenadila je po svojoj neposrednosti i direktnosti, ali i spremnosti nemačkih zvaničnika da govore o dominantnoj hrišćanskoj kulturi – konceptu koji je iz očiglednih razloga bio osetljiv za Nemce nakon Drugog svetskog rata i stoga su se uzdržavali da ga javno podrže. Reagovanja su bila žestoka i osuđujuća. Tako je Džordž Fridman (George Friedman), osnivač američke agencije za strateška analize „Stratfor", postavio pitanje oživljavanja nacionalnog identiteta, tvrdeći kako se Nemci vraćaju istoriji i traganju za savezništvima izvan EU i NATO-a, pre svega sa Rusijom. Krivicu za mimoilaženje kultura i religija pripisao je isključivo Evropljanima, za koje multikulturalizam nije bio liberalni i humani respekt prema drugima, već praktična potreba ratom uništene ekonomije.[8]

Za potrebe boljeg razumevanja ovog problema neophodno je poznavati koncepte multikulturalizma u uticajnim sferama sveta. Shodno načinu nastajanja, SAD su sebe doživljavale kao naciju doseljenika, ali sa jezgrom dominantne kulture koju su imigranti morali da prihvate kroz poznati multikulturalni proces. Uslov da se postane Amerikanac, bio je prihvatanje jezika i američkih vrednosti, što je ostavljalo prostor za religijske ili kulturne specifičnosti. Građanstvo i državljanstvo su utemeljeni kao zakonski pojmovi, pri čemu je prvo predstavljalo proces zasnovan

[8] „Ponuda multikulturalizma je bila velika nagodba koja je značila osiguravanje lojalnosti migranata u zamenu za očuvanje njihove kulture. Zato je multikulturalizam rezultirao stalnim otuđenjem imigranata. Imigranti su se više identifikovali sa zemljom iz koje su dolazili nego sa Nemačkom. Turska je bila dom. Nemačka je bila pogodnost. Stoga su bili lojalni pre svega svom domu (Turskoj) a ne Nemačkoj", tvrdio je Fridman.

na međusobnom uvažavanju i zajedničkim vrednostima, dok se državljanstvo moglo steći, ali pod precizno određenim uslovima. U Americi je nastanjeno više od pet miliona muslimana što je tek 0.6 posto ukupne populacije. [9] Procenjuje se da je u muslimanskoj zajednici zastupljeno više od osamdeset nacija iz Afrike, Azije i istočne Evrope i da sve te grupacije čine jedan ummet (islamsku zajednicu), ali i da su različite tradicije i običaje, kao i učenja i verovanja maksimalno prilagodili novoj sredini, gledajući kako da demokratskim kapacitetima osnaže svoj značaj. Pitanje religioznosti nije se posebno isticalo, pa se nekako u senci provukao podatak o neadekvatnoj stopi rasta muslimanskog prisustva. Na primer, početkom XXI veka u Americi j bilo oko 1.200 džamija, a sada ih je već 2.105! U međuvremenu, malo istraživača uočava dramatično smanjivanje broja hrišćanskih vernika. Tako je istraživanje sa početka poslednje decenije prošlog veka pokazalo da čak 86% Amerikanaca sebe identifikuje kao „hrišćane“, da bi se 2014. godine brojka spustila na skoro 74%? U skladu sa neoliberalnom paradigmom uočava se i rast broja ateista, koji se udvostručio. Na osnovu navedenih podataka jasno je da se ubrzano menja religijski ambijent najveće svetske sile: sve manje je verska i sve manje je hrišćanska država!

Da bi ste bili Nemac, Francuz ili Srbin, treba da govorite maternje jezike ili prihvatate njihove vrednosti – ali i da su to bili i vaši roditelji, kao što su to bili i njihovi roditelji. Drugim rečima, evropski model podrazumeva zajedničku istoriju, religiju i vrednosni sistem. Multikulturalizam je na ovim prostorima suštinski nevidljiv dogovor o radu i lojalnosti migranata u zamenu za očuvanje njihove posebnosti. Tako se hrišćanska kultura čuvala od stranih uticaja, što je u praksi rezultiralo daljim otuđenjem imigranata. Ideja da je privrženost religiji i kulturi zemlje u kojoj su imigranti rođeni kompatibilna sa političkom lojalnošću države u kojoj žive pokazala se neodrživom! U Evropi živi više od 45

[9] Međutim, trendovi govore drugačije. Prema popisu, koji je urađen 2012. godine, broj muslimana porastao je oko 66,7%..

miliona muslimana, što je šest posto ukupne populacije. Najveći broj ih je u Rusiji (preko 16 miliona), zatim u Francuskoj (4.704.000), Nemačkoj (4.119.000), Velikoj Britaniji (2.869.000), Italiji (1.583.000), Španiji (1.021.000), Bugarskoj (1.002.000) i Holandiji (914.000). Eksplozivan rast vernika tražio je i nove prostore za džamije, čiji je broj takođe, sve veći. Činjenica da u evropskom društvu ne postoji utvrđeni model za osnivanje ovih ustanova, pomogla je da njihov broj počne rapidno da se uvećava. Tako se u Nemačkoj nalazi više od 2.500 džamija, islamskih centara i molitvenih sala, u Velikoj Britaniji preko 800, u Danskoj 150, u Norveškoj 55, u Švajcarskoj 47, u Austriji 45 itd. To nije dovoljno, s obzirom na trend rasta broja vernika, pa je Dalil Bubake, rektor Velike džamije u Parizu i predsednik francuskog Saveta za muslimansku veru dao predlog da se napuštene katoličke crkve pretvore u džamije, rekavši da ih je samo u ovoj zemlji potrebno čak, 5.000.10

Hrišćanske države se pod uplivom stranih donacija takmiče u širini dobrodošlice: na primer, rumunska vlada je donela odluku da se u Bukureštu izgradi najveća džamija u Evropi. Prema planu, uz bogomolju koja će moći da primi 2.000 vernika, izgradiće se čitav kompleks objekata – univerzitet za 6.000 studenata islamistike, biblioteka, prostori za rekreaciju i kantina za 100 nevoljnika dnevno. Nove građevine biće u stilu arhitekture iz doba osmanske ere, pa nije ni čudo što tri miliona evra poklanja Turska. Burne reakcije javnog mnjenja, posebno upozorenja da je reč o bezbednosno rizičnom potezu, bukureštanski muftija Jusuf Murat gasi tvrdnjom da se širom Evrope osnivaju razne fondacije i otvaraju džamije koje niko ne kontroliše: „Otvaranjem velike džamije mi ćemo zameniti sve te ilegalne džamijice u kojima sumnjivi imami

[10] U Francuskoj postoji oko 2.500 džamija, dok ih je preko 300 u procesu obnavljanja, ali s obzirom na svakodnevni priliv vernika to nije dovoljno. Zanimljiv je i podatak da se najviša džamija u Evropi nalazi u selu Delimeđe na Pešteru, opština Tutin, sa dva minareta visoka po 77,5 metara. U izgradnju je uloženo preko milion evra, pri čemu selo ima 88 domaćinstava i oko 300 stanovnika, koji su siromašni i žive od stočarstva?

svašta propovedaju. To su muslimanski ideolozi školovani po fundamentalističkim ustanovama drugih država". Tako visoki sveštenik priznaje ono o čemu se uglavnom, ćuti: u brojnim džamijama kroz propovedi se iskazuje snažna ideološka orijentacija, tako što se na verskoj osnovi kreira osećaj solidarnosti unutar muslimanske zajednice, prevazilazeći tako etničke, jezičke i nacionalne podele. Otuda se poruke vernicima mogu međusobno razlikovati, u zavisnosti od ideološke orijentacije njihovih starešina.[11]

Na identitet muslimana u Evropi utiče dinamična interakcija niza svesnih i podsvesnih stavova koje imigranti donose u sebi i sredine u kojoj se nastanjuju. Otuda situacija u Americi i Evropi nije za poređenje, jer brojnost zajednice utiče i na karakter njenog postupanja. Muslimani koji žive u manjinskom okruženju lakše se integrišu u civilno društvo, ali kada su u većini navike se ispoljavaju u agresivnojoj i radikalnijoj meri. Proces islamizacije hrišćanskog stanovništva je tema o kojoj se nerado govori, ali za potrebe ovog rada evo nekoliko podataka za razmišljanje: tokom 2010. godine na islam se preobratilo oko 5. 200 Britanaca, a među njima je više od 70 odsto žena.[12] Smrt Belgijanke Murijel Deguke, koja se kao prva žena samoubica iz Evrope raznela u Iraku, u napadu na američke trupe, postavila je ovo pitanje na javnu scenu, da bi se objavljivanjem podataka o postojanju brigade „Neveste džihada" priznalo da među radikalnim sledbenicama islama ima i Evropljanki. Prema poslednjim podacima evropskih vlada koje prate koliko se osoba vraća iz Sirije i Iraka, samo dve

[11] Italijanske vlasti, samo od početka januara, proterale su sa severa države desetak imama koji su obavljali islamističku indoktrinaciju i vrbovali muslimane za odlazak u rat na strani „Islamske države" u Siriji i Iraku. Prošle godine je proterano trinaest imama koji su propovedali nasilje, a među njima su bili i islamski propovednici iz Bosne, iz zemalja Magreba i Bliskog istoka, piše torinski list „Stampa".

[12] Najuticajniji rumunski istoričar Neagu Đuvara, sa krajnjom skepsom gleda na najnoviji „islamski projekat" u Bukureštu: „Smatram da je apsolutno nedopustivo da jedna zemlja koja se stotinama godina borila protiv muslimanskih verskih elemenata na svojoj teritoriji sada postane centar za širenje islamizma. To je potpuno nezamislivo" (*Politika*, 20. jul, 2015).. .

od oko 600 devojaka iz zapadne Evrope uspele su da napuste islamiste. Za razliku od njih, blizu trećine muškaraca vratilo se sa ratišta Bliskog istoka. Skrećemo pažnju i na motive mladih žena da se priključe Islamskoj državi. Najnovije zajedničko ispitivanje Instituta za strateški dijalog i Međunarodnog centra za studije radikalizacije iz Londona (ICSR) pokazalo je da neke od njih odlaze u znak protesta na rastuću islamofobiju, ali i da bi se pridružile sestrinstvu koje deli ista uverenja. Time se razbija sterotip da se radi o naivnim devojkama, žrtvama agresivne islamističke propagande, tim pre što zahvaljujući poreklu i obrazovanju one dobijaju bitne uloge u delovanju na društvenim mrežama i socijalnim medijima.

Ciljna grupa je proširena iz praktičnih razloga: u početku su to bili mladići između 16 i 30 godina, a sada već postoji tzv. porodični-džihad - sve više se privlače žene kako bi se, u Siriji, Avganistanu, Iraku ili nekim drugim zemljama, udale za džihadiste. Pored toga, za Al Kaidu i slične najekstremnije islamističke grupe, veoma je važno da regrutuju ljude iz zapadnog sveta, kako bi širili mogućnost unutrašnje destabilizacije tih država. List „Independent“ (The Independent) procenjuje da u Velikoj Britaniji trenutno živi oko 100.000 „islamskih konvertita“, što je značajno više u poređenju sa 2001. godinom, kada ih je bilo 60.699. Za razmišljanje je i podatak da od 142 međunarodno registrovane terorističke organizacije, čak 83 su islamističke, od Indije i Filipina pa do Holandije, Engleske i SAD. Kada znate da će krajem ovog veka svaki četvrti žitelj Evrope biti musliman, jasno je zašto pitanje saradnje ili konflikata religija zauzima toliko pažnje!

Reformacija islama i obnova kalifata

U multidimenzionalnom društvu XXI veka pitanje religije nije problem isključivo teologa, već i geopolitičara koji se bave vizijom razvoja planetarnog društva. Savremeni svet počiva na

antagonističkim strujanjima, pri čemu praksa pokazuje da tamo gde su verske razlike više izražene postoji veća verovatnoća sukobljavanja. Granice islama i hrišćanstva istovremeno su i linije razdvajanja zapadne arogancije i islamske netolerancije, pa u trenucima kada moć jedne strane bledi razlike dolaze do izražaja. Zapad pod plaštom „svetske zajednice" forsira privilegovani položaj SAD i njoj bliskih država, dok islamski fundamentalisti naoružani parolama o ekonomskom, vojnom i kulturnom oslobađanju maštaju o drugačijem oblikovanju planete.

Pojednostavljeno, islam za mnoge vernike predstavlja lek za bolesti od kojih pati čovek zapadne civilizacije – moralno izopačen, seksualno frustriran, dekadentan, hedonistički oblikovan, zavisan od narkotika, bezosećajan, prepušten ulici i brojnim psihičkim poremećajima. Islam baš tu nudi alternativu - stvaranje ravnopravnog i pravednijeg društva, utemeljenog na tradiciji, autoritetu roditelja i porodice, sistema koji počiva na verskoj hijerarhiji koja jedina životu daje puni smisao. Islamska učenja svet dele na dve sfere: *dar el salam* – kuću mira, i *dar el harb* –kuću rata. Prva sfera uključuje nacije i teritorije koje su pod kontrolom muslimana i na kojima vlada šerijat, dok druga obuhvata sve nacije i teritorije koje nisu pod kontrolom muslimana i koje su van domašaja šerijata. Sukob između dve „kuće" je evidentana i vremenski neograničen, i trajaće sve dok se kuća rata ne pretvori u kuću mira, odnosno dok Alah ne ovlada svim ljudima i zemljama. Drugim rečima, sukob sa hrišćanima kao najvećom i najmoćnijom civilizacijom je neminovan sve dok se ne uspostavi jedinstvena islamska država, odnosno kalifat. Islam je religija mača koja forsira vojne vrline, tako da ideja nenasilja nije dominantna u muslimanskim učenjima i praksi. Islamski kalifat je prema Kuranu, obaveza koja se ne realizuje na biračkim mestima i demokratskim standardima, već borbom i nemilosrdnim obračunom sa svima koji misle drugačije!

Otuda relativan uspeh brzog nastajanja Islamske države, rešene da povratkom izvornom islamu, uz poziv muslimanima sve-

ta da se pridruže obnavljanju kalifata, postane druga strana geopolitičkog klatna novog poretka. Tvrdnja da učenja islama nalažu rat protiv nevernika u međuvremenu je proširena i na obračun sa muslimanima koji su svojim idejama konvertovali ka Zapadu. Dilema koja je u jezgru interesovanja krije se u pitanju da li je reč o novom pokušaju reformisanja islama ili o reviziji koja radikalnim i militantnim interpretacijama Kurana traži duhovnu revoluciju kojom bi se povukla jasna linija između manjinskih fundamentalista džihada i stotina miliona muslimana koji svoju veru doživljavaju kao religiju mira? Masovne pobune u arapskim državama nisu dobile progresivan karakter, jer su se verske razlike među muslimanima toliko antagonizovale da se džihad pojavio kao spasonosno rešenje radikalnih struja. One jesu indukovane sa Zapada, ali sada je već jasno „imaju i svoje vlastite korene, socijalne i političke, isprepletene sa religioznim“. [13] Bez značajnih promena nekih od ključnih koncepata islama problem političkog nasilja koje se vrši u ime religije ostaće kao pretnja civilizacijskoj saradnji i prožimanju.

Istorija svedoči o važnom doprinosu islamskih društava u nauci, filozofiji, istoriji, medicini, geografiji, astronomiji i srodnim disciplinama. Međutim, tehnološka otkrića, putovanja i borba za teritorije, vodila su tihom nestajanju mavarske i safavidske imperije, fatimidskih i abasidskih kalifata, Osmanske carevine i sličnih muslimanskih zajednica, koje su pod naletima kolonijalnih hrišćanskih osvajača gubili duhovni primat, ali i materijalne vrednosti. Za razliku od zapadne civilizacije koja je naučna znanja i obrazovanje koristila za oslobađanje od religijskih dogmi, liberalizujući kulturne obrasce i vrednosne sudove, islam je ostao udaljen od duhovnih revolucija, zatvoren u tradicionalne verske tvrđave, sa konzerviranim političkim poretcima. Otuda većina

[13] Zoran Vidojević zaključuje: „Ako se opredmete prvenstveno kao islamističke, koje bi imale masovnu podršku, one će voditi novim verskim ratovima, pa dugorošno, neće ništa dobro doneti ni narodima u kojima su uzele maha, niti celom svetu! (*Porazi i alternative*, 2015, str. 334-335).. .

muslimana i dalje živi u konzervativnim kraljevinama ili autoritarnim republikama, sa ograničenim ljudskim pravima i kanalisanom ulogom u javnom životu. Zapadni uticaji su doprineli premodeliranju načina življenja, ali ne i istinskoj demokratizaciji zajednica, pa je još uvek aktuelno pitanje nosioca suvereniteta u društvu

Tvrdokorni islamisti tvrde da to mora da bude *šarija*, podrazumevajući da islamsko zakonodavstvo potiče iz svetih tekstova religije: direktnih otkrovenja koje je Alah dao proroku Muhamedu, a on ih zabeležio u Kuranu, kao i prorokovih kazivanja, adeta. Za razliku od njih, sekularisti zastupaju stav da zakoni moraju da potiču od čoveka i iskustva, a ne da proističu iz vere. Ovakva učenja su stigla sa evropskim kolonizatorima, tako da su prihvatana od elita bliskih vlastima, dok su običnom narodu ostala daleka. U prvoj polovini prošlog veka sazrevalo je uverenje da istinski musliman ne može živeti pod sekularnom vlašću, zbog čega zahtevi za povratak šarije postaju sve snažniji i glasniji. U tom kontekstu treba posmatrati islamsku revoluciju u Iranu 1979, ali i niz narednih ratova: od Zalivskog rata 1990. do niza revolucija poznatijih pod imenom „arapsko proleće" 2011. godine, a koje su kao cilj imale promenu ravnoteže snaga na Bliskom Istoku. U savremenoj geopolitici ove promene su poznate i kao regionalni subimperijalizam (ponekad i podimperijalizam), a služe da saveznicima pruže logističku podršku. [14] Lako je uočiti da su strateški nezaobilaznu ulogu o ovim konfliktima imale SAD, Velika Britanija i Francuska, uz saglasnost većine zapadnih saveznika, čime je lavina nezadovoljstava muslimanskog stanovništva samo dobila na intenzitetu. Decenijska okupacija Iraka, uz falsifikovanje uzroka agresije i ekonomsko ruiniranje države i društva, uz apsolutni neuspeh u njenom obnavljanju i naklonost šiitskim

[14] Takve subimperijalističke države na Bliskom Istoku su Katar, Saudijska Arabija među arapskim zemljama, i Turska. Arapska proleća nisu organizovana radi instaliranja demokratije, već zbog geopolitičkih interesa: Zapad je želeo da na vlast dovede režime lojalne sebi, Saudijcima, Katarcima i vehabistima, kao i Turcima.

vlastima u Bagdadu, podstakli su organizovanje sunite i posredno dovele do stvaranja Islamske države, ali i novih vojnih angažmana. Brojni sektaški sukobi na „demokratizovanim područjima“ samo su potvrdili snagu religije u konzervativnim zajednicama, jer su milioni ljudi spremni da za „muslimansku stvar“ daju svoje živote. Reafirmacija ortodoksnog islama u suštini je suprotstavljena evropskom i američkom vrednosnom sistemu.

Broj zemalja u kojima je šerijat osnovni ili sastavni deo državnog zakonodavstva sve je veći. Afganistan, Iran, Mauritanija, Saudijska Arabija, Somalija, Sudan i Jemen predstavljaju zemlje u kojima je šerijat osnova zakonodavstva, a u njima živi preko 205 miliona stanovnika. Pripadnici Islamske države religijom pravdaju brutalna pogubljenja „nevernika” i šiitskih „jeretika”, dok uništavanje spomenika drugih civilizacija vide kao oblik borbe protiv „idolatrije”. Nije slučajno što pod crnim barjakom na kome je ispisana muslimanska izjava vere šire kalifat, hrišćanima nameću poreze o kojima se govori u Kuranu, seku ruke lopovima, kamenuju preljubnice, ubijaju homoseksualce, žene poraženih prodaju u roblje, dok decu koriste kao borce. Na internet sajtovima planski se prikazuju pogubljenja hrišćana i drugih „nevernika“, kako bi se istakla verska dimenzija sukoba, pri čemu ja najmanje važno kojoj državi pripada. Militanti sebe vide kao prve „salafe” blagosiljane od Alaha, izabrane u misiji za obnovu kalifata, sa ambicijom da ga sa Sirije i Iraka prošire na susedne teritorije. Poziv na pomoć u Svetom ratu stigao je od vođe samoproglašene Islamske države Abu Bakra al Bagdadija, koji je muslimane sveta pozvao da se bore ili da rade u administraciji, kao doktori, sudije, učitelji, inženjeri, neophodni uspostavljanju kalifata?

U političkoj teoriji pojam *kalifat* označava oblik vladavine u kojem je vrhovni vladar zakoniti naslednik Muhameda, izabran između najpobožnijih i najobrazovanijih muslimana. [15] U Kuranu

[15] Pojam je izveden iz arapske reči „khalafa”, koja znači – *nasleđivanje,* da bi kasnije bio vezan za reč „khalifa”,sa značenjem - *naslednik* ili *predstavnik*.

je ovaj pojam povezan sa idejom pravedne vladavine. Radi se o instituciji koja je nastala posle rađanja islama na Arabijskom poluostrvu, Srednjem istoku, u Persiji, severnoj Africi i severnoj Indiji u VII veku. Širenje islama odvijalo se paralelno sa velikim talasom migracija u zemlje Vizantije i Sasanidskog carstva. Kalifat je trebalo da obezbedi ekonomsku stabilnost, bezbednost muslimanskog stanovništva, ali i nasledstvo u upravljanju zajednicom muslimana - „umma". Kada je veliki prorok Muhamed umro 632. godine, vlast je preneta na njegove najbliže saradnike. Četvorica prvih „rashiduna",koji su vladali prve tri decenije nove islamske ere, bili su „pravedno izabrani kalifi", imenovani i odgovorni narodu, da bi primenjivali šerijatske zakone i obezbeđivali da oni budu sprovođeni. To je začetak zlatnog doba islama, koji će na kratko ovladati širokim prostranstvima - od Španije i Maroka do centralne Azije i južnih oboda Pakistana. Većina tadašnje islamske zajednice, kasnije nazvana *suniti*, prihvatila je ovu tribalnu praksu.[16] Manji deo odbio je da se povinuje, smatrajući da su prva dvojica kalifa izvršila neku vrstu udara kako bi sprečili da kalif bude Muhamedov rođak Ali i da nasledstvo prati krvnu liniju. Od tada su poznati kao *šiiti,* sledbenici Šija Ali i Partije Alija. Bio je to početak velike šizme koja se danas aktuelizuje na Bliskom istoku. Šiitski luk danas čine Iran, Irak, Sirija, Hezbolah u Libanu, a takođe i Bahrein, pri čemu uživaju podršku Rusije, iako je pravoslavna zemlja. Suprotstavljanje američkom imperijalizmu privremeno je razjedinilo islamskom svet, pokazujući da i civilizacijski protivnici lako sklapaju savezništva ako su im interesi zajednički.

Sukob između islama i hrišćanstva pojačao je učenja o specifičnosti i karakteru antagonističkih civilizacija. Krah komunizma sa pozornice je uklonio zajedničkog neprijatelja, tako da su na

[16] Reč „suni" vodi poreklo od pojma „sunna"– normativnog načina života muslimana zasnovanog na učenju i životu proroka, onako kako je zapisano u „adetima" (učenju, delima i rečima proroka) i interpretacijama Kurana. Pojednostavljeno, *suna* znači: „onaj ko sledi tradiciju proroka".

površinu isplivale suprotstavljenosti koje ih otuđuju. Na primer, napori SAD i bliskih saveznica da sačuvaju svoju vojnu i ekonomsku superiornost na drugoj strani izazivaju nezadovoljstvo i osećaj iskorišćenosti, dok neumereni natalitet muslimanske populacije stvara armiju nezaposlenih ljudi koji migracijom u zapadna društva traže rešenje. Pri tome, mešanje stanovništva samo ističe različitosti, podstičući razmišljanja o privilegovanosti uvek jedne strane. Ako Amerika i Zapad diktiraju pravila igre u privredi (ne samu proizvodnju i industrijske kapacitete, već pravila u finansijskoj sferi), globalni finansijski oligarhijski model će nezavisno od prostora gde će se proizvodnja nalaziti biti pod kontrolom Zapada. Pošto SAD bez ičije kontrole štampaju dolar kao svetsku valutu, sve ekonomije faktički rade za njen finansijski establišment. Drugim rečima – moderna kriza predstavlja krizu kapitala u celini, a ona se ne rešava tehničkim dogovorima. To je kriza materijalističke ateističke kulture, bespuće Zapada ka neoliberalizmu i individualizmu, koji su zapravo doveli do novih oblika totalitarizma, izopačenosti i diktature. Otuda Islamska država nije slučajno proglasila kalifat na velikim delovima zauzetih teritorija, jer podstičući osećaj religijskog identiteta razvija i obnavlja romantičnu viziju o pravičnom društvu u kojem kalifa bira narod, uključujući i monetu kojom će poslovati.

Hantigton navodi podatak da je devetnaest od dvadeset osam sukoba sredinom devedesetih godina prošlog veka bilo između muslimana i hrišćana, ali i da je samo jedan bio duž neodgovarajuće granice između Zapada i islama.[17] Prividnim okončanjem hladnog rata obe strane su se vratile u duboko ukopane rovovske pozicije, težeći da prikrivenom propagandnom matricom ujedinjuju svoje sledbenike. Otuda ne čudi podatak što je u jednom Galupovom istraživanju (2006) u Egiptu, Maroku, Indonezi-

[17] Završetak teritorijalnog imperijalizma Zapada i dosadašnje odsustvo teritorijalne ekpanzije muslimana, doveli su do geografskog odvajanja, tako da se samo na nekoliko mesta na Balkanu zapadne i muslimanske granice direktno graniče jedne sa drugima“ (2000, str. 235).

ji i Pakistanu, dve trećine ispitanih odgovorilo da podržava ideju „ujedinjavanja svih islamskih zemalja“ u nov kalifat.[18] Antizapadno usmerenje osnažuje razlikovanje od hrišćanske civilizacije, pri čemu muslimani insistiraju na učenjima o nadmoći sopstvene kulture i religije. Zapadna moć rasprostire strah ka drugim civilizacijama, pa čak, i liberalni muslimanski proučavaoci Zapad vide kao „militaristički“ i „imperijalistički“, jer je ostale narode „traumatizovao“ korišćenjem „kolonijalnog terora“.[19]

Skoro vek nakon serije dogovora između evropskih kolonijalnih sila i anglo-francuskog sporazuma kojim je podeljeno Osmansko carstvo, kao poslednji veliki kalifat,[20] vođa Islamske države, samoproklamovani kalif Abu Bakr el Bagdadi, obnarodovao je projekat nadnacionalne islamske države. Islamsko uskrsnuće stvoreno je po etno-konfesionalnim linijama koje su geografski i politički podelile Irak i Siriju, ali su konflikti prošireni i na prostore Libije, Jemena i susednih arapskih država. Iza nastanka novog kalifata naziru se tektonske posledice, koje će prekomponovati političku arhitekturu Bliskog istoka, ali i evroazijskog regiona sa dalekosežnim posledicama po međunarodni poredak. Podatak da su ekstremisti Islamske države na svojoj crno obojenoj mapi – uključili Srbiju i ceo Balkan, nije propagandni mamac, već samo najava novog pohoda čiji je konačni cilj Evropa, odnosno Rim. Slično razmišlja i turski premijer Tadžib Erdogan, koji planira da intenzivnijim prisustvom kapitala i političkog tutorstva „obnovi” nekadašnje teritorije Otomanske imperije, na-

[18] Kalifat kao simbol muslimanskog jedinstva pre skoro jednog veka pokušao je da obnovi Egipćanin Hasan el Bana, osnivač *Muslimanske braće*, organizacije koja je bila pratilja svih kriza arapskog sveta, od panarabizma, socijalizma i sekularizma do despotija. Prema njegovim rečima suština islama su džihad, rad, religija i država.

[19] Mernissi, Fatima: *Islam and Democracy: Fear of the Modern World*, Reading, MA: Addison – Wesley, 1992.

[20] Muslimanski teolozi poslednji kalifat vezuju za Osmansku imperiju i za sultana Sulejmana Veličanstvenog, čiji je kalifat u XVI veku stigao do kapija Beča. Kalifat se raspao gašnjem carstva 1924., a poslednjeg kalifa, sultana Abdulmedžida proterao je turski reformator Kemal paša Ataturk.

uštrb ugaslih ambicija za članstvo u EU.[21] Turska na sve načine podržava muslimane u regiji smatrajući ih ostavštinom bivše imperije. Baš kao što je Erdogan i rekao, nakon što je u junu 2011. pobedio na izborima: "Sarajevo je danas pobednik, baš koliko i Istanbul!" Ako znate i za njegovu izjavu da mu je Alija Izetbegović, na samrtnoj postelji, ostavio Bosnu „u amanet", onda ne treba da čudi ideja o renesansi osmanskog kalifata!

Umesto zaključka

U konfliktima savremenog društva uočava se bliskost naroda sa sličnim kulturnim i vrednosnim obrascima, koji se međusobno organizuju, udružuju i deluju. Nekadašnja ideološka svrstavanja krahom komunizma kao da prestaju da postoje, dok se političke granice sve više usklađuju sa etničkim, kulturnim i religijskim pripadanjem. Istorija nam ukazuje na prožimanje religije i liberalne demokratije, posebno ekonomske stabilnosti koja obezbeđuje i civilizacijsku nadmoć. U krizi identiteta ljudi se okupljaju na linijama zajedničkih predaka, jezika, vrednosti, institucija i religije, a udaljavaju od onih koji su drugačiji. Otuda je ideja o multikulturalnom ili multireligijskom društvu nespojiva sa praksom; ona je postojana u bogatim, mirnim i ekonomski snažnim zajednicama, ali neodrživa u vremenima ekonomskih kriza i etničkih konflikata!

Želja za priznanjem je psihološko težište dve snažne društvene osobine – religije i nacionalizma. SAD sve više Evropu koriste kao satelit „integrisan u okvire transatlantske zajednice koja bi trebala da zadrži značajnu poziciju u svetskim razmerama".[22] U geopolitičkoj arhitekturi to je značajna promena u odno-

[21] Pitanje je koliko su očekivanja Turske bila realna, s obzirom da je ona država upitnog poštovanja ljudskih prava, jer progoni svoje manjine poput hrišćana ili Kurda, kao i da pod okupacijom drži deo Kipra.

[22] Bžežinski, Z. (2009): *Druga šansa Amerike – tri predsednika i kriza američke super-sile*, JP Službeni glasnik; Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beo-

su na devedesete godine i period razbijanja Sovjetskog saveza i niza socijalističkih država, kada je stari kontinent smatran vitalnom evroazijskom periferijom i „najbitnijim američkim mostobranom“ bez kojeg bi se i uticaj SAD brzo istopio. U novoj bezbednosnoj paradigmi Amerikanci Evropu vide kao „istureni položaj“ u elimisanju ruskog transkontinentalnog uticaja, koji se označava kao „ponovni imperijalizam Rusije“.[23]Geopolitikolog Milomir Stepić dobro uočava kako je u „neoriginalno neospajkmenistički inoviranim koncepcijama Evropa degradirana na geopolitički objekat čija instrumentalizacija može da služi samo daljem makro regionalnom preuređenju Evroazije pod američkim patronatom“, konstatujući da će među najvećim izovima biti porast evroskepticizma i neintegrisanost muslimanskih imigranata.[24] Renesansa kalifata i šerijata još uvek se ne uočava kao veliki izazov, mada se budnije prati nagla zainteresovanost Turske za većom distribucijom uticaja, posebno na prostorima Balkana.

Ako pažljivije analiziramo ratove i nasilje oko nas videćemo da ih je proizvodio Zapad, SAD pre svih. Tamo su okidači današnjih migracionih talasa koji iza kulisa prikrivaju čitave seobe naroda, čime ćemo kao posledicu dobiti duboku promenu evropskih društava. Uzrok i ishod sukoba velikih i dugotrajnih civilizacija može da bude u njihovoj istrošenosti, ali i u njihovom prirodnom kraju. Pod uticajem globalizacije nastaju novi društveni fenomeni, dok se stari potiskuju i odlaze na margine, ali u specifičnim slučajevima rekomponuju i retribalizuju. Sudar islama i hrišćanstva kao posledicu proizvodi planetarni kosmopolitizam koji dekomponuje etnicitet i svetovnost, dok se tradicionalne religije i ekstravagantni kultovi izjednačavaju u statusu. U socijalnom prostoru konstruiše se novi narativ - čovečanstvo, pri če-

grad. Pogledati američku percepciju geopolitičkog položaja i uloge Evrope na karti „Centralni položaj atlantske zajednice u svetskim razmerama“ (str. 108).

[23] Kisindžer, H. (2003): Da li jeAmerici potrebna spoljna politika – u susret diplomatiji 21. veka, BMG, Beograd, str. 81.

[24] Stepić, M.: Geopolitičnost širenja Evropske unije, *Srpska politička misao*, god. XVII, vol. 27, Beograd, 1/2010, str. 33.

mu se sledbenici traže u imigrantima i osiromašenim masama Trećeg sveta, Evroazije i istočne Evrope.

Javno suprotstavljanje emigraciji na prostore Evrope najsnažnije osuđuju Amerikanci, jer daljim slabljenjem Evrope uspevaju u nameri da je pretvore u geopolitički objekat, nemoćan da ozbiljnije učestvuje u kreiranju pozicija moći. Nemački otpor i tiho osluškivanje ruskih interesa u suštini nemaju vojnobezbedonosni odjek, tako da u praksi raste jaz među sve gušće naseljenim stanovništvom. Muslimanska kultura, religijski pogledi i vrednosni obrasci pokazali su se kao nepremostiva prepreka u istinskom dijalogu različitih civilizacija, pri čemu je rast radikalizma, uz izostanak otvorenog i iskrenog dijaloga ostavio prostor za mogući religijski konflikt.

Nema sumnji da se u globalnim geopolitičkim okvirima kreira nova koncepcija multipolarnog sveta, koja je značajno drugačija od svih prethodnih. To nije bipolarna podela iz vremena „hladnog rata“, ali ni unipolarni poredak koji promovišu atlantisti proameričke orijentacije. U toku su velike seobe naroda, koje preoblikuju etničku i religijsku strukturu stanovništva, posebno Evropske unije; pokušaji izgradnje fundamentalističke muslimanske države, ali i kreiranja evroazijske međunarodne politike sa neverovatnim uticajem u ekonomskoj sferi.

Priliv muslimanskog stanovništva, uz podizanje zida ka Mađarskoj, dodatno usložnjava krizu na Balkanu koji je sve više ugrožen virusom radikalnog verskog fundamentalizma. Ogromna većina od 60.000 imigranata pristiglih u Srbiju samo tokom prve polovine ove godine je islamske veroispovesti (94%), veoma su mladi (oko 27 godina) i u značajnoj većini su bez porodice (56%). Geopolitički indeks primenjen na različite religijske tradicije daje apsolutno različite civilizacijske modele koji se manifestuju u simbolima krsta i polumeseca. Među njima, uprkos bliskoj religijskoj osnovi, nema mnogo zajedničkog, pa isticanjem razlika i stigmi u perspektivi neminovno dolazi do sudara koji će na globalnom nivou imati globalni odjek!

Literatura:

1. Bžežinski, Z. (2009): *Druga šansa Amerike – tri predsednika i kriza američke super-sile*, JP Službeni glasnik; Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd.
2. Vidojević, Z. (2015): Porazi i alternative – pretnja pustoši i etika otpora, Zavod za udžbenike, Beograd.
3. Dugin, A. (2007): Geopolitika postmoderna – vremena novih imperij. Očerki geopolitiki XXI veka, Amfora, Sankt-Peterburg.
4. Stepić, M.: Geopolitičnost širenja Evropske unije, *Srpska politička misao*, god. XVII, vol. 27, Beograd, 1/2010.
5. Mernissi, F. (1992): Islam and Democracy: Fear of the Modern World, Reading, MA: Addison – Wesley.
6. Hantigton, S. (2000): *Sukob civilizacija*, CID – Podgorica, Romanov – Banja Luka.

ISLAMIC CONFLAGRATION AND SILENCE OF THE WEST

Summary: Bloody clashes in Syria, Libya and Iraq, followed by coordinated terrorist acts in Tunis, Kuwait, Saudi Arabia and neighboring countries, accompanied by occasional sparks in Europe pointe at strong anti-Christiana character, anti-Western mood and religious intoxication of societies from those areas. Global media are silent or minimize mass violence, while under the veil of reaffirmation of Islamic religion war of extermination has been waged. Islamic fundamentalism transformed young terrorists' souls: internet generations do not have political ideals and are not territory bond, whereas their lifelong dream is killing of Christians and Westerners, also the disobeying Moslems. Pointing the difference between Islam and other religions, solders of Jihad kill everyone who comes on their way, including violent slaughtering of Egyptian Copts or Africans, such as Christians from Ethiopia. In reality Islamism appears to be new ideology of radical Islamic groups which aim is to create new states and new geopolitical

realignment of the world. Tucked in seductive fragrances of oil and dollar bills, West has still been silent, not realizing that religious divisions, ideology fractures, lost identity, unsettled bills and hidden antagonisms, usually explode in horrible spiral of violence and cons violence, mixing executioners and victims, sufferers and murderers. The Christianity crisis is the one of modern Europe and USA, because the conflicts of civilizations cannot bring anything good to anyone!

Key words: Islam/ fundamentalism/ Christianity/ Islamism/ conflicts/ propaganda/ cross and crescent clash

NENAD ĐURETIĆ
Garancijski fond APV
Novi Sad

UDK 94(497.11):2-5

ISHODIŠTA SRPSKE MASONERIJE I VOJVOĐANSKA REFLEKSIJA (sredina XVIII veka - I Svetski rat)

Sažetak: Tekst koji sledi daje u najkraćim crtama prikaz istorijata slobodnih zidara u Srbiji počev od prvih dana formiranja loža u XVIII veku pa sve do nagoveštaja sve većeg širenja masonerije u prvim decenijama XX veka. Premda smo svedoci sve većeg broja napisa i studija koje za temu imaju slobodnozidarsku tradiciju mišljenja smo da i dalje opstoji jedna vrsta nepotrebne mistifikacije o samom poreklu masonerije, akterima koji su kroz istoriju prononsirali tu ideju i samom društvenom prihvatu slobodnozidarske ideje kod nas. Svakako da tome i dalje doprinosi „tajnovitost" same masonske organizacije iako u poslednjim decenijama sami slobodni zidari u svojim, sve češćim javnim nastupima i komentarima, znaju da istaknu kako je masonerija „evoluirala" iz tajne u diskretnu organizaciju. Posebnu intigrantnost u tekstu čini deo koji se odnosi na stasavanje i delovanje vojvođanske masonske mreže sa akcentom na novosadsku slobodnozidarsku aktivnost. Odviše je mali broj radova i napisa koji ukazuju na pomenutu fokusiranost pa se samim tim rad vidi kao impuls ili podsticaj da se i taj deo srpske masonske aktivnosti šire tangira i obuhvati a potom i zaokruži.

Ključne reči: Istorija, slobodni zidari, masonerija, Srbija, Vojvodina, lože, bratstvo, tajnost

Istorijski gledano iskustvo i generacijsko predanje nas uči da na prostorima kojima trajemo svaka aktivnost koja nije podložna podsmehu ili svekolikoj kritici u najmanju ruku se kvalifikuje kao sumnjiva. Uz to, ako je to kojim slučajem tajna i vekovima skrivana od pogleda znatiželjnika, pogleda profanog sveta, ona se veoma lako i bez ikakvog zazora imenuje kao neprijateljska a gdegod i kao subverzivna. Takav je slučaj i sa slobodnozidarskom organizacijom. Bilo da je reč o vremenu Kraljevine SHS, bivše Jugoslavije ili o današnjem post-kapitalističkom dobu. Iako su se neki od aktera masonskog „pokreta" upinjali da samu organizaciju poistovete sa „kraljevskom umetnošću" i da joj daju atribut sveopšteg demijurga sudbine sveta naše okruženje do današnjih dana nije u potpunosti prihvatilo masoneriju kao organizaciju čiji je legitimitet neupitan i teško osporiv. Činjenicom je da se na ovim prostorima ideološka, verska i kulturna paradigma veoma često menjali da se ustvrditi da su se menjali i pogledi i stavovi prema pojavama koje su imale neku relevantnost u određenim istorijskim društvenim tokovima. Uz sve to, dodatnu dimenziju arkanuma slobodnom zidarstvu daje vezanost samog nastajanja za legendu o Hiramu koju opet neki iščitavaju kao ogoljeni mit dok je neki drugi vide (npr. većina članova reda) kao istorijski fundiranu činjenicu kojoj su dodati pojedini elementi predanja i mitske simbolike. Čak i kriterijum bratstva, princip tolerancije i uzajamne pomoći, koji čine neke od osnovnih beočuga masonske ideje, nisu doprineli da se kod onih koji se interesuju ili pak imaju elementarno saznanje o masoneriji relativizuju predrasude i pacifikuje postojeći otklon. Srpsko društvo je bremenito takvim pristupom tako da većina napisa i studija u novije vreme imaju za cilj da približe sam red nešto boljem razumevanju položaja i uloge masonerije kako u širem istorijskom kontekstu tako i u savremenim društvenim tokovima.

Iz tih razloga treba napomenuti da se kao prvi slobodni zidar na širem prostoru južno-slovenske teritorije pominje izvesni dubrovački baron Sigismund Gondola-Gundulić koji je iniciran u jednu od Bečkih loža u koju su primljeni i Josip Kazimir Draško-

vić i grof Esterhazi a sa njima i petorica sinova Antuna Zanovića poreklom iz Crne Gore. Prvi tragovi masonstva u južnoj Ugarskoj koje se delom odnosilo i na srpsko stanovništvo vezani su za petrovaradinsku ložu Probitas (Dobrota) gde su članovi bili pored srpskih i jevrejski i mađarski građani. Između ostalih, pominju se imena bačkog episkopa Josifa Jovanovića Šakabente i arhimandrita (u to vreme) Stefana Stratimirovića. Pretpostavlja se da je krajem XVIII veka u Beogradu instalirana prva slobodnozidarska radionica koja je radila na turskom jeziku i čiji je član najverovatnije bio i vezir beogradskog pašaluka Hadži Mustafa Paša, mitropolit Metodije, trgovac Petar Ičko, ustanički vođa Janko Katić kao i poznati grčki pesnik Riga od Fere. Kuriozitet je, a i svedočanstvo o tadašnjem odnosu Srba sa pomenutim vezirom, da je paša imao naziv „srpska majka“. Da su slobodni zidari tih godina imali značajnu ulogu u većini važnijih dešavanja govori činjenica da je pomenuti Petar Ičko nakon ubistva Hadži Mustafe kontaktirao sa tadašnjim viđenijim slobodnim zidaraima, između ostalog sa mitropolitom Stratimirovićem, Jankom Katićem i Aleksom Nenadovićem, i organizovao pobunu u beogradskom pašaluku. Vredno je napomenuti da je u tom periodu sporadične masonske aktivnosti veoma zapaženu ulogu imao i Dositej Obradović koji je, pretpostavlja se, iniciran u Trstu i koristeći svoje veze značajno doprineo da se slobodnozidarska aktivnost stavi u prilog dobrobita srpskog naroda. Dositej je imao značajan uticaj na Karađorđa i uživao njegovo ogromno poverenje. O tome svedoči i činjenica da mu je Karađorđe poverio na vaspitanje svoga sina Aleksu. Dositejevo prosvetiteljstvo je bilo nesumnjivo formirano pod uticajem evropskih slobodnozidarskih ideja i ujedno je činilo prve impulse evropskih vrednosti i orijentacija na prostoru tadašnje Srbije. Činilo se da masonske ideje daju onaj „potkožni” smisao većini robusnih tendencija u tadašnjoj Srbiji i da će se njihov uticaj samo uvećavati. Međutim, nepovoljan kraj ustanka iz 1813. godine učinio je da slobodnozidarska aktivnost na određeno vreme utihne.

Sredinom XIX veka u beogradskoj tvrđavi počinje sa radom loža „Alikoč“ (ovan) otvarajući svoje dveri Turcima, Jevrejima, Česima i Srbima. Ova loža je imala svoje uporište u svim ložama pokrajina Turske carevine i bila centripetala balkanske masonske aktivnosti. Starešina pomenute lože je bio Mehmed Said Ismail a sekretar Toma Vučić Perišić. Od poznatijih imena u loži su radili češki oficir Franjo Zah, poljski grof Tiskijevič, profesor Šarl Aren, Avram Petronijević kao i poznati pesnik Simo Milutinović Sarajlija koji je inače bio dosledni eksponent Dositejevog dela i ideja.

Masonske ideje i aktivnosti bile su ponovo oživljene i istaknuti pojedinci iz masonskih redova davali su pečat naporima da se srpsko društvo toga doba civilizuje i uključi u borbu za svoju slobodu i emancipaciju. Tadašnji slobodni zidari su svojoj domovini davali markantan doprinos u okviru diplomatskih aktivnosti (Petar Ičko), u okviru prevoda i propagiranja naše narodne literature (Simo Milutinović) kao i u domenu širenja i snaženja obrazovne i školske strukture Srbije (Dositej Obradović). I sam Vuk Stefanović Karadžić je imao zacelo veoma živu komunikaciju sa masonima njegovog doba ali nema potvrda da je bio iniciran u neku od masonskih loža toga vremena. Za Petra Petrovića Njegoša postoje neke od signifikantnih indicija da je i sam bio član neke od tadašnjih loža ali sigurnih potvrda tih slutnji nema. Sa Simom Milutinovićem je imao veoma živ kontakt kao i sa zamašnim brojem masona toga doba a kao nekakav vidljiv trag ka slobodnom zidarstvu navode se dve diplome (Vladičanska i Mitropolitska) na kojima je masonsko svevideće oko i šestokraka zvezda. Možda najubedljiviji pokazatelj Njegoševe bliskosti ako ne i pripadnosti masonskom redu jeste posthumno izgrađen hram na Cetinju (na jednom od kamenih blokova uklesan je trougao) i njegova statua koju je radio Ivan Meštrović, pripadnik slobodnozidarskog reda.

Slobodni zidari će stvaranjem povoljnijih prilika u većini evropskih zemalja i u Srbiji imati nešto konjunkturnije okruženje

i moći da svoj rad prilagode zahtevima tog vremena. Istini za volju, osnivanjem zemunske lože „Stella Orientalis" koja je radila na nemačkom jeziku nije bio omogućen osobit uticaj pomenute lože na kulturne prilike u Srbiji ali je širenje masonskih ideja dobilo na podsticaju. Osobito jer su i druge kasnije osnivane lože bile „filijale" loža koje su bile izmeštene iz Srbije. Naročit je bio uticaj na lože u Vojvodini tako što se osnivanjem Velikog Orijenta Mađarske koji je radio pod okriljem Velikog Orijenta Francuske stvaraju pogodni uslovi da se instalira određen broj loža i na teritoriji same Vojvodine. Do tog perioda značajnu masonsku aktivnost beležili su srpski književnik Joakim Vujić, pomenuti mitropolit Stefan Stratimirović, Josif Šakabenta, valdika Platon kao i Ilija Garašanin, pisac poznatog „Načertanija". Oni su svojim javnim delovanjem i pregalačkim radom kao i značajnim brojem autorskih dela i publikacija promovisali tada važeće i aktuelne slobodnozidarske ideje i činili ubedljiv napor da se nacionalni preporod među srpskim narodom uoči kao magistralan pravac izlaza iz tadašnje sveukupne zaostalosti.

Na tragu pojedinih istorijskih izvora i tumačenja određenih autora koji su se bavili istorijatom slobodnog zidarstva smatra se da je i Knez Mihailo Obrenović bio mason. Na takvu tvrdnju najvećma upućuje činjenica da je on bio u jednom naglašeno dinamičnom kontaktu pa možda i prisnim odnosima za vreme svog izgnanstva sa tadašnjim italijanskim revolucionarima Garibaldijem i Macinije. U prilog ovoj činjenici ide i saznanje da su prve, istinske srpske lože bile oformljene pod uticajem italijanskog masonstva kao i podatak da su srpski ustanici u Bosni i Hercegovini (Mićo Ljubibratić i Luka Vukalović) imali tesan kontakt sa pomenutim ideolozima i vođama italijanskog Risorđimenta. Uz pomenute detalje skladno se naslanja i postojanje tih godina jedne čisto vojničke lože u Beogradu (nepoznatog imena) koja je opet prethodila formiranju prve srpske lože pod imenom „Svetlost Balkana" i koja je , krajnje indikativno, radila pod okriljem Velikog Orijenta Italije. U samoj vojničkoj loži participirao je

određen broj italijanskih dobrovoljaca koji su službovali u Beogradu dok su osnivači lože „Svetlost Balkana" bili italijanski konzul u Beogradu Luiđi Joanini i starešina ugašene vojničke lože Ićilo de la Bona.

Veliki Orijent Italije je zaslužan i za osnivanje lože „Srbska Zadruga" u kojoj je između ostalih radio i lekar Lazar Paču budući srpski ministar finansija. Sama loža je nedugo radila budući da je zbog burnih političkih prilika i previranja morala biti „uspavana" .

Uticaj italijanskog slobodnog masonstva nije jenjavao. Veliki Orijent Italije osnovao je i ložu „Sloga, Rad i Postojanstvo" koja je imala niz uglednih članova a između ostalih njeni članovi su bili poznati industrijalac Đorđe Vajfert kao i kompozitor Stevan Mokranjac. Vremenom je potpora italijanskog Velikog Orijenta bila sve slabija pa su je iz pomenute lože nastala loža „Pobratim" koja je bila pod zaštitom Simboličke Velike Lože Ugarske i koja je objedinila u personalnom smislu većinu braće iz do tada postojećih loža. Pored S. Mokranjca i Đ. Vajferta u loži su bili i profesor A. Đorđević, advokat T. Marković, D. Biba trgovac kao i drugi uglednici tog vremena. Loža je radičla pod geslom „Brat je mio koje vere bio" i kao svojevrsan kuriozitet imala je ustanovljenu „Patriotsku kasu" tako da se prikupljenim sredstvima radilo na propagandi u neslobodnim srpskim krajevima. Loža „Pobratim" je bila" majka „loža i ona je iznjedrila većinu loža tog vremena ili su pak neki od njenih članova učestvovali u njihovom formiranju. Pomenućemo samo neke od njih, pre svih zemunsku ložu „Stella Orijentalis", nišku ložu „Nemanja" kao i somborski Venčić „Filantropija" .

Delovanje masonerije u Kraljevini Srbiji bilo je pod neodstupnim uticajem prilika koje su odlikovale to vreme. Majski prevrat je kao glavne aktere imao niz slobodnih zidara među kojima je najmarkantnije ime bio Kralj Petar I Karađorđević. Diplomatska izolacija Srbije u to vreme činila je nepremostivu zapreku potencijalnoj demokratizaciji zemlje pa je sledstveno i sam

masonski rad i delovanje bilo otežano. Usled Aneksione krize članovi lože „Pobratim„su odlučili da stvore **nezavisnu Slobodnozidarsku radionicu u Srbiji** kako bi se distancirali od Simboličke Velike Lože Ugarske koja im je vremenom uskratila podršku. Deo članova formirao je ložu" Ujedinjenje„pod zaštitom Velikog orijenta Francuske dok je drugi deo počeo da deluje uz podršku Velike Lože Rumunije. Treba reći da je u vreme stvaranja lože „Ujedinjenje" osnovan i **Kapitel** koji je bio organizacija viših stepena po škotskom ritualu koje su pojedini članovi lože „Pobratim" dobili od Vrhovnog Saveta Rumunije. Pored Vrhovnog Saveta Rumunije pomoć u osamostaljivanju srpske masonerije nudio je i Veliki Orijent Turske ali je na kraju odlučeno da pomoć u konačnom osamostaljivanju i formiranju Velike Lože Srbije 1912 godine bude prihvaćena od strane Vrhovnog Saveta Grčke. Izaslanik Vrhovnog saveta Grčke podigao je na 33. stepen određen broj prestižnih slobodnih zidara, uspostavljen je Drevni i prihvaćeni škotski Obred a Đorđe Vajfert je izabran za Najmoćnijeg Suverena Velikog Komandera i Velikog Majstora Vrhovnog Saveta Srbije. Internacionalana konferencija Saveznih Vrhovnih Saveta Škotskog Reda održana 1912. god. u Vašingtonu priznala je konačnu nezavisnost srpskih Slobodnih zidara. Jedino je loža „Ujedinjenje" ostala pod okriljem Velikog Orijenta Francuske. Sve ostale lože su radile pod zaštitom novoformiranog Vrhovnog Saveta Srbije.

Početak rada slobodnozidarskih loža u Vojvodini vezan je za 1785 godinu kada je utemeljena oficirska (časnička) loža Probitas (**Poštenje**). Malo ili gotovo ništa se ne zna o radu pomenute lože. Zapisano je da ju je utemeljio vođa narodne odbrane grof Andrej Hadik a da je daleke 1800. godine starešina pomenute Lože bio Simon Hiršl, tadašnji predsednik jevrejske opštine. Kao što je navedeno u prethodnim pasusima u XVIII veku bilo je podosta uglednih Srba koji su bili uključeni u slobodnozidarske aktivnosti. Istorija beleži da su između ostalih slobodno zidari bili i Vladika bački Josif Jovanović Šakabenta kao i Mitropolit Stefan

Stratimirović i do sada više puta pomenuti, formatizovani mason Dositej Obradović. Sa sigurnošću se ne može odrediti u kojoj su loži oni delovali ali na osnovu ubedljivih istorijskih pokazatelja može se ustvrditi da je neka Loža postojala i da su oni u njoj bili aktivni. Masonska delatnost u Ugarskoj je bila evidentna sve do 1795. god kada je došlo do zabrane rada slobodnozidarske delatnosti i to odlukom kralja Franje I (II) Habsburg-Lotringa. Napomenućemo da su dva razloga potakla kralja na pomenutu zabranu: 1. razlog je Jakobinska urota (urota Ignjata Martinovića) a 2. razlog je Francuska Revolucija i dekaptiranje Marije Terezije. Međutim, postoje ozbiljne indicije da u Novom Sadu i tokom zabrane rada masonerije u Monarhiji rad slobodnih zidara nije zamro i da je godinama (početkom XIX veka) njihova aktivnost bila evidentna čak praćena od strane policijskih agentura.

Iako je Ustav iz 1867 dozvolio rad humanitarnim udruženjima koja se ne bave politikom pa prema tome i slobodnim zidarima Austrijska vlada je masone smatrala političkim delatnicima i nadalje držala na snazi zabranu njihovog rada. Mađarska je imala nešto liberalniji pristup i počela da izdaje dozvole za rad slobodnozidarskim udruženjima što se afirmativno reperkutovalo na rad loža u Novom Sadu a kasnije i drugim vojvođanskim mestima. Tako je osnovana prva slobodnozidarska loža u Novom Sadu **Libertas** koja je radila pod okriljem Velikog Orijenta Mađarske. Odobrenje o radu lože Libertas došlo je od strane Velikog majstora Jovanovics Gyorgy-a i instalacionirad je obavljen 1875. godine. Loža je okupila veliki broj tadašnjih uglednih građana Novog Sada među kojima je bilo i Srba, Jevreja,Nemaca, Mađara kao i pripadnika drugih nacija koji su živeli tih godina u Novom Sadu. Vredno je istaći da su u loži Libertas istaknuti članovi bili tadašnji gradonačelnik Novog Sada i i senator u mađarskom parlamentu Stevan Popović - Pecija, Teofil Popović-Pecija veletrgovac, Vasilije Popović direktor škole i brat Đure Daničića, Jovan Trebić, arhitekta kao i dr Georg Šosberger, lekar iz Novog Sada. Kuriozitet je da su članovi lože bili i osnivači časopisa Velikog

Orijenta Mađarske pod imenom **Hajnal (**Zora). Zabrana rada slobodnim zidarima koja je usledila 1896. godine uslovila je da i ova loža posle 21 godine aktivnog rada bude ugašena.

Gašenjem lože Libertas slobodnozidarska aktivnost u Novom Sadu nakratko zamire tako što se Novosađani pretežno uključuju u rad loža u Segedinu, Baji, Somboru, Subotici i sl. Nedugo zatim članovi loža iz pomenutih gradova a građani Novoga Sada čine organizovani napor da zanove masonski rad u sopstvenoj loži u Novom Sadu. Njih nekoliko je tražilo i dobilo dozvolu od Simboličke Velike lože Mađarske da oforme slobodnozidarski venčić **Renduletlenul** (Nepokolebljivo) čija je majka –loža bila subotička loža **Alkotaš.** Rad i delovanje ovog slobodno zidarskog venčića bio je sudbinski opterećen ratnim vihorom koji se nadneo nad Evropom. Aktivnosti su poglavito išle u pravcu prikupljanja dobrotvornih priloga za ratne pozajmice, zbrinjavanje ranjenika ili se pak rapravljalo o unutašnjim, masonskim međusobicama koje je rat neminovno nametao da bi se u datim okolnostima artikulisao i predlog za podizanje spomenika palim vojnicima iz Novog Sada.

Nakon formiranja Kraljevine SHS obnovljen je slobodnozidarski rad u Srbiji. Velika Loža SHS Jugoslavija dozvolila je 26. marta 1924. god osnivanje slobodnozidarskog venčića **Stratimirović.** Nakon dve godine rada formirana je prava i potpuna Loža. Ona je okupljala istaknute ličnosti politike i privrede toga vremena. Pored veoma ekspanzivnog perioda i ubrzanog prijema u ložu Stratimirović vremenom su bili afilovana i braća iz loža pod zaštitom Simboličke Velike lože Mađarske, subotičke lože Alkotaš kao i iz određenih beogradskih loža. Među poznatijim članovima toga vremena bili su arhitekta Daka Popović, lekar i upravnik bolnice Aleksandar Šosberger, advokat Ignjat Pavlas, trgovac Julije Frank, upravnik škole Mihajlo Boroš. Loža **Stratimirović** je vremenom osnovala svoju biblioteku i zdušno radila na prikupljanju alata za rad braće čineći uz to zavidan napor na tkz. Masonskom vaspitanju svojih članova. Sve vreme svoga delovanja

članovi lože (a samim tim i sama masonska organizacija) trpeli su neskriven odijum od strane javnosti koji se manifestovao kroz nedostojne forme komentara i kvalifikacija o samoj slobodnozidarskoj organizaciji. Stoga su članovi lože bili u gotovo permanentnom grču dokazivanja da su ljudi na dobrom glasu i da njihov profani život stoji u direktnom moralnom skladu sa masonskim načelima. Loža **Stratimirović** je od 1934. godine ušla u nove prostorije u Miletićevoj 10. tako da su radovi od tada obavljani u mnogo boljim i dostatnijim uslovima. Sve do 22. Juna 1940. kada su ratne godine bile posve izvesne i kada je Velika Loža Jugoslavije odlučila da se samouspava.

Vojvodina je u svojim prvim masonskim organizacionim pokušajima imala najdirektniju podršku mađarske masonerije i njoj treba da zahvali što je u periodu do početka II Svetskog rata imala diljem svoje teritorije priličan broj masonskih venčića ali i pravih i potpunih loža. Reljefnost same masonske mape u vojvođanskom slučaju govori o snažnom i obuhvatnom infiltriranju slobodnozidarskih ideja u delu koji je po prirodi svog geopolitičkog položaja bio naslonjen na tadašnju Ugarsku. U Vršcu je radila loža **Egalitas,** Bela Crkva je imala ložu **Pri steni istine,** u tadašnjem Velikom Bečkereku je radila loža **Tales,** loža **Stella Orientalis** je radila u Zemunu i Pančevu, slobodnozidarski venčić **Philantropia** je osnovan na Orijentu Sombora dok je venčić **Košut Lajoš** delovao na orijentu Subotice. Nadalje, loža **Aurora** je radila na orijentu Vršca a loža **Jovendo** u Somboru dok je venčić **Elet** bio u Beloj Crkvi, venčić **Vilag** je osnovan u Velikom Bečkereku, venčić **Ortuz** na orijentu Palanke a loža **Stella Polaris** na orijentu Subotice. Na kraju, Veliki bečkerek je imao petrogradski večić **Vojvodina** a Pančevo svoju ložu **Banat.** Većina loža i venčića dobijala je potvrdu svojim osnivačkim aktima iz nekih bratskih loža (loža Arpad) i ne retko na polaganju zakletve a i na pojedinim radovima imala neku od braće iz Mađarske (Temišvara). Mnoga braća iz Mađarske su imala status počasnih članova određene lože. Dolaskom ratnih dana većina loža je obu-

stavila svoj rad, članstvo se pasiviziralo i povuklo. Nastala je pauza u radu slobodnih zidara do zanavljanja svojih aktivnosti nakon ratnih dešavanja.

Literatura:

1. Šosberger J. (2014) Masoni u Vojvodini (1785-1940), Merkur-Impex d.o. o Novi Sad
2. Nenezić Z. Masoni u Jugoslaviji (1764 -1980), 1987. Narodna knjiga
3. Nenezić Z. Masoni 1717-2010., 2010. god
4. Lopušina M. Masoni u Srbiji (2010), Knjiga comerc Bg
5. Đurđević M. Bremasoni (2011), Laguna, Bg
6. Robinson Dž. Rođeni u krvi I-II, (2006), Politika i Narodna knjiga

SERBIAN ORIGINS OF FREEMASONRY AND VOJVODINA REFLECTION (at the midle XVIII century – I World War)

Summary: The following article gives briefly display the history of the Freemasons in Serbia starting from the first day the lodges in the eighteenth century until the indication of the increasing spread of Freemasonry in the first decades of the twentieth century. Although we have witnessed a growing number of articles and studies that discuss the Masonic tradition we think still exists a kind of unnecessary mystification about the origin of freemasonry, actors who have historically prononsirali the idea and the social acceptance Masonic ideas with us. Of course, it still contributes to the "mystery" very Masonic organizations, though in the last decades of themselves Freemasons, in his increasingly frequent public appearances and comments, know that they point out that Masonry is "evolved" from the secrets in a discreet organization. Special intigrantnost in text form part relating to the stature and the functioning of Vojvodina Masonic networks with emphasis on the Novi Sad Masonic activity. Too small number of pa-

pers and articles that point to the aforementioned focus and is increasingly being seen as the work of an impulse or a stimulus to that part of the Serbian Masonic activities and encompass a wider touches and then the circle.

Key words: History, freemasons, masonry, Serbia, Vojvodina, lodge, fraternity, secrecy

MARKO LOPUŠINA
Beograd

UDK 316.77

TOTALNA KONTROLA UMA

Sažetak: O zabranjenim ljudima i njihovim delima u Srbiji od 1945. do 2015. godine može se ukratko reći da je za sedam decenija cenzurisano 3.000 dela i hiljadu ljudi. Srbija je u vreme komunizma zabranjene ideje i kazivanja, ljude i dela, nazivala neprijateljska propaganda, u samoupravljanju je to bila nepodobna informacija, a danas u demokratiji je nepoželjna istina.

Novi oblik autocenzure doveo je do totalne kontrole medija od strane vladara sveta, multinacionalnih kompanija, država i političkih partija. U novinarskoj branši danas u Srbiji, na primer, 95 odsto informacije potiče iz državnih ili agencijskih proverenih i dirigovanih izvora, a samo pet odsto priča i podataka u novinama, na radiju, televiziji i elektronskim portalima su proizvod slobodnih i mislećih autora.

Nikola Duper, javni radnik imao je običaj da kaže: „Cenzura je nepotrebna, u modi je kontrola!"

Teoretičari medija i kulture tvrde da je cenzura odraz straha moćnih vladara sveta, monopolskih vlasnika izvora informisanja i umetnosti od novog i nepoželjnog društvenog sloja i novog načina mišljenja, koji bi ugrozio njihov virtualni svetski poredak. To se u maloj Srbiji dobro primilo i cenzurom su se bavili podjednako i demokrate, i socijalisti i videlo se i naprednjaci, ali i novi kapitalisti i njihove firme. A zahvaljujući želji Zapada da kontroliše srpsku političku scenu preko optužbi za preteranu cenzuru, ova reč je poprimila u proleće 2014. go-

dine čisto političko značenje. Postala je srž problema postojanja ljudskih prava i sloboda u Srbiji.

Ključne reči: Cenzura, zabrane, embargo, kontrola...

Navršilo se 200 godina od kako su cenzori po Srbiji počeli da „uređuju" srpske knjige i novine. Prva zabranjena knjiga bila je „Serbie, plačevno", objavljena na staroslovenskom jeziku. Napisao je 1813. godine Miljko Radonjić, beogradski profesor geografije. Bio je Karađorđev ministar spoljnih poslova od 1810. do 1813. godine. Knjiga je štampana u Veneciji 1815. godine. Pisana je kao alegorijski dijalog. Razgovaraju porobljena mati Srbija i njen jedini sin, ratnik. Radonjić je vešto u taj dijalog uklopio sve diplomatske peripetije i srpske muke sa velesilama, pogotovo sa Rusijom. Knjiga je sadržala oštru kritiku ruske politike prema Srbiji. Zabranila ju je prvo Austrija uz saglasnost srpskih vlasti, jer je tada imala prijateljske odnose sa Rusijom, a potom i Srbija.

Za sedam decenija zabranjeno je 3.000 dela i hiljadu ljudi. Srbija je u vreme komunizma zabranjene ideje i kazivanja, ljude i dela, nazivala neprijateljska propaganda, u samoupravljanju je to bila nepodobna informacija, a danas u demokratiji je nepoželjna istina.

Ima danas različitih teorija o tome kako je cenzura, ta mrgudna reč i simbol represije nad umom, najednom 2014. godine postala oštrica političkog rečnika, na koju su se mnogi posekli. Cenzuru u Srbiji, kao zlo nadvijeno nad slobodom govora i kazivanje mislećih ljudi, pominjali su u to doba i predstavnici OEBSA i EU u Beogradu i Briselu, ali i srpski narodni poslanici, poverenici za pravdu i poverenje, opozicionari, novinska udruženja i deo javnosti. Srbija je optužena da sprovodi državnu cenzuru, da gasi elektronske društvene mreže, da smenjuje urednike, hapsi ljude sa fejsbuka, da hakuje portale i pokušava da sakrije istinu od svog naroda.

– Nema cenzure u Srbiji ! – branio se premijer Aleksandar Vučić i tražio izvinjenje evropskih zastupnika za neosnovane optužbe.

Ovo se dešavalo u vreme prolećnog potopa i vanrednog stanja koji je zbrisao petinu Srbije, ali i tokom jeseni kada su sa tv ekrana i radio talasa nestale emisije „Kažiprst", „Utisak nedelje", „Insajder", „Sarapin problem" i druge. I dok su u vladajućoj stranci i Vladi Srbije govorili da je država nedužna osumnjičena za neslobodu javnog izražavanja od strane nekih političkih zavereника, kako domaćih, tako i iz inostranstva, ugroženi cenzurom i njihovi prijatelji su dokazivali na slučajevima oborenog portala redakcije „Peščanika", smene šefa deska Srđana Škora u „Večernjim novostima", utuljivanje sajta „Blica", policijskog saslušanja pisaca fejsbuk poruka o žrtvama poplava, da je cenzura u Srbiji uzela maha.

Slučaj je poprimio političke i međunarodne razmere kada su predstavnici OEBSA i EU u Beogradu i Briselu javno izrekli dijagnozu o postojanju teškog oblika ugrožavanja slobode govore, odnosno cenzure u Srbiji. Takav stav evropskih zvaničnika, ali i proevropskih srpskih ličnosti tumačen je kao napad na vlast, pre svega na naprednjake, koji su bili iznenađeni talasom kritike na njihov račun. Taj sukob pretvorio se 2014. godine u pravi cenzorski rat vlasti, opozicije, nezavnisnih medija i Evropljana.

Nijedna reč u politici ne zvuči tako mučno, teskobno i ponižavajuće kao cenzura. Stara je više od hiljadu godina. Čuveni Oksfordski rečnik je izvodi iz pojma cenzor, kojom je u staroj Grčkoj označavan sudski čuvar javnog morala. Zvanično se primenjuje otkako je Gutenberg izmislio štampu, crkva inkviziciju i od kada je 1485. proradio prvi Cenzorski ured. Zagovornici slobode javne reči i demokratije godinama se hvale kako će cenzura vremenom nestati i da će čovečanstvom vladati pluralizam slobodnog izražavanja.

Po mišljenju dr Nede Todorović, profesora FPN i eksperta za medije i komunikologiju zabrane su opasnost po svako društvo, pa i srpsko, jer vode ukidanju slobode naroda.

– Cenzura je drugo lice propagande, oblika kontrole informacija koja promoviše odobrenu, zvaničnu verziju istine. U sredinama gde je informisanje ograničeno cenzurom, autocenzurom i propagandom na ivici smo odumiranja slobodnog društva i građanina kao slobodne jedinke. Lideri su oduvek cenzurisali svako izražavanje koje bi podstaklo podanike da se pobune protiv ustanovljenog poretka propisujući šta je ispravno, a šta neispravno.

Mana cenzure je što liči na korov i što je, kada se ne neguje plodno tlo za slobodu javne reči i u vreme velike demokratizacije sveta, na pragu 21. veka, ima svuda i sve više. Danas zabrane javnog izražavanja koriste sve države kao deo sistema savremene civilizacije da bi zaštitile svoje zakonom propisano jednoumlje. Cenzura je ugrađena u vladavinu svih država sveta kao instrument kontrole individualnog i kolektivnog mišljenja i izražavanja. Zamišljena kao institucija čiji je zadatak da štiti zakon, moral, bezbednosti, klasične društvene vrednosti i javnu reč od zloupotrebe u svim godišnjim dobima, cenzura se, upotrebljavala i zloupotrebljava u svim režimima radi zaštite interesa političara na vlasti, društvene elite ili moćnih vlasnika medija.

Zabrana javnog nastupa prilagođavana je vremenom prateći razvoj i dominaciju svih vrsta stvaralaštva i svih medija. Cenzura se prvo primenjivala na javno govorenje, potom na knjige, na umetnost, zatim na štampu, pa na radio, televiziju i film, da bi u 21. veku postala čuvar podobnosti svih medija, a posebno elektronskih portala, sajtova i društvenih mreža. Srbiju nisu zaobišli ovi procesi, s tom razlikom što u našoj zemlji odvajkada, pa i danas postoji običaj da javne ličnosti, pogotovo političari, govore kako cenzure uopšte nema!?

U tome jeste paradoks postojanja i funkcionisanja cenzure u Srbiji. Svi je se odriču, a svi je primenjuju. I to ne samo kao kontrolu ili zabranu slobode izražavanja, već i kao kaznu za nepodo-

bnu misao ili kao likvidaciju prejakih reči ili dela. Zabrane misli i dela su najstrožije u Srbiji bile u vrema ratnog, poratnog i vanrednog stanja. A ona su nam se dešavala 1945. godine, pa 1966, zatim 1980. i onda 1990. i 1999. kao i 2003. godine i sada 2014.

Srbija je u vreme komunizma zabranjene ideje i kazivanja nazivala neprijateljska propaganda, u samoupravljanju je to bila nepodobna informacija, a danas u demokratiji je nepoželjna istina. U periodu komunizma od 1945. godine i samoupravljanja do 1990. godine, država i moćni slojevi društva primenjivali su policijski, sudski, politički i samoupravni embargo kao zaštitu od govornika i stvaralaca račvastog jezika, buntovnog pera i kritičkog filma.

Na listi zabranjenih ličnosti za pokazivanje u javnosti bili su, na primer, članovi kraljevske porodice Karađorđević, četnici svih pokreta, a posebno sledbenici đenerala Draže Mihailovića, osuđenici sa Golog otoka, partijski disidenti i neposlušni intelektualci, emigranti, umetnici sa svojim viđenjem stvarnosti i kreatori slobodnih formi izražavanja. Tužilaštvo i sud, Partija i policija, čuvari režima preko zabrana javnog kazivanja i izražavanja čuvali su Josipa Broza Tita, Jugoslaviju, Savez komunista, JNA, samoupravljanje i u tome preterivali.

– Posle pada „liberala" u Srbiji i maspokreta u Hrvatskoj uvedena je strahovlada. U Kragujevcu su, kao šund, spaljivali stripove *Alan Ford*. To je bila akcija koju je vodio kasniji gradonačelnik Beograda Bogdan Bogdanović. Posle predstave *Kafanica sudnica ludnica* Brana Crnčević je izgubio pravo na autorski i novinarski potpis. Čuveni novinar *Politike* Aleksandar Nenadović je 15 godina bio bez potpisa. Ni ja nisam smeo da pišem o politici na svoj način sve do Titove smrti – opisuje cenzorsku atmosferu tih godina novinar Milomir Marić.

Kada su krajem prošlog veka Slobodan Milošević i Mirjana Marković pokušali da svojom srpskom miting revolucijom ostvare san da u Srbiji postanu novi Tito i Jovanka, podjednako su do 5. oktobra 2000. godine koristili cenzuru da zaštite sebe i svoj

politički sistem. U Srbiji je tada na delu bila politička, policijska, sudska, ratna i vlasnička cenzura sa crnim listama zabranjenih javnih ličnosti. Oslonjen na komunističku praksu, novi period zabrana stvaralaštva u javnom informisanju, umetnosti, pre svega u književnosti, kinematografiji, slikarstvu i fotografiji, bio je nemilosrdan i surov.

Pošto su u Požarevcu 2000. godine saopšteni svi detalji glumačkih svečanosti *Milivoje Živanović*, koje se po peti put održavaju na 100-godišnjicu rođenja barda našeg glumišta, brojne izmene repertoara i glumaca izazvale su pravi skandal. Umesto velikana publika će videti znatno slabiju „postavu" naše glumačke scene. Iako je organizacioni odbor utvrdio i objavio repertoar, do bitnih izmena došlo je zato što se neko prisetio da pojedini glumci nisu baš podobni za nastup u Požarevcu.

U repertoaru je napravljeno mesto za predstavu pozorišta KPGT *Psovanje publike* u režiji Ljubiše Ristića, predsednika JUL-a. Umesto predstave Viljema Šekspira *Mera za meru* u izvođenju SNP iz Novog Sada izveden je *Galeb* istog pozorišta. Navodno, sporan je bio glumac Voja Brajović zbog svojih političkih stavova. Otkazana je i predstava pozorišta „Slavija" *Tri boje duge*, a gledaoci nisu mogli da vide ni Pozorištance „Puž".

Vladavinu Miloševića obeležili su procesi političkog pluralizma i višestranačkog delovanja, ogoljena borba za vlast u kojoj su zabranjivane radio i tv stanice, gašene novine kao javna glasila, a autori i njihova dela hapšeni i proganjani. Cenzura se u slučajevima knjiga i govora dr Vojislava Šešelja i Vuka Draškovića u takvim srpskim prilikama pretvorila u linčovanje javne reči. Pozorišna predstava *Sveti Sava* nasilno je prekinuta jer su verski fanatici smatrali da niko ne sme, pa čak ni sjajni glumac Žarko Laušević, da igra pravoslavnog sveca. Tako se na delu uz smrtonosne pretnje pokazala i verska cenzura.

Dvadeset i prvi vek, proglašen za eru elektronskih medija, u kome je novi demokratski poredak porušio dikatatorske režime, mnoge zemlje i narode oslobodio intelektualnog ropstva, omogu-

ćio im da javno govore i delaju, doneo je mnogo složenije oblike kontrole javnih reči i dela. Po mišljenju dr Nede Todorović, profesora FPN danas se cenzura, autocenzura i propaganda pretvaraju u pričanje priča (storiteling).

– Moderni mediji se, kako kaže Kristijan Salmon, pretvaraju u mašineriju za proizvodnju priča i formatiranje uma. Upravo smo svedoci kako skretanje pažnje građana sa realnih životnih problema (siromaštvo, nezaposlenost, primitivizam, nasilje) na „događaje" sa *Farme* ili iz *Velikog brata*, na „ličnosti" sa Estrade rezultira infantilnom regresijom (pa zar nismo odrasli uz video igrice?) koja je kraj svakog kritičkog mišljenja. Fikcija se pretvara u stavrnost, u najboljoj tradiciji manipulacije iz vremena Agitpropa i Staljinizma. Svedoci smo kako je i građanin glumac dobrodošao na pozornicu modernog spektakla, u svet sveopšte simulacije – smatra dr Neda Todorović.

Tome treba dodati i pokušaje predstavnika vlasti da narod i javnost neprestano zatrpavaju tek otkrivenim aferama špijuniranja i prepada na premijera, krađa i prekrađa, hapšenja i pritvaranje javnih osoba, pretnji i napada na određena lica, što je jedna od oblika skrivanja istine o pravom stanju u državi. Cenzura je poprimila lice plišanog embarga, jer je postala mekana i gotovo nevidljiva. Ona je danas sveprisutna jer egizistira kao snažan sistem autocenzure i kao proces samokontrole svakog proizvođača elektronskih, štampanih, muzičkih ili pokretnih televizijskih i filmskih, rečju umetničkih i naučnih reči i slika.

Ako bismo povlačili vremenske paralele, moramo da pomenem 1998. godinu, kada je novi Zakonom o informisanju ukinuto i kažnjeno preko 36 medija, a da je tokom 2014. godine čak trideset osoba hapšena, privođena i saslušavanja zbog svog izražavanja na eletronskim društevenim mrežama. To svedoči kako su cenzorske kazne napredovale preko novina, radio i tv emisija, do interneta, za koji je jedan srpski funkcioner hrabro izjavio da ga treba zabraniti.

Istraživanje međunarodne organizacije za zaštitu novinara „Reporteri bez granica" (RSF) iz 2013. godine pokazalo je da je Srbija napredovala u slobodi medija i sada se nalazi na 63. mestu među ukupno 179 zemalja. To je poboljšanje, jer je Srbija 2007. završila na 67. mestu. Na ovoj listi stepena slobode medija BiH je na 68. mestu, Albanija na 102, Crna Gora 113. i Makedonija 116.

Novi oblik autocenzure doveo je do totalne kontrole medija od strane vladara sveta, multinacionalnih kompanija, država i političkih partija. U novinarskoj branši danas u Srbiji, na primer, 95 odsto informacije potiče iz državnih ili agencijskih proverenih i dirigovanih izvora, a samo pet odsto priča i podataka u novinama, na radiju, televiziji i elektronskim portalima su proizvod slobodnih i mislećih autora.

Nikola Duper, javni radnik imao je običaj da kaže: „Cenzura je nepotrebna, u modi je kontrola!"

Teoretičari medija i kulture tvrde da je cenzura odraz straha moćnih vladara sveta, monopolskih vlasnika izvora informisanja i umetnosti od novog i nepoželjnog društvenog sloja i novog načina mišljenja, koji bi ugrozio njihov virtualni svetski poredak. To se u maloj Srbiji dobro primilo i cenzurom su se bavili podjedanko i demokrate, i socijalisti i videlo se i naprednjaci, ali i novi kapitalisti i njihove firme. A zahvaljujući želji Zapada da kontroliše srpsku političku scenu preko optužbi za preteranu cenzuru, ova reč je poprimila u proleće 2014. godine čisto političko značenje. Postala je srž problema postojanja ljudskih prava i sloboda u Srbiji.

Umetnost i mediji i svaka javna reč su shodno svetskoj praksi i u Srbiji stavljeni pod kontrolu ili pretvoreni u puku zabavu, da ne bi bili plodno tlo za stvaranje kritične mase nezadovoljnika, a time i novih revolucionara, pobunjenika i oslobodilačkih pokreta protiv novog svetskog poretka i novih vladara.

Što je više demokratije u svetu, to je veća kontrola i zabrana javnog delovanja pojedinaca i masa. U trenutku kada je 2014.

godine javna društvena mreža i elektronski provajder Gugl dostigao svoj maksimum u protoku informacija i broju ljudi koji ga koriste, uveo je strogu cenzuru objavljivanih sadržaja. To je krunski dokaz da se cenzura u 21. veku koristi kao instrument totalne kontrole ljudskog uma. Srbija od tog procesa nije izuzeta.

TOTAL CONTROL OF THE MIND

Summary: On prohibited people and their deeds in Serbia from 1945 to 2015, it can be briefly said that for seven decades 3000 deeds and 1000 people were censored. In a time of communism, Serbia has labeled forbidden ideas and sayings, people and deeds with „enemy propaganda" tag. In times of self-governance they were called ill-suited information, and today in democracy, unwanted truths.

A new form of auto-censorship has led to a total control of media by world rulers, multinational companies, states and political parties. In journalism in today's Serbia, for example, 95 percent of information comes from state or agency „checked" and guided sources, and only five percent of stories and information in newspapers, radio, TV and web portals is a product of free and thinking authors.

Nikola Duper, a public worker, used to say: „Censorship is unnecessary, control is now hip!"

Media and cultury theorists claim that censorship is a reflection of fear of powerful world rulers, monopoly owners of information and art, from the new, unwanted social class and a new way of thinking, which would threaten their virtual world order.

That is taking places in Serbia as well, and both democrats, socialists, „progressives" and new capitalists and their companies are all using censorship.

And thanks to the West's wish to control Serbian political scene through accusations of far gone censorship, this word has gotten a purely political meaning in spring of 2014. It became the core of the problem of human rights and freedoms in Serbia.

Key words: Censorhip, prohibition, embargo, control...

SNEŽANA BESERMENJI
Prirodno-matematički fakultet
Novi Sad

UDK 94(497.113):316.7

TEMPLARSKA BAŠTINA U VOJVODINI
turistička valorizacija kulturnih dobara Bača

Sažetak: Kulturna dobra su značajan segment turističke ponude Bača. U burnoj istoriji, koju je imao Bač, nastala su kulturna dobra, koja imaju veliki i izuzetno veliki značaj. Tvrđava Bač predstavlja kulturno dobro, koje predstavlja značajan deo turističke ponude Bača i Vojvodine. Ono je postalo simbol opštine Bač, koje zbog sadržajne istorije ima veliki broj kulturnih dobara iz različitih istorijskih perioda. Utvrđenje je pogodno za turističku posetu, ali u kontrolisanom broju. Na utvrđenju treba i dalje da se sprovodi restauravija i reparacija.

Ključne reči: Kulturna dobra, Bač, utvrđenje, templari

Uvod

Teritorija opštine Bač se nalazi na severozapadnom delu Autonomne Pokrajine Vojvodine, odnosno u jugozapadnom delu Bačke. Zapadnom granicom opštine teče Dunav.Teritoriju opštine Bač preseca i jedan značajan kanal hidrosistema Dunav-Tisa-Dunav, to je plovni kanal Karavukovo-Bački Petrovac. Međutim, kopnene saobraćajnice su za opštinu Bač od mnogo većeg značaja. Danas najveći saobraćajni značaj ima automobilski put Bačka Palanka-Bač-Sombor, a od posebnog su značaja mostovi kod Ba-

čke Palanke i Bogojeva, jer pre njihove izgradnje opština je imala dosta nepovoljan položaj, što je i ostavilo vidne posledice na njen privredni razvoj. Paralelno sa glavnim automobilskim putem pruža se i železnička pruga Bačka Palanka-Bač- Sombor i drugi krak preko Bogojeva opštinu povezuje sa Osjekom. Od ovog drugog kraka odvaja se pruga, koja preko Dalja i Borova vodi do Vinkovaca. Opština Bač spada u manje vojvođanske opštine, jer se po svojoj veličini nalazi na 27 mestu. Bač je od Beograda udaljen 140 km,Novog Sada 62 km, Budimpešte 323 km i Zagreba 430 km.

Fizičko-geografske karakteristike

Na teritoriji opštine Bač zastupljene su tri morfološke celine, najviša, koja se pruža istočno od Bača i kanalisane Mostonge je lesna terasa, koja predstavlja deo bačke lesne terase, a koja je nastala poslednjim navejavanjem lesa na niskim vlažnim površinama, zbog čega ima manju visinu od lesne zaravni. Tokom aluvijuma, na lesnoj terasi reke su proširile svoje doline stvarajući aluvijalne terase i aluvijalne ravni. Visina lesne terase na teritoriji opštine Bač se kreće od 84m do 87 m. Na ovoj terasi je izgrađeno naselje Selenča, a Bač leži na kontaktu lesne terase i aluvijalne terase. Dva do tri metra nižu stepenicu od lesne terase čini aluvijalna terasa Dunava, koja je izgrađena od peska i pretaloženog lesa.

Najnižu stepenicu u reljefu teritorije opštine Bač, čini dosta prostrana inundaciona ravan Dunava, koja se nalazi između Dunava i aluvijalne terase, njena visina je od 78m do 80m, a širina i do 10 km. Inundacionu ravan Dunava je nasuta peskom i muljem, koji je Dunav taložio prilikom oticanja i izlivanja (Bukurov, 1975).

Živi svet je uslovljen hidrološkim, pedološkim i klimatološkim uslovima. U opštini Bač se izdvaja četiri fitogeografske površine. Na aluvijalnoj ravni, pre sprovedene melioracije, domini-

rale su barske kulture, razne vrste ritskih trava i hrastove šume. Posle sprovedene melioracije, samonikla vegetacija je zamenjena kulturnom vegetacijom. Na lesnim površinama zastupljena biljna formacija je trava, koja je preoravanjem nestaje i zamenjuju je zasađene kulture (Bukurov, 1978).

Istorija i stanovništvo

U Baču su pronađeni ostaci civilizacije iz mlađeg kamenog doba, iz neolita, a postoje i dokazi o boravku Rimljana na ovom prostoru (nakit, novac, pisani dokumenti). U prvoj polovini 14.veka, u vreme vladavine srpskog cara Dušana,u strahu od srpske ekspanzije, mađarski kralj Karlo Robert Anžujski gradi u Baču tvrđavu. Najveći razvoj grad postiže dolaskom biskupa Petra Varadija, tačnije od 1490. godine. Opasnost od Turaka je bila sve veća, pa se tvrđava dograđuje i pojačava, a sprovodi se i regulacija Mostonge, tako das u dunavske lađe plovile do Bača. Međutim, posle pobede Turaka na Mohaču 1526. godine i Bač je pao pod tursku vlast, ali Bač ni u tom period ne gubi svoju moć. Postao je kadiluk segedinskog sandžaka, a u gradu je izgrađeno osam džamija. Odlaskom Turaka, u vreme Rakocijeve bune 1705. godine, seljaci su napali tvrđavu, a Austrijanac Fluk, koji se povlačio sa vojskom, ruši kule i zidove tvrđave, da ne padne u ruke pobunjenika. Od tada, Bač počinje da gubi na značaju smanjuje se broj stanovnika (Bogdanović, 1985).

Promena broja stanovnika u opštini Bač mogu se pratiti od 1869. godine, jer se od tada sprovodi zvanični popis stanovništva. U opštini Bač 1869. godine živelo je 12 177 stanovnika, a 2002. godine 16 268. Nacionalna struktura stanovništva u toku 20.veka je bila veoma složena, pa prema popisu iz 1921. godine, u opštini Bač Nemci su činili 31,8%, Hrvati 29,8%, Čehoslovaci 21,2%, Mađari 11,8%i 3,2% Srbi. Prema popisu iz 2002. godine, dominantno stanovništvo čine Srbi sa 70,21%, pa Hrvati sa 8,36% i Mađari sa 6,86% (Republički zavod za statistiku).

Kulturna dobra

Kulturna dobra su značajan segment turističke ponude određenog prostora. Ona obogaćuju turistički ambijent i sadržaj turističkog boravka. Kroz kvalitetnu turističku ponudu spomenika obezbeđuje se zadovoljenje kulturnih potreba turista,kao bitne komponente turističke potrebe (Tomka, 1994). U zavisnosti od fizičkih, umetničkih, kulturnih i istorijskih svojstava, kao i od mogućnosti njihove prezentacije, kulturna dobra su: arheološka nalazišta, dela sa spomeničkim i umetničkim svojstvima, prostorne kulturno-istorijske celine, znamenita mesta i spomen obeležja, folklorno nasleđe i ustanove kulture (Hadžić, 2005)

Utvrđenje srednjevekovno-kulturno dobro od izuzetnog značaja

Srednjovekovno utvrđenje u Baču, smešteno je u meandru Mostonge. Zidano je opekom,a kamen je korišćen samo za pojedine elemente. Osnova utvrđenja je prilagođena terenu, tako da ima nepravilni oblik četvorougaonika, čija je najduža južna strana prelomljena na sredini. Na uglovima su kružne ili kvadratne kule. Ispred ulazne kapije nalazi se isturena zasebna odbrambena kula, koja je bila mostom spojena sa konstrukcijom ulazne kapije. Bliže jugoistočnom uglu nalazi se moćna i visoka branič kula. Tvrđava je krajem 15. veka obnovljena i ojačana u stilu renesanse, pod zapovedništvom Petra Varadija i Pavla Timorija. Bač je od 11.veka sedište županije i biskupije, sve do 1529, kada su Bač zauzeli Turci (Petrović, 1973).

Franjevački samostan – kulturno dobro od izuzetnog značaja

Kompleks franjevačkog samostana sa crkvom i konakom, osnovan je polovinom 12. veka, a u prvoj polovini 14. Veka preuzimaju ga kaluđeri franjevačkog reda. Ova arhitektonska celina nema čista stilska obeležja, jer je više puta rušena iz temelja ob-

navljana. Najstariji deo kompleksa predstavlja crkvena apsida, koja je izgrađena od opeke i tesanika u romanskom stilu, a uz koju se podiže masovni zvonik. Brod crkve je zasveden krstatstim svodovima, što je karakteristika gotskog stila. Zapadni travej sa horom dozidan je kasnije, a niša na južnom zidu potiče iz turskog perioda. Fragmenti arhitektonske platike na fasadi su izvedeni u stilu pozne gotike. Na južnom zidu naosa, ispred oltarskog prostora, otkrivena su dva živopisa i stilu gotike. U manstirskoj trpezariji je zidna slika Tajna večera iz 1737. Godine.. Manastir poseduje biblioteku sa rukopisima i štampanim knjigama iz 17. i 18.veka (Jovanović, 1973).

Rimokatolička crkva sv. Pavla – kulturno dobro od velikog značaja

Rimokatolička crkva sv. Pavla je izrađena 1780. godine u baroknom stilu. To je jednobrodna građevina sa polukružnom oltarskom apsidom, koja je niža od naosa, uz čiju severnu stranu je podignuta sakristija. Zapadno pročeljeje reprezentativno, a nadvisuje je dvospratni zvonik. Unutrašnjost prostora je podeljena na tri traveja masovnim polustupcima, koje ukrašavaju prislonjeni pilastri sa jonskim kapitelima. Zasveden je sfernim svodovima, a iznad naosa je podignut hor. Glavni portal i polukružni otvori su ukrašeni pilastrima završenim volutnim kapitelima. Oltarska pregrada iz vremena obnove crkve, sa koje je sačuvana predstava vizije apostola Pavla pred Damaskinom, čiji je autor jožef Peškija, zamenjena je novom, neorenesansnom (Registar autora slikarskih vajarskih dela u društvenom posedu i privatnoj svojini na područiju Srema, Banata i Bačke, knjigaVII, Novi Sad 1989).

Samostana časnih sestara – kulturno dobro od velikog značaja

Samostan časnih sestara reda Notre Dame, dozidan je 1876. godine, uz severni zid rimokatoličke crkve sv. Pavle. Izgrađen je

u stilu klasicizma, sa naglašenom izduženom osnovom i dva sprata. Prozori na gornjem delu su u maniru neoromanike, jer imaju polukružne završetke. Skladnost je postignuta prislonjem vertikalnim pilastrima, koji umiruju dominaciju horizontalnih linija. Izgradnju samostana je nadgledao, nadbiskup, kasnije kardinal Ljudevit Hajnold, čiji se portret nalazi u svečanoj sali, naslikao je 1878. godine (Horvat, 2000).

Kapela sv. Antuna Pustinjaka-kulturno dobro od velikog značaja

Kapela sv. Antuna Pustinjaka je smeštena u šumi Guvnište, koja se nalazi uz put za Mladenovo. Izgrađena je 1817. godine, na kultnom mestu zasnovanom 1526. godine. Predstavlja jednobrodnu građevinu sa poligonalnim oltarskim prostorom na istoku, sakristijom uz severni zid i manjom kulom-zvonikom, koja nadvisuje zapadno pročelje. U unutrašnjosti crkve je podignuta galerija na kojoj su smeštene male orgulje, koje su darivane 1864. godine (Dokumentacija zavoda za zaštitu spomenika kulture Beograd).

Tursko kupatilo- kulturno dobro od velikog značaja

Hamam je izgrađen u 16. veku, za vreme vladavine Turaka u Baču (1529-1687). U to vreme Bač je imao oko 400 muslimanskih porodica i samo 15 hrišćanskih. Hamam je imao šest prostorija, među kojima su bili prostorija za poslugu, šadrvan (čekaonica i gardarober), halvate odnsono prostorija za kupanje u pari, hazna tačnije rezervoar za vodu i đulhan ili ložionica. Danas je sačuvan samo deo kubeta nad centralnom prostorijom, a hamam se nalazi u ulici JNA (Milić, Pejić, Sevdić, Jovanović,1998), u podgrađu Bača, preko puta kanala DTD.

Turistička valorizacija srednjevekovnog utvrđenja u Baču

Turistička valorizacija tvrđave u Baču, biće obrađena po modelu Hilary du Cros. Model je kompleksan, jer vrednuje turistčki sektor upravljanja kulturnim dobrima, kao i robusnost kulturnog dobra. U turističkom sektoru se obrađuju faktori od velikog značaja, pri dizajniranju turističkog proizvoda i tržišna privlačnost kulturnih dobara, dok se u sektoru menadžmenta kulturnih dobara analitiraju kulturni značaj i robusnost kulturnog dobra.U ovom modelu koristi se skala vrednosti, u kojoj se ocene kreću od 0 do 5 i pomoću kojih se vrši vrednovanje svih navedenih elemenata, a ukupna ocena indikatora određenog sektora izračunava se kao zbir istih (Cros, 2000).

Turistički sektor

a) Tržišna privlačnost obuhvata sledće subindikatore, koji se ocenjuju na skali od 0 do 5.

- *Ocena ambijenta*- Ambijent utvrđenja je nakon uređenja popravljen, ali treba još elemenata da se izmeni, jer poseduje potencijal za višu ocenu. Ocena 3.
- *Prepoznatljivost van lokalnih okvira* – Prepoznatljivost utvrđenja je u dobra, jer ga posećuju đačke ekskurzije, arheolozi, naučnici i turisti. Ocena 3.
- *Važnost kao nacionalnog obeležja* – utvrđenje Bač ne predstavlja nacionalni simbol, ali je vezan za istoriju srpskog naroda, jer je podignuto zbog odbrane od srpske vojske, koja je u vreme vladavine cara Dušana počela da osvaja ove prostore. Ocena 3.
- *Evokativnost* – Burna istorija samog objekta i intersantan život njegovih vlasnika, omogućava posetiocima neiscrpan izvor priča i legendi. Interesantne su priče o njenom nastanku, načinu upotrebe i dešavanjima unutra nje. Ocena 5.
- *Diferentnost u odnosu na druga kulturna dobra* – Utvrđenje je izgrađeno u srednjem veku, zbog čega na prostoru Vojvodine predstavlja osobeno kulturno dobro. Ocena 5.

- *Privlačnost za specijalne potrebe* – Utvrđenje može da posluži za organizovanje raznih događaja, ali se mora voditi računa o broju posetilaca. U njemu se organizuju muzičke manifestacije, konceri, priredbe i turniri. Ocena 5.
- *Komplementarnost sa drugim turističkim proizvodima na destinaciji* – utvrđenje poseduje veliki stepen komplementarnosti sa drugim turističkim proizvodima u regionu, kao što su lovni, manifestacioni, etno turizam. Ocena 5.
- *Turistička aktivnost* – Turistička aktivnost u regionu je postoji, a stepen turističke organizovanosti je znatan, što omogućava dobru povezanost kulture, turizma, privatnog i javnog sektora. Ocena 5.
- *Povezanost sa kulturom* – Utvrđenje je veoma povezan sa kulturom, jer poseduje bogato kulturno-istorijsko nasleđe. Ocena 5.

b) Faktori značajni pri dizajniranju turističkog proizvoda

- *Pristup kulturnim dobrima* – Pristup utvrđenju je zadovoljavajuć, jer je moguć prilaz iz dva pravca, ali je prilaz iz sela pogodniji od prilaza sa puta Bač-Vajska zbog mogućnosti parkinga i lepšeg doživljaja tvrđave. Ocena 3 (ocene 0-4).
- *Organizovan vid transporta od populac*ionih *centara do kulturnih dobara* – Organizovani transport do utvrđenja je minimalan, ograničen je na sopstveni prevoz unutar i izvan opštine ili na državni prevoz autobusom od emitivnog centra do opštine. Ocena 1 (ocena 0-3).
- *Blizina drugih kulturnih atrakcija* – Utvrđenje Bač i njegova okolina ima veoma dugu i bogatu istoriju, tako da su na ovom prostoru postoji veliki broj kulturnih dobara, kao što su: Franjevački samostan, hamam, manastir Bođani. Ocena 3 (ocene 0-3).
- *Uslužne pogodnosti* - koje se tiču informacija, promotivnih materijala i smeštajno-ugostiteljskih kapaciteta je u odnosu na trenutnu turističku potražnju povoljan. Ocena 3 (ocene 0-5).

Ukupna ocena indikatora turističkog sektora je 46, odnosno stepen tržišne privlačnosti je visok.

Sektor menadžmenta kulturnih dobara

a) Kulturni značaj

-*Estetska vrednost* – Estetska vrednost je zadovoljavajuća nakon uređenja. Otkriće i iskopavanje renesansnog kupatila je još doprinelo vrednosti ove građevine. Ocena 1 (ocene 0-2).

-*Istorijska vrednost* – Istorijska vrednost je visoka, jer mnogo materijal iz srednjeg veka i renesanse, istorijska dešavanja bitna bitna za prostor Bačke. Ocena 2 (ocene 0-2).

-*Edukaciona vrednost* – Edukativna vrednost je velika, jer omogućava upoznavanje sa istorijomovih prostora. Ocena 1 (ocene 0-2).

-*Društvena vrednost* – Društvena vrednost je velika, jer utvrđenje je dobilo na značaju posle održavanja „Dani evropske baštine“. Ocena 1 (ocena 0-2).

-*Naučno-istraživačka vrednost* – Naučno-istraživačka vrednost je velika, jer je utvrđenje predmet istraživanja brojnih muzeologa, arheologa, istoričara, turizmologa. Ocena 2 (ocene 0-2).

-*Retkost kulturnih dobara na destinaciji, odnosno regionu* – Srednjevekovno utvrđenje Bač je retko kultirno dobro u regionu. Ocena 2 (ocene 0-3).

-*Rreprezentativnost za destinaciju* – Doprinos utvrđenja je značajna. Ocena 3 (ocene 0-4).

b) Robusnost

-*Osetljivost kulturnog dobra* – Ostljivost utvrđenja je velika, zato on dnevno može da primi određen broj gostiju, da nebi došlo do oštećenja objekta. Ocena 3 (0- velika, 2-3 prilična, 4-nije osetljivo).

-*Stanje reparacije* – Stanje reparacije je nedovoljna. Ocena 1 (ocene 0-4).

-*Postojanje plana upravljanja kulturnim dobrom* – Plan upravljanja se sprovodi od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine. Ocena 5 (ocene 0-5).

-*Regularni monitoring i održavanje* – Stalni monitoring i održavanje su prisutni, ali u nedovoljnoj meri. Ocena 1 (ocene 0-5).

-*Potencijal za tekuće investiranje i konsultaciju ključnih stejholdera* – Oblast investiranja je u nadležnosti države i treba je sprovoditi obazrivo. Ocena 1 (ocene 0-5).
-*Mogućnost negativnog uticaja velikog broja posetilaca na fizičko stanje kulturnog dobra* - Veliki broj posetilaca negativno utiče fizičko stanje utvrđenja. Ocena 3 (ocene 1-5).
-*Mogućnost da modifikacija, kao deo razvoja proizvoda, ima negativan uticaj na fizičko stanje kulturnog dobra* – Bilo kakva promena na lokalitetu je zabranjena. Ocena 4 (ocene 1-5).

Ukupna ocena indikatora za sektor menadžmenta je 30, što predstavlja osrednju vrednost.

Na osnovu izvršene analize postavlja se *matrica tržišne privlačnosti/robusnosti* sa 9 ćelija, koje su označene sa M (x,y (x,y=1,2,3), gde vrednst x označava ocenu kulturng značaja, a vrednost y ocenu tržišne privlačnosti.

Tabela 1. *Matrica tržišne privlačnosti/robusnosti*

Robusnost	41-60	M (1,1)	M (1,2)	M (1,3)
	21-40	M (2,1)	M (2,2)	M (2,3)
	0-20	M (3,1)	M (3,2)	M (3,3)
		0-20	21-40	41-60
	Tržišna privlačnost			

Izvor: *Cros, du H., 2000.*

Srednjevekovno utvrđenje Bač je kulturno dobro u kategoriji M(2,3), tako da je podesno za razvoj turizma na destinaciji i predstavlja veoma značajan element turističke ponude Bača i Vojvodine.

Zaključak:

U burnoj istoriji, koju je imao Bač, nastalo je kulturno nasleđe, koje ima veliki i izuzetno veliki značaj. Da bi se zaštitilo kulturno nasleđe u Baču opština Bač, Zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine i Sekretarijat pokrenuli su projekat "Vekovi

Bača", koji obuhvata celokupno kulturno-istorijsko nasleđe Bača. Projekat je pokrenut sa ciljem restauracije i zaštite nasleđa, kao i njegovog turističkog valorizovanja. Ciljevi projekta su: dodatno istražiti kulturno nasleđe, očuvati autentičnost kulturnog nasleđa, osposobiti proctor za održivo korišćenje, podići svest lokalne zajednice o značaju i vrednosti kulturnog nasleđa, pronaći održivi model za upravljanjem procesima zaštite nasleđa i obezbediti preduslove za upis ove teritorije kao kulturnog predela na Listu svetske kulturne i prirodne baštine UNESKO. Tvrđava Bač predstavlja kulturno dobro, koje zauzima značajan deo turističke ponude Bača i Vojvodine. Ono je postalo simbol opštine Bač, koje zbog sadržajne istorije ima veliki broj kulturnih dobara iz različitih istorijskih perioda. Utvrđenje je pogodno za turističku posetu, ali u kontrolisanom broju. Na utvrđenju treba i dalje da se sprovodi restauravija i reparacija.

Kulturna dobra Bača zbog svog izuzetnog značaja i odgovarajuće turističke valorizacije uspela su da privuku sve veći broj turista, pogotovo inostranih, jer 2000. godine Bač je posetilo samo 15 inostranih turista, a 2010. godine 3512. Do naglog porasta turista u opšte, a pogotovo inostranih, došlo je kao posledica osnivanja Turističke organizacije opštine Bač 2005. godine, koja je uspešno promovisala kulturna dobra ove opštine.

Literatura:

1. Bukurov B. (1975): Aluvijalne ravni kao životni proctor na teritoriji Vojvodine. Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
2. Bukurov. B. (1978): Bačka, Banat i Srem. Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
3. Bogdanović Ž.(1985): Opština Bač. Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
4. Jovanović S. (1973): Franjevački samostan u Baču. Zbornik zaštite spomenika kulture XXII/XXIII, Beograd.
5. Milić M. i dr. (1998):Spomeničko nasleđe Srbije. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Beorad.

6. Petrović M. (1973): Konzervatorsko-restauratorski radovi na Branić kuli u Baču. Zbornik zaštite spomenika culture XXII-XXIII, Beograd.
7. Tomka D. (1994): Turistička valorizacija kulturno-istorijskih spomenika, na primeru fruškogorskih manastira. Zbornik radova Instituta za geografiju br.7, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
8. Hadžić O. (2005): Kulturni turizam. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo. Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
9. Horvat M. (2000): Franjevački samostan sv. Marije, Bač. Novi Sad.
10. Registar autora slikarskih vajarskih dela u društvenom posedu i privatnoj svojini na području Srema, Banata i Bačke, knjigaVII, Novi Sad 1989.
11. Republički zavod za statistiku.
12. Dokumentacija zavoda za zaštitu spomenika kulture Beograd.

TEMPLAR HERITAGE IN VOJVODINA
Tourist valorization of cultural heratage Bač

Summary: Cultural goods are a significant part of the tourist Bača. In the tumultuous history, he had Bač, created cultural goods, which have a large and extremely great importance. Fortress Bač represents a cultural asset, which represents a significant part of the tourist offer Bač and Vojvodina. It has become a symbol of Bac, eventful history that due to a large number of cultural objects from different historical periods. The fortress is perfect for a tourist visit, but in a controlled numbers. At the fort should continue to be implemented restauravija and reparations.

Key words: Cultural heratage, Bac fortress

LIDIA ELLIOTT
St. Mary College
Nagoya, Japan

UDK 94(315):929.7.036

SAMURAI, THE KNIGHT OF JAPAN

Summary: Japan has a lengthy and exciting warrior tradition, and this tradition can be found in the person of the devoted, unselfish and self-sacrificing knight of old Japan, the samurai. The word „samurai" can be more or less translated as „those who serve" another word, more general is „bushi," - warrior which is derived from bushido; this word doesn't have the connotations of service to a master. He became the leader in the battlefield, the assassin in the darkness, the peace keeper and the nemesis of his master. „The samurai were warriors who comprised a caste which reigned in Japan for almost half a millennium" they were very capable and highly skilled armed forces. They started as tribal or provincial warriors, and then gradually became influential and important military class in medieval Japan. That started the country's first military dictatorship which is known as the shogunate and where military ruler of the samurai was shogun which ruled Japan until the imperial restoration in 1868. „Samurai supported daimyo, the daimyo (great lords in Europe) supported the shogun and the shogun ruled in the name of the mikado (emperor)."

Key words: samurai, bushido, warrior, tradition, seppuku, Japan

Early Samurai: The Nara Period and The Heian Period

It is believed that „The roots of the samurai lie in the Nara Period, a period between 710 A.D. and 794 A.D. marked by con-

tinues heavy Chinese influence on Japanese culture, technology, and military doctrine"[1] „These samurai began forming into clans during the Heian period (794-1185),"[2] so this was a significant time in the Japanese history because of the foundation of a new social class in Japan, a class of samurai warriors. Beginning of these samurai warriors were result of fighting with the Northern tribes. Northern tribes were a different race known as the Ainu. They are believed to be descended from some of the earliest inhabitants of the country. „Scientists believe a Caucasian race called the „Ainu" were the first inhabitants of what is now Japan. The Ainu still exist today, mostly in the northernmost islands of Japan called „Hokkaido."[3] The land between the capital city of Kyoto," The city's name means „Capital of Peace and Tranquility,"[4] and the North of the country by tradition acted as a neutral territory that served to defend the Emperor from not getting into the fighting. This border situation produced the best martial artists in the country so the landowners who controlled these special warriors were given the task to bring under control the Ainu, which were considered by the Japanese of that time, to be barbarians. Therefore on the northern borders of the country a local defence force was established to fight against the Ainu. The Ainu forces were finally subdued in 794 A.D. Reward for the warrior families of the area were that firstly they were allowed to settle new tax exempt territories which brought a new time and a new course in which the leaders of the clan and landowners of these districts slowly but surely became more and more powerful. It is

[1] Turnbull, S. R. (1996). *Samurai Warfare.* Sterling Publishing.
[2] Van Goethem, E. (2008). *Nagaoka Japan's Forgotten Capital.* Brill.
[3] Mark McGee, *Brief History of the Samurai*. [Internet]. 2012. Michigan University. Available from:
http://www-personal.umich.edu/~malokofs/SCA/Persona/History/samurai.html [Accessed 13 January, 2015].
[4] *Heian Japan: An Introductory Essay*. [Internet]. 2010. Colorado University. Available from
http://www.colorado.edu/cas/tea/curriculum/imaging-japanese-history/heian/essay.html [Accessed 13 January, 2015].

also believed that the samurai rise from the non-stop battles for land between three main clans which were the Minamoto, the Fujiwara and the Taira. The Samurai rose and became a new and powerful class between the 9th and 12th centuries. Although, „some of samurai were connected to the ruling class and other samurai were hired men, they were absolute loyal to their Daimyo (feudal landowners) and received protection, land and position in return for their loyalty. Each Daimyo used his Samurai to protect his land and to expand his power and rights to more land"[5] The philosophy and behaviour of the Samurai is „Bushido" which means „Way of the Warrior" and „freedom from fear." Therefore samurai overcame their fear of death. That attitude gave samurai the peace and power to serve his master loyally, truly and devotedly die for him if necessary. Duty, loyalty, honour, justice, compassion have the most important value for the samurai. In many ways, we can say that Japanese Bushido is equivalent to the European code of Chivalry that was followed by the knights of the medieval ages.

Rise of the Samurai in Kamakura Period

The Kamakura period was from 1192 to 1333 and during this period Minamoto Yoritomo established the centre of government at Kamakura, known as Kamakura Shogunate. The foundation of the Kamakura Shogunate, was inherited military dictatorship, which convey real political power in Japan to the samurai. As Yoritomo's authority depended on samurai power, he made sure to establish and keep the samurai's advantaged position. And in keeping with that no one could be called a samurai without his consent.

[5] Mark McGee, *Brief History of the Samurai*. [Internet]. 2012. Michigan University. Available from: http://www-personal.umich.edu/~malokofs/SCA/Persona/History/samurai.html [Accessed 10 February, 2015].

During this period Zen Buddhism and the cult of the sword were introduced into Japan from China. Also „the first recorded act of seppuku also known as *„hara-kiri*"(ritual suicide by disembowelment)was performed by Minamoto no Yorimasa during the Battle of Uji in the year 1180".[6] „Although seppuku was a form of suicide, it was often awarded to an offender as a form of honourable but necessary punishment."[7] This is horrific but at the same time honourable suicidal act that samurai must do if he somehow doesn't follow bushido way or if he is expecting to be captured by enemy. Therefore, nowadays, we can see act of seppuku both as a voluntary, positive moral act, and/or as a punishment act. Either way, it is generally seen as an exceptionally honourable way to die. The well-known version today in the world is seppuku act when samurai do the act of it at the „battleground", which is a fast, painful and untidy act. Samurai bravely stabs himself into the stomach with a short blade and then moving it from left to right, slice his stomach open and basically disembowelled himself. After that, samurai's attendant (his second) who is usually his friend as well as his assistant, would cut his head off with a sword in order to prevent samurai's dying to be even longer and more painful. On the other hand, un-shortened, the full length, ceremonial seppuku is more complicated, longer and detailed process. And as described it starts with a ceremonial/traditional bath. After the bath the samurai get dressed in white fine clothes, eats his favourite, last meal which is the equivalent to the custom in the present days of the last meal of death row prisoners. After the meal, a blade will be left on his empty plate. He will then write a traditional death poem (tanka) in which he writes his final thoughts. He will than wrap a cloth around the blade so he doesn't cut his hand, and do the act. His

[6] Turnbull, Stephan R. (1977). *The Samurai: A Military History*. New York: MacMillan Publishing Co. p.47

[7] Jack, Seward(1968),*Hara-Kiri Japanese Ritual Suicide*. Charles E. Tuttle Company, Inc. p.9

assistant (his friend) kills him by cutting his head off. However, he tries to leave head connected to the neck with a little bit of skin and that head fall in that way forward to remain in the dead samurai's embrace. This is very important as if his head flew at the audience, would bring shame to both of them. Zen was very important for many samurai because it had austere and simple rituals, and the belief that salvation would come from within, which provided a perfect philosophical background for the samurai's own code of behaviour.

Japan in Chaos: The Ashikaga or Muromachi Shogunate

The Ashikaga Shogunate (1338–1573), was centred in Kyoto. For the next two centuries, Japan was in state of conflict between its feuding territorial clans. After the particularly troublesome Onin War (1467-77), the Ashikaga shoguns stopped to be effective, and feudal Japan lacked a strong central authority; so daimyo (local lords) and their samurai stepped in to maintain law and order.

Despite the political turbulence, this period, saw considerable economic and cultural growth. The arts which are unique for Japan, such as tea ceremony, flower arrangement, and nō drama began and grew, while the Sung style of ink painting (sumi) achieved its highest level. In architecture simplicity and austerity were the common regulation. „Both the Golden Pavilion (Kinkakuji) and Silver Pavilion (Ginkakuji) in Kyōto" were constructed during Muromachi period.

Samurai under the Tokugawa Shogunate

Tokugawa period or Edo period lasted from 1603 to 1867 brought the unification of Japan under Tokugawa Ieyasu. Toku-

gawa period, was famous for a 250 year long stretch of peace, political stability and economic prosperity, and for the first time the samurai took on the responsibility to govern the country through" civil means rather than to govern through military force". To back up this period of peace and stability Ieyasu had three vital assets: his army, his wealth and his personality. During this time, „social order was officially frozen into four classes which were warriors, farmers, artisans and merchants and mobility between these foul levels was prohibited." [8]Many of samurai become bureaucrats when the „ordinances for the Military Houses" was issued by Ieyasu. This „ordered samurai to get educated in arms" and „polite" learning, following, the principles of Confucianism. In Tokugawa period, this rather conservative devotion and faith, which put stress on loyalty and duty, made Buddhism the most influential and powerful religion of the samurai. Also, it was during this period that the principles of bushido spread through Japanese people in general.

In a new, peaceful Japan, many samurai even though they still thought about themselves to be warriors, were forced to become bureaucrats or take up some kind of skill, to survive. In 1588, the right to carry swords was limited only to samurai, which created an even bigger division between them and the farmer-peasant class. The samurai during this period were „two-sword man," as they were wearing both a short and a long sword as a mark of his right. As well as regular army, every samurai in the service of the Tokugawa was expected to keep himself in combat readiness at all times, and to supply men and weapons when required by shogun.

1630s were years famous for decrees which brought a „complete ban on Christianity". Also the Tokugawa shogunate, officially embraced, „a policy of national seclusion". From 1633

[8] SIEBOLD, Philipp Franz von (1796-1866)Available from https://www.vialibri.net/552display_i/year_1832_0_148003.html [Accessed 10,February, 2015]

Japanese people were prohibited to travel to other countries or to come back from overseas and foreign contact was limited to a minimum. Only a few Chinese and Dutch merchants and occasional Korean diplomats were allowed to visit and to trade through the southern port of Nagasaki. In spite of this, the national economy increased quickly from the 1680s to the early 1700s.

During these period merchants and some, smaller number of tradesmen continued to flourish into the 18th century, but the daimyo and samurai start having financial difficulties. „The Shogunate made several attempts to alleviate the samurai's plight, including the cancellation of all loans made to samurai at some point, but could not keep the samurai in good financial standing "[9]. 'All of the above factors, combined with the growing threat of Western countries expansion, brought into serious question the continued survival of the regime, and by the 1860s many Japanese people demanded the restoration of Imperial rule as an only mean of unifying Japan and solving the existing problems. Following the revolution however, the new Emperor forcefully disbanded the samurai in 1876 as part of the Meiji Restoration that began in 1864."[10] And all of this ended samurai era in Japan.

Meiji Period 1868-1912 and Meiji Restoration

The stability of the Tokugawa regime in the middle of 19th century was weakened by a combination of factors, which were firstly, peasant unrest due to starvation and poverty. Secondly, rising interest of Western powers into Japan, and thirdly, the arrival of Commodore Matthew C. Perry and the U.S. Navy in 1853, with a task to get Japan to open its doors to international trade, proved to be the breaking point. In 1858, Japan signed a com-

[9] Jansen, M. B. (2000). *The Making of Modern Japan.* Harvard University Press.
[10] Louis, T., & Ito, T. (2008). *Samurai: The Code of the Warrior.* Sterling Publishing Company.

mercial treaty firstly with the United States, and then similar commercial treaties followed with Russia, Britain, France and Holland. The controversial decision to open the country to Western international trade and investment helped encourage resistance to the shogunate, including many samurai, who were interested in a restoration of emperor's power.

During this period there were many changes. Although, Meiji Restoration was organized by members of the samurai class itself, they lost their privileged status and in 1876 and only members of national armed forces were allowed to wear swords. One of the most influential leaders of Japan at that time, were Inoue Kaoru(1836- 1915), Ito Hirobumi (1841 –1909) and Yamagata Aritomo (1838–1922). All three of them had studied with the famous samurai and one of the most prominent intellectual of that time Yoshida Shoin (1830-1859). He was put to death, after his try to kill a Tokugawa official in 1859 failed. It was this previous samurai and the most prominent intellectual who put Japan on the new road and made Japan as it is now.

It is interesting to know that the word „samurai" is a masculine noun and that at that time most samurai were man. However, the Japanese bushi class (the social class samurai belonged) did have women, who belonged to samurai's family to receive similar training in martial arts and strategy. These women were known as „Onna-Bugeisha" or female master of martial arts. They were known to participate in combat along with their male comrade-in-battles. As Nitobe says women in the samurai family were also taught to be Amazonian, that is, to make domestic usage of Bushido for child education and to protect their family from enemies. These woman had to learn how to defend themselves as well as the village if the need arise if the man were not there (the man went hunting, travelling or fishing). Their weapon of choice was usually the naginata (a spear with a curved, sword-like blade), kaiken (dagger) or tanto (knife). These weapons were easier to hide, use and they were lighter. The most famous wom-

en warriors were „Tomoe Gozen known for her bravery and strength", Hangaku Gozen known to be „fearless as a man and beautiful as a flower," and Empress Jingu. Legend say Empress Jingu led a successful invasion of Korea in the year 200 without dropping a single drop of blood. „However, there is no evidence of her rule in any part of Korea." However there are insufficient history records available regarding female samurai. The traditional role of a Japanese woman and the woman who was a member of the nobility was more of a homemaker. Hence women warriors were just a small minority.

If we compare armor of samurai with the armor worn by European knights, we can see that it was built mostly for mobility and functionality. It supposed to be strong and to allow maximum movement. A good armor was made of many small parts and it was made of many different materials. Armor had to be built to be strong, but flexible in order to give samurai free and good movement in any moment when he needs to get in combat. „Lamellar armor is constructed from rectangular scales that are pierced through so that they can be tied together into a single suit of armor. This type of armor had the benefit of being relatively light, since the structure alternated between iron scales that covered vital regions and leather scale-like pieces. Each scale was also lacquered to give the armor a polished look and provide additional hardening for the leather"[11] The leg and arm guards might be made from" chain link or plating, stitched to luxuriously decorated silks and leathers". The right hand of samurai's armor often did not have a sleeve in order to allow him maximum and fast movement with swords in case of an emergency or attack. Monograms and ornaments were added to it".[12] The colours such as gold and other contrasting colours were used so that armor looks more like a costume and became a fashion statement as well as a perfect protection.

[11] Turnbull, S. R. (1998). *The Samurai Sourcebook.* Cassell & Co.
[12] Turnbull, S. R. (1998). *The Samurai Sourcebook.*Cassell & Co

The strangest and most complicated part of the armor, was the kabuto helmet, and the purpose of the helmet was to protect warrior's head and neck. The helmet was made in order to protect the warrior from arrows and swords in combat which may be coming from all different directions. Many helmets also included a demon mengu mask. That mask supposed to have double effect; it has to protect the warrior face and scares the enemy. As already mentioned „the samurai wanted to be seen and distinguished from one another and their helmets reflected this".[13]

Although, the impressive armor and their weapons made samurai seem to look massive and also they are often described as extremely large and sturdily built man in pop culture. This is far from the truth. In real life, most samurai were very small. „A 16th century samurai was usually very slim and ranging from 160 to 165 centimetres in height. For comparison, European knights of the same period probably ranged from 180 to 196 centimetres."[14] Samurai warriors were equally brave as European knights; and we can see that bushido spirit in the letter of General Kuribayashi who at the end of World War Two on 17 March 1945 had sent his goodbye message to Imperial Headquarters, he also included a traditional samurai death poem (tanka poem).

„The battle is entering its final chapter. Since the enemy's landing, the gallant fighting of the men under my command has been such that even the gods would weep. In particular, I humbly rejoice in the fact that they have continued to fight bravely though utterly empty-handed and ill-equipped against a land, sea, and air attack of a material superiority such as surpasses the imagination. One after another they are falling in the ceaseless and ferocious attacks of the enemy. For this reason, the situation has arisen whereby I must disappoint your expectations and yield this important place to the hands of the enemy. With humility and sincerity, I offer my repeated apologies. Our ammunition is gone

[13] Bryant, A. J., & McBride, A. (1994).The Samurai 1550-1600.Osprey Publishing
[14] Dr.V.K.Maheshwari, The Samurai-The sword bearing warriors of Japan

and our water dried up. Now is the time for us to make the final counterattack and fight gallantly, conscious of the Emperor's favor, not begrudging our efforts though they turn our bones to powder and pulverize our bodies. I believe that until the island is recaptured, the Emperor's domain will be eternally insecure. I therefore swear that even when I have become a ghost I shall look forward to turning the defeat of the Imperial Army to victory. I stand now at the beginning of the end. At the same time as revealing my inmost feelings, I pray earnestly for the unfailing victory and security of the Empire. Farewell for all eternity."[15]

Members of the Japanese warrior class were a lot more than just simple warriors. Comparing to the same time in Europe when very few people were literate, their level of education was tremendously high. Bushido influenced Japanese warrior class to attempt and to want to better themselves in many different ways, including those skills which are not related to battle. „This is why the samurai class participated in a culture and arts. Poetry, rock gardens, monochrome ink paintings, and the tea ceremony were regular and important aspects of samurai culture. They also studied many other subjects such as calligraphy, mathematics, literature, and flower arranging."[16]

Conclusion

The samurai would rule Japanese government, society and country until the Meiji Restoration (1868) which led to the abolishment of the old feudal and class system. Although they (samurai) lost their traditional privileges, many of them would enter the élite ranks of politics and industry in modern Japan. They were administrators and keeper of peace. However even more signifi-

[15] Kumiko Kakehashi, *So Sad to Fall in Battle: An Account of War*, pages *xviii-xix*
[16] R. H. P. Mason; John Godwin Caiger (15 November 1997). *A history of Japan*. Tuttle Publishing. pp.152-

cantly, the traditional samurai code known as bushido–or „the way of the warrior"–was revived and made the fundamental code of behaviour and became moral code for much of modern Japanese society. Basic of that modern society were honour, discipline and morality. Bushido „It is not written code; at best it consists of a few maxims handed down from mouth to mouth or coming from a pen of some well-known warrior or servant. More frequently it is a code unuttered and unwritten, possessing all the more powerful sanction of veritable deed, and of a law written on the fleshly tablets of the heart...It was an organic growth of decades and centuries of military career."[17] At the end of World War I, Japan was accepted as one of the „Big Five" powers next to Britain, the U.S., France and Italy at the Versailles peace conference 1919.

„The liberal, international 1920s brought a revival of Japan's military traditions in the 1930s, which lead directly to Japan imperial aggression and opening into World War II, traditional samurai swords were brought back into battle and made suicidal „banzai" and „kamikaze" attacks according to the „bushido principle of death" before being dishonoured or defeated. After Second World War Two, Japan again rely on its strong sense of honour, discipline and devotion, this time not to daimyo or to shogun of their past, but this time to common cause, to their emperor and to their country, in order to rebuild, re-establish and restructure itself and to be born as one of the world's greatest economic and industrial powers in the latter 20th century."[18]

[17] Nitobe, I. (1905). *Bushido: The Soul of Japan.* New York: The Knickerbocker Press

[18] Samueai and Bushido, http://www.history.com/topics/samurai-and-bushido. [Assessed on July,01,2015]

Referency:

1. Bryant, A. J., & McBride, A. (1994). *The Samurai 1550-1600*.Osprey Publishing
2. Hall, John Whitney (1998). „5. Japan and the continent". The Cambridge History of Japan. Cambridge University Press. pp.308–10
3. Jansen, M. B. (2000). *The Making of Modern Japan.* Harvard University Press.
4. Kakehashi, K.(2007) *So Sad to Fall in Battle: An Account of War*, pages *xviii-xix*
5. Lee.K.B. (1997). „4. Korea and Early Japan, 200 BC – 700 AD". *Korea and East Asia: The Story of a Phoenix*. Greenwood Publishing. pp.31–35
6. Louis, T., & Ito, T. (2008). *Samurai: The Code of the Warrior.* Sterling Publishing Company.
7. Mason; R. H. P. and Caiger, J.G. (15 November 1997). *A history of Japan*. Tuttle Publishing. pp.152–
8. Nicole, C.,(1954),Bloody Sunset
9. Nitobe, I. (1905). *Bushido: The Soul of Japan.* New York: The Knickerbocker Press
10. Nussbaum,L.F., *et al.* (2005). „Tomoe Gozen" in *Japan Encyclopedia, p. 984.*
11. Sonda, N., (2007) Bushido (Chivalry) and the Traditional Japanese Moral Education, Vol. 1,pp. 469-477, in *Online Journal of Bahá'í Studies*, 1 (2007). Available from: http://oj.bahaistudies.net/OJBS_1_Sonda_Bushido.pdf [Accessed 28 January 2015]
12. Turnbull, Stephan R. (1977). *The Samurai: A Military History*. New York: MacMillan Publishing Co. p.47
13. Turnbull, S. R. (1998). *The Samurai* Sourcebook.Cassell & Co
14. Turnbull, S. R. (1996). *Samurai Warfare.* Sterling Publishing.
15. Seward, J (1968),*Hara-Kiri Japanese Ritual Suicide*. Charles E. Tuttle Company, Inc. p.9
16. Van Goethem, E. (2008). *Nagaoka Japan's Forgotten Capital.* Brill.

Articles:

1. Dr.V.K.Maheshwari*, The Samurai-The sword bearing warriors of Japan. Available from* http://www.vkmaheshwari.com/WP/?p=1733 [Accessed 18 January 2015].
2. Heian Japan: An Introductory Essay. [Internet]. 2010. Colorado University. Available from http://www.colorado.edu/cas/tea/curriculum/imaging-japanese-history/heian/essay.html [Accessed 13 January, 2015].
3. Mark McGee, Brief History of the Samurai. [Internet]. 2012. Michigan University. Available from: http://www-personal.umich.edu/~malokofs/SCA/Persona/History/samurai.html [Accessed 13 January, 2015].
4. Rowan,J., *The Rise of Buddhism in Politics and War*. [Internet]. Available from http://www.samurai-archives.com/bdij.html [Accessed 10, February, 2015].
5. http://what-when-how.com/women-and-war/japan-women-warriors-in-ancient-and-medieval-japan-antiquity/ [Accessed 23January, 2015].
6. SIEBOLD, Philipp Franz von (1796-1866)Available from https://www.vialibri.net/552display_i/year_1832_0_148003.html [Accessed 10,February, 2015]
7. Samurai and Bushido, http://www.history.com/topics/samurai-and-bushido. [Assessed on July,01, 2015]

TEMPLARSKI KLUB DUHOVNOSTI

LJUBIŠA DESPOTOVIĆ
Temerin

UDK 141.319.8:141.4

BESEDA O PORICANJU
duhovno - ezoterijski i filozofsko - etički fragmenti o utelovljenom bitiju čoveka

PROLEGOMENA:

AD HOMINEM:

Ti si Bog što misli samog sebe
ustreptali senzor jednog novog bitka
ugašeni etos davne refleksije
i prozračna forma apsurdnog gubitka

Uvod

Bazična mentalno - psihološka dimenzija postojanja koja čoveka određuje u socio-kulturnom smislu je mehanizam poricanja. Nismo ga planski učili u školi, porodici, društvu, iako je on aktivno socijalizovan i interiorizovan našom društvenošću . On je jednostavno deo antropološkog bića čoveka koji u velikom obimu određuje naše ponašanje, odnos prema drugim ljudima, a najviše

prema *spoznaji smisla vlastitog života i percepciji sveta.* Ovaj mehanizam nam naizgled olakšava život, čini ga jednostavnijim i podnošljivijim. U isto vreme on ga siromaši i odvaja od *samorazvoja i kreacije*. Blokira i pravi distancu prema svemu što je *novo ili drugačije*, na prvi pogled nerazumljivo pa samim tim i neprihvatljivo. Ovaj mehanizam blokira mogućnosti našeg misaonog razvoja, traženja drugačijeg *smisla i iskustva.* On jednostavno čini da postanemo zatomljena bića nesposobna za samorazvoj i samoodgovornost. U takvoj blokadi mi najčešće nismo u stanju da unesemo *svetlost u naše egzistencije i dišemo kao slobodna bića*.

Mehanizam poricanja deluje tako što blokira mogućnosti ***nove ili drugačije spoznaje*** *različite od već prihvaćenog znanja i iskustva. Takvu spoznaju odbacuje kao suviše radikalnu za postojeći okvir definisane stvarnosti, kako one o svetu oko nas tako i u nama samima.* **To je pragmatičan mehanizam poricanja svega onoga što nismo u mogućnosti da prihvatimo jer naš um to doživljava kao neprihvatljivo veliki stres**. *Ono što činimo u takvim situacijama jeste da odbacujemo drugačija saznanja. Svoju percepciju prilagođavamo onome što nam je već poznato i simplifikovano - dakle prihvaćeno. Onome što nas najmanje uznemirava.*

Naznačeni mehanizam nas prividno održava u svetu poznatih i priznatih činjenica. Čak i onda kada su te činjenice sublimirane u naša loša iskustva (a ona su najčešće takva), mi ih se neodričemo, uprkos što su za nas bolna. Um radije prihvata već poznata bolna iskustva i spoznaje jer ih tako lakše kontroliše, nego li što bi se upustio na teren onoga što zovemo „tera inkognita". Zbog toga um radije poriče novo i nepoznato i osporava sve što bi mu utvrđeni poredak stvari poremetilo ili još gore, dovelo u pitanje. Zato, upravo **poricanje** u simbiozi sa socijalnim mehanizmom **podražavanja** *(imitacije)* **tvori tvrdo jezgro naše prosečnosti, primitivizma i neznanja.**

O patologiji poricanja i podražavanja

Osnove mnogih *individualnih ali i socijalnih patologija* korene se u blokirajućim mehanizmima *poricanja i podražavanja.* Tako zapravo sami sebe izolujemo od životnih alternativa začinjenih drugačijim smislom i poimanjem onoga što smatramo da čini svet u kome živimo. Bez obzira dali govorimo o njegovim fizičkim ili socijalno-psihološkim aspektima. Naučeni smo - dakle - socijalizovani na jednu dimenziju ili sliku **stvarnosti** i ona postaje naš *psihološki fiksator*. Taj svojevrsni *perceptivni i kognitivni simulakrum* konstruiše u našem umu **svest o svetu**. Jednom kada je usvojimo i formiramo ona za većinu nas postaje *konzervirana i nepromenljiva.* Naravno da u mnogim segmentima naših života nismo osvestili njen *opsenarski karakter,* jer je i ta činjenica izmanipulisana našim površnim obrazovanjem i pogrešnim vaspitanjem (*imitaciona trijada:* situacija - simulacija - simulakrum). Na ovim matricama percepcije stvarnosti zasnovani su skoro svi politički, bezbedonosni i komercijalni koncepti za manipulaciju čovekovim umom i njegovim ponašanjem.

Još češće **poričemo** iz prizemnijih razloga: *sebičnih interesa, materijalne pohlepe, neutaživosti poriva moći, odbrane stečenih privilegija i patološke potrebe za kontrolom drugih lica i stvari*, koje nam daju lažan osećaj da smo *posebni, drugačiji i bolji* od većine ljudi kojima smo okruženi. Posebno opasno poricanje je tzv. *motivisano poricanje*, **kada poričemo iz razloga ideoloških, političkih, verskih, konfesionalnih ili profesionalnih razloga, vršeći apologiju vladajućih standarda (paradigmi), poretka moći ili vlastitih interesa po cenu stradanja slobodno mislećih ljudi, hrabrih istraživača, persona otvorenih umova i blagorodne duše.**

Puno toga što smo prisvojili kao *vlastiti pogled na svet* posledica je *tuđih* dobro planiranih **obmana** i plasiranih **opsena**. *Postoji mnogo drugačijih i paralelnih sistema znanja, odnosno po-*

gleda na stvarnost, čija se relevantnost teško može osporiti, a koji su skriveni od očiju tzv. javnosti i običnog čoveka. Čak i kada su ta saznanja pred nama, nevidimo ih, ili pak odbijamo da ih vidimo. **Mi poričemo njihova značenja jer su implikacije smisla koji nam saopštavaju suviše uznemirujuća za naše okoštale predstave o životu**. Oduvek su postojala a danas akceliranim razvojem nauke pogotovo, *saznanja* koje nisu bila za *javnu upotrebu*, kako ona ***duhovno-religijskog*** karaktera tako i ona koje pripadaju naučno-obrazovnim sistemima moći. Čak i onda kada su nam dostupna, njihova suština je najčešće **kodirana** i poznata *samo posvećenom bratstvu i prosvećenoj eliti*, ma šta u pojedinim periodima ljudske istorije to značilo.

Jedan od načina da se prevladaju blokade i simulakrumi *prihvaćene stvarnosti* je u spremnosti da iskoračimo iz ovog stanja *opčinjenosti*. Neophodno je da širom otvorimo *oči, duše i svest* za blagorodne vibracije *skrivenog smisla i značenja*, koja su tu oko nas. Oni imaju potencijal da nas *oslobađaju, produhovljuju, isceljuju...* Kada iskoračimo u prostor *svetlosti* nova značenja koja ćemo otkriti utvrdiće nas u uverenju da smo **duhovna bića privremeno utelovljena u formi materijalne inercije**. Procesi samooslobađanja od *banalnosti i prosečnosti* počinju činovima rasterećenja od *blokirajućeg straha*, od hrabrosti da prihvatimo *rizike slobode.* **Spremnost da se pretrpi poraz, prevlada razočarenje, istrpi neizvesnost, prozre prevara, odbaci manipulacija, oprosti izdaja..., važni su preduslovi za duhovni napredak i samorazvoj**. Kada jednom počnemo da odbacujemo *opsene i čini kojima smo začarani,* shvatićemo da su neslobode i strahovi u kojima smo živeli gorki plodovi našeg ukupnog *saučesništva i sasluživanja* u stradanju celokupnog čovečanstva. **Postaćemo svesni vlastitog koatorskog doprinosa u pravljenju društvenih lanaca kojima smo privezani za lošu stvarnost.**

Za sticanje iskustva zdravijeg života neophodno je da se otisnemo u okeane nepoznatog, uprkos realnom riziku da nam njegovi surovi vetrovi potope brodove prihvaćenog smisla i znanja.

Samo oni koji ustraju u svojoj otvorenosti mogu se nadati da će jedrenjem po tajnama „nepoznatog" jednom ipak otkriti da smo **neraskidivi deo ukupnog kosmičkog trajanja kojem nema kraja ni početka**. Da smo deo jedinstvenog **Svetla** koje treperi iznad bezdana strahova, osvetljavajući **prostorno - vremensku suštinu našeg postojanja.**

Redovi ovog ogleda - ispovesti koju čitate nisu i ne treba da budu shvaćeni kao pretenciozno štivo. Reč je o jednom vidu *kondezovane proze*, prožetom saznanjima i iskustvima čoveka koji istrajava na putu traganja za egzistencijom ispunjenom *ljubavlju i dobrotom.* Ovaj ogled je i svojevrsno javno ispovedanje vlastitih uspona i sumnji na putu otkrivanja *suštine života,* onoga što većina nas percipira kao *svet* koji nas okružuje i čiji smo neraskidivi deo. Ispovest koja je pred vama trebala bi da bude novi podsticaj i ohrabrenje da se odlučnije otisnemo na puteve *spoznaje i samospoznaje.* Tek kada sam i sam počeo da se oslobađam **korozivnog dejstva mehanizama poricanja i podražavanja**, shvatio sam da postoji *prostor ogromne slobode ispunjen smislom*, koji je u nama i oko nas u isto vreme (**energija polja nulte tačke**). Reč je naime o svojevrsnom izboru koji činimo svaki put kada biramo da li ćemo ostati u *prividnoj sigurnosti poznatog* ili se otisnuti u prostor za nas neistraženog sveta. Da li ćemo robovati religijskim obrascima zasnovanim na ***ideji greha, straha, i odgovornosti*** ili ćemo pounutriti **blagovesti** koje se temelje na ***ljubavi, svetlosti i samoodgovornosti*.** Da li ćemo *vlastite vibracije* uskladiti sa *dobrim i zdravim titrajima Univerzuma* čiji smo neodvojivi deo, ili ćemo naviknuti na **loše oscilacije poznate stvarnosti** umnožavati u sebi i oko sebe **poredak haosa, entropije i patologije**.

Ka svetlu samospoznaje:

Čvrsta odluka da iskoračimo na stazu istraživanja „svečulnih tragova svetlosti", napraviće postepeni raskid sa deformitetima i patologijom koja nas je učinila *nesrećnim i osujećenim bi-*

ćima. Na tragalačkom putu za **svetlom samospoznaje** imamo šta da izgubimo, *patnju, strah, bol, tugu, depresiju, nesreću*..., čak i da nam se učini da na tom putu nismo pronašli nešto esencijalno novo, *dobitak* će svakako biti u onome što smo *izgubili.*

Pregnantni i višeznačni sadržaji fragmentarnih odrednica ove ispovesti koje slede, nastoje da *dekodiraju* vidljiva ali i skrivena značenja *duhovnog iskustva života* i njegovih atributa. Prelomljene kroz lične uvide i saznanja, poruke koje su eksplicirane u ovoj formi trebalo bi da iniciraju kod čitaoca *intimno preispitivanje vlastitih iskustava* i stepena zatomljenosti nastalih kao posledica **mehanizama poricanja i podražavanja** *(stalnog i gotovo umobolnog ponavljanja ispraznih obrazaca socijalne imitacije čega najčešće nismo ni svesni).*

Ovde je naime reč o svojevrsnoj formi kondezovane proze u kojoj se izlaže deo fenomenologije i morfologije **duhovnog sveta i svetlosti**. O skromnom pokušaju da vam približim deo saznanja, iskustava i informacija koja sam sticao u dužem periodu duhovnog opitovanja a koja najčešće nisu bila namenjena za *opštu i javnu upotrebu*. O podsticaju da se i sami upustite u avanturu traganja za ***svetlom blagodatija i vidajuće ljubavi***. U isto vreme ovo je ohrabrenje da i sam ne posustanem na tom putu. Nemerljivu podršku u tome do sada davali su mi moji vrli prijatelji, moja duhovna deca - studenti, i naravno moja porodica, supruga Taca i sin Stefan. Svima njima iskazujem neizmernu zahvalnost a vama podsticaj da zajedničkim naporom *umnožimo darove* koje ćemo steći na tom putu. Ne kaže uzalud nesputano opitno iskustvo *Staraca* da je *naše samo ono što smo podarili drugima.* Ovu vrstu blagoslova dobijao sam čak i onda kada toga nisam bio odmah svestan. Vremenom se kondezovala svest o **ljubavi** koja se namnožila u mojoj nutrini i koja je poput užarenog jezgra zemlje širila *blagu vibraciju topline* za kojom svi čeznemo u ovim surovim vremenima ljudske otuđenosti i osamljenosti. Naravno zahvalnost dugujem i „neprijateljima" jer su me poučili onome što prijatelji nikako nisu mogli.

SLOVO O ADAMU I DUŠANU

Fragmentarni mozaik o čovekovom duhovnom bitiju

- **Čovek** je po svom duhovnom bitiju, biće sa **Dušom** privremeno utelovljeno u formi materijalne inercije.

- Zog toga mi kao ljudska bića nismo samo naše prolazno ***telo***, iako mu se u životu slepo potčinjavamo. Nekritički ispunjavamo njegove *potrebe* i *strasti*, služimo njegovim *zadovoljstvima*, klanjamo se njegovoj *materijalnosti.* Mislimo kroz njegovu **konačnost**, osećamo kroz njegovu **prolaznost** i sudimo kroz njegovu **ograničenost**. To znači da se mi u najvećem delu svog ovozemaljskog bivstvovanja ispoljavamo prevashodno kao **Adami** (bića stvorena od *zemlje*) a ne kao **Dušani** (bića obdarena Dušom - kao *živom silom* našeg duhovnog bitija).

- U suštinskom polju naših egzistencija prečesto na praktičan način *poričemo* istinu da samo naša **Duša** ima svoje **sopstvo, identitet i božansku iskru beskonačnosti**, dok telesno obličje čini njenu prolaznu i razvojnu dimenziju postojanja ponavljanu onoliko puta koliko nam je neophodno da dostignemo visoke stepene duhovne harmonije.

- **Zaboravljamo da postojimo samo u sadašnjosti.** *Prostor i vreme su ilizije pojavnog* - oltari materijalnosti, ograničenosti i neslobode, kojima kao žrtvu svakodnevno prinosimo ono najvrednije u nama, **iskru beskonačnosti, sopstvo duše, mir nepojavnog, tišinu smirenja i moć prisustva u sadašnjem trenutku**.

- Čitav **Kosmos** je u nama i ništa što je dostojno *opstojanja* nije izvan nas. Tako je i sa *zlom i dobrom*. Ni zlo ni dobro nisu toposi koji postoje izvan naše nutrine. Čime ćemo je ispunjavati u najvećem stepenu zavisi od nas. Pred nama je gotovo svakoga dana izbor imeđu **mudrosti** i **moći**, između dobrog i lošeg činjenja.

A činjenice na koje se kasnije neumoljivo pozivamo nesumljive su posledice naših prethodnih svesnih i nesvesnih činova.

- **Sami planiramo, biramo i donosimo finalne odluke važne za ovozemaljske živote ma koliko ti izbori bili prividno „spolja" uslovljeni**. Život je u velikoj meri *plan naše Duše*, osmišljen na višim duhovnim horizontima sa našim duhovnim vodičima i drugim srodnim dušama. **Plan koji nije lišen slobode i samoodgovornosti za lične odluke i postupanja tokom života**.

- Naše egzistencije bi bile besmislene kada bismo bili osuđeni na samo jedno ovozemaljsko bitije, čak i kada bi ono bilo u velikoj meri ispunjeno individualnim smislom. Zato što je naša **povezanost** sa drugim ljudima (Dušama) i njihovim „sudbinama" **neraskidiva**, *fascinantna* do ushićenja i *tragična* do realnog osećanja bola u isto vreme.

- *Ponovljena utelovljenja* nova su šansa za duhovno usavršavanje i duševni napredak. **Uvek smo na putu duhovnog kretanja. Svojim ponašanjem određujemo mu pravac i smer**. Duhovni razvoj, stagnacija ili regres.

- Čovek je **Vasiona** u malom, neraskidivi deo ukupnog kosmičkog kontinuuma. **Univerzum čiji smo neraskidivi deo *strukturiran* je od (duhovne) energije ustrojene na različitim nivoima organizacije i duboko prožet logosnom i matematičkom racionalnošću.**

- U takvom duhovnom ustrojstvu **Univerzuma** ne postoje ni „anđeli" ni „demoni", delatna je samo beskonačna ljubav **Izvora - Stvoritelja** i naša samoodgovornost da biramo načine i oblike napredovanja u slobodi ka *svetlosti i duhovnosti*, da kao duhovna bića i sami jednom postanemo **Sve-mir**.

- Ako je **Svemir** zasnovan na *svetlosti i ljubavi*, a jeste, onda u njegovim prefinjenim strukturama energije nema mesta za naše *ovozemaljske percepcije zla, krivice i kažnjavanja*. Postoji samo konstantno visoka vibracija *energija ljubavi i svetlosti* koje nam daju nove šanse za dosezanje uzvišenih stepena duhovnog razvoja.

- Iz ove perspektive sozercavanja, naši lični i socijalni *strahovi* nisu ništa drugo do *zbirni korpusi* društveno generisanih stanja *svesti* i *ličnih emocija* ispražnjenih od *suštinskih energija duhovnog života,* emitovanih kroz niskofrekventna zračenja koja kontaminiraju sve oko sebe .

- Sami kontaminiramo „eksternu" stvarnost tako što u nju emaniramo loše misli i emocije koje se potom zgušnjavaju oko nas i čine nas osujećenim bićima .

- *Duhovna entropija* nije ništa drugo do ogromna količina unutrašnje kontaminirane energije i teških emocija koje nas blokiraju da krenemo putem samospoznaje i ljubavi.

- Biće ispunjeno *mirom i ljubavlju* nema potrebu da se tereti strahovima, ma kako stvarnost oko njega bila preteća i tegobna. *Duhovna energija* kao *životna sila* razgrađuje statične i blokirajuće entropične emocije strahova i uspostavlja unutrašnji sklad i mir u čoveku. **Suština *životne mudrosti* sadržana je u praksi primene plodova *znanja i iskustva* u korist dobra.** A da bi činio dobro, moraš da spoznaš šta je dobro. Ali tu nije kraj, spoznati dobro je samo početak puta duhovnog razvoja. **Treba osećati dobro, tada će ono ispuniti naše unutrašnje telo i stvoriti svetlosnu harmoniju u nama.**

- Odluka da zakoračimo na stazu *samoisceljenja* mora i može biti isključivo lična. Samoodgovornost da preduzmemo hrabre korake ka *slobodi i svetlosti*. U višim sferama duhovnosti, mogo je važnije šta *osećamo* nego li koliko *znamo*. **Osećaj dobro i činićeš dobro.**

- Duhovne spoznaje nam svedoče da su ovozemaljski aspekti postojanja jedno od najtežih iskustava duhovnog usavršavanja i sazrevanja kroz koje **Duše** prolaze u **Univerzumu**.

- **Materijalna gustina tela, tereti teških emocija, neutaživost strasti, ultimativnost nagona kao i brutalnosti našeg ega**, čine da se energija **Duše** kontinuirano raubuje tokom svakog ovozemaljskog bitija. **Duša** nastoji da se izbori sa **lukavstvima telesnog uma** u pokušaju da čovekov karakter učini boljim i tako popravi našu **ukupnu karmičku perspektivu**.

- *Istinska sloboda* čoveka nalazi se u *svesti* koja oslobađa od *indukovanog straha* da smo nepopravljivo loše potrošili vlastite živote za koje će nam stići računi „večne patnje". Ništa od tako loše percepcije života nema u svetu duhovnosti. **Postoji *svest o greškama* na kojima se uči, *samoodgovornost* za duhovni razvoj, *slobodan izbor* novog bitija, *razvijena potreba* vlastitog uvida u proživljenu neslobodu i jasna *lekcija praštanja* kao blagoslova za novu šansu uzrastanja koja nas očekuje.**

- *Da nije tako, ništa na ovoj planeti ne bi imalo smisla*. Od naših ovozemaljskih života ostao bi samo *puki nered, gorki čemer, potmula patnja i truležna pokvarenost*. *I ono malo privida sreće i ljubavi koju smo osetili i doživeli, pretvorilo bi se u neutaživu tugu za protraćenim životima i izgubljenim smislom.*

- **Duhovni mudraci** već znaju ono što ćemo mi tek naučiti, da na buduće živote gledamo kao na šansu da ne ponovaljamo *loša iskustva koja smo već proživeli. Volite da učite i učite da volite. Na nama je sloboda izbora* . Zato izaberite Ljubav.

- A kakvi su nam izbori takav nam je karakter. Kakav nam je karakter takav nam je život. Kakav nam je život takva nam je karma. Kakva nam je karma takva nam je duhovnost. Kakva nam je duhovnost takva nam je svetlost. Kakva nam je svetlost takva nam je logosnost. Kakva nam je logosnost takva nam je oboženost. **Kakva nam je obožen**ost takav nam je **DUH!**

- *Nezaboravite* : birani smo i biramo. Od lošeg malo od dobrog sve. *Kako gore tako i dole. Što je u velikom to je i u malom.* I tu smo i tamo smo. I nekad i sad. I sad i u buduće. **Neće čisto u nečisto.**

- Zato naučimo glavnu lekciju duhovne slobode: **uravnotežiti Adama i oblagoroditi Dušana - postizanje te harmonije u čoveku je naš glavni ovozemaljski bitijni zadatak.** Sve ostalo je prolazno, efemerno i dostojno zaborava, kao što nam to većina „uzaludno" potrošenih života vekovima u nazad surovo svedoči.

EPILOG:

ČOVEK:

Možda neko zna. Nekada je zasigurno postojao. Verovatno je već davno mrtav. Neko ga je možda video. Da li su ga prepoznali oni što nikad nisu znali gledati. Mora da je živeo tiho kad ga nisu čuli. Opet je negde ostavio tragove koji nam nisu čitljivi. Oni koji su znali gledati nisu sigurni da su mu videli lice, kažu da se nije razaznalo od svetila njegove duše. Gomila romori da tako nešto i ne postoji. Pametni su upitani o smislu njegovog bitisanja. Mudraci mudruju da je njegova pojava ipak moguća pod određenim okolnostima. Verni veruju da će ponovo doći. Neverni se naježe i na samu pomisao da je bio među nama. Jedino deca znaju da mu se obraduju naivna u svojoj iskrenosti.